रघुनाथगीतोदयः

६२७

शैव

२५०० काव्य ब.३०

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॐ शब्दार्थरूपकमशेषमिमं प्रपंचं यस्याविदं कृतिशिरो विवुधा विवर्तम् तां किंचिदक्षरमनन्यपर
ॐ. प्रकाशसंवित्प्रमोदमयमाकलयामहें ऽतः १ अज्ञानगाढतिमिरक्षतिभास्करेषु विद्यावलीवितरणत्रिदशद्रुमेषु लक्ष्मीपरा
१ स्पविडंषचरणारविंदद्वन्द्वेष्विव नतनतयोरजसांकणेषु २ विद्वज्जनविनोदाय बालधीवृद्धिसिद्धये व्याख्यामार्यासप्तशतीस
। म्यग्विशेषप्ररोनिजाम् तत्र काव्ये यथा प्रयोजनं यशसे ऽर्थकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये सद्यःपरनिर्वृतये कांतासम्मिततयोपदेशयुजे इत्या
लंकारिकवचनादनेकविधस्वपरानिष्टफलजनकतयार्यासप्तशतीमारिप्सुः प्रारिप्सितप्रतिबंधकदुरितवितानोपशमस
मर्थतया सर्वसिद्धानुभावस्य भगवतो हेरंबस्यानुसंधानरूपं कृतं मंगलं शिष्यशिक्षार्थं ग्रंथतो निबध्नाति गौरीकुचाग्रविचितमा
त्मीयविषाणमपवार्य कर्षन् बालमृणालभ्रांत्यादेमातुरः पातु अत्रकः त्वोगोवस्थलत्म्यीवितरतीति भामहवचनादादौ गका
रः शुभफलः तगणस्तत्रादासीनतेपि देवतावाचकाः शब्दाये च भद्रादिवाचकाः ते सर्वे नैव निंद्याः स्युर्लिपितो गणतोपि वेति वचना
द्गौरीपदस्यादौ प्रयोगान्न दोषः प्रतिबिंबितविषाणे मृणालभ्रांतिसंभवेपि तद्दर्शिनस्तत्र प्रहस्तप्रसारणेन तदाकर्षणं गजमुखेनेनोप
पद्यते अत्र बाल्यावच्छिन्नस्य तस्य वर्णनीयतया भ्रांतिकथनेनाप्यकर्षमावहति तत्स्वभाववर्णनपर्यवसानात् अत एव शावी
नाग्रप्य वर्णयन् दृर्यादेन विदारितेभगिरिश्रांतावनीरंध्रतः पत्तुः कुंडलिनो फणामणिमहस्तोमेस्समस्फषि रत्नसंभद्
ति भ्रमेण करं दंकेरूपितं वांछतो हेरंबस्य जयंति कृशांगितटशोमहुरोपयाश्रुतयः किंवानेनतस्य ब्रह्मरूपतया अविशेषे १

येनजगदाकारतयाविवर्त्तोऽपिस्फुर्यते देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामित्यादौतस्याब्रह्मसंबंधश्रवणात् प्रतिविंबीभूतत्वात्सलनयोर्निर्मल
तत्त्वदर्शनम् स्वस्वरूपस्यएवंदंतेविशेषदर्शनसत्तेनमृणालभ्रमोनसंभवतीत्यतोगौरीत्यादि बालकतयातत्संनिधानस्यभावीदे
कत्वात् अनेनकुचयोःकमलामुकुलाकारत्वमप्यादिश्यते तत्संनिधिनाविषाणेनतत्सहचरमृणालभ्रमोपपत्तेः तत्रश्रीतिमतो
नगुणातं जगन्मातृक्रोडक्रीडनादिनातदुत्कर्षाद्देषात् तत्स्वरूपंवासत्त्वतालेकारकौलभेयथा तद्भाववतिमतिस्तत्वकारि
काश्रीतिमान्भवति इदानींशब्दस्वरूपमविलेयतेशर्वस्यवज्रभागर्ध्यस्वरूपमविलेयतेवालेंदुशेखरइतिवागुपुराणेइष्टः शंभुः
शिवावाणीतिलिंगपुराणेचशब्दार्थोभयरूपेकाव्येतदुभयोपपन्नयेतावेवानुसंदधाति लेकापतिभुजवल्लीवेष्टितमवलोक्य
कैलाशे स्मरतकालीवाङ्कलतावलयितनिजविग्रहःशिवोजयति अत्रवेष्टनंकैलासोइरणाकालीनेवोक्ते राजसानांघणामवर्ण
तया श्रीत्वाविर्भूतयातत्वाभः तेनकालीभुजसाम्येकैलासशिवयोःश्वेतात्साम्यं अत्रस्मरणकालीनोविश्लेभः तद्विषयभूत
श्वसंभोगयोगात्मते तयोरत्रवर्णनीयत्वात् निजपदेनाशिवग्रहणे तद्विशेषणावटकपदोतगतत्वात् अन्यस्यतदुद्वहणसामर्थ्या
भावात् लेकापतीति कुबेरातदादानादिचंजनेनतदुत्कर्षाद्देयः ताहशेनाऽप्यात्माश्रयोन्मूलनारंभग्रनाकुलत्वादनुभावाति
शयः यस्ययःस्वभावःससर्वावस्थास्वतमेवाश्रयतइतिशिवपदस्यहकारेणस्वावाधीनतोऽप्रायज्यतेएतेनमहत्तांसर्वमपि
दृष्टावहमेवभवतिइतियोतिते शिवस्यापिताहशावस्थास्मरणेनैवसर्वोत्कर्षवर्णनेनशृंगाररसस्यातिशयोव्यंग्यः २ शिवयो ॥

ॐ.
२

सेवेयवतयानिमसंवेयतस्याभिप्रायेणसहजतः संवेयसक्ताशक्तिग्रहायभावादेशेननदवोनरसंवेयग्रहेस्तवयेस्तोनिहाम्भोरुपकेतनस्य
हृदयेवरणहृस्नयतिगिरिविभ्रमवानिहिता कुंडलनेवानेगप्रतिकूलाशेषहस्तौ हृदयपदेनवितवलसौरेकारोपः वरणेनसम्भ
हृताभ्युपगमसूचककयापारः स्वयंवरेनद्वरणमितिकथालिंगश्रूयणे कुंडलनाशनासानसूचनरेवाविशेषः नस्यसर्वकामप्रति
कूलनालाभाय ग्रनेगेतितदेहनाशस्यभगवताकृततात् एतेनतदुत्तरेतस्यकामपारवश्यसूचनं अशेषपदेनतस्यकादाचित्कत
निरासः अत्रहृषकेतनपदेनकुत्रचिद्गामीणेकस्याश्चिदनमनायिकायाः नुरागहतोनप्रतीतेः समासोक्तिः तथावप्रेमाविवास्यात
येत्वनहृपवस्त्वंजनमित्यलंकारेणवस्तुध्वनिः हृषपदस्यधर्मवाचकतयातत्पानस्यवरणीयतप्रतीत्यावशएवतस्येवना
यिकाग्रनरक्तेतीतिवज्यते २ हैमवतीकरशाखामिलितकरोनीललोहितोजयति स्थाणुरपिभासमानः पल्लवितेकृतसमारं
भः ग्रेगुल्मःकरशाखोसुवितिमरः पाणिग्रहणकालीनमेतत् तत्रद्वयोःपाणियोगविधानेपिगौर्याभयेनहस्तसंकोचादंगुली
मात्रमेवसंयुक्तमितरतिव्यंजयिते करशाखेति स्थाणुः शाखादिरहितोहस्तस्कंधः एकपदेपादानमलकाभेदाध्यवसायेनग्रंगु
लीकरसंयोगजन्यशिवतत्संयोगेनतस्यसर्वविक्षोभकतासूचने यदाह अप्येषुजेतषुरजस्तमसोह्वतेषु विश्वस्यधातरिसमः परमे
श्वरेपि सोपेप्रसिद्धविभवः स्वल्पवितजन्मामालजयातवकथंविदपङ्कृनिर्भेत् धग्रादोवाच्यः स्त्रियारागः पश्चात्तस्यसत्त्वदिगीतेवि
तिसोप्रदायिकीत्यानायिकारागस्यप्रथमेवर्णनीयतयातथैवपरामृशति कुवितमन्मथशासनललाटनयनाग्गिरीइनाजयति २

रतिरिवैवेत्यावेशात्तन्निगलितमभिमत्वीभूता मन्मथशासनः पाकशासनादीशानेर्हि स्वार्थीतद्दर्शनात् एतेनतस्यकामनाशनोः
त्मानन्तापनीभूतनयनस्यश्मासहवैरवीजमूलललाटनयनेनैवकामस्यदाहात्तन्निगरणप्रवृत्तरतितादात्म्योत्प्रेक्षा तदितिलला
टनयनेनैवकामस्यदाहात्तन्निगरणप्रवृत्तरतितादात्म्योत्प्रेक्षा तदितिललाटनयनमित्यर्थः अत्रशिवस्यैवगौर्यंतरागविषयतयार
तिवैरस्यवात्रनेत्रमात्रविषयकतयाविवक्षितत्वात् भिन्नविषयतयाविरोधाभावात् तस्यारतितादात्म्यारोपोनानुपपन्नइतिमंतव्यं ५
इदानींशिवस्यतमाह शर्वाधरमालिन्यात्मालिन्याविजयतेहसितं शर्वाणीवदनोद्भवविनिग्रहनवेडिकायमाणंतत् हासहेतुभूत
गौरीनयनडुंवनात्तमापकतयामालिन्यादितिपंचमी त्वारीशतमित्यादिभाष्यप्रयोगवलेनगुणेनसहषष्ठीसमासनिषेधस्याति
त्यत्वावगमात्परस्यमालिन्यमितिसमासः मालिन्यापार्वतीसत्वाश्चत्यर्थः तदीयहसितेनमालिन्यहेतुकस्तनयनडुंवनज्ञानमत्र
मायलज्जयासत्वगोपनमित्यर्थकमतरांहेवदनोद्भुजेन्तुपमामल्लिकाहासस्यवेड्डिकोपमेतिपरेपरितोपमाह तयोः परिरंभस्तव
यमाह अनुभूत मंदिरावलयपरिणाहोयस्तन्मूत्रमीशस्य वासुकिहमाङ्कवद्दयपरिमंडलविस्मितःपातु यदपेक्षयाङ्कवोत्क
र्षत्वउनभिन्नसोत्कर्षज्ञानासंभवादाह अनुभूतेत्यादि साक्षात्कारपरमनुभवपदे अमृतमथनप्रकरणे मंथानेमंदरेकृताते
त्रैकृतानुवासुकिमितिपुराणोक्तेः तथाप्युत्कर्षाश्रयत्तानरहितस्यत्वस्यादितश्चाह यत्रेत्यादि तथावक्रत्वपरिमाणज्ञानमुपप
न्नमितिभावः परिमंडलंपरिणाहः एतादृशस्यरक्षायांसामर्थ्यादितिभावः ७ तयोःस्मरतोतावस्थांध्यातयंस्तौति देवासुर

ॐ। र 3

कृतमंदरकर्षणशिथिलीकृताखिलावयवः वासुकिरेवलेंडस्रुतिः श्वासाश्वासादंतेदिलोजयति सर्वाङ्गेनश्रमहेतुंदिलोजकथनम्
आकर्षणाल्पत्ववारणायदेवासुरेति तत्पयुक्तेनमन्थादिनाकर्षणेकृतेतथाघर्षणाभावात् कृतेति कर्षणीयद्वयस्समृडते
पीडाविशेषाभावात् मंदरेति संयोगमात्रवारणायकर्षणेति एवंवदेवाद्यनिश्वासाश्वासादनोपपत्तिः सर्पाणामनिलाश
नत्वयातदीयनिश्वासस्सनेनतस्यश्रमनाशउचितइतिभावः एतेनमहदाश्रयस्यानर्थोपशामकत्वंजनने अत्रायमर्थः
वासुकिपदेनकश्चियोगीबोध्यते विशेषणसामर्थ्यात्सजयति आत्मतत्त्वसाक्षात्कारेणसर्वातिशायितत्वात् सप्रथमेकीट
घः देवासुरपदेननानाविधयोनिस्वनेकृतशब्देनकर्मग्रहणं तदेवमंदरोद्रिरतिगुरुत्वात् नानायोनिषुकर्महेतुकंयत्कर्षणं
संसरणंआहाराविविधाभुक्ताः पीतानानाविधास्तनाइतिश्रुतेस्तेनाशिथिलीकृतवित्तः निर्विस्मइतियावत् तदुदाहश्रुतिः
परीक्ष्यलोकान्कर्मचितान्ब्राह्मणोनिर्वेदमायात् अचलयकरूपोविकाररहितइहआत्मानंसोतिज्ञानविषयंजनयतीतिसूत्रु
प्रसर्वैश्वर्ययोरितस्यकिंपिरूपअवलेइस्यहृदिनिकर्मषष्ठ्यासमासः तादृशेनब्रह्मज्ञेनगुरुणेतिहेतौतृतीया तद्विज्ञानार्थं
गुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमितिश्रुतेः निश्वासश्चात्मा अप्राणोह्यमनाःशुभ्रइतिश्रुतेः तस्यास्वादनज्ञाते
नतत्वमइतिदिक् ८ द्वाभ्यांमंदरविहारोद्भावनेनस्तौति धूर्जटिकलेवररुचिर्ज्योत्स्नाविशदप्रदेशमध्यगते मंदरमालोकयथा
निधिमेथनस्मरणमहिपतेःपात भगवदंगप्रभाप्रवाहेणमंदरगिरेःसर्वतोव्याप्तत्वात् क्षीरोदधिमध्यगतमिवमंदरमद्रिणम् ३

मद्दमेथनेस्मृतमित्यर्थः स्मरणालंकारः तदुक्तमलंकारकौस्तुभे सदृशज्ञानोद्बोधितसंस्कारभवामतिः स्मरणंगुहवौज्ज्वोत् १
स्वारूपकेणाश्लेषस्य स्तवने ९ मंदरविहारिणिहरेगौरीलावण्यरूपणरतानो हृष्टश्रीरूपाणांवनदेवीनांजयंतिहग्भंगाः तस्या
केवलायागमनानौचित्यात् मंदरेत्यादि दर्शनमात्रार्थंगमनेएकाकिनोपिगमनसंभवात्तद्वारणाय विहारिणीति रूपणे
तारतम्यपरिच्छेदः उत्कर्षावधिज्ञानाय हृष्टेत्यादि मंदरेणमथितादब्धेः श्रीसमुत्पत्तेस्तासांतद्दर्शनोपपत्तिः वनदेवीनांवनो
पिष्टातृदेवतानामित्यर्थः १० संभावितविजातीयविभ्रमनिरासायस्कंदमनुसंदधाति ग्रैवेयकहरिकरजभ्रमविषयोहरकि
रीटखंडेंदुः तारकराजमतेरिवतारकरिपुणाहृतौजयति बालानोग्रीवाभूषायोसिंहनखाग्रपिनद्धयेते सकीयकंठाभरणं
स्यसिंहनखभ्रांत्याभगवतास्कंदेनहाराशिरश्चंद्रकलासमाकृष्टा तत्रहेतुहृतार्द्धेनोत्प्रेक्ष्यते इंदुर्हितारकराजोनक्षत्रपतित्वात्
स्कंदस्तुतारकरिपुः तद्धेतुत्वात् अतस्तारकराजोयमितिज्ञानादिवहृतइत्यर्थः तारकराजेतिकर्मधारयः षष्ठीसमासोवाहितो
यार्थेकार्यः अपिवैरिसंबंधित्वादंशेवैरिस्वरूपताच्चहरणोपपत्तिः अत्रविशेषणतयास्कंदसंकीर्तनेनविशेष्यतयास्कंदसंकी
र्तने विशेष्यतयात्तवेडस्य तत्रभरतः वेदसंकीर्तनेयत्रतदधीनोरसोमतः प्रीतेवेड्मसक्षिस्फीतारसश्रीरितिभाल्लकिः अने
नमहात्मनोयोविरोधविषयस्तस्यनाम्नामपिभयेभवतीतिवेजिते शिवसंबंधेनैवाह भालविलोचनदहनज्वालाभिर्मन्मथे
समालीढे कुसुमितकिंशुककाननतगानइतिसंभ्रमोजयति भालस्यविलोचनमितिसमासे भालेशिवसंबंधित्वज्ञानमौवि

त्पादेः वह्नवीहौतदहनस्य भालमेवेत्युक्तं तस्माद्युज्यते दहनार्चिषां पुञ्जितपलाशसादृश्याद्वसंतस्य तथाविधा भ्रान्तिः प्रमदा तस्य तत्राव
उ°. स्थानसहचारस्य गृहीतत्वात् कामस्य दाहेपि सामर्थ्यात्परपायानस्य तत्कथनेनानुचितमिति तेषां तदुक्तं कर्पूरइव दग्धोपि शक्तिमान्
४ योजने २ नमोस्त्ववार्यवीर्याय तस्मै मकरकेतवे एतेन रागग्रहीताः कार्येनाशेपि तद्दाक्ष्यं नत्यजन्तीति सूचितम् १२ वसंतस्यान्यापे
५ क्षया उद्दीपकत्वविशेषं सूचयन्नाह तुहिनमहीधरतुङ्गः हिमविमहिततमग्रहिलभावमहिताया प्रतिसौरभमस्य कुसुमामो·
दिन्याः सुमनसः प्रकाश्यते महिततमो दीर्घतमसमयमभिव्याप्यकर्तृमिष्यमाणः ग्रहिलभावो मानः वसंतदुद्यासमुद्दीपितम
दनानुनयोत्तरमेवमानेत्यजनित्यभिप्रायेणोक्तं प्रमसमयापवरमालकुसुमानि प्रकाश्यते स्वप्रभावादिति भावः कुसुमामोदि
नीति हिमाद्रेरपि हिमादेवतायाः सेवा तथा च मत्स्यपुराणे देवीप्रतिनेडुक्तिः कुसुमामोदिनी नाम वनस्याप्यधिदेवता प्रतिसौ
रभमस्य सेवे यिनः सुमनसएव भवंतीति सौंदर्यातिशयवता मानदैर्घ्यमयुक्तमिति व्यज्यते एतेन सर्वेषां मानस्यागएव ग्रहनिष्ठक्ता
नतेन भिर्वर्ये सर्वकार्यप्रतिकूलत्वादिति सूचितं १३ इदानीं प्रकृतकाव्यस्य शृङ्गारपरतया शृङ्गारो विष्णुदेवत इति भरतवच
नादौ विष्णुना नारायणकीर्तनमयं मङ्गलमारभते निःशेषजगन्मायाविमोक्षी इन पापिनीति विष्णुचरणाब्जस्य हचरितनेनकी
र्तयितुं क्रमेणाह मंदरकोटिविमर्दोत्तेजितकेयूरमणिरहविज्ञातः श्रीपरिरंभोपनतेर्हरिभुजयोर्जयति हासश्च प्रकृतमेथ·
नार्थं मंदरस्योत्तोलनसमयेन नाडिवरसंघट्टनेन उत्तेजिता अधिकतेजस्काः कृता ये केयूरसंबंधिमणयः तत्प्रभासमूहः सभि ४

हितलक्ष्मीपरिग्रहसंभावनाजन्मसुखविहीनकहासताद्दात्म्येनौत्सुक्यद्योतते परिरंभस्य बाहुस्थाध्वनाद्यासादितमिहमेव निर्दिष्टं एतेनेह
प्राप्तिपूर्वमेवमतःसमुल्लासोभवेतीतिसूचितम् १४ तत्प्रसंगादाह सेयमपतोप्रतिहतिं लक्ष्म्याः ययमिद्वितीयतडुदयस्य श्रोत्यात
स्यामतयाभिनिवेशोजयतिदैत्यातो जलेलक्ष्मीप्रतिबिंबेदृष्टात्मस्य सर्वसाम्येनद्वितीयलक्ष्मीरप्युद्भवतीतिभ्रमेणतामेववयंगृही
ष्याम इत्यभिप्रायेण परमार्थलक्ष्म्यातादृगभिनिवेशोनकृत इत्यर्थः तस्योत्कर्षश्चतत्संगमकारणत्वेनेतिध्येयं तदुदयस्य श्रोत्येत्यत्व
यः एतेनदैत्यानांतत्प्रतिवेधकरणेनमिमसुखेनेतदत्रमेधानस्यविघ्ननिवर्तकत्वसूचने यदुक्तं तथानतेमाधवतावकाः प्रविद्वश्रेय
तिमार्गोस्त्वयिबद्धसौहृदाः तयाभिगुप्ताविचरंतिनिर्भयाविनायकानीपकमूर्द्धसुप्रभो १५ तदनुरागकौतुं यत्राह भूयोविसारिदी
धितिकेदलितःकौस्तुभोहृदिमुरारेः दक्षिणविलोचनातपवारणमिवजयतिपमायाः भूयस्त्वेविसारित्वेचदीधितिविशेषणे केद
लितइतिप्रभामंडलेनतस्यमहत्त्वसूचने विलोचनेदक्षिणेतिविशेषणेनतस्यसूर्यमयत्वंव्यज्यते लक्ष्म्याःपरमसुकुमारत्वयासु
र्यनिदाघसहनसामर्थ्यविरहेणतवारणायच्छत्रमिवभातितस्याश्चापिहृदयस्थितत्वादित्यर्थः १६ पुनरपिकौस्तुभमनुसंदधाति
जयतिहृदयेमधुभिदः कौस्तुभमणिरविरतेलग्नः योषिद्रूपेमग्रेदक्षिणमिवधूर्जटेश्चक्षुः योषिद्रूपेकैटभीशरीरेदक्षिणे
तिसूर्यात्मकत्वसूचने तत्रकिलशिवस्यांतेमदनरागोहत इतिपुराणविदः एवंचतदानीयदक्षिणंचक्षुस्तदीयहृदयेलग्नंतत्सर्व
दातत्रैवस्थितमितिसंभाव्यते एतेनमायास्त्रियोपिशिवमोहनत्वमतायांचास्त्वचीनांतामोजनोनरविद्धोभणेकावार्तैतियोजिते १७

ग्रं· ५
5

संभोगे घनयन्नाह श्रीरितयाश्रियनयने वामेपितिरोहितेलक्ष्म्या कौस्तुभमिषेणनाभीपद्मविमर्शोपनोविधुर्जयति अनाहत
स्तोगदर्शननिवेधनयालज्जयाभगवतोवामनयनेतिरोहितेसति वेङ्कस्योतथानेजातेनाभिकमलस्यसंकोचाभावेनाविकाशापत्तौ·
तदेतर्गतहिरण्यगर्भदर्शनशंकयाकौस्तुभव्याजेकृतातद्विमीलनार्थंवेङ्कः प्रहतरत्नत्येत्ना अपिशब्दाद्दक्षिणनयनपिधानसं·
मुच्चयार्थः तस्यप्रकृतानपयोगाभमसात्ताडुक्तिः कौस्तुभस्यश्वेतवर्णत्वेप्रमाणेच नैषधभावप्रदीपे हितादैव्यदीपोहरः स्वभ
वमसिमादि श्लोकव्याख्यानावसरेप्रदर्शितमस्माभिः ८ प्राथात्येनरमोल्लासेति कौस्तुभदीधितिधारापटलांतरगाहरेर्हृदिग
तापि अनुभूयमानदुग्धोदधिवासस्तवोरमामजयति धारासर्वतोमुखत्वादविच्छेदाश्च समुद्रध्वगमनेनतन्मौलव्यादाह हरे
रिति तत्रस्थयापितत्स्मरणसंभवादाह अनुभूयमानेति साक्षात्क्रियमाणेत्यर्थः अत्रहरिहृदयावस्थानेनैवपयोनिधिवाससि
द्धेरेककरणेनकार्यांतरसिद्धिरितिविशेषालंकारः एवमेकस्याप्येवमायायुगपद्उभयहस्तुक्तिरूपोपिविशेषभेदः तद्धुक्तमलं
कारकौस्तुभस्थितिराधाराभावेहन्निरनेकत्रयुगपदेकस्य एककरणेनदुःकरकार्यांतरसिद्धिरिति विशेषः ९ क्रमवितारेत्स्वौ
ति श्वासादितकमलातनुसंयोगक्रमेदशान्वयेनेव स्वत्वमामीलितनयनोजयतिहरिः कक्ष्यपाकारः शासःकमलातनुसंयोगोपे
नेतिमदरविशेषणे समासोतःकश्चअन्वयोप्यत्रसंयोगरूपः क्रमोपरिमेदरेतिधायसमस्योमपितश्तिपुराणवार्ता तत्रमंदरत्वर्षे
णस्त्वेनतद्विमीलनेहेतुः तस्यश्रीमेषक्रमेदरसंयोगजस्वत्वेनसंभावनमितिहेतूत्प्रेक्षा तथाकविप्रौढोक्तिसिद्धालंकारेण। ५

प्रियजनस्य परं परासेयोगोपिस्त्रीजनपतीति वल्लभानिः २० परशुराममेकेन कीर्तयति शमलेखविविनियोगे परश्वधोजयति जामद
ग्न्यस्य क्षत्रियवंशसहितः क्रोधेन क्षत्रियास्तनतत्रभुवा प्रतिविंबोपपत्तये शमलञ्छनं विशेषणं स्वपदे जामदग्न्यपदे क्षत्रजातेः
क्षत्रियापायोऽद्धोतस्त्र वक्त्रावेदत्रेमेत्थे क्षत्रियताभावेपि क्षत्रियास्तनतोशमादायतस्मै भावनयातदवच्छेदेन क्रोधवलास्ततनारपिच
रस्तुः प्रशक्रस्तन्वेदा एतेन महात्मनोपियायाः शान्तया परिग्रहीतस्तदवच्छिन्ने स्वकीयेपितडवितयापापोभवतीति सूचितं २१ एके
नश्रीराममनस्यते सीतासीमेतमणिकौस्तुभमिववलमाविभ्रत् प्राग्जन्मस्मरणादिवरामोऽन्तर्मौनमेवाजयति उर्मितावि मना
श्चेतर्मनोस्याउत्कउन्मनाः स्मरः हनुमताप्रत्यभिज्ञानत्वेन लंकायाः समानीते सीतासहिते रत्ने हृदि निधायएतेन तस्यवात्सविष
यनिहतिर्जाता नत्रकौस्तुभस्य स्मरणहेतत्वेनोत्प्रेक्षते एतेन विप्रलंभः शृंगारः सूचितः २२
श्रीकृष्णस्मरति उपनीतायरपल्लवमाधुर्यदवादवेणगोपीभिः निभृतेविभाव्यमानोवेणनिनादोहरेर्जयति अपरः कृष्णस्ये
वग्राह्यः हारेरितस्यवेणनामहारवयःविभाव्यमानोविषयांतरात्परागृह्णीमृत्यास्वादयमानः तस्यास्वादयमाप्रयोजकमुत्प्रेक्ष
ते उपनीतेत्यादिना अपरश्लक्ष्णकानिः स्वामाभिपानेनवेषणवच्छिन्नाकाशासंभवतयावेणशब्दस्यपरेपरयान्तत्राधरसंबंधिमा
धुर्ययोगउपपन्नइतिभावः प्रथमतः स्वीयाविषयकः शृंगारः समस्तूचि अत्रतुपरकीयाविषयकोयोमन्तव्यइतिवोध्ये २३ राधा
यावद्दोहहमेलितानाभीमरहिषजयति प्राडर्भूतपितामहनिवासराजीवकालिकेव राधामहालक्ष्म्यावतारविशेषः राधाना

उ॰
९
6

ममहाभागावल्लवस्यनिवेशनइतिपंचरात्रोक्तेः आलिंगनविशेषेणतत्त्वनस्यभगवन् भीमसमायोगः तत्रोक्तं त्वाशाङ्डभेतेत्यादि त
दीयनाभौवत्स्योत्पत्तिपुंडरीकस्ययोग्यतानथैवसंभावने वत्सोरुहशाहस्यसापेक्षतयाराधायाइतितत्रान्वेतिसंवेपिशाहः सायेत्सो
नितंसर्वः प्रयुज्यते वाक्यवन्त्वाद्यपेक्षाहितनावपिनहीयतइति २४ संयतीइत्यादिदेवानामपीश्वररूपेणयातत्स्वैवंयेनाह रतिरसे
नडरूलेपहृतेपिसहस्त्रनयनेन श्रुविभावितदम्भद्रोपायायावः पातपौलोमी नयनाच्छादनेच्छादेत्तमाह अपहृतेपीत्यनेन
आच्छादनस्यासाध्यत्वेस्वयंत्राह सहसेति करद्वयेनतावतामावरणेसंभवादितिभावः वस्तुतस्तद्दर्शनस्यैवसंमततात् न
पनयिधानोपायविरहेणनिह्नपनानादेयात्रसिद्धेभपार्थतयापरमानंदसंपूर्णत्वमर्थः तथावकामयगाहं श्रीदावातरुणीवापिलज्जिता
यिनलज्जते किंतुतोनाटयितांगेनिरीक्षयितुमीहते २५ इदानींसोयमत्रस्समाम्नायपद्धतिः फलितस्वेदतारकवत्प्रतीतोवा
दितत्योवस्तराशिरितिभाष्यकारवचनाद्वास्यैयेप्रकृतेकीर्तयति उन्मूलितांधकारः प्रकाशितानेकवस्तुसमुदायः अतिङ्विवोप
वर्त्तीनयतितरांवाङ्मयविवस्वान् वाङ्मयस्वस्त्रयकावइतिमयट् तदेवविवस्वान्सूर्यः रूपकस्यापिसायम्भ्रूमलकत्वादाहउन्मू
लितेत्यादि विनाशितमंधकारमज्ञानंयेन ततज्ञानहेतुत्वात् शब्दब्रह्माणिनिःस्मातः परंब्रह्माधिगच्छतीत्युक्तेः प्रकाशिताः प्र
तीतिविषयीकृताः पदार्थसमूहायेनेतिस्पष्टं यद्वावैयाकरणमतेसर्वज्ञानेषुशब्दभानस्वीकारात् यद्वाप्रकाशपदेनत्वनिपरं
तथावस्मृतिः अनादिनिधनादिव्यावागुत्सृष्टास्वयंभुवा आदौवेदमयीदिव्यायतःसर्वाः प्रवृत्तयः नामरूपंचभूतानांकर्मणां ९

वप्रवर्तने वेदशब्देभ्य एवादौ निर्ममे परमेश्वरः इदं चोत्तरमीमांसायां प्रथमाध्यायतृतीयचरणे विभावितं श्रुतिदुर्विबोधेति तथा
वभाष्ये बृहस्पतिरिन्द्राय दिव्यं वर्षसहस्रं प्रतिपदं पठितानां शब्दानां पारायणं प्रोवाच नान्तं जगामेति सूर्यपक्षे स्पष्टं तत्प्रशंसामाह
मिथ्याभावविहीनावहृत्पतिर्वाच्यनामनिशं अज्ञानानलपथेयामाहात्कवीनां जयति सा सूक्तिः ब्रह्मसहस्रतये लपाकविहृहेर्थं तिरे·
कोवर्ण्यंते साहित्यसदस्सहिलतां एतद्रूपमनिर्वाच्यत्वं वहति अतएव मिथ्याभावविशिष्टाज्ञानानां पादेयावेति वेदान्तिनः इयं त
विशिष्टचमत्कारजनकत्वेनानिर्वाच्यत्वेदथानापि मिथ्याभावेन निःफलभावेन दथाति चमत्कारस्यैव काव्यभावफलत्वात् शा
किर्निपुणता लोककाव्यशास्त्राद्यवेक्षणात् काव्यज्ञशिक्षयाभ्यास इति हेतुस्तदुद्भवे १ इति शीत्याविज्ञानातिशयसापेक्षत्वेनादृष्टा
नजन्यानभवतीत्यर्थः अतिर्वाच्यापि मिथ्यात्वहीनेति विरोधालंकारो व्यतिरेकस्योगम् ११ काव्यप्रसंगेन कवीन्कीर्तयिष्यन्नादि
कविं भगवन्तं वाल्मीकिं द्वाभ्यां नमस्करोति ज्ञानानागोचरपारनिमग्नक्रौंचसवितकं वंदे प्राचेतसं पयोनिधिमन्मनयः काव्यक·
लतन्हं प्राचेतसमस्त्वादिकविःस्यान्मैत्रावरुणश्च स इति वाल्मीकिपर्यायः अस्य ज्ञानापरिच्छेद्यविज्ञानशालिनमित्यर्थः समस्तइप
देपारस्यास्मदादिप्रत्यक्षाविषयत्वात् निर्मग्नः क्रौंचस्य पादिविशेषस्तापकत्वेन सवितामत्यंवंदे निषादविशेषायत्र मानि
षाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः यत्क्रौंचमिथुनादेकमवधीः काममोहितं मिति नस्य प्रशमनात्मश्रमादस्य प्रथममेवापश्लोक
इति कथा बालकाण्डे समस्तदयतेनिर्मग्नः क्रौंचार्द्रः सवितां जने कोमीनाकाव्यलोपास्मिन् तथाचमैनाकादीन्प्रक्रम्य मात्स्ये इत्येव

ॐ
7

र्वैताविद्याश्वतारोलवणोदधिं विद्यमानेषु पदेषु गुणाइ इत्यवैभयात् कायमेवकल्पतरुरनेककामप्रदमित्यर्थः २८ कौंचस्यपल
पातीतारकहृदयप्रकाशनैकरतः जयतिगुहाननक्कलोवाल्मीकिः कविकुलाचार्यः गुहाहिमघ्यान्नाने गुहाहितंगह्वरेष्ठंपुराण
मित्यादौतथाभिधानितत्वात् तस्माननक्कलोविरोधीनतोपदेशकत्वात् श्रघवगुहस्यस्कंदस्यविरुद्धयमेत्यर्थः पक्षपातितेनतन्मार
कणापदानात् गुहस्यक्रौंचादिभेदीतितद्वैपरीत्य तारकस्यब्रह्मणोपदृष्टेषुद्दतुहनादि तत्प्रकाशनमात्रमतः सततारका
हृदस्यातिरस्कारएवासक्तइतितद्विरोधः २८ यकेनवेदव्यासेस्तौति सकलितवेदव्यसनोरचितमहाभारतोविमलकिथरः वाण
पिहितकेवः सजयतिकृष्णोमुनिर्जगति कृष्णपदेननारायणव्यासयोरुपस्थापनानदमेदत्वनेद्वयोः साधर्म्यमाह सकलितेत्या
दिकलयतैनीनार्थताह्निनाशितेवेदानांव्यसनेमेधुकैटभादिहरणनिवेधनविपत्तिर्येन यदेसम्यक्कृतेवेदानांव्यसनेविभागोयेनवे
दानांशाखाविभागस्यव्यासेनकृतत्वात् रचितामहाभारतोदेव्यादिकृतभाराद्विमुक्तियस्मात्स्लाटश्रीपराक्षमिर्यस्मात् भारतस्य
ग्रन्थसिल्तततेनाथयते यदेल्कृतेमहाभारतेइतिहासोयेनेतिश्यकपद विमलकथरोजीवन्मुक्तत्वात् वाणीपदेस्त्रावेःपिहितादेव
तापरेहितोयायिहैयशाहूपरं २९ यकेनहहत्कथाकारेक्षायते नरवाहनचरितमयोमर्वोनरदिगातावद्धयदार्थो लावहेतः स्मृता
नामलकेवहहत्कथाभाति अलकानगरीतेयेतिकुवेरप्रकरणेहलायुधः नरवाहनोविद्याधरविशेषः कुवेरस्य सर्वोनरामकल
श्रेष्ठादिकसीमायदेडरदिक वहवः पदार्थानिथ्यादयोयस्यां यदेवहूनिपदानितदर्थाश्चयत्रस्वगतानांरहतीनांस्वतानएणे

तर्थः ३९ द्वाभ्यां कालिदासं स्तौति नेत्रीकृताग्निमित्रा कुमारस्त्वजेनितमेयरघुभावा कवितामिषेण कालीवशंगता कालिदा
सस्य कालीशब्दस्य द्व्यर्थः सेना ब्रेदसोरितिरुद्रः स्वभाक्तवशीभवने परमकारुणिकस्वभावः तत्कवितैव कालीरूपेति प्रति
पाद्यते नेता नायकरूपः कृतोऽग्निमित्रनामको राजा यया मालविकाग्निमित्रनाटकेन स्वनायिकतया कालिदासेन निबद्धत्वात्
नेतृशब्दाद्विप्रत्यये रीङ् ऋतइति रीङ् अथ च नयनीकृताग्निर्वह्निः मित्रो रविश्च यया कुमारस्तत्संभवः काव्यं गुहश्च मेवशब्देन
कदेशानुकरणेन मेघदूतकाव्यं रघुस्तद्देशः यथा जनितो मेघ स्वलघुभावो यया श्यामवर्णत्वात् रलयोरैक्यात् ३० कृतिहाराावि
ते प्रशंसति मालिन्याश्रयरहिता नगाधिजाताश्रयेप्रसक्ता या यानप्रसूतभरतामकुंतलाभेति तन्निश्चिवे अत्रशाकुंतलानाटकस्य
वर्णनीयनायिका यो लक्षणा वैलक्षण्यं प्रतिपाद्यते शाकुंतला हि मालिनीसंज्ञनद्याश्रिता तत्कथा योतत्र कण्वाश्रमोकेः नाटक
रूपा तु निर्दोषतया मालिन्यहीना सा च गाधिजो तो विश्वामित्रस्तदाश्रयेण प्रसक्ता मेनका यो तस्माडुत्पन्नेः र ये तु नगाधिजाता या
देव्या अश्रुतगृहेण जाता सा भरतजननीति प्रसिद्धे द्वयेन तु न प्रसूतभरता भारता सा हृश्यपयत्र तथा भारवद्दत्वपादेया नास्ति तथा च तः
द्धिरुद्धयमंवमालद्धमेदादाश्चर्यमित्यर्थः ३१ सेतुकाव्यकृतं स्तौति उल्लसद्धारार्थं वनेम उदितरत्नाकरे व्यथितमेतु काव्याणी वेतरी
तेरामइव प्रवरसेन नृपः अहार्या अद्दषणीया रवना शब्दसंदर्भो यत्र पदे अहार्यैः पर्वतैः रचना बद्धनं यस्य अहार्यं धरपर्वतार्थस्मम
रः सडदिता नो रम्यवचनानामेव रत्नानामाकरभूते तन्मयत्वात् अथ च समुद्धिकको रत्नाकरः समुद्रो यस्य तदाश्रयत्वात् तदीन्तु

ॐ ८ 4

मितितस्य सर्वकाव्याध्यापिकास्तवने स्नेषमल्लिकोपमा ॥२॥ सर्वेषु कविं कीर्तयति वासवदत्ता सौरभ्यधारेव नवासवेन दत्तेये उ
दयति सहृदयहृदयेषु सर्वेषु रथ्येव सर्वेषु: वासवदत्ताख्याख्यायिकाविशेषः नवेनासवेन सौधुनाद्भुतापरिमलधारेव सहृदयानां
प्रतिभाति आनंदविशेषहेतुत्वात् एवं सर्वेषु तत्कर्मीकविरचितेषामस्मनोप्राणानोवेषु: तादृशानिवेध्यकर्तृत्वेन तच्चोत्कर्षवत्ता
ज्ञानोदयात् अथच वासवदत्ता नवासवदत्ता सर्वेषु रसर्वेषु इति निविरोधाभासः ॥२॥ माघमनसे पौदंति धृतफाल्गुनाग्रजन्मा
हषोत्तमवल्लभो जयति वाक्यः परेणतपसापावनपरिशीलनो माघः माघकाव्यस्य माघमासस्याम्पे प्रतिपादने धृतः फाल्गुना
स्याऽर्जुनस्या[illegible]जन्माग्रुधिष्ठिरो यत्र राजसूयकर्तृत्वेन तन्निर्देशात् पक्षे धृते फाल्गुनमासात्पूर्वं जन्मयेन पुरुषोत्तमः कृष्णस्तस्य त
त्रनायकतयोपादानात् पक्षे तात्प्रियत्वात् महता तपसाग्रहण्हाद्यावाक्यः अल्पगुणेन कर्तुमशक्यत्वात् पक्षे द्वितीयेन तपः शब्दे
न वाच्यः तपः शब्दस्य माघवाचकत्वात् परिशीलनमध्ययनादिरनादिव तथा च स्मृतिः तल्लाभकरमेषेषु प्रातःस्नाने महाफले
हविष्यं ब्रह्मचर्यं च महापातकनाशने ॥२॥ शाकृतसप्तशतीद्वारेण तत्कृते स्तौति हालाभ्युदिते गाथासप्तशत्यापारसविशेषसर इव
प्रत्यक्षीकृतमात्रे नाथते कस्य परितोषे हालः सात्कालवाहनश्च निकोशः पक्षे हाला सुरा तत उत्पन्नः रसविशेषस्य शृंगारः
स्य प्रवाह इव तदाह प्रसमगेपाउअकवेपढिइसोउंप्रजेणजाणेदि कामस्सततितत्तिंकुणंतितेकहंणलज्जेदि अमृते प्राकृ
तकाव्यं पढिते श्रोते च ये न जानेति कामस्य तत्त्वचिंता कुर्वंति ते कथं न लज्जेते पक्षे रसविशेषो मधुर्ये प्रत्यक्षीकरणे श्रवणावि ८

भावनादि एतेनगमनज्ञानविषयीकरणं एतेन सर्वं स्पष्टमुक्तं २४ प्राकृतमयेऽनिवेंधं विज्ञान्वताशालवाहननृपेण काव्या-
नामितरेषात हि कृतितेकथितमर्थात् प्राकृते भाषाविशेषः सेतुग्रहकर्तृत्वात्कृतत्वोक्तिः तत्काव्यस्य प्राकृतत्वेन सर्वकाव्यप्र-
कृतिभूतत्वालाभात् ग्रन्थकाव्यानोविकृतितेपर्यवस्यति तदीयत्वाख्यात्वहारितात्स्तेषामितिभावः अथ वो परिदृष्टधर्मजातस्य
दर्शादेः प्रकृतिपाशस्यानुपदिष्टजात्यमौ सौर्यवहानिवेपेद्धस्त्रवर्वसकामश्च्यादिभिर्विकृतियोगैर्दृष्टांतेऽस्ति धनिः २५ द्वाभ्यां
देकितस्तानि वाग्द्वारेतगोमिनमतिविरमालोकादेडितेजगति अतः प्रवेष्टुकामाश्रयमेयोतिबहिरेव वाचोऽनेकरूपाया
सिद्धान्तवेत्तारे देकिते विभागगुणवतेनज्ञायमानाश्रयमेव बहिरेव गच्छतीति तदपेक्षया प्रकृष्टाणवभासंतेऽस्यार्थः अन्यत्रापि राजा
देहल्यां राधिकृतदेऽवेतेदौवारिके दृष्ट्वा अभ्यंतरगमनसिद्धेर्नापि यांतेन्यत्वमेतदितिभावः कृतिमत्त्वेनतेस्तीति काव्यादर्शेऽलं-
दौष्वरथ्यवश्यतिगरिमसंवेधात् सपरमनलीकदृष्टिभृदत्रग्रउद्भूतदशकुमारः काव्यादर्शः काव्यगुणादिविचारग्रंथः तत्कृ-
तौ देहली इच्छरथ्यवप्रतिभासते विलक्षणकृतिहेतुत्वात् गरिमाऽशाह्यार्थगौरवं सिद्धिविशेषस्य उक्तार्हेनतद्व्यतिरेकमाह
सपरामित्यादिना शिवोहिमलीकेललाटेदृष्टिभृत् नीचाः सदैव सविलासमलीकलग्ना इत्यादिप्रयोगात् उग्रः तत्त्वाम-
कत्वात् जनितेकक्तुमारश्चेतिप्रसिद्धे अयेनअलीकदृष्टिर्मिथ्याज्ञानेनदह्यतिः अन्यग्रःसौम्यत्वात् उद्धृतदशकुमारः त-
त्रुष्यकारितादित्यर्थः २६ कृतकर्षेणकतहृत्कर्षस्यार्थसिद्धत्वात् तद्वारेणभवभूतिप्रशंसामाह गुणदोषसमहिमग॰

उ॰ १

णामर्थे गुरुलक्षपदं वशित्वेन । प्राकाम्यात्मैश्वर्यं भवभूतिविश्रमितेकाव्यं भवभूतिकृतेकाव्ये अणिमादिकभूतिमयत्नयावर्णे

ते अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टभूतयः दोषसामान्याभावस्यासंभवात् गु

णानिष्टेमहत्वेगुणस्यभरतेनोक्ताः श्लेषः प्रसादः समता समाधिर्माधुर्यमोजः सुकुमारता च अर्थस्य च व्यक्तिरुदारता च का

न्तिश्च काव्यस्य गुणा दशैते ऐश्वर्यगतं गुरुत्वं लोकोत्तरत्वात् शब्दाश्रितं लघुत्वं अल्पशब्देन बह्वर्थप्रतिपादनात् तथा च नैषधे गि

रो गिरः पल्लवितार्थलाघवे मितं च सारं च वचो हि वाग्मिता वशीकृतेति येन अन्यथा तद्वैयर्थ्यात् आपरितोषाद्विदुषां ना

साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानमिति न्यायात् प्राकाम्यं वाउल्लसितस्यामायारोश्वर्ययमसलङ्कविभिरल्पस्यैवकरणादनेन तु बहुगु

णविशिष्टानेककाव्यनिर्माणादापि कामित्वमर्थः ईशः वा चैव जगदितिश्रुतिरपि भवभूति श्व श्यवागिति या वाचेसमर्थितेस

[illegible]श्चैवचावेयमत्रसूचितेन वाचारंभणं विकारो नामधेयमित्यादिश्रुत्या जगतो मिथ्यात्वतात्पर्यवत्त्वात्तस्य वाचा रूपत्वे वश्य

वाक्कः कवेः काव्यमिति प्रसिद्ध्या च वाचो भवभूति वश्यत्वमुक्तं तथा च सर्ववाङ्मयस्य तदधीनत्वात् जगतश्च तत्काव्येन वशीकृ

तत्वात् अन्येषां वा न्येयमते मौनमेव युक्तं वाचामन्याधीनत्वेन तत्प्रयोगस्य कर्तुमशक्यत्वात् प्रयोजनाभावाच्चेति भावः ११ पु

नरप्याह भवभूते विक्षितिव्यभिचारमुक्तोगिरां गुम्फाः विपिनापि दुर्निवारे तेषां त्वल्लभावमूलत्वे विक्षितिश्च चमत्कारविशे

षः तद्व्यभिचारमध्योवच्छेदकावच्छेदेन चमत्कारजनकाः अन्येषामपि किं विल्काव्यस्य चमत्कारजनकत्वात् भवभूतेरिमे भाव

ध्वनाद्दतितन्नसंवेद्यिकाव्यतमात्रस्यभावभूततस्यडर्वीरतयाभावात्मकस्यवविच्छित्तिविशेषाधायकतद्रूपतयापर्यिग्राहकमान
सिद्धमेवतेषांचमत्कारहेतुत्वमितिभावः ४० एकेनभारविंस्तौति दाक्षायणीप्रियधनंजययोर्विहृणोतिहविपराहतिर्यस्यगा॰
वीसमुदायः सभारविःकीर्त्यतेप्रकं भान्नानेकोतिश्लेतित्नानेकोन्नभेदाध्यवसायेननतद्वतपातस्यरविसादृश्यंप्रविपाद्यते गा
वीवाणीनांमयूखानांचदाक्षायणीप्रियः शिवः धनंजयोर्जुनः तयोरुविःपरस्परप्रीतिः तस्याःपरामुत्कृष्टामाहृतिंपीन
द्ध्णंविहृणोति किरातार्जुनीयेनप्रावर्णनात् एतेदाक्षायणीप्रियस्त्रेद्रः धनंजयोग्निः तयोःकान्तिपराहृतिमदेतेजस्त्वंक
रोतिस्पष्टमेतत् ४१ एकेनमयूरमाह रीतिभावनिवेधेविदितेभुवनेविलक्षणायस्या सजयतिकविर्मयूरीविचित्रपदव
र्णविन्यासः मयूरकवेर्बर्हिणोमेवर्णनेन भावानांघान्यादीनांनिवेधेविलक्षणाश्रमकविभ्यउत्कृष्टेतियावत् एतेभावनिवे
धेरतिसंबोगभवेविलक्षणारीतिर्मयूरस्यप्रसिद्धास्त्रीसंगमेविनैवतस्यतडुत्पत्तेः तथाचविमलबोधः मयूरस्यभार्यान्
स्यतेमयूरेरहस्येवरागभेवतीस्यादितिलोकवाहः ध्रुतएवाङ्गःनैवतेसंगमोस्तिमनुष्येणनापिकामभोगाविद्रुमम्यत् गर्भिः
णीवहृश्यसेत्वंनार्यैकिंमयूरसारिणीत्वमेवमिति विचित्रोनुप्रासप्रचुरःपदा नांसहतिर्डुलानांवर्णानांशद्वानांचविन्यास
संदर्भोयस्य सूर्यशतकेऽनुप्रासप्राधान्यदर्शनात् एतेनानारूपोवर्णानांहरितादीनांविन्यासोयस्यविचित्रशरीरत्वात् ४२
एवमभिर्बाणंस्तौति शृङ्गपतितनयवेधुर्निरुक्तगीसत्वहर्षचरितस्य श्रभिनेदजननहेतुर्वाणःप्रतिभातिकुसुदव शृङ्गप

ॐ. १०

10

तिसेसकतनयश्चित्रभानुः तस्यैवेपुः सुततात् यद्वेकुबेरतनययोर्नलकूवरमणिग्रीवयोर्नारदशापेन यमलार्जुनतामा
पन्नयोर्मोक्षणहेतुः निरुक्ते वेदांगविशेषेगकृतिज्ञातातिनिरुक्तगः अमेल्यसर्वैन्नमेहर्षचरिते आख्यायिकाविशेषोयस्य
तस्य बाणकृतत्वात् यद्वा निरुक्ता गर्वा वा वासंख्योयेन तादृशो हर्षचरिते यस्य सर्ववाङ्मयसारत्वात् सेति पशंसापदे निरुक्तो
विहितः गोसंख्यानां गोपालानां हर्षो येन तादृशो चरिते यस्य अभिनेदस्यकवेरुत्पतिहेतुः तस्य बाणपुत्रत्वात् यद्वा अभिमन्यो
नपालनादिनानेदं गोयोजनहेतुर्यस्य नेदस्य तज्जनकत्वाभावेपि पालनादिकर्तृत्वेन तज्जनकत्वप्रसिद्धेः यद्वा अभिभारतका
रोव्यासः कादंबरीबाणः आद्ये वर्णिते वियानेचरिते येषां तादृशाः पार्थाद्युधिष्ठिरादयो यस्य द्वितीये वर्णितायां विधायां प्रकारेश्च
सयार्थोऽनुपादेयार्थरहितः आरेभणीयप्रकारेणैव वर्णनेकुर्वन् शुको व्यासपुत्रः शुको व्यासस्तेन कीरे राबाणस्य च मे त्रिणीति
विश्वः वैशंपायनस्तच्छिष्यऋषिविशेषः शुनतिस्तत्पुराणे शंपा शतह्रदा मा अह्नरयनेपतनेततः विगतेशहृतोयस्माद्वैशंपायनस्य
तद्ग्रति तन्नामग्रहणस्य वज्रनिवारकत्वात् विगतेशंपायाग्रयनेयस्माद्वैशंपायनस्ततः स्वार्थेतद्धितइति वैमलवाथादयः अग्नः
स्यथपुलस्य अवैशंपायनपदवव जैमिनिश्चसुमेतस्यपैवैतेवज्रवारकाइतिस्मरणात् ताभ्याम चौवरणोपादेयस्य द्वितीयेशु
कभूतोयोवैशंपायनः शुकनामा ख्येमेचिपुत्रस्तेनाथानिपदानिशश्लाघ्यायस्य वैशंपायनस्य महाश्वेताशापेन जन्मांतरे शुकतेजा
ते तेनचंद्रापीडावतारस्तद्दक समीपेआश्रमयकथोक्तेति कादंबर्यादर्शनात् ४४ प्रकारांतरेणात्मनोति कविकिलेगुरुर्यया १०

६६

कोवद्भास्वरराजसर्वदेव्युदितः अथचित्रभानुलालितभरः समर्वज्ञवल्लभोबाणः बाणस्तरश्लेषेणात्रवर्ण्यतेकवीनांकुलगु
रुर्भुवनत्वात् पक्षेशुक्रःकविः १ कुलगुरुर्यस्य वद्भास्वराग्रतिदीप्तिमतीराजश्राद्धसर्वदेवीराजदेवीततउदितः पक्षेवद्भभी॰
दीप्तिर्यस्याताद्दृशोऽस्वरराजोबलिः सर्वदेवीदैत्यस्त्रीविंध्यावलीतिसर्वदेवाः स्वरद्विषस्तस्मरः शुंयोगेऽशीसूताभ्यांउदितः चित्र॰
भानुर्बाणपितातेनस्नेहेनलालितेशरीरभुरंयस्यपक्षेचित्रभानुस्तावद्दितारह्नितेभरेनगरेयस्य शोणितभरस्यवह्निदत्वात्
राजदेवीबाणस्यमाताचित्रभानुःपितेतिस्पष्टेहर्षचरितेसर्वज्ञानांवल्लभः तत्समशीलत्वात् पक्षेशिवप्रियःतेनपुत्रीकृतत्वात् ४५
अन्यकविव्यतिरेकमुखेनवर्णयति परिशीलितेवसरसैकविराजैर्वद्भिरत्रवादिवी बाणेनततवैजात्याकथयतिनामैवबाणीति
वैजात्यादन्यकाविपरिशीलनवैलक्षण्यात् परिशीलितासंदर्भविशेषविषयीकृताअत्रमानमाह कथयतीति बाणस्यैवबा
णीबाणसंबंधेप्रवृत्तिनिमित्तीकृत्यबाणीशब्दःप्रयुक्तः नत्वन्यकविसंबंधेप्रवृत्तिनिमित्तीकृत्य अतोबाणीपदप्रवृत्तिनिमित्तसंबं
धसिद्ध्यर्थंअन्यकविकृतपरिशीलनाद्बाणकृतसरस्वतीपरिशीलनेवैलक्षण्यमवश्यमाश्रयणीयमितिभावः ४६ कादंब
रीरूपयोगेवपुत्रवर्णयति वेद्यापीडेकरताम्यूरतिहिमेनाहृदयजाता कादंबरीकवीनामुपजीव्यासर्वमंगलेवेयशर्वाणीसर्व
मंगलेसमरः वेद्यापीडस्तारापीडस्यपुत्रः तदेकरतानस्यनायकत्वेनवर्णनात् पक्षेवेद्ग्राप्यीकोमूर्द्धन्यंयस्यतत्राशिवेऽन्न
रक्ताअथायेममममनसिद्रअहृदयजाताअरसत्कृतानभातिकिंवसहृदयकृतेव पक्षेमेनाहिमवज्जायातस्याहृदयजातात॰

कन्यात्वादुपजीव्या ततः संप्रदायग्रहणात् शक्तिर्निपुणता लोककाव्यशास्त्राद्यवेक्षणात्काव्यज्ञशिक्षयाभ्यास इति हेतुस्तदु
ॐ द्भवे इति प्रकाशोक्तेः एते काव्यजनकप्रसादाश्रयत्वात् ४७ एकेनाभिनंदस्तौति सहजेनाद्भुतजनकः सजयति कादंवरीकृद
१२ भिनंदः यस्य जनकोपि वाणस्तां प्रति नैवान्यथासिद्धः अद्भुतजनकत्वलोकोत्तरवर्णनोपहितत्वात् कादंवरीकृतउत्तरार्द्धेश्व
रकत्वात् यस्य पितापि वाणः कादंवरीं प्रति नान्यथासिद्धः तस्य कादंवरीहेतुत्वात् अथवा कादंवरीजनकजनकत्वेनोपस्थितस्य
वाणस्य तां प्रत्यन्यथासिद्धत्वेप्युक्तेः कुलालपितुरिव घटे तदभावाच्च मत्कार इति वेणेय यथापि तत्र धर्म एवान्यथासिद्धो न तु धर्मी
कुलालत्वेन तद्योगपत्वात् तथाप्यत्रोक्तधर्मेणापि वाणस्य हेतुत्वमित्यभिप्रायः ४८ त्रिभिः श्रीहर्षं स्तौति बहुविषयकविज्ञा
नेत्रासैवनकेवलं स्वमपि येन अद्वैतमेवनीतं स श्रीहर्षो नमस्कार्यः आत्मवाचकः स्वशद्वः क्लीवोप्यस्ति स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रि
ष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने इत्यमरः खंडनाख्यग्रंथे द्वैतनिराकरणेन यथा ब्रह्मणो द्वैतं प्रतिपादितं तथान्यविलक्षणेनाद्दशद्वानव
तयास्वस्यापीत्यर्थः तथा च खंडनेनोक्तं ईश्वरानुग्रहादेषा पुंसामद्वैतवासना महाभयकृतत्राणाद्वित्राणांयदि जायते ४९ प्रकृते
काव्यप्रसंगात्तत्कवितप्रशंसामाह अनलसत्वानास्वादितमततमोगममंदरसजनकं एतदपि पानपदार्थविषैयमवयाम्य सर्वं
पीयूषं माधुर्यादिगुणवत्तयासिद्धं सुधासाम्यस्य नैषधस्य तस्माद्व्यतिरेकोवर्ण्यते तद्धि अनलसत्वैर्देवैरास्वादितं इदं त्वनलसैर्ये
षां सत्वं नास्ति तैरनास्वादितं एतदास्वादकानां नलोच्चारणनियमात् एवं ततमोगं तमसा राहुणा देवरूपं कृतत्वापीतत्वात् ११

ऽदेतन्मिथ्याबुद्धिसंकारणतया यदृच्छातिस्तथा न भवति सम्यगवबोधमूलकत्वात् तादृशकाव्यस्यैव कीर्त्यादिहेतुत्वात् पठ्यते
गौणैः कामदुघा सम्यक्प्रयुक्ता स्मर्यते बुधैः दुःप्रयुक्ता पुनर्गोत्वं प्रयोक्तुः सैव शंसति एवं पीयूषं मेदरेणस्य जनकं भवति त
स्य समुद्रमंथनहेतुकत्वात् इदं तु प्रमेयस्य भूयसो रसस्य जनकेन स्वपततां पाठिणामपि पिपनापहार्यं गुरुडेन तदपहारात् इ
दं तु पततां पतितत्वेल्पानां ज्ञानहीनानां मूर्खैरनपहार्यं पेहूषयितुमशक्यत्वात् एतेन नैषधपीयूषेण प्रकृतिरेव माहात्म्यवतीन तनि
वेहतीति घोत्यते अत्र पीयूषाद्विज्ञातार्थी भावस्य नैषधान्विनार्थप्रतिपादकपदश्लेषमर्यादाबोध्यस्तेन महाभेदमभिधायव्य
तिरेको वाच्यः ५० पुनरपि तद्दर्णयति नलचरिते प्रोल्लासित विदेहजन्मांतरे सद्गुणे अप्येतमेकरूपं जानीमो नैषधेयेव
मेतेच अत्र सेतुनत्काव्यनैषधानोसाम्यं वर्ण्यते आद्येन लेनवानरविशेषेण निबद्धे द्वितीये तु नैवचरितं तत्कथानिबंधात्
तृतीयेन लेन राज्ञा चरिते तच्चरितवर्णनात् प्रकर्षेण उल्लासिते विदेहजन्मनः सीताया अंतरे मनो येन पद्ये प्रकृष्टा रमणी
यवर्णनमया उल्लासाः सर्गा सेतुनातो अस्येति तारकादेराकृतिगणत्वादितच् विदेहजन्मा सीता अंतरेयस्य वर्णनीयत्वात्
उभयोः कर्मधारयः पक्षे उल्लासितमाने दिते विदेहजन्मनो येडिता नामंतरेयेन मैथिलानां पांडित्यातिशयानंदजनं
नेनातिशयस्तवने यहाविदायां ज्ञाने ईहा इच्छा यत्र तादृशे जन्मये षां सर्वे जन्मानि ज्ञानमात्रार्जनरतानामितियावत् वे
वाडवरूपमपि अत्र नुगतोत्तवरः समुद्रः रः पावके चतीव्रौ चेति विश्वः अर्णाः पर्वता अत्राश्रयतया स्वरूपचटकतया म

सतोविद्यमानाअनुरागाः सम्बद्धाः पर्वतायत्र पद्येसमन्वसंगीतेनियमेनविद्यमानोनुरागश्लिष्टोयत्र सेनकाव्यस्यानुरागोक्तत्वात्
उक्तंचतत्रैव पद्यसमप्यत्रश्लेषसोत्रालेभेणजगणिश्रहित्वत्राणेदं रावणेवहतिकवेश्वणराग्रंकेसकस्यसहणेवेसे पद्येस॰
न्तामनुरागोयत्रमेदेरथानववोधेनानादरणेन तथावनैषधकारः मङ्क्षिश्चेदेतमर्दयातिसुधीभूयसधियः किमस्याना
मस्यादलमपुहृषानादरभैः पद्यायूनलदत्तरमरमणीयापिरमणीकमाराणामेतः करणेहरणेनैवकुरुते ५। पकेन
भासेस्तीति शङ्खांतरादिनोपिव्यतिरेकोभातिकवितायाः श्रोत्रैकग्राह्यापियउल्लासेशयभासमासायवदमानयेत्यादिलौ
किकशब्दाकाव्यस्यचमत्कारजनकत्वादिनाभेदस्तावत्सर्वसिद्धः तत्रात्मोपिहेनहत्येप्यते शङ्खांतरसादाकारेष्यालोकस्यना
पेत्ताबालबरावतस्यसहकारित्वात् काव्यस्यभासेशायैवोल्लासइति शङ्खांतरव्यावहत्त्वयमोदितरशङ्खाद्देलत्वणे पद्येभासमिति
भावशाहृस्यद्वितीयानम् भाभासौयान्नभेदादिति वामनोक्तेः उल्लासः काव्यांतराउत्कर्षः सादाकारम्बउभयत्राप्यभेदारोपः पर
ह्यांभोमराविस्तीति श्रुतिवर्द्धमानजन्माकृतेणोवसपत्नभावोयः वाचामाश्रयपकः समुद्रादितीरिंदामर्हतमे स्वगारिकवेनीरा
यणाभेदोवर्ण्यते श्रुतिशायिनाद्वर्द्धमानसंज्ञात्जन्मयस्यमहत्श्रीवर्द्धमानतत्वजन्मनइतिपश्चाद्वनायोतउक्तेः पद्येश्रुतंतमे
यमानानिजन्मानियस्य नानावतारकरणात् कृतोवर्णितःशोत्वस्यसपत्नभावोपमेयनिष्ठोयेन तथावतत्रनांदीनिःप्रत्यह
मुपास्महेभगवतःकौमोदकीलक्ष्मणःकोकप्रीतिचकोरपारणपटुज्योतिष्मतीलोचने याभ्यामर्द्धविवोधमुग्धमधुरश्रीरर्द्ध १२

निद्रापितोनाभीपल्वलपुण्डरीकमुकुलः केवैः सपत्नीकृतः पदेकृतमात्रामहरवयः स्पष्टमपरे ५३ पुनर्वर्णयति वल्मीकभ
वस्मन्नेमेहिमामार्गगिरामतिक्रान्तः सोपिमुरारिर्यस्माद्बालपितोबालवाल्मीकिः तस्माडकुष्ठोपिमुरारिर्यद्बालवाल्मीकि
रितिवद्व्यपदिश्यते नतस्यमहाभाग्यं प्रथवककविताद्दात्म्येनविवादितोनारायणोपिवाल्मीकिमपेक्ष्यबालउक्तइदमपित
याप्रथवावालोवाल्मीकिर्यस्मादितितदयेद्वाकिंविदयकर्षस्यान्मडलेभस्यापिवाल्मीकिर्नैवप्राप्ते तत्रिहूपकतेनमह
तमित्यर्थः ५४ पकेनमृदङ्केवर्णयति स्मृतरसंगमरहितेप्रकरणकृष्णाविलपुरांतम् कादंबरीप्रणयिनस्तनुमस्योत
त्रकथा कवेर्धार्मिकतयाप्रमस्त्रीसेवयनिहन्तिः बलस्याप्येकपत्नीहृतेननतथा राज्ञस्तुप्रागभवीयकादंबर्यनुरागसंस्कारे
णप्रकरणेमृच्छकटिकाख्येनाटकतेनवशीकृतेसर्वेषांमनोयेनउपचाराङ्करीरवशीकारोक्तिः पदेप्रकरणेनशंवरोयप्र
सेगेनाकृष्टेहालिनाख्येपुरेयेन नृपपदेप्रकृष्टैः करणैर्हस्ताद्यैरंगैरवरैरजितेसर्वेनगरविक्षेयेनेत्यर्थः ५५ पकेनगोवर्द्धनाचा
र्येस्तौति गिरिनायकभूतोयेकृतगोरदोजलौघपरिभावात् गोवर्द्धनोविजयतेयोग्यताप त्रयोगार्थः योगार्थोगोवोवेवर्द्धे
यतीत्यवयवार्थोयोग्यतमन्वयप्रतियोगितमापन्नः द्वितीयाश्रितेतिसमासः गिरीतिसप्तम्येकवचनेगीः शब्दस्यतत्रनाय
कस्तदभिज्ञत्वात् पर्वतपक्षेगिरीणांनायकभूतइत्यर्थः उलयोरैक्यात्जडसम्बद्धकृतात्परिभावाद्धिस्तवात्कृतागवोवा
णीनोरत्नासेप्रसायात्क्लेदोयेनपदेइदमहनिषेधकृपितेंद्रप्रयुक्तप्रक्षरावर्जकादिहाहिभयात्कृतयेनरत्नइत्यर्थः ५६ पके

ॐ· नत्वगुरुं प्रणमति पार्यन्तिकपर्यास्याकविपदशक्तिद्वयीविषये उत्तीर्णौवाश्रयामिवंदे लक्ष्मीधरेणात्ते कविः काव्यकरेस्तरावित्ति
१३ भेदितौ एकशक्तिविषयत्वसमानाधिकरणापरशक्तिविषयत्ववत्त्वमित्यर्थः प्रत्येकशक्तिविषयतायाश्चान्यत्रापिसंभवात् किंचि·
13 त्कवित्वयोऽन्ययोरेकत्राधिक्यंक्वचित्संभवादाह पार्यन्तिकेति पार्यन्तिकीपर्याप्तिर्यद्वत्तरेतयोरुत्कर्षोनभवतितादृशात्कृते तथाचकाव्यो
त्कर्षेऽितोनरापेक्षयापकर्षसामानाधिकरण्याभाववत्त्वमितिफलितं अत्रहेतुमाह उत्तीर्णौ इति उत्कर्षेणतीर्णौवाग्विषयरूपः समुद्रोयेन
सुधियिपदेतदुरवगाहत्वसूचने सर्वविद्यापारगामितियावत् अथचलक्ष्मीधरपदश्लेषोपस्थितनारायणाभेदसूचने तत्रपारेसंसा
रस्यातस्तेषामितिपाणिनीयोगीनस्तेषामंतिकपर्यास्यासामीप्यसंबन्धेनोपलक्षिते तेषामद्वैतेपतयासामीप्योपचारः केशवविपदो
दुःखोनामशक्तिः स्वसंवेद्यासामर्थ्यमभावइतियावत् तद्रूपद्वयीसमाश्रये विषयपदस्याश्रयार्थत्वात् उत्तीर्णौतियत्तोवाचोनि
वर्तंतइतिश्रुतेः वेदांतजन्यवृत्तिविषयस्यापिब्रह्मणः शुद्धत्वानभ्युपगमात् द्वाभ्यांरुद्रइवेद्धनृपंकीर्तयति वद्धानुरागगभितसेनः
कवितासुधोदयोदन्वान् आहरुद्रइवेद्धनृपतिर्विभातिसाक्षात्प्रवरसेनः प्रवरासर्वागमपञ्चासेनायस्य अथचप्रवरसेनोराजासेतु
काव्यकारुः अनुरागोकत्वात्तस्यतद्भवेत् अथचवद्धोजनानुरागगुरुः सरःसेतलोकमर्यादारूपोयेनयत्तेनोपमानस्यकवितमक्का
उपमेयस्यतदाहकवितेति उपमानपदे पूर्वोपपादकत्वेनैतदन्वयः ५८ अविकलकलाकुलमयः परिहीणभुजंगनिस्वगासंगः
प्रवलयतिरुद्रवेद्धःक्रान्तकोदन्वेतमस्त्रोमसकविनः रुद्रवेद्धेगनिरुद्धसंवेधिवेद्धत्वेऽतादात्म्यमारोप्यतद्व्यतिरेकः प्रतिपाद्यते वे १३

द्रांवपितत्रार्थैस्तवावकपदवोध्याभार्याभेदाध्यवसायेनतत्सद्वेद्यभेदाध्यवसितराजानेष्टाभावप्रतियोगित्वंकथ्यतइतितन्निर्वाहः
हरहडामणिचांद्राहिपककलाहृयोर्यत्तपर्याप्तसर्वकलानिस्नातः तेनसर्वकलाविषयकसम्यग्बोधस्तवने एवंसमर्पणानिम्न
गायागंगायाश्चसंवेधयुक्तः एकस्थानस्थितत्वात् अयेतन्मजगानोम्लवकानांनिम्नगानांवेदविरुद्धावारप्रसक्तानांचसंसर्ग
हीनः एवमङ्गकहतिकविताख्यधर्मेरहितः नम्रवेद्याहृतित्वात् अयेतउल्लसेतीसर्वेषामन्तर्हितेनप्रतीयमानाकविताला
कोत्तरवर्णनायस्यताटशाइतिव्यतिरेकः वेद्योपिसमुद्रमहेजयतीत्यर्थः ५९ सेप्रतिविनयप्रदर्शनपूर्वकंविकीर्षितेप्रति
जानीते प्राचीनैःसुविरोचितपदार्थासारेसरस्वतीदेवे अर्थानांकेषांविघातामहेकर्तुमेकमिव किंचिदुच्चयनेवद्धयविशे
षसंभवात् सुविरेति एकेनविरमणुच्चयनेनतत्संभवात् प्राचीनैरितिवहुत्वयतेननतोर्वाचीनतयास्वस्यतदुच्चयनासामर्थ्यंस
पिसूचिते प्रकृतेउच्चयनेनिवेयःपदार्थायाम्यादयःशाहास्तदर्थाश्च तैरपकृष्टतत्स्वीकारेउत्तमार्थविशेषशंकावारणाय सारेति
सरस्वतीदेवेवाग्विषयेइत्यर्थः देवत्वारोपेणपावनसामर्थ्यंघोतनं अथवनदीतीरसंवेधिकेदारेदेवमातृकस्थलेसर्वदाफ
लावपयनैःपतेनवाचःफलावमिवाचःसूच्यते पतितवल्लरीगहणेशिलेताटशवीजग्रहणं ॐब्रइतिस्मृतिः एतेनाल्पस
मेवतदवशिष्टंपदार्थजातमितिदर्शितम् ६० यदिग्रथप्रेक्षावत्सहृतयेग्रर्थानामानेत्समाह विषयाशेषविशेषाः पर्यवसा
यीनकल्पनाकोशः तस्मिन्मनोप्रतिहततलेकैर्नामकिमपाने सेतितावत्प्रतिपदार्थमनेकेविशेषाः कविभिश्चततत्सामग्र्या

ध्व. प्रत्येकमपर्यालोचितानां पदार्थानां संसर्गमात्रमेकं कल्पयित्वा तद्गुणतः क्रियते कल्पतस्य च पर्यवसानेनास्ति पदार्थान्तरे देन संस
१५ र्गभेदस्यानेनत्वात् सपदवाच्यो भेग्यते रेणावर्ण्यमानोऽन्ततनइव प्रतिभासते अतएव ध्वनिकृदाह ध्वनेर्योयं गुणीभूतव्यंग्यस्या
15 त्मानिदर्शितः पतेनानन्त्यमायातिकवीनां प्रतिभागुणः अतएव कल्पनायाआनन्त्येन कोऽपि प्रतिहतेन तत्पदार्थसंसर्गज्ञान
वैकल्यरहिते अस्तितराकैः किं गृहीते अल्पमेव वर्णितमित्यर्थः ६। सत्काव्यस्य सर्वोपादेयतामाह ततच्छास्त्रसमुद्रावगाहल
ब्धानि बुद्धिरत्नानि ग्रथितानि शक्तिमद्भिः शब्दगुणेऽमूषणमयविलकेठान् यथा समुद्राडपातानि मौक्तिकादिरत्नानिग्रथनकु
शलैः सत्रेषु गुंफितानि कंठे परिष्कुर्वंति तथा वङ्कविद्यावाङ्मयपर्यालोचनोत्पन्नानुद्धयः तद्विषयीभूतात्र्यर्थाः कविनवीज
भूतसंस्कारविशेषरूपशक्तिशालिभिः सत्कविभिः शब्दैनिवद्धाः सन्तः कंठभूषयेति तादृशकाव्यपाठकानामनभिज्ञापि
लोकर्ष वत्तमेव शोभाशोभते स्पष्टत्वमित्यादौ पूर्वमीमांसायां तथा निर्णयात् पतेन सर्वविद्यानां काव्योपयोगदर्शनेन तडक्तेन तत
क्लिष्टेन तत्काशेन सा विद्यान सा कला जायते यन्न काव्यांगमहो भावो गुरुः कवेः दव पतत्पवोक्तविद्यं काव्ये सर्वैरुपादीयते अ
तपव सर्वदाध्ययनाविच्छेदात तडच्छेदो न भवतीत्यभिप्रायेणाह स्वत्वगमपि निशातितउद्धितदोषाः प्रसन्नरसाः काव्यविशे
षा गंगाप्रवाहइवनैव यांति विच्छेदं गंगाप्रवाहपक्षे स्पष्टं स्वत्वगम्येति अगूढत्वास्फुटत्वनिरासः असहृदयैरपि सेव्यत्वं सहृद
यैरपि कष्टे वेद्यत्वं च तडभयलक्षणं अतएवोक्तं नात्यीयवयोपरइवातितरां प्रकाशो नो गुर्जरीस्तनइवातितरां निगूढः अर्थो गि १५

रामपिहितः पिहितप्रकाशः इत्यत्र मे तिमिरहरत्वप्रकृत्याभः काव्यप्रकाशे इदमत्रममतिशायिनि वेगेवा व्याहृतिर्बुधैः कथित
दोषाणांव्याकरणच्छेदो विरुद्धत्वादीनां त्यागः प्रयुक्तः स्वशब्दवाच्यत्वादिदोषरहितो रसो यत्र आह्लादकत्वावच्छेदकरूपेण रः
सोयस्यापकाइत्यर्थः एतादृशैवेलक्षणैर्विशिष्टदर्शनायविशेषा इति ९२ प्रसंगादसत्काव्यकर्तृणां स्वरूपमाह विषमद
शोविबुधानां जातविद्विष्टावनुपयुक्ते कुकवयइत्यनिसर्गोऽवर्णमदीरयंत्यपिरुदित्वा विषमाविषयपरिच्छेदहीनात्क
त्वानेयेषां विबुधानां सहृदयानामिष्टा श्रानंदेशत्वनुपयुक्ते तदजनकत्वात् यदेवह्वायात्वविषयत्वात् उग्रो रसहीनतया तीव्रा
प्रायो निसर्गः स्वभावो येषामीदृशाः कुत्सिताः कवयो रुदित्वापि महता प्रयासेनेति यावत् दुष्टं वर्णं काव्यरूपमदीरयंतिप्र
काशयंति अयथवविषमहृष्टिस्त्रिनेत्रत्वात् उग्रो रुद्रस्तत्त्वरूपाः रुद्रेणापि रुदित्वा दुर्वर्णं रजतं प्रकाशितं तदपि विबुधानां र
हीय तत्कर्मण्यनुपयुक्त तथा च श्रुतिः सोरोदीयदरोदीत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वे तस्य यदश्रुशीर्यत तद्रजतमभवत्तस्माद्धिर्षिर
हजतं न देयमिति वर्हिषि यज्ञे इत्यर्थः अथैव हिरण्यं निधायचेतव्यमिति चयने विहितस्य हिरण्यस्य स्थाने रजतनिषेधार्थ
वादः ९४ इदानीमसत्काव्यस्य कर्तॄणां स्थाने स्तवनद्वारा दुर्यशो हेतुतया तस्य च कीर्तिस्वर्गफलाभावाद्रासंसारे विपश्चितः
अकीर्तिं नरो लोकनरकोद्देश इति कामित्वनर्थजनकत्वात्स्येह यत्नार्थं तमिदानिंवे भाति संतोपि रसविशेषाः केचित्पृ
थ्वीविकारसंभूतैः रूपैरिवद्भःकाव्यैः स्वगर्भितानेत रोपकाय यत्नः समाह्लादहेतवोपि रसादयो याः कुकाव्यनिवहाः

ॐ· १५
15

सेतः इतरेषामाह्लादं न जनयेतीति तदुपस्थापकसामग्रीवैकल्याच्चमत्कारापकर्षकहेतुमत्ताद्यथा जलानिशैत्यादिगुणविशि·
ष्टान्यपि कूपीतगीतानि तदुद्धरणसामग्रीरहितानीतृष्णाप्रतीकारं न कुर्वन्तीति तद्वत् पृथिवीशब्देन तद्वासिजनग्रहणं तेषां विकाराय
वैमुख्यार्थे उत्पभिरिति काव्यपक्षे पृथिवीविकाराः इक्षुकादयः तज्जनितैरिति कूपपक्षे ९५ सेघ्रतापातरमणीयं काव्यं निंदति अतः
सारविहीनाप्रतिभानविशेषकृतपरिष्काराः इथतीह काव्यभेदाः कृत्रिममणिवत्प्रकर्षमापादितात् सारो रसादिरुज्ज्वलादिश्च परि·
ष्काराः शब्दादेवशादिः हृपाद्याथानेव आपाततापावत्स्थैर्येन सम्यकनविवारितास्तावदेव समीचीनतया भासंते एतेनात्रमात्रोपादे
यत्वे सूचिते सहृदयाह्लादविभावैर्वोपाददतीति तदुपादाने विनाकाव्यस्य वैफल्यात् अत्रमात्रपरिग्रहेण न कृतकृतत्वमित्यर्थः ९६
तदेवाह इहेह परमोदनहीनान्मत्करसव्यंजनाल्लवणप्रायाः विभ्रतिकायाभासाद्गतस्य संभोज्ये दरिद्रयाकवद्गाति अग्रघवपाय·
परिणामवत् सहृदयानामुद्वेगमेव जनयंतीत्यर्थः परेषां सहृदयानामोदनेवमत्कारायानेन तदसमर्थाः पक्षेपरमत्रेनमोदने
नहीनाप्रसदन्नप्रायत्वात् त्वत्केरसानां शृंगारादीनांव्यंजने विभावादिद्वारापेक्षित्वैः विभावादिद्वारोपस्थितानामेव हितेवमत्कारकाः
तत्रतस्वशब्दादिभिरुपस्थिताइति न चमत्कारहेतवः पक्षेत्त्वत्करसानि लवणादिरहितानि व्यंजनानि शाकायेषुलवणप्रायाविचारा
सहत्वात् पक्षे शाकबाहुल्यात्तदाह आस्राणां मासमपरमेमथ्यानां गोरसोत्तरे शाकोत्तरं दरिद्राणां भोजनंभरतर्षभ ९७ एवं
सप्रपंचमभिधायचमत्कारजनककाव्यमेव काव्यमिति संदिग्धप्रदर्शयति प्रोलेपनितिहत्ता योहृद्येवेश्यास्वसंसृतोविद्या समा १५

सिद्धुवैराग्यैककाव्येऽसारं चमत्कारः ह्यार्तार्ते मुदिते हृष्टा प्रोषिते मलिने कृशा मृते म्रियेत या पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता शीलं स्वभा
वे सद्वृत्ते इत्यमरः सद्वृत्तहेतुतया तथोक्तिरिति ध्वनितं विउहेमाद्रिः रूयमिति श्रुत्यर्थात् तदनादरणात् विधेति ऐहिकामुष्मिकफला
पवर्गहेतुत्वात् वैराग्यमिति यदुक्तं कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते एवं चम
त्कार इति चमत्कारत्वं सहृदयप्रतीतिसिद्धो जातिविशेष इति रसगंगाधरकृतः ९८ संप्रति यस्य यावदेवज्ञानेन तद्विषयार्थे नाल्प
त्वबहुत्वसाधारणचमत्कारजनकं स्वल्पकाव्यमिति दर्शयति भावद्योतदविदग्धान् यथास्थितग्राहिणोऽपि चापुरुषान् सत्कवि
ता युवतिरिव प्रमोदयत्येव निर्विशेषेण भावद्योदः पदार्थे रसादिविचारः पदेत दीर्घेङ्गितादिरपरिच्छेदः यथा युवतिः पामरा
णां कामशास्त्राद्यभिज्ञानां च समाह्लादमादधाति तथा सत्कविताऽपि निर्विशेषतत्त्वचमत्कारीयजननमात्रेण न तु भयचमत्का
रसाद्याभिप्रायेणेति बोध्यं ९९ इति ग्रन्थारम्भप्रकरणं पाठक्रमे सट्टमवलंब्य समस्तवर्णोच्चारितकादिषु परतमपि स्वराणां
किं विविपातमपहाय पुरः प्रयुक्तशाब्दप्रयोगारहितः प्रथमेन निवेशः एकापि वाक्तिरिहभ्यस्ति संभवती याज्ञास्यये स्वहृदयेह
विताऽनुसारात् उद्देशात स्वविवरीतमहेप्रहृताक्ते वांविभाव्यपरिदर्शयतास्मि किंचित् तत्र परिहासेन नायिकासंगममप
लयेते नायकं सहचरो हेतुना निर्णीयते दर्शयति सुसहकलेवरवीरुधि पिसहराशिविभाति शयाना यो नयनानि कमलक्रम
दावस्पंदयते स्वाविसपत्नीनां सुमहत्तमपादवे हेतेतरवायसहकृतप्रभातशयनेन सखीनायिकानुरागसूचकसंभोगमत

ॐ. मायसखीनामानेदोइकान्नयनसमुल्लासेन प्रातर्विकसितपद्मावस्थासपत्नीनोन्ततनयवविषादसमुन्मेषान्नयनमीलनेन
१९ तदानीसंकुचेत्कमलावस्था अन्यावस्थायाः पदेरणशस्यनर्हत्वात्तासाम्पर्यवसानेन पदार्थनिदर्शनालंकारो यथासंख्येव
16 तयोः स्वरूपमलंकारकौस्तुभे उपमापर्यवसन्नो यत्रार्थो ध्योत्यमनेयानर्हः य च क्रियया कारणकार्यान्वयधीनि
दर्शना सोक्ता निर्देशः क्रमतो यदि समन्वयस्तथ यथासंख्येवीहदितिमृडवत्स्तवन पतेन मौग्ध्ये योनितेनात्यंतं क्रेस
महानारीनवयौवनाह्वेयेतिनरत्नात् ७० कविडतमनायकमपेक्षायामन्यासेजपितकासाकुट्टनी नायिकामाह अ
वरस्यैवोत्तरस्य च सर्वादित्वं व्यवस्थायां भवति समयविशेषविवेचनमादरणीयत्वमाविनस्य अवरो हीन उत्तरः श्रेष्ठः
उपर्युदीच्यश्रेष्ठेष्वप्युत्तरः स्यादवरस्त्वधमः पदेउभयशब्दस्वरूपग्रहणे सर्वादित्वं प्राधान्ये सर्वादिगणपाठप्रयुक्तका
र्यवत्त्वं च व्यवस्थाकदाचिडनमस्यापादानेकदाचिन्नापकृष्टस्येति विभागः पदेस्वाभिधेयस्य नियमेनावध्यपेक्षत्वात्पूर्वा
परादिशब्दानां हि अर्थोनियमेनावधिसापेक्षः प्रर्वरत्वकेकस्मादित्याकांक्षोदयात् अत्रपाणिनिसूत्रं पूर्वापरावरद
क्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायामिति अत्र लौकिके शास्त्रीयव्यवहारारोपद्वयासमासोक्तिः ७१ काचि
त्कुलकामिनीमपपतानयोइलयितेहूतीश्लेषेणाह अयिततासामान्येनाश्रितवाजातिसंकरो दोषः भूयोसः सम
वायामार्गीयेश्रूयतेभिनवः अभिनवतेरसिकमात्रत्वस्यत्वात् सतासाधुत्वेतत्सामान्येनाश्रितत्वाश्रयणीये जातिसे ९

करोत्यजातीयाश्चान्यजातीयेन समागमः समवायः स एव थावहवः कार्या ननु नैकस्यैव बहवः सहृपतय इति वचनादेकस्यैव सर्वदा
स्थैर्ये पत्नेश्चाभिनवोनन्ननैयायिको भीतः द्रव्यगुणकर्मवृत्ति सत्ता जातिं प्राचीनाः स्वीकुर्वन्तीति नन्वनयोः प्रमाणाभावात् तथा
परस्परात्यन्ताभावसमानाधिकरणयोः सत्त्वैकाधिकरणहेतुत्वरूपं सांकर्यं जातिबाधकं तेन मन्यते न त्वेते रूपकताबीजाभावात् प
वे सर्वगुणादीनां समवायमेकमेव तेषां हरेरनेत्वगोचरसमवायाभेदे जलेपि गंधवत्ताप्रतीतिः स्यादिति नानैवेत्यर्थः ७२ एवं मन्वन
यासक्रमपि नायकमवधीर्यानुतप्यमानां स्वलाघवशंकया नायिकानुनयं कर्तुमनिच्छन्ती नायिकां सखी सोपन्यासमाह अव
लोक्यते न मेध्यन्तरे सा विरुद्धस्वताक्कापि विडषिशुवेविधिव शातेन युता सत्यजा किं वा पूर्वां हे सखि युक्तिः सेधिः परस्परानुवर्तने
तत्प्रतिपादकान्तरैर्ह्रस्वतापकर्षो न भवति तेन श्रेयान् प्राध्यंतो अथवा मध्यन्तरे इति प्रकारादिवर्णो वनपसेना शाहिकानां तत्र
ह्रस्वत्वे नास्ति दीर्घस्वतानामेव तेषां सर्वत्र ग्रहणादिति द्वितीयार्थः उत्तरार्द्धं च नायिको न रेक्त्वात्स्मितावि डषीविड षिशुवायेडितेः
मन्येत्यर्थः ह्रस्वपेत्यादिता युवत्वाववापि वा ह्रस्वः तेन नायकेन भागपव ज्ञात्युता मिलिता मा नायिका किं मडक्या सत्यजा किं
न्वेनैव तत्पाववरवैयर्थ्याद्दरमानमेव रदोये अथवा तेन मध्यन्तरेण विधेर्ह्रस्वविधानस्यानुरोधात् युताइकारोकाररूपतम
वप्ये प्राप्ये इकारोकारयोर्द्वैतलभ्यमानयेयुतेति रूपे तेषां ह्रस्वताभावे विधियत्र तेषां ह्रस्वो विधीयते तत्रैकारौकारौ वा भवतस्येव यथा
गोशाहस्य ह्रस्वत्वे विजगरि स्यादाविति भावः ७३ कांचिद्विरहिणीं कुसुमितं किंशुकं उपवने द्रष्टुमशक्तामाह अनरण्ये सः

उ° १७
17

विशृणु मोहते पलाशेन सर्ववाक्येभ्यः अथ नारायणमपीदं हते पलाशेन पश्यामः पलाशो राक्षसः पलं मांसमस्यातीति श्रुतत्वेः अन
रण्येनामरघुवंशीयो राजाहि विजयशसेगे रावणेन हतः स्तुतस्कोऽदे पलाशेन किंशुकेन अरण्ये वने अनरण्ये विरहं वहते दुर्दशी
कृते मारिते च अनरण्यस्य पलाशहततादरण्यस्यापि तद्दर्शने विद्यमित्यर्थः पलाशः किंशुके सपोहविते राक्षसेपि चेति विश्वः ७४
काचित्कृता पराधे नायके मानवेधाय प्रेरयंती सखीमाह अथमतं स्पर्शमणाविदौषेधिः सया निधावेकः अपराधिते प्रणयिनि
हेयतेन प्रयोजयति यत्संयोगाद्धातेतरस्य स्वर्णत्वे स स्पर्शमणिः दत्तपदेन प्रसिद्धतया माधुर्यलाभः प्रणयिनीस्त्वविषयता
सेवेयइति प्रत्यर्थः हेयत्वमपेक्षणीयत्वे तथा च गुणविशेषसामानाधिकरण्याभावविशिष्टानामेवैषां हेयत्वप्रयोजक
त्वेन तत्तत्समानाधिकरणानामपीति मानानौचित्यमित्यर्थः ७५
कृत्रिमगुणेनाधिकामाया ततो वङ्गमन्यमनेनायके गुणगर्विता काचिन्निःस्पृहाभिप्रायमाह अहहगुणैर्विहकृतकैः परमाणस्या
र्थिवान्नाह स्वाभाविकगुणशुक्लास्तुनजेऽशक्योनहतो लोकः अहहेत्यनुचितार्थानुभवविषादसूचनेनित्य पृथिवीगुणानामपिपा
कजत्वमिति सिद्धांतात् कृतकैरिति गुणैर्गंधरूपादिभिः शुक्लान्परमाणुः पृथिवीसंबंधिनो वदन्ति नित्यगुणशुक्लोऽस्त्वपरमाणुविशे
षान् जलसंज्ञान्वदन्ति नित्यजलादिगतगुणानोनित्यस्वीकारात् अथवकृत्रिमगुणान्पार्थिवान् रागतुल्यान् निसर्गसिद्धगुणं
स्तुजडान्तस्ते हतः परमार्थान भिन्नइति ७६ कोचिद्गुणज्ञेन नायकेनादियमाणां कलवधूं कापि मदाचारा हन्तामुपदिशति अनि १७

शेतिरस्कृतासवितेनननिकारोन्नेोपसर्गेणस्मरणाहेप्रकृतेनयसमयेसाधुत्वमन्यथानभवेत् स्मरणीयप्रकृतितेनतस्याग्रनुपेक्षात्म
कत्वानविषयत्वादेपादभ्यर्हितत्वयोतनम् निकारेणतरेणनतिरस्कारप्रधानेनउपसर्गेणकार्यैकारणोपचारादवधूपम्पदव
जनकेनतिरस्कृतानउपकृष्टगुणेनाधिकांतरप्रेमादिनानाहृताधिकालमतिवाहयन्नन्यथासतीत्वहानिःस्यात् अथचस्मर
णवाधिकाप्रकृतिरिक्तस्मरणेइतिधातोः नीप्राहोतरेग्रथीतस्यप्रादिषुपाठात्तन्निकारोनतरेणाधिउपसर्गेणनित्यमादौप्रयुज्य
मानेनपश्चात्तस्यैवप्रयोगार्हत्वाइङिकावधूपसर्गतोनवाभिचरतइतिन्यायेनकेवलयोःप्रयोगानर्हत्वादित्यर्थः ७७ कथंस्वीय
प्रियमपहायान्यत्ररक्तासीतिपदेतौसखीकाविदाह अनुकूलेनैवसमेषणाःसाजात्यमनपेक्षोदहनससखायपवनस्तेजस्त
मिवारकंसौरम् अनुकूलेनस्वविताववर्तिनापैदोसकारणीभूतेनसाजात्यंसमानजातीयत्वंअनपेक्ष्यअनादरणीयं परस्प
रविरुद्धतेजस्त्ववायुत्वावच्छिन्नयोरपिदहनमारुतयोःसख्यस्यतेजस्त्ववतोरपिवह्नितपनयोरभिन्नत्वाभावान्निभावकत्वदर्शनाच्चवि
शेषेणसामान्यसमर्थनरूपोर्थान्तरन्यासः ७८ एकस्मिन्नेवाथदिनेपरिशिष्टेसतिनायिकासमाश्वासनायसख्याकृतंविशेषम
हवरः सञ्ज्ञापेनायकायनिवेदयति अवधिदिवसोयमेकोवशिष्टइतिदनयकोके पूर्वोक्ताअपिदत्ताश्च अनयेतितिविवदतेस
सखीगतदिवसानांहृष्टत्वादवशिष्टैकदिनस्यैवांकोदतःसख्यात्तदिनोत्तरसंख्यार्थाग्रप्येकाश्चालिप्येवलिखिताइतिप्रत्यव
स्थाने तथाचायमप्येकोमैथिलालिपिरीत्यैवदतःततश्चसमानामयमेकोननेकस्येतिफलतिनागविकलिपौयएकोकस्तस्य

उ॰
१८
18

प्राप्यालियोमन्नाकस्यलोचनात् तेनकिंचिच्चिरकालेनायिकयानागमनेप्यसाश्वासोस्तीत्यभिप्रायः ७९ नायिकेस्वहृदयवर्ति
नमभिज्ञायसपत्न्यादीनवमन्यमानांनायिकांहितैषिणीमाह अंतःपदविदापिहि खलादरोजगतिनत्याज्यः सकरोथडः
करोवाकिमन्यथासिध्यतिप्रणयः उक्तंतपदाहृदेनायिनिश्चयेनखलानांडष्टानामादरोनविधेयः अन्यथासकरोडःक
पेवाप्रणयोननिर्वहतितैस्तद्भंगोपायकरणादित्यर्थः अथचात्रतत्राहृदेनायिखलप्रत्ययस्यादरोनत्याज्यः अन्यथासकरडः
करग्राहोनसिध्यतः ईषडःसमुक्लुप्रायेषुखलितिसूत्रेणखलप्रत्ययविधानादेवतत्सिद्धेरितिभावः ८० कस्यचिदर्थेश्वरी
नायिकामाह अयिसगुणैकमयात्मामदनस्यशिलीमुखैर्विनिहितः तेनत्रिभागहरणात्कृतस्त्वयाहृदयमात्रपरिशेषः अ
यीतिमान्नयसंबुद्धौवड्गुणमयोमन्मथशरपीडितः सगुवानेत्रस्यतृतीयभागेनकदाचेणहरणाद्दशीकारात्कृतशरी
रतयाहृदयमात्रावशेषःकृतः अथचगुणाश्चयस्यकंचेत्येकदानात्रयोदशसंख्यासंपद्यतेतत्रमदनबाणैः पंचभिर्गुणानेपंचषष्टिसं
ख्यासिध्यति ततोद्वात्रिंशतातत्रभागहरणेघतःषष्ठेलीपादेकमेवपरिशिष्यतेहृदयेसंकसंख्योच्यतेइतिगणकाःसंदेशोवैवइत्या
त्मपदक्षाम्मदनाश्रयेसंबवक्षेतिकथयेदिनयेनसेतिभरतोक्तेः ८१ कांचित्प्रणयस्पर्धोपार्थिनीनायकमाह अभ्यासेसतिभेदोभा
वस्वास्थुपगतोपेन तेनगुणांतरयोगात्तडरीकारैकिमाश्चर्यंविरपरिचयोभ्यामः भावोनुरागस्तस्यभेदोवैषम्यमपकर्षइतियाव
त् गुणांतरंप्रथमनुरागविषयनिष्टगुणापेक्षयोत्कृष्टगुणः तद्देवान्यस्यानासेवेत्यभिप्रायात्सौंदर्यगर्वितेयंअथचसमियोय १८

जतितन्नपात्तेयजतीतिपंचकृत्तोयजेरभ्यासात्यागभेदः तत्रैयथासिनदध्यानयतिसावैश्वदेव्यामिक्षेतियाजिभ्योवहनमित्यत्रसर्ववाक्य
विहितदेवतावरुद्धेयागेवाक्यांतरोपात्तरूपगुणनिवेशयोगाद्वाजिनइत्यकंयागांतरमेयेतिमीमांसकमतध्वनिः ८२ पूर्वनायकायर
तलेखामर्यादोल्लंघनेसाहसभीताकुलकामिनीतत्सखीवेदमाहतः अभिजाततयागुणादरेणवद्वापरोभवतिभूयान् उल्लंघयि
तेतत्रहिनशक्यतेतान्विलिखितार्थः अभिजातताकुलीनत्वेतेनाभिसारनिहुतिः कोटिः नायकस्योत्तमतयानम्रहावश्यकत्वेगु
णादरः तेनाभिसरणकोटिः संदेहद्वापरोसमावित्यमरः उत्तरार्द्धेसख्युक्तिः तत्रसंदेहेसतिलिखितः पूर्वलिखितानायकाय
प्रेषितोर्थोतत्याज्यः प्रतिज्ञाभंगप्रसंगात् अथवद्वापरयुगोलिखितस्यमनेः स्मृतयर्थोनोल्लंघ्यः कृतेतुमानवोधर्मस्त्रेतायांगौतमस्मृ
तः द्वापरेशंखलिखितः कलौपाराशरः स्मृतइतिवचनात् ८२ पूर्वकृतप्रणयभंगोपश्चात्तदनुबंधकामेनायकंकापिसेर्ष्यमाह अ
तिमात्रमकमनीयंचरितेपदमात्रनिष्ठानो प्रत्ययलक्षणमाह प्रत्ययलोपेपिपाणिनिर्यस्मात् पदस्थानेसाधुशब्दश्चतत्रैवनिष्ठा
तात्पर्यंयेषांतादृशानोचरिते अस्मिन्नारम्भे पदशायामेनप्रत्ययतिरस्कारात् प्रत्ययः प्रणयः स्वादिश्वतस्यलोपेपितत्कार्यंकुर्वंतिनै
तद्रसिकानांसंमतं स्थिरप्रेमाभग्नः सदक्षिरिवसंधिंनभजतइतिन्यायात् पक्षेप्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणमितिसूत्रेणतदभावेपि
तत्प्रयुक्तकार्यंकुर्वंतीत्यर्थः ८४ कमपिचपलस्वभावेनायकेदृढानुरागकर्त्रींसखीदमाह अस्मिन्नतडागेहेहृदयसरसंतमेता
स्याः अंतःप्रविशन्क्षोभेनयसितरोमेदरागस्तेडरवगाहे अल्पगुणविषयकानुरागराहित्यात् पक्षेडल्लरेसरसान्स्माग

उँ. रोगाविद्धमरः गाम्भीर्यादिना हृदयस्य समुद्रस्य चाम्बशविशन्नरागविषयीभवन् यद्वेशप्रसिद्धे लोभनिर्वेदादिउद्वेलनेव मंदो रागो यस्मिन्
१९ अथ च मंदरनामको गः शैलः तद्रूपः नयनेद्विकर्मकत्वात् उभयत्रद्वितीया दूरवगाहे पितत्रयपत्नविशेषेण प्रविश्य पतन्नतिक्रूलावरणम
19 नर्हेक्षित्यर्थः ८५ काचिद्गुम्पनायका सक्तानगरांगनातदनौचित्यमाशंकमाना सखीमाह सखे निवेदयेन वा किं नाम प्राकृतीयवैदग्धी
रेफस्य गमनमूर्ध्वे कविदग्धिनाकर्णयंते महाराष्ट्रोद्भवो भाषा प्रकृष्टप्राकृते विदुरिति दंडी रेफो रवर्णे काथितः कुत्सिते वा अवस्त्रनरि·
ति विश्वः प्राकृतत्वेनशत्वाद्यैतत्वेनाभिमतत्वमात्रमनोनवाचातःरकारस्यापरिगमनेलिप्यभिप्रायेण ऊर्ध्वगमनेलिप्यभिप्रायेण कु
ह्वेगमनमोदरविशेषस्य प्राकृतेहिजनार्दनइत्यादिस्यलेकुत्रापितस्योपरिलिखनेनास्तितथा च हलादिनतरकारोच्चारणेनास्तीति फ
लिते एवं यत्र कुत्सितानामादरो नास्ति तेषां गुणग्रहतया लोकप्रवादमात्रेण न तत्स रित्यागो युक्त इति भावः ८६ शीघ्रगमनमभ्यर्थय
द्रुक श्चिन्नायके नायिकावस्थामाह अद्भुतमिदं यदिउत्पन्नः पवनस्य पावको जातः तव विरहे किं वि। वेशारत्समा भवति यतस्याः वेदस
यं योरनिलानलयोश्च विरुद्धजातसवच्छित्रतयोपेकामनुपपत्नेडःखेदतनात्पर्याद्विरोधपरिहारः आपादुध्वजात्याद्विती योजातेर्जात्यासह
विरोधः शरत्समयनदीपक्वातिशयेनडरतिवाहत्वात्समावर्षप्रायोयद्भवतितथुक्तं शारत्सदेन वर्षस्याप्यभिधानात् ससस्याभिभ
तादिति भावः हायनाब्दशरत्समाइत्यमरः ८७ कश्चिन्मनस्वोउभतपदमारोपयति स्वामिनितदेभेगामभ्यर्थयत्राह अलमेवोदात्ततया
तथाविधानामिहपदानां आदावेतेव भवेयेषामावश्यकः खलुनिपातः उदात्ततामहत्वंउच्चैरुदात्तइतिलक्षितः स्वरविशेषश्च पदाना १९

मधिकारिणांशाठ्येनैव निश्चीयतेपकर्षोनुदात्ततैव पूर्वस्यापकर्षमाधायैवमस्येयस्यादपितदाधायकंचपदनमानिनोहृदयमानेद:
यति एवंचानुदात्तेपदमेकवर्जमितिसूत्रेणयत्रपदेनुदात्तःस्वरितोवाविधीयतेतमेकमचंविहायतत्पदंभवतीनामन्येषामचोनुदात्तत्व
विधानमितिलौकिकेशास्त्रीयव्यवहारारोपरूपासमासोक्तिः यद्वाप्रणयभंगभीतानायिकातत्स्थैर्यार्थमिदमाह ८८ काचिल्लोकोत्त
रगुणशालीश्रीविलग्नाहाल्पगुणेनैवानभिनेषुलब्धादरस्त्वाह अतिमहतामपिलोकेकृतकगुणेनैवविकृतिर्भवति परिमाणे
नतथानहिवोयेनयथाप्रकाशतेजीवः महतामन्तमगुणवतोपरममहत्परिमाणवतोव कृतकेनद्रव्येणान्येनचविकृतिः प्र
तिष्ठाप्रत्यक्षेचविभोरपिजीवस्यजन्यगुणाभूतज्ञानोपधानेनैवप्रत्यक्षे नतुनिमतत्परिमाणोपधानेन वोधपदमिच्छादियोग्यात्मवि·
शेषगुणोपधानेन वोधपदमिच्छादियोग्यात्मविशेषगुणोपलक्षणं तत्परिमाणस्याप्ययोग्यत्वमितिप्रत्यक्षेचपरिमाणविशिष्टोजीवो
नप्रत्यक्षः किंतुज्ञानविशिष्टएवेत्यपिद्रष्टव्यं ८९ काश्चित्प्रियामाह अभ्रमगनतयाक्रान्तलभाषातेस्वष्टमयानुपमयाच लक्षदे
जतयाचद्राक्षावरवर्णिनिपद्मिनीसंभवितम् पद्मिनीनायिकाविशेषः तदुक्तंपद्मिनीतदनुचित्रिणीततःशंखिनीतदनुहस्तिनीविड:
उत्तमाप्रथमभाषितातनोहीयतेभवतिउत्तरोत्तरम् अभ्रमेचतितयामेचनिष्ठासंत्ताभावप्रतियोगित्वेतियावत् अतयाप्रत्यक्षया
तच्छब्दस्यपरोक्षार्थवाचित्वात् तेनस्वरूपासिद्धिनिरासः अनुपमते अन्यनिरूपितसादृश्यानाश्रयत्वे अन्यनिष्ठसादृश्यप्रतियो
गित्वमन्यप्रतियोगिकसादृश्यानाश्रयत्वेवेत्युभयस्यापिनिषेधः सुषमापरमाशोभेत्यमरः अथवयमिनीकरिणीरभसेवरमः प

उ॰ य्यौतमरः अन्येभ्यइति स्त्रियांङीष् सुभ्रमारनुपमाश्रेत्त्वनावेतिकरिणीविशेषाः भेदसंबंधावच्छिन्नाश्रयनेतादात्म्यावच्छिन्नत्वारोपा
२० द्भत्कार्यसिद्धिः ६० कश्चित्प्रियामानयन्नाह स्ववतंसनीलनलिनंकलयतिमिलदुज्ज्वलेकपोलतले मधुकमनुकूलभ्रमायतदात्मी
20 यभ्रमरतादात्म्यं नीलोत्पलगतानोभ्रमराणांकपोलेमधूककलिकास्थेति नीलोत्पलेनयथोक्तभ्रममूलककपोलसंयोगभ्रमरता
दात्म्यमितिरूपकेभ्रमरनीलोत्पलानोपरस्परभेदज्ञानाभावरूपसामान्यालंकारस्तत्पर्यवसन्नेइतिसंकरः कपोलेमधूकसाम्येक
विसंप्रदायः वेधकवैधुर्यात्सितकेतकाभेववन्मधूककलिकामधुरःकपोलइतिजयदेवादिप्रयोगदर्शनात् नायिकांतरगुणश्रवा
दमाकर्ण्यशंकमानानायिकांसखीइदमाह अहमहमिकयाहृतात्मसरेत्वमसमस्तसुमनसांगेयाः ननुमालतीपरिमलात्परतः
केऽपिप्रयास्येति अहमहमिकात्वसामर्थ्येयोभवत्यहंकारइत्यमरः सुमनसांपुष्पाणांरसवत्तयासहृदयानांनायिकानांच समस
स्तपदेमालत्यतिरिक्तपरंपत्तकस्तांकेपिनयास्यंतीतिभावः गेयपदस्यसाधारणार्थंतयापरिमलपदस्यविशेषार्थंतयावर्द्धंतरत्वेऽप्यु
क्ते पुरतइतिशाह्वेः साधुरितियद्यपिवहवस्तथापिप्रामाणिकप्रयोगप्राचुर्यादखेडनिपातांतरमेवेत्यभिप्रायेणप्रयोगः ६२ अतिर
मणीयायामपिनायिकायामधिकस्यविदनुरागेहेतुमन्येत्वमाणांलोकमालोक्यकोप्याह अतिसौरभानुरागेभृंगस्यरागवेषयं
तियेवीजंतेसतिसौरभलोकेवस्तुग्रहणायदीपमनुसरंतिसहकारोतिसौरभइत्यमरः अतिशयितेसौरभेरामणीयकेपद्मेतिच सुगं
धौचमनोज्ञेवदाव्यवत्सरभिस्मृतमितिविश्वः यथाप्रकाशेसूर्यस्यसत्यपिवाह्यसामग्रीसंपादनायदीपानुसारोविफलःतथात्र २०

तिसौरभमहेतुमनाहत्य हेतं तदन्वेषणमिति वाक्यार्थनिदर्शना सौरभातिशयशालित्वमेव तन्निदानमिति भावः ४२ कोपिस्मरपुरुष
सेगमाशंकमानो कुलनायिकां दूतीदमाह असमंजसमायातात्पद्मिनिमार्गणाय भृंगमेसर्गेमधुरिमवैलक्षण्यं जीर्यतिपरथा
तवाविदितमेव समंजसेस्याडवितमिति शाश्वतः पद्मिनी स्त्रीविशेषेपि सरस्यामंबुजेपि वेति विग्रहः यत्कामशास्त्रे कमलमुकुलमृ
द्वी फुल्लराजीवगंधः सुरतपयसि यस्याः सौरभं दिव्यमंगे वाकितमृगमदाभे प्रांतरक्ते च नेत्रे स्तनयुगलमनर्घ्यं श्रीफलश्रीविडंबि तिल
कुसुमसमानो विभ्रती नासिकां च द्विजगुरुसुरपूजाश्रद्दधाना सदैव कुवलयदलकांतिः कापि चांपेयगौरी विकचकमलकोशाका
रकामातपत्रा हजति मृदु सलीलं राजहंसीव तन्वी त्रिवलिललितमध्या हंसवाणी सुवेषा मृदु शुचि लघु भुंक्ते मानिनी गाढलज्जा य
वलकुसुमवासोवल्लभा पद्मिनी स्यात् तदीयविजातीयमाधुर्यस्य तत्त्वेन विविच्य ज्ञातुमशक्यतया तत्संसर्गाभावे जन्यप्रवृत्त्यावि
षयत्वमनायत्नसैवतस्यजीर्णत्वप्रसंगादित्यर्थः ४४ सखीभुवानावाह अन्योन्यमात्रविषयकरागसमवायिनोर्युवयोः अन्यो
न्यगुणोत्कर्षः प्रतियोगिपरोक्षमात्रविनिरूप्यः स्वमात्रविषयकप्रेमसमवायिमात्रविषयकप्रेमसमवायित्वविशेषणार्थः
उभयविषयकत्ववारणाय मात्रेति प्रतियोगिनोत्र स्त्रीपुंसांतरगुणाः परोक्षज्ञानेनैव तदपेक्षया सोन्यगुणोत्कर्षप्रसंगे अ
न्यगुणसाक्षात्कारादितिभावः ४५ दाक्षिण्येन वहिरादरो विनावरणपरमन्यासक्तं नायकं काचिदेवमाह अविशेषः प्रति
भात्यपि सेदरकर्तव्ययोरुभयोः स्फुटतित्वविरहगम्भोभिषुक्तभेषः स्वरविभेदः उभयोरनुरागानन्तरागपूर्वकयोः कर्तव्ययो

ॐ. दर्शनभाषणादिरूपयोरविशेषः साम्यं यद्यपि प्रतिभाति तथापि विदग्धजनबोध्यः अविरहेणानायिकोत्तरनिःश्वासादिना गम्यः
२१ स्वरविभेदः शृङ्गारादिनिःश्वैवैलक्षण्येन स्फुरति सहृदयानां भासत एव तदाह रहस्य स्मरेति सवर्णाविश्लेषविश्लेषोपश्ले
२१ षिश्रवणा सम्यगाश्रमरस्यालोचनरोषमरश्रणसंभ्रमसदृशादराणामपि अस्ति विशेषः प्रजल्पितयानां रागमयानाम
न्योन्यमुपरोधमयानां अपवद्धभयोः तयतयत्यत्ययोतयोः कर्तव्यशङ्कयो रूपमविशिष्टमेव भातितथापि तकार इत्यक्षरोऽयत्र
सतितस्य भावस्त्विति विरहस्त्विताभावः तकम्पः शङ्कया स्थानि सगम्यः स्वरभेदोऽस्ति तकारो न स्पष्टतित्वरितमिति स्वरितत्वा
दन्यस्य च प्रत्ययस्वरेण गूढतत्वादित्यर्थः ४९ कृष्णाभिसारिकामार्गे स्खलनभयेन गमनाभावमाशंक्य मानोऽस्तीमाह
अष्टाविषमतमोऽसौ रजनिस्तिमिराकुलादपि यामः प्रकृतिविशेषैर्योगाद्योतितिनियाता अपि गतिते विषमतमेऽपि दिने गम
नस्याभावादाह रजनिरिति तत्रापि प्रकाशेऽगतेः शक्यतात् तिमिरेति चन्द्रोदयप्रतीक्षावारणाय आकुलेति प्रकृतिरभिसारेच्छाशी
लेतत्वेवं परान्वयात्ताः स्खलनाद्यपि गतयत्राप्यरण्यांयाप्यवसेवेति पतनतत्तोतिहतिरगुक्ता तद्दोषसहिष्णोस्तत्राधिकारात्
अपवर्गात विशेषयोगनिपातानां ऊर्यादीनामनर्थकेयं सर्गाणां च गतिसंज्ञा भवति गतिश्चेत्यादिवचनादितिभावः ५० कश्चित्त्वा
न्नरूपार्थमनावर्त्तेसमस्तरूपमवलोकमन्याह अनुमन्यते तमिश्रां नियमपतिकृतौ याधिये न हि विशिष्टे गुरुतरमनुगृह्ये प्रभाकर :
परिभाषकोऽयमतः प्रभाकरस्याऽभेदानोपेण प्रसक्तसूर्यस्य तापम्यो भावः कथ्यते सा हि श्रेयस्कारे विनाशयति अयेन स्वरूपविचारे २१

णं संमन्यते सवकार्येषु विशिष्टज्ञानं जनयति आलोकेन वा कृष्णादिसंपन्नालोकानां प्रहृत्तेः अयं तत्कृतौ प्रहत्तौ विशिष्टोत्पुद्दिंन नियम
यति संवादिप्रहत्तिनैव विशिष्टज्ञानात् विसंवादिप्रहत्तिस्तु ज्ञानद्वयात् शुक्ताविदं रजतमिति ग्रहणस्मरणात्मकं ज्ञानद्वयमेवेति प्रा
भाकराः एवं सूर्यस्तेजस्त्वेन गुरुत्वरहितः अयं तु कैशेत्वे दयाति गुरुत्वेन तनात् तस्मात्सं केवलमात्रेण प्रभाकरत्वमिति भावः यद्वा नायको
त्तरार्धमर्थयेतीहतीनङ्गणनामलीकत्वज्ञापनेन नायिकामन्यादिशति ९८ कामिनी विं वाधरमाधुर्येस्त्वचयत्काश्चित्सराहत्तमनवद
ति अमृतमपरीर्थिं कोहूषरूपेण कार्येमधुभिदापीता कमलालयाधरदले किं वितोल्लासयामास त्रिभुनवधेमयेनदैत्यजीव
नार्थेमाययामृथावापीकृता साहृषभरूपेण भगवतापीतेतिकथामत्स्यपुराणे तत्रामृतस्याधरापेत्तया ऽ पकृष्टमाधुर्यकत्वात् सम
मेव सदृषभोनभितत्वादित्यभिप्रायेण लत्म्याहासः अथवा रूपांतरेणतत्पानानौ विस्मादनभित्तरूपेण पानमितिप्रमोदादेव हासः
अयेमधुभिदेति माधुर्यतारतम्यभेदनेनतत्पानेद्वितीयमधुनोभिद्वेदोयत्रेति ९ वृत्त्यान्तरतारतम्याभित्तत्वयातादृशरूपेणपान
मितिप्रमोदादेवहासः अयेमधुभिदेति माधुर्यतारतम्यभेदनेनतत्पानेद्वितीयमधुनोभिद्वेदोयत्सूचितम् द्वितीयशतारंभेउत्त
मदेवताकीर्तनरूपंमंगलमपिनिबद्धं एवमुत्तरत्रापिबोद्ध्यं १ भर्तृविज्ञानुसारेणैव स्त्रीपुंसेमानातिशायइतिकाविकामपिशिं
त्तयति अखिलदर्पणावगुणनयासौ हृदि मत्राहतेभववान्यो स्थाणुशिवः सउग्रः सेयमपर्णाशिवा चंडी येषांव विरोधः शाश्व
तिकरतिप्रयोगाति शाश्वतिक शहः साधुः भवस्य भवानी वेसत्रग्रानुगागम कृतविशेषादेकशेषाभावः अमान्त्वियेनत्रतत्त्वत्ताणे

उ॰
२२
22

श्येदेवविशेषस्तन्न हृद्यास्त्री प्रत्ययमात्रकृतविशेषेणतद्विधानात् अतएवब्रह्मविवेकशोभोऽन्वयः इति वामनः। शिवस्यापि शोकवृत्ताभेदाः
व्यवसायेनतस्मात् अप्रसिद्धोनपदश्लेषावगतपत्राभाववत्तया अनुगुणत्वे अन्यथा संख्येन सर्वेहे २ दुःखस्यमपिकविदग्धोपकार
परमहाशयैकोऽप्याह अन्येषांतिमिरोपितहृष्टीनामपकृतिं तन्नुषैं किंक्रियतांयत्रजस्रंमलिनैवतस्यप्रदीपदशा स्वाभाविकीअथतेआ
लोकेनापिदर्शनासंभवात् तैमिरेति अपितत्वेवाल्पषानुपहिततत्साधर्म्यात् उपकृतिः प्रकाशमात्रव्यतिरेकप्रयुक्तत्वाल्पषव्यतिरे
कनिहतिःप्रकाशसंपत्साकरोति अप्रवयवरोगाद्युपहतानांपोषणाद्युपकारस्मिन्नर्थेःप्रदीपत्वमुज्ज्वलत्वात् मलिनेत्वेदारिद्र्यात् अप्रयत्ने
दाहेनप्रयामरूपतेव यद्वाउत्तमपरिच्छेदहीनेगुणमयेनायकमालोकसंगमैवमत्याशंकेतस्यानिवर्तयितुंतमाहउपमाकिः ५५
नायकप्रेमास्यैवकृतार्थामास्मः किंतुतस्याऽविच्छेदेपियत्नःस्वाशयवतीकाचित्सखीमिदमाहः अभिमन्युरिवव्यूहभेदादिस्तत्रवाये
प्रणयवैयः परवक्रान्तरपतितः ग्राम्यतिसुविवेकथंकारे अभिमन्युरर्जुनपुत्रः ग्राम्भेतोमन्युर्जेनांतरहृदयत्वप्रयत्नतया अनेनसंभावि
तोच्छेदत्वंजनेन सुभद्रायापुत्रः पक्षेसुतरांकल्याणार्थेमत्सन्नः यत्नेनरक्षणीयमस्तुचनेपरचक्रंसपत्न्यादिहृदयेवैविसमसहः तस्यांतरमः
ख्यंप्रविष्टःपक्षेपटरेषाडयौवनादीनांवक्रव्यूहपतितः वक्रव्यूहमध्येकर्णादिभिर्मिलित्वाभिमन्युर्हतइतिभारतेकथा २० लोकग
र्हितेपिगुणमयेनायकेचरक्ताकापिसखीमाह अनुभूयतेसहृदयैर्निर्दोषपदिकौतुकविशेषः अनिवेषनेजनमतास्त्वहिकत्सेकाद
योदोषाः यदीत्यसंदेहेसंदेहवचने सास्त्राणिवेद्यमाणेस्फुरित्यादिवर्त्तं हृदयपदेलक्षणयाविवेककतयरे अतएवदोरस्वामीहृद

२२

येतद्विविक्तेयज्ञावमन्यत्ववलेपलेशेनैकीयाः सहृदयागण्यैतेकथमन्यथा हृदयालुः सहृदयः समरः श्रेनिवेयनमितितदनुपादे
यत्नप्रयोजकानभवतीतिभावः ३ कश्चिन्मुग्धामाह अलकावलोकनेनतवसारेभावमदृशस्तुकिता नृपनन्दानिकषाभवचेलेन
वतांतरमिलिताद्वर्णं कुंतलविलोकनार्थेकृतोपक्रमातद्विषयकेच्छाविषेषयुक्तावममदृष्टिः निकषाभवेनउत्तरीयपदायत्ततयाकुं
तलसामीप्यभाजाश्रेतराविषयेद्वियमध्येमिलितोवेलेनवस्त्रेणउपरुद्धाप्रतिबद्धाचक्षुः कुंतलसंयोगस्यनदावरणेनाउपत्तनात्
अयवअलकायाः कुवेरनगर्यादर्शनेउत्सुकिता नलकूबरः नरकृतात्साप्रसिद्धारेभामावर्गमध्येमिलिता निकषाभवाराक्षसाः
वेलशब्दः कुत्सितार्थः राक्षसाधमेनरावणेनउपरुद्धेतिस्याद्द्वतत्रकांडे अममाममत्वहीनाहस्यसारावणविप्रयकाकरागवि
रहादितिरेभाविषशेषणंतरंबोध्यम् ४ बहुशोवारितमपिविप्रियनिहतीस्वीकृत्यापितत्रैवशर्ववदासक्तंनायकमुदीक्ष्यकापि
सखीमाह अपरः परस्त्रसहचरिसमानमेवार्थमभिधत्तः सत्यसतिवातिशोयेपुरुषविशेषाभवेतिसमशीलाः निषेधसंदर्भक
नञ्पदमुपदेतेनिहतिः अपरश्चसस्यनञ्समभिव्याहारेसत्यपिभिन्नार्थमादायपरशब्दसमानार्थत्ववत् केचित्तुरुषायवेनकरि
घामीत्युक्तापितथैवकुर्वतीत्यर्थः ५ सादरमनुनयत्यपिवेत्रमेमानसेववर्द्धयेतीनायिकांप्रणयभंगभीताहितैषिणीसखी
सोपदेशमाह अनुनयतिप्रेयसियन्मानातिशायस्थयाकृतश्चेदि इदेमेवशांतिकर्माणिवेतालाभ्युदयमनहरति प्रेयसीत्यनुरा
गविषयते अनुद्वनयतीतिमानत्यागावस्यकत्वसूचने यथावेतालादिनिवृत्तिर्मदिप्रपशांतिकेक्रियमाणएवबेतालाभ्युद

यश्चित्रः तयामानस्यागार्थमानुनयारंभेनदधिकमानारंभः प्रेमभंगाद्यानर्थावहत्वादित्यर्थः तन्निवृत्त्यर्थं यत्नतउत्पन्निः
उँ॰ स्तत्रायेन्यायः प्रसिद्धः रोगकृत्याग्रहादीनोविनाशः पुंनातिरीतितिनितोवित्रिकाः ६ अल्पदोषभयेनकेचिन्नायिकेपरित्यज्यअ
२३ मेणततोपिउद्दंनायकेमाश्रितोकोवित्स्त्वी अत्रोत्तरपारदमाह अषमस्मैवमृगांकेकपालिनेश्रितवतीतमिंदुकले आशीवि
23 षमनुत्वपातोहृश्चिकभीत्यापलायितस्याय मृगांकपदेनमृगयतेकोयस्येतिश्रुत्यन्यादोषस्यानाभिव्यक्तत्वसूचने कपालिनमि
तिनारेस्पृष्ठास्थिसत्वेन्ह सावासाजलमाविशेदित्यादिवचनेनदोषश्रवणात्कपालसेवयेनगर्हितत्वप्रसिद्धिव्यंजने कलेतिनि
कलंकत्वसूचने इंदुपदेन आह्लादकत्वसूचनेप्रथममेव तत्याग्निनिषिद्धाय अवमतेति एतेननायककृतापराधाभावसूच
नेअल्पानिष्टपरिहारप्रवृत्तस्यतदधिकारिष्टलाभविषयेउत्तराहंनिवद्धोन्यायःप्रसिद्धः ७ सर्वेसेमतमनाहत्यकथंस्वयमेवाय
त्रानुरक्तासीतिउपालभमानोसखीकाविदिदमाह अथास्वस्याममीषितमादियतेसकलाप्यजनः मधुसूदनोहिकमलामपाद
देमूलभृन्नहैमवतीमधुसूदनोविलसदर्थमञ्ज कमलसेवेपिनोभृंगसेवेयोविमात् मधुसूदनसेज्ञावभ्रमरेवनमालिरीतिविष्णुः मूल
भृत्शिवः मूलरोगीव हैमवतीदेवीहरीतिकीच तस्याः मूलोपशमकत्वात् तयोगः हैमवतीपार्वतीगौरीतिहलायुधः द्विष्टि
तमिष्टतमयन्नवस्यरितिन्यायेनकस्यचिदिष्टोमस्यापिस्यादितिनियमोनास्तीत्यर्थः ८ अन्तुदारःकोपिइदमाह अथकृपणोजीवं
तपितृयैर्विधेयाप्रमीतमतिरेव यद्यवहरेतिनिश्चितमनुदातेनिहितशाद्वेन आत्मानेपुत्रदारांश्चधर्मकृत्यंचपीडयन् लोभायःश २३

विनीतस्यर्थो न्यककदर्यं इति स्मृत इति देवलः मृतप्रमीतौ त्रिषु ते इत्यमरः परोपकारानुपयोगेन तस्य मृतत्वमेव ज्ञेयं उदात्तो दातातद्वि
न्नोऽनुदात्तः स्वरविशेषवांश्च तस्य दातृभिन्नत्वाभेदादेव निहितेति व्यवहारः निहितपदस्य मृतार्थत्वात् अनुदात्तस्य निहितत्वेनेति
स्वरविदां संप्रदायः यद्वा काचिद्वेश्यानायकेदानेऽभिमुखीकर्त्तुं इदमाह अथवा कश्चिदात्मतत्त्वज्ञ आह कृपणो ब्रह्मानभिज्ञजने
तथा च श्रुतिः यो वा एतदक्षरमविदित्वा गार्ग्यस्माल्लोकात्प्रैति स कृपण इति तत्र मृतत्वं तु हि वीरे रजननमारणादिसंसारकटाहे परि
वर्तनात् जीवतीति यत्नादिकमेकं कुर्वत्यपि इत्यर्थः तदाह श्रुतिः अत्र ह्येवाहोरेते यत्तु कृपा अग्रहादर्शेणक्षमेव वरेयेषु कर्मपतञ्जयो
यभिन्नेदेति मूढाः जरां मृत्युं ते पुनरेवापियन्ति तत्रानुदात्ते ब्रह्मस्य महत्त्वात् अतो महदात्मेति श्रवणात् तपस्तत्त्वानसंबंधेन नास्ति
सोऽनुदात्त इति ध्वन्यमानादभेदाध्यवसायेन उत्तरार्द्धेनैतत्समर्थनमिति ध्येयं ९ कस्याश्चित्कुलवधूः कुत्रचिदसाध्यताहृदयेतीदमा
ह असहतनार्के जनोपेमहेति प्रणिणवा कामाकठायं कुलपालिकया किंचिद्वलक्षवासिस्मियेनिभृते तपनस्य तापमसहमा
नासंज्ञास्वस्याने कायोनि युज्यगतेनियोगिणिकाः तत्र पतिहृतया पितया भर्तृकृततापः सोढुं न शक्त इत्युपहासहेतुः तापश
ह्रोनिदाय उद्व्रवरतपरः कुलस्त्री कुलपालिकेत्यमरः अनादरस्तवनाया किंचिद्वलेति जनांतरदर्शनपरिहाराय निभृतमि
ति १० कस्याश्चित्कुसुमेन देवममभिसारस्थानमुपलक्षयंती काचिदाह अभयपदवपि विश्वाकिकासितकुसुमः कुसुमभकेदा
रः चेडीतिमाल्यपटाहतिनियमस्तदवपिर्व भ्रवासाः रक्तवस्त्रपरिधानेन समानरूपाभिहारात् कुसुमदेवेकाश्चिन्मानलत

उं
२४
24

यिष्यतीत्यभिप्रायेण कात्यायनीनिर्माल्यवस्त्रपरिधाननियमो गृहीतः अन्यथा सर्वदा रक्तांशुकग्रहणे नैमित्तिकबीजान्वेषणे
न तत्प्रकाशप्रसंगात् एवं दत्तदेवतावाशिष्टपरिधाननियमरूपहेतौ वित्तायामन्यथा न तर्कयिष्यतीति भावः ॥ शरदि कृताभि
सारो न चेदुत्तानादिगोपनाय प्रयासो तरमनुतिष्ठंती कांचित्कांचित्तु करोपायमादर्शयति अनुभवसि किं करुहव्रणसंवरणप्र
यासमधुनापि एष्यवयसि चैव विहसंत वदनावकाशिकयांसी करुहद्रानवाविवयस्यामादृश्यैतदनुकूलत्वात् विहासितमुखी
मुखितत्वात् सर्वोकार्यसिद्धिसंतोषाच्च तथाच कपोलसत्तैककटकैस्तनौदितावित्यमेवप्रकारउपस्थितत्वादाविततोकिमपायांत
रगवेषणायेतिभावः ११ कश्चिद्विरहीदमाह असमाः शरास्तिपंचैवलक्षणात् छत्रांतरपोहात् संख्यावैषम्यादितिपुनरन
भ्यासादिसंवादि कामबाणानामसमत्वेनात्यसिद्धं तच्चबाणांतरप्रतियोगिकेसादृश्यानाश्रयत्वेनैवमुक्तं अन्यबाणजन्य
पीडापेक्षयाविजातीयपीडाजनकत्वस्यानुभवसिद्धत्वात् यत्तु पंचसंख्यत्वादसमत्वपरिकल्पनं तदनुभवविरुद्धं अतिशयेन तद
द्भुतानुमानात्यतदपीडाविशायोतुपपादकत्वाच्चेत्यर्थः १२ इत्थमदोषकारितद्दरीश्वरोपसर्पणाकदर्थितो मनस्वीदमाह अ
पगच्छति सति यस्मिन्विवेकशक्तिः समस्तवस्तुतोयवंतमिसुमितितसमनुतेयोगरोः स गुरुः यथाद्यैव सतितद्भिमानेन च
स्तुविवेको न श्यति तथापकारेपि वाद्वघातदयात् अतोपकारस्य मादृश्याद्यमितिस्वीकारो येन कृतः स मत्संगुरोर्गुरुश्रुका
र्योऽभ्युपगमात् पदे प्रभाकरगुरुः प्रभाकरेणतेजो ज्ञानाभावस्यैवापकारत्वस्वीकारात् उक्तं च भट्टैः वतमः खल्ववलेनीलंपरा २४

परविभागवत् प्रसिद्धद्रव्यैर्वैधर्म्यमात्मवस्त्योभेदमर्हतीति १४ यन्नवस्येवसर्वैर्न्वरज्ञातइतिकश्चिद्दर्शयति अभियुक्तजनानामपिव
तस्य वादोयमितरसामान्यः गुणवत्त्वंतदितरेष्वपिनित्यद्रव्येषुयत्किलविशेषः अभियुक्ताः शास्त्रार्थपरिच्छेत्तारः तदाहुः अभि
युक्तास्तुयेयत्रनत्रिवद्दृश्ययोजनाः तत्रतत्रगुणदोषाणांज्ञानेनाधिकृतात्मनः इतरसामान्येयपानभियुक्तानांतादृशएव तदितरेषु
नादृशाद्ग्रहहितेषुविद्यादिगुणसंपन्नेषुसत्स्वपिनित्यसंबद्धद्रव्येयेषांनैवविशेषडत्कर्षंइनिवदंतिस्मनभियुक्ताः अभियुक्ताअपि
जन्यपृथिव्यादिषुगुणैर्यैतेव्याप्यपिनित्यद्रव्येषुपरमाण्वाकाशादिषुविशेषाख्यपदार्थंस्वीकुर्वन्ति आकाशादिहतिविशेषानेगी
कारेणपरमाणवएवग्राह्याः अर्थद्वयस्याभेदारोपेणद्वयोः साम्यसिद्धिः १५ केनविभ्राजकमनीयत्वहृतहृदयेनप्रेषितासीतीमा
लाकारीदमाह अतिकायस्त्वसौयेमालिनिसुमनोहरोभरस्तनयोः विधुरंयतिनयविषयीभविस्यमाद्योपिसुग्रीवे पालिनी
हतभेदेस्यान्मालाकारस्त्रियामपीतिविश्वः अतिकायः पीवरतरः स्तनयोर्मनोहरस्त्वत्स्तनभारोद्दृष्टमात्रोपिशोभनग्रीवेनाय
केत्वदग्राम्यापर्याकुलयति अथचमालिनीसेनयवणपत्नीतनयः सुमनसोदेवानांहर्ता अतिकायसंज्ञोरावणसोदृष्टएव सु
ग्रीवेवानरराजेसुहृभ्रमोव्याकुलितवानितिभावः तथावलेकाकांडेरामंप्रतिविभीषणवाक्यंअस्यप्रभावः सुमहान्कथ्यतेदे
वदानवैः ततनयेविद्धिमालिमास्त्वतिकायेतियंविदुः १६ द्रविणमदांधानदाल्त्नकुलीनाननेवत्सकश्चिद्राजप्रशंसामाह अत
लः कोपिविशेषोभवतिमहोदारचरितानां पदमत्तएवराजानकाखलोपेयदाश्रोतिह्वाहिपदाहृतः सर्वज्ञानिषयमेवकुर्वे

ॐ ति राजानमहत्वान्नकारं लुंपति यथासंभवे सर्वेभ्यः प्रदानात् अथवा राजनशब्दः पदसंज्ञकएव प्रत्ययान्नकारलोपमनुभवतिनतुभ
२५ संज्ञायां नलोपः प्रातिपदिकांतस्येति वचनेन प्रातिपदिकांतस्य नस्य लोपविधानादित्यर्थः १७ कुटिलावरणनामेवात्रादरो भवतीमनु
25 ष्यकश्चिदुपदिशति अतिवेलं सरलानामिह लोके न प्रतिष्ठितिर्भवति मायामपास्य जगतीमीशोपि हि नप्रपंचगतिः पायामिथ्या
वरणं नामपहाय संसारे कस्यापि गणना न भवति तथाहि जगदीश्वरोपि भगवानात्मा अविद्यां विना प्रपंचं न जनयति अथवा लोपवि
षयो न भवति हल्परहितस्यैव हितस्य संज्ञेयं नेहनेरणुपाधितेन तदुपरहितस्य लोपाथितात् शुद्धस्य वस्तुप्रकाशनयातदगस्यतात्
यस्यामते तस्य मते यस्य तवेद सइति कृतेरित्यर्थः १८ दुर्जनसंपत्परोपतापायैवेति कोपि निदर्शयति अपिकसमृद्धियुतातानवे
लुविलानोभवेद्धिनयः अछेतरोहिंवर्णोवहतिपदांतेनतच्छते अछेतरोनुज्वलोः सदावरणध्वी लोवर्णोज्जाह्रस्वणादिपेक
श्चित् पदनाशे सति तच्छत्वं अविनीततनेनयते परादूपवदुर्विनीतो भवति तद्रूपश्च नम्नः शण्मेत्यस्य यकारेण नोपकारेणडजे
न इतिमायात् अथवअच्छाच्छकारभिन्नाः तदितरः छकाररूपोवर्णः पारिभाषिकपदांते छत्वं न वहति तकारोत्रस्वरणार्थः पदां
तरे अन्यपदघटकतेनवैयर्थ्याभावात् हश्शेमादिसूत्रेण पदांते छकारस्य षत्वविधानादित्यर्थः १९ उत्तमपदप्राप्तये स्वस्यात्मभाव
मुभावयेतिकश्चित्सिद्धमुपदिशति अवधीयतामतिमते यदि तत्पदकामुकजनस्य महतोपिदास्यसंयोगो भवति गुणीभावं मे स्वैवम
हतः कृताभिजनशालिनोपि ब्रहषस्यासंगोऽयमिदयामिः गौणतं पदप्राप्त्यैव भवति अतस्तदर्थिभिस्तथैवानुष्ठेयं अथवम २५

हृच्छहस्यापित्र्याकारांततेगुणीभावेसमासेकस्यविद्विशेषणत्वमात्रायैवभवति आन्महतःसमानाधिकरणेतिसूत्रेणमहाराजेत्यादावात्ववि
धानादित्यर्थः यद्यपिमहानितिसामान्येवपित्र्यांतेभवति तथापिदोर्वैविधिप्रयुक्तमेव नत्वात्वावच्छिन्नविधेयत्वप्रयुक्तमित्यदोषः यद्वापदत्राम
येयत्वेस्वत्याभेदश्चात्तेमहृदेकस्मिन्नमत्वीदमाह तथावगौणत्वेविनायद्दानवामातत्वकः सहृतयात्ततत्रप्रहृतिरुचितेतिभावः २०
उत्तरनायिकामपेक्ष्यसर्वस्याधवगुलशालित्वंनायकमादर्शयन्कश्चिदमाह अयिगतहृद्भिःसततामितरप्रमयप्रयुतोपिसेधन्वः
प्रथमासयोगतःपुनरनेनाप्यवस्थितोसिमत्वे दतरनायिकाप्रमत्ययःप्रीतिः सर्वनाम्नोहृतिमात्रेश्रुतिप्रेवद्भावः तद्वानपित्वेत्राम
सावादिहृद्भिरेवसेहृतः प्रथमनायिकायाःशोभनेनापिसेवयेनअनेनगः कामयमानोः सौभाग्यातिशयात् अथवसाविशाहृःप्रत्य
यांतेरमत्वायाविमादौअतिदेशेनहृद्भिशाम्नः प्रथमाविभक्तेरेकवचनसयोगात् अनडंगाक्षतिप्राप्तोतीत्यनेनगत्याहृशोभवति स
खुरतनूस्मिविन्यनेनतत्रानडुविधानादितिभावः २१ कश्चिद्गुणनिंदामाह प्रथमानोप्रस्तावेभतेसंख्येयतामहृदयोयः पापग्रह
प्रकरणेविधेयत्वदोगणपत्तेगणकैः प्रस्तावः स्याइवमरक्षत्यमरः अहृदेयोगुणेनभिन्नः समानधर्मोणामेवैकप्रकरणेगणनीयत्वा
दस्याप्यधर्मेविशेषत्वात् राङ्कपदेोशिरोमात्रस्वत्रयत्वेनहृदयराहित्यात्पापानामथमत्वात्तत्र्यअहृदयत्वेनराहोरपिगणने पापो
त्तमःकेतुविभ्रूकधर्मीतरोदितात्वितिज्योतिषवचनादित्यर्थः २२ कोविडंपयत्वावासेजयितेतद्वरगुणेतेस्तवयंतोडुनीदमाह अनुरू
पयोर्द्वयोरपिसमागमोडलंभःप्रायः नहिमन्यतेभिग्रुकैर्विभृदयस्यापिसंयोगः अनुरूपयोर्वयोरूपविद्यादिसमानशीलयोःसमा

गमोदायत्वादिसंबंधः उपत्वादिसंबंधः उपपत्तिसंयोगेन तत्सौलभ्यस्त्वनायशायइति अभियुक्तैर्नैयायिकैः मीमांसकैर्विंतद्वयस्या·
उ॰ पिसंयोगाभ्युपगमात् नित्यसंयोगे प्रमाणाभावाद्विभोश्च कर्मासंभवेन जन्यसंयोगे प्रमाणाभावाद्विभैक्यादिति भावः २२ क्वचिदद्भव
२६ ल्लभेवद्दा नगागायादर्शनाहूतीतत्रनिवेदयति अवलोकिलवत्यास्त्वामतिरुचिरजनीशशेखरे स्तभगा इत्यादिवयंवेषुभिन्नतिममणिवा
26 णोयैः अतिरुचिराणां जनीनां नायिकानां येई शाः शिवोस्त्रिषाशेखरे सद्देशं जनीसीमेतिनीवधोरितिविग्रहः एवं अतिरुचिस्त्रेज
स्तीरजनीशाश्चंद्रः शेखरेसद्भीभरणायस्येतितस्यशिवात्मकतत्त्ववने स्वविद्वेषिदर्शनादिवतोपीडयतीतिभावः २४ कश्चिदात्मनो
विषावैश्रर्पादर्शयत्रवोच्छामाह अद्याप्यहतिमेवस्पर्शमानिनिनतवापिगच्छामः कोमलकठिनावयवैः केमुपादानसफलमेतत्
माःनिनीतिस्त्रीमात्रसाधारणे सर्वांगावच्छित्रपरिरंभालाभात् अद्याप्यहत्तिकिंचिदवयवावच्छिन्नमेवस्पर्शमालिंगने आसादयामः
अथवअवाप्यहतितन्नदवयवावच्छिन्नं कठिनमृडतादिरूपेस्पर्शमात्रात्क्रमेः कठिनकोमलावयवारब्धे स्वावयविनितन्नदवच्छे
देनाव्याप्यहृत्तिमेवस्पर्शंनवीनाः स्वीकुर्वंतिप्राचीनैस्तत्रचित्रस्पर्शस्यैवाभ्युपगमात् एवं तवापिस्तनपाण्यादिरूपकठिनस्वक्
मारावयवारब्धत्वात्स्पर्शस्याव्याप्यहृत्तित्वंयुक्तमेवेतिभावः २५ कश्चिद्घनसमयेपथिकावस्थामाह अजेनकृतास्थगासनगगण·
वेधसमाहितसंरंभः पथिकाःप्राहषिदशमस्त्वहिरण्यपुरवासितादयतेदशमस्त्वंः सर्वदिग्व्यापीहिरण्यंपुरशरीरसंबद्धंयस्यसत्व
द्धिहिरण्यपरेतस्मात् पूर्वेणकर्मधारयः तद्वासितेतापातिशयात् अथवदशमस्त्वारायणः हिरण्यपुरवासिनोदैत्यविशेषा तद्भावे २६

सारूप्यंभजतइत्यर्थः अजस्रेनैककृतभगुच्छं पदेयज्ज्ञेनः कार्तवीर्यः पाण्डवश्च आभ्रगोवाश्रुतस्तस्यासनेन्लेपः स्वावयवसंयोगद्वारावायो
सौरभ्यार्थनेनतत्कृतते तस्यगुणानांशैत्यादीनांवेधनसाक्षात्कारद्वारकवशीतावेनकृतसंभः तदनंतरंनिर्वापारतात् रावणपदेका
र्तवीर्यकृतेनआभ्रगासनेयतुस्तस्यगुणैर्मावीतदंयेनकृतसंभः इदंचोत्तरकांडेस्पष्टं देशपदेपाण्डवकृतेपदाश्रुगानांवाणानाम॰
सनेलेपःतत्रगुणःशैत्यादिः इदंवारणपर्वणिनिवातकवचवधेव्यक्तं २९ इविणकाणिको ५ न्मतांहंकारमसहमानःकोप्या
ह अवरणाय्यर्थेनश्रीमत्नामेतिजडभावः वहतिवराटकमात्रान्वयान्विवासतंमेप्रजेलस्याः अवरेणाल्पेनापिजडभावेनभित्र
कमलमपिजलोत्पत्रमित्यर्थादन्वयः वीजकोशेसरोजस्यकपर्दैचवराटकइतिशाश्वतः कमलंहिश्रीगृहमितिप्रसिद्धं तत्रवराट॰
कपदेनकपर्दैवीजकोशयोरैकार्थ्यातावन्मात्रेणैवतस्यश्रीसेवंधवोयोजातइतिभावः २७ कांचन्मनस्विनंपराभवासहिष्णुत
यासेवादिविरहेणनिर्गुणजनोत्तरवत् तथाद्यादिरहितमवलोकयन्नाह अभिमानैकयानानांगुणेतरेषाश्रेहोनतया वि
यदात्मसमयरहितोतद्यतिरिक्तानतेनित्याः परममहत्परिमाणवतामपियोमंजीवकालदिक्शांगुणमध्येमानस्यैवनित्य
त्वे नतगुणेतराणं शब्दादीनामनित्यतत्स्वीकारात् अतोमानमेवनित्यंरद्मेति नतगुणांतरमयीत्यर्थः आत्मनस्यनित्य
त्वेपितस्यगुणत्वाभावात्रदोषः यद्यपियकतमपिनित्यं तथापिसंख्यायागुणत्वनिरासेनपदार्थांतरत्वस्यमीमांसकादिभिरंगी
कारात्तदभिप्रायेणैवप्रक्रमः २८ कश्चिदयोग्यानामेवसंपत्तिमवलोक्यातिविस्मइदमाह अणुरपियत्रनहृपस्तेहरसानांवरीव

उॅ॰
२७

न्नि इह जगति तादृशानामेव विभक्तं प्रपश्यामः रूपमाकृतिविशेष इति देवबोधः स्नेहो रागश्चाश्लेषो रसः शृंगारादिः एषां लेशोपि यत्र ना
स्ति तेषामेव संपत्तिं पश्यामः अथ च रूपस्नेहरसाख्यगुणाभाववतां आकाशकालदिगात्मनामेव परममहत्परिमाणं पश्यामः एतत
स्मिन्विभक्ताभावप्रवर्त्तनामध्ये न चैतादृशापच्छेदेन विभक्तमतेःतो लोके सर्वात्मनां केषांचित्तं पत्र भावे वायुमनसोश्च तादृशापरिमाण
भावेपि न क्षतिः अमलत्ववारणाय प्रशाद्वः २९ कृत्रिमश्लेषेणाकेनचिद्दवितः कश्चिदिदमाह अबललतानां तत्र कस्यचिदायमय
विभाव्य नैव निर्णीय विशदयतो जगदखिलं मलिनेस्मितः कुमुदबंधोः आशयमभिप्रायमेतदेव आवललनाम् हृदयं तत्सर्वाव
च्छेदेन स्मितेनेव विशदयतः सदाचारोयमिति विज्ञानपुरुषं कुर्वतः चंद्रिकायाः स्मितस्यानयत स्वमलिने प्रशकार्यं तत्तेनीलेव श्वेतमेतो म
यं च कुमुदबंधोः चंद्रस्य कुः पृथ्वी तज्जन्मा तो मुदः प्रीतिर्न बंधोर्नन्दकस्य वैमर्थ्यं विशदः पाशकः याथ इति विद्यादिशदप्र
होपि सकारमध्यः ३० मिथ्यानुरागं नाटयेत्तेनायकेंकस्याश्चित्कवीरिदमाह अनुरागडपहितेन त्वद्विपि सुभगतया जगत्सम
न्नसेव रक्तोपि भाससमानः स्फटिक इव श्यमरागप्रवासि अनुरागः स्नेह आरुणं च उपहितेन त्वद्विषयतेनीतेपरंपरासंबंधेन तद्रूपि
तेन त्वं नयो यत्नमापादितेव सुभगोसि अनुरागो यथानयोग्यत्वेनन तस्याग्रहविनकारित्ववारणं रक्तो नु रक्तः अरुणवर्णश्च
तादृशापाक्षावाकरणेन विशेषादर्शनेवः सालाइकरूव जायमानः स्वयमेतरात्मानो साक्षात्संबंधि नैव सुमनसे तितदनुरागस्य
संपन्नं तस्यामार्दवं वञ्यते स्फटिकोयमयातात्वया मध्यनुरागोणाकाष्ठिन्यसम्भवनं ३१ कस्यचित्रायिका कंकणं केकारवं च २७

णेन वशीकृतस्यावस्थाद्वितीनायिकाग्रे निवेदयति अतिशायितत्वलवलयकपाणिनिनादानुसंधायी सुहृदयोपि सुहृन्मो
निपातितोऽहं हे देव समे लीलानुबंधेनास्ते ततरलावलयाये त्रेति समासोतः कः तादृशस्य पाणेर्हि लस्यनिनादं अनुसंदधाति सादरे
शृणोतितया शोभनेगुणेनोहृदयेयस्यतादृशोपि मसमसुहृत् तडहंदासमे शत्रुवत् निपातितः स्वाधीनः कृतः तयेति शेषः अथवा अति
शायिताः तरत्उत्कर्षोर्थः प्रत्ययः लइति दशलकारग्रहः वेति दशलकारग्रहः वेति मतर्थीयलइत्यपि सएव यइति वत्वर्थेकवचना
देशः कइति समासांतादिः एतेयस्तत्प्रादयतात् तादृशेन पाणिनिनादमननिना सुहृदयशब्दोपि उहंदा शब्देन समेदानुसंधायी
दकारांतः सुहृदिति निपातः कृतः सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोरिति सूत्रेण सुहृदयदुर्हृदययोः सुहृदिति निपातितत्वादित्यर्थः ॥ २३ ॥
काचित्प्रियायागुणातिशयमाह ॥ अरुणोष्ठेरेतव गुणेगुरुर्निते वेकुंतलेचसितः शिरसिववः अतएकतद्धहृहियदेव कृतत्वश्चित्रे
उत्तराहेगुणस्यतान्वयः गुरुपदेगुरुतपरे एकतएकलकारः शानशब्देनत्वमनादयेतरुपवारः परेइति द्विवचनं विचेचकात्
कुरुतः स्वलेकोत्तरसौंदर्यगुनिनतात् एतेयदेइति समस्यैककवचनोतत्रारुणगुह्ने मितः कवेकत भातवरार्द्दि विशेषः तेषामध्ये
कौतुकावयवासक्तिमतेरागिणिकावाशैतिध्येयं ॥ २४ ॥ सज्जनस्य दारिद्र्यमालोक्य कश्चिदिदमाह ॥ अनुयातिगतायतेसुहृदयोपिसुहृदिति
दानीतनयः सहृदयमेवदानुशशासगतश्रायोदयागमो यस्य तज्जावे शोभनविनयवशेमोतिनतन्यः यतः सुहृत्सुहृदयशब्दस्यैव सुहृदि
तिहृयेपाणिनिनाहस्यदिनिपातिवशाद्धतः अयइत्येशेयस्यतोदशोभतासुहृदिति भवतीत्युकार्यलाभः दोसीउस्य पाणिनेरिति

ॐ

२८

28

भाष्यादयः २५ कश्चिदन्तुनयादप्यसक्तमानोकोविदिदमाह अविवदितमेवेदंवाक्यविदांश्रूयतेग्रहैकत्वं तवत्तुविवदितमे
वेत्ययमनयः संदरिमहीयान् ग्रहः सोमपात्रविशेषोमानस्य एकत्वेसंख्यैकरूप्यंच अभेदादेपिणवाक्यार्थः तथावमाना
पवित्रारोपिनवाक्यविपर्यासज्ञानोसेमतः तथावभरतः तावत्त्वेदयितवस्त्यावसादगतोभवेत् मीमांसकैरपिग्रहसमा
ष्टीत्येकत्वस्योद्देश्यविशेषणत्वेनाविवदितत्वात्सर्वग्रहसंमार्गइतितृतीयाध्यायेनिरूपितमित्यर्थः २६ अनभिज्ञैलाहत्तेकेः
विनिर्गुणमालोक्यकोप्याह अकलंकएवसहृदयजनैनहृदयेस्तयशर्णशादेयः ईशानेनकलात्माशर्णेस्त्वादीयतेविधुस्त
मस्ता अकलंकोनिर्दोषोलक्ष्महीनश्च शरणोइत्यादिमान्हृद्विकाम्यष्टांशातश्च कलामात्रंवेइस्याकलंकत्वात्स हृदयेनशि
वेनतडपादानेवाङ्गणात्पूर्वोक्तरीत्याग्रहृदयेनतदानीकलंकसंज्ञावेपितदनादरेणशरणेस्येवोपादानं शर्णिमायामेववंशेष
रागदर्शनादित्यर्थः २७ कोपित्संकेतावसेरस्तवयंतीइदमाह अल्पीयानपिपूर्वैनीहारः पश्यज्जृंभतेकीदृक् अग्रजतयाध्रुवमसे
ग्रहवरिसेस्त्रिष्यतिव्यासः पद्मापूर्वार्द्धेसख्योडन्नसंदेवलायिकायाउक्तिः सहसैवदृष्टोहेतमत्येदत्ते व्यासोविस्तारः पाराशर्यश्च
स्वस्पेष्टतयानीहारमालिंगतीत्यर्थः व्यासोमुनौस्यात्विस्तारेइतिविश्वः अमुनाव्यासस्यवद्योमालोक्यनेनकामेनपराशरेणज्ञः
नांतरमेवरणार्थंनीहारः कृतस्तत्रः सत्यवत्याव्यासउत्पन्नइतिभारतेततश्चव्यासान्नीहारः स्याग्रजत्वंपूर्वकालीनत्वादेकजन्म
त्वाच्चेत्यर्थः २८ कश्चित्प्रियापश्यन्नाह असाःस्मितेषदीतिनरदनोग्रपयरागिभूरदच्छदयोष्ठीलोहितकरार्भनासामौक्तिक २८

योर्वानिशेषतोभेदः अंतर्गतदशनेविंबाधरद्वयंमाणिक्यगर्भितेनाम्नाभूषणमौक्तिकद्वयेनवपरस्यात्मनाम्नेनोपमीयतेदन्ताद्
यरमौक्तिकमाणिक्यानोप्रत्येकसाम्यमपिउक्तसेनिदर्शनविशिष्टानोतदभावात् रदनद्वयस्याधरगर्भितेउक्तभूषणसाम्येमौ
क्तिकस्यमाणिक्यद्वयांतर्गततेचयथास्थितादन्नसाम्येस्यादितिभावः ४९ नामसाम्यात्केनचिन्नविजातीयमप्याहतंयशस्त्रिदमाह
अतदीयजातिमानपितत्पदवाच्यसदृक्षसंग्राह्यः अहिकालकूटविषवान्बिभर्तिगांगंजलमपीशः यस्यपत्रान्नवागल्लेनतत्स
माननामककस्यतद्वृत्तिवयर्मानवच्छिन्नस्यापिसंग्रहः क्रियते यथासर्पयोगेननतद्विषस्यकालकूटसंज्ञविषस्यधारणेता
त्पर्येण अपरेणतद्वृत्तिविषतानवच्छिन्नस्यापिविषपदवाच्यस्यमंदाकिनीजलस्येत्यर्थः विषंगरलेतोयेइतिविश्वः ईशपदेनईश्व
राणामविवेकस्वभावत्वसूचनं आदिपदस्यतत्तेवापिनिलक्षणा अहिसंबंधिकालकूटाभिन्नेवयद्विषंविषपदार्थइतिसमासः
अन्यथाकालकूटविषयोःकर्मधारयेत्वहिपदेनद्वंद्वेविषस्यसर्पान्वयात् कालकूटेनेवद्वंद्वेत्वनयोर्विषपदार्थेएकरूपेण
वान्वयाकांक्षतयासंबंधितया अभेदेनचान्वयानुपपत्तेः विषपदार्थेत्यवाख्यानेचएकस्यैवविषस्यसर्पसंबंधितकालकूटा
भिन्नत्ववायात् पदार्थैस्वक्षौत्नविषद्वयस्यापितथात्वेनयथाहेमन्नये ५० सद्योसरत्नमयार्वमेसर्वादेनदर्शयति अवलोक
ययवलापितवलाहकेसततगगनतलेयत्तदवलक्षकलमक्षेत्रेनालोकितेकिमवनितले उत्तरार्द्धेनापिकोक्तिः अवलक्षे
पाकेनपांडुरीभूतेकलमानांशालीनांक्षेत्रेयस्मिन् तथाविधेतेनैवशरदारंभस्यज्ञाततत्वात्किंलिंगांतरानुसारेणेत्यर्थः य

ह्यशालीनोपकृततयाक्लेदावश्यकत्वात् भावेऽस्मेकेतस्यानन्ताशशंकयाभूतलमेवदर्शनाहे किंअस्मपदेहिताविवृतकोकगगना
ॐ. लोचनेनेत्यर्थः किंवात्रविशेषणविशेष्ययोर्द्वयोरपिवाद्वषते नत्रनगगनस्यवद्वरयोगपतयाप्रकोशप्रवलौकिकंवाद्वषमि
२५ तिमध्यखयवाऽरदरोयुक्तइतिभावः ४२ काविज्ञायिकोतरणीरोगानहेलसमयेऽस्तसविषमामोदयितमाह अवकाशांतरविरह
29 प्रयुक्तयवावकाशोयः महिमाप्रवर्तिंगाजोनपुनरयेतत्यहृतिविषयस्यापिविषयांतरमहत्वभनानस्यपाश्वाक्तिनप्रवृत्तिः साभ
र्तुरेवशक्तिः जायायास्तदधीनत्वात् मत्कृणमहिम्नातवागमनस्यसपत्नीनांतोगाहेतद्रुणायाममभावेनयत्कृणेनोतदप्रयोजक
त्वात् अतःकिमनुरागाभिनयनेनेतिभाः अन्यत्रापिनहिस्यात्सर्वाभूतानीतिनियेत्रतिर्नेकविषयमनाशादयतोऽग्रीषामयय
पुमालरेनेत्यस्यशास्त्रस्यहिंसाविधायकत्वेऽपनद्दिपिवेपर्य्यापन्नप्रयुक्तमेवननन्तस्यपुहिंसासामर्थ्यप्रयुक्तनितिधनिः तस्यस
र्वदातत्रप्रहस्तिस्तवत्नअपिकदाचिद्देवेतदित्यर्थः ४२ कोविद्विरहहूनहृदयामदनेनिंदति अनलेत्यधीयतस्वरस्वरेणप्रदनो
हरेणपुवाशिशुशिरेवराम्बरेनत्वस्वरवरेणम्यमायिसिंधुजले देवस्तुविनहरेणपुवैवकामोनेत्रानलेनदग्धः अस्वरराजेन शं
वरेणतवालणप्रद्युम्नहूपीकामः समुद्रेनिक्षिप्तः अतोमोन्यविशेषिपिपत्नहृदयेत्मनेरेणाप्यनुपादानात् अयममेतद्रूपइति
भावः शंबरेणमाययासमाहृत्यसप्तदिवसःप्रद्युम्नःसमुद्रेनिक्षिप्तइतिभागवत अथवाकामयपक्षोयपप्रवरजोगुणसमुद्भवः
महावलोमहापाप्माविद्धोनमिहवैरिणमित्यादिवचनबलेनसंसारमूलभूतस्यकामस्यनिंदांकश्चिद्दिदितनतम्राह ४३ अतिवि २५

योगाविमजायमानोकोविलासोसमाख्यासपतिअविलसतिविप्रलंभजन्नापातिवेलमनुरागानितेषुपार्थिवेषुपियाकेनविनाश्रु
तोनखलुरागः साहित्यदर्पणेयत्रतुरतिः प्रकृष्टानाभीष्टमुपैतिविप्रलंभोसौ अभीष्टंनायकंनायिकामंतरमित्यर्थः
पार्थिवेषुश्रेष्ठेषुपृथिवीसंबंधिषुचनितेषुपदश्रेसादिहीनेषुपरमाणुषुवरागोरत्याधिकोरक्तरूपेव उक्तंचनाविनाविप्र
लंभेनसंभोगःपुष्टिमश्नुते कषायितेहिवस्त्रादौभूयलागोभिवर्द्धते पार्थिवेभपरमाणुपिपाकजमेवरूपमितिवैशेषिका ४४
कश्चिद्गुणकीर्तनमुखेनसानुरागयोगेह्लवयन्नाह अमनान्तरमंदोदरिरूपविशेषेणतत्रभवेनत्रिदिवेश्वरोपिमवयवा
न्विजेतमीषत्करोनितरां मंदंकृशंउदरंयस्याः अथचमंदोदरीरावणभार्यारूपनत्वणममत्रोक्तश्चेगान्यभूषणामेव
केकणायैर्विभूषणैः येनभूषितवज्ञातितद्रूपमितिकथ्यते विजितेवशीकृतेपुरुहेऽभिभविते चर्दषङ्गःसूषरतिखलु
नायिकायाउर्वशादिभ्योप्युत्कर्षव्यंजनाय त्रिदिवेतिमेघनाऽदोरापीद्रविजयःकृतरस्तुत्तरकांडे ४५ आनिहन्तदर्श
नेच्छमेवप्रियमनाःसमानानुरोधेनचलितायोनायिकायांसखीनायिकेइदमाहतुः अस्त्रुहितमेवप्रियतममुपे
देवलितास्मिकिमयरत्रसहितोपेत्वासहचरितथावियानोखलुनिसर्गः असहितंतद्दर्शनेनअत्तममेवअथवअ
सम्यः प्राणेभ्योहितं वनुयोतदर्थैत्यादिनासमासः अन्यसोपेत्वासंभवात प्रियतममिति मायिकानाहसहितेति
सततोहितसततंमाचानुरक्तजनस्यमहत्वमस्यउयेत्वानहियानामेवस्वभावः अस्माकंतप्रियकरणेनसततामहितस

ॐ॰ ३ 30

तस्यापेदेतिनकश्चिद्दोषइतिभावः ४८ कश्चित्छद्महृदयः कुटिलावारेणस्वरदत्तमैत्रीकइदमाह अमलमलिनाशयानो
नसहचरतेस्तुचिरवित्रिंदरिपक्षणमात्रेसहतपनमृगांकयोर्वासः तपनपदेनतेजस्तयाअमलत्वंजनेमृगांकपदेनमालि
नाशयत्वमुक्तं कृष्णायाकलंकाभावेपिधर्मिणस्तत्वमक्षतमेवेत्यर्थः क्षणेत्यल्पत्वमुक्तं दर्शेसतिविप्रकृष्टत्वद्योतनं तथा
चदेवीपुराणे कलावशिष्टोनिःक्रान्तप्रविष्टः सूर्यमंडलेअमायांवसतेयस्मादमावास्याततःस्मृता ५० काचिदल्पापवादविषयेगु
णमयेकञ्चविदग्धरक्तोः पवादस्याप्रयोजकत्वमाह अभिदधतियेवयातेशुद्धप्रकृतिमायारहितेस्फुरंतोप्रसिद्धानिद्याआवरणंयस्य
अवर्णः परिवादः अवर्णोक्षेपनिवदितममरः अवदातउज्वलयवभवतियकोहिदोषोगुणसंनिपातेनिमज्जतीन्दोःकरणेष्विः
वांकइतिन्यायात् अपिचवदोतेतिशब्दःदेशेणयनइतिशुद्धिवाचकयाप्रकृतिकः स्फुरन्तिषुःक्तप्रत्ययोतःक्तवत्निष्ठेति
वचनात् तद्दस्यायावकारयोगेसतसत्यवदातपवभवतिवाहि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोरितिअल्पकारलोपेकृतेवदा
तशब्दसिद्धेर्वदातावदातयोरेकार्थत्वादित्यर्थः ४८ कश्चिदेकमात्राश्रितस्तडम्बरमवामडरवस्यइदमाह अवलेवतेसमात्रयमे
काश्रयसंबन्धेयपिखलजातिः नेनैवसहगुणःपुनरुपैतिनिसंतेचिरतिमेवजातिरित्यनकहमित्युक्तवने गुणपदेनगौणत्व
प्रतीत्यातन्मात्राश्रितत्वमुक्तं वनेयकघटनाशेपियदतन्नमघटाश्रिततिष्ठत्येव तद्रूपादिकेतुसमवायिनाशस्यसमवेतनाशहे
तुत्वात्तन्नश्यतीत्यर्थः यद्वावेश्यायाउक्तिः कुलस्त्रीणामेवभर्तृमरणादिकेधर्मोनतस्मादृशामित्यर्थः यतेनपकमात्राश्रयेणनभ 3

वितव्यमिति वर्जितम् ४९ कश्चिन्नायिकायै जल्पं दर्शयन्नाह अवदातवेषवसनावरवर्णिन्यामभिसरेत्वांसमजनिनि
शीथसमये यौषसिकीवाषिलाज्योत्स्नाशुक्लाभिसारिकानात् अवतदातेति एतेसर्वोस्मसर्वोगीयी ६ षेसर्त्वशी
तलाभर्तृभक्तावयानारीसान्तेयावरवर्णिनीतिरुद्रः भर्तृभक्तेति क्वाचित्कनाभिप्रा ९ येणलक्षणंपूर्वोद्दिमेवेत्सवयेय
निशीथपदेनज्योत्स्नायायम्प्रकटयवस्याहृवनं प्रातःकालीनेत्रज्योत्स्नास्मानाजातानापिकोगकोत्या ऽभिमततवादिति
भावः औषसिकीत्यत्रकालादितिठञ् ५० काचित्सपत्न्याऽङः सहतं निवेदयति अभिधीयमानमात्रेडवौंसोहन्तजाते
पि पुलककुंलदंत्तरोगीरायाविस्पदयस्यथरं हृतजातइतिलक्ष्मीनिर्वासनातिरिक्तहृतस्यापिप्रियतमस्यवन ढवीसो
दत्तपारिजातमालाईदेणकुंभतलेनिहितायाधेरावतेनदेपेडवौसमासाईडकोयनेलक्ष्मीनिर्वासितेतिविलक्षणाणे अतःस
रात्स्याःप्रियतलेननिराकरणमतद्वार्नीयोऽयानेदोहलासाडेमोवासितामभ्युदयइतिभावः देत्तरपदस्यतिम्नोत्नवतेलक्षणाः
त्संगास्योपसर्जनादसंयोगोपधादितिसंयोगोपधयपद्वदासोपिग्रगगात्रकंठभ्याक्षिप्तइतिहक्तिकारोक्तेर्डीश् सनित्रपानु
क्तवादप्रमाणमेतदितिकैयटादयःप्रयोगप्राचुर्या तत्रप्रवकोरणेतत्संग्रहइत्यमे ५१ काचिन्महषोगमेसख्यादर्शयति
अभिनवबलाहकावलिमिलितप्रस्फोलसतिविद्युः विसरत्यकुंभसंभवमभिसखिइवरोद्धुमहिमांशुं अग्रेमेघोवारिवा
हस्तनयित्नुर्वलाहकश्चमरः स्वागमनपर्यन्तमगस्त्येवनिषिद्धहृदिरासितर्यद्वेषातिशयात्तद्विस्मरणेनसूर्यमावरितेमहत

ॐ. ३१
31

इवेत्यर्थः एतेनरागस्यान्यतश्चाक्तत्वसूचनं यद्वायथा समयसल्लेख्याविंध्योवर्द्धितमारब्धस्तथानायकोपिवयोरेभसमागमा-
नावधिंविधायापिनागतइतिप्रोषितभर्तृकानिवेदयति ५२ केनचिन्नागरतमानभिन्नेनप्रतिष्ठाख्यापनेच्छयामंदगुणेनस-
ह्यायमितउत्कृष्टगुणवानत्राह असदृशगुणेनसाकंतुलयतिमहिमाणयापदस्तजनः अभ्यर्हितगुणभाजामनायुथवथः
सएवपर्यायः अधिकस्यन्यूनगुणेनसहोपमानमेववाङ्मातदनार्तेरस्याल्पगुणानामेवतत्प्रतीतोसहत्रियमाणोस-
पलापादितिभावः ५३ कश्चिन्नागरस्त्रीप्राह अस्वाधीनेप्रणयोवदान्यतावैभवविहीनेग्रामिकजनेचपातकमाजीवित-
मनुशायाषैव प्रवत्राधारत्वविषयतासंवेवंच्छिन्नेउनरहृदयेसमवायवाच्छिन्नमितिविशेषः स्वपदेप्रणयसमवायिपरेव-
दान्यतावद्रुप्रदानेच्छावतं ग्रामिकेवेदप्राभ्यामाणपाभिमेना अाधयोः सेच्छाविषयसिद्धभावादेतस्यस्वभाविडुः खवस-
कार्यज्ञानादनुतापारवभवतीत्यर्थः ५४ नायकेनसर्वाधिकप्रेमविषयीकृतापिकिमितिविंतामावहसीतिवदंतीसखीकावि-
दिदमाह असमानमानविषयाअपिदधतिमदनमानिनोलोकाः भाविप्रेमतनूकृतिविंताजनितानिवैक्लव्याः असमा-
नोन्यसमः मानश्चित्तसमुन्नतिरितिकोषः मानआदरविशेषः भावीतितनूकृतिविशेषणं अग्रेप्रणयभंगमाशंकाय-
त्राएवभवतीत्यर्थः अप्यवानवविदग्धवोक्तिः ५५ कश्चित्खलजनप्रायसंसारावगाहनकदर्थितः सत्सदृशजनसमाग-
मसमुदितआह अवसन्नस्तापयनिधिःसंसारनिदाघसमयोयंशिशिरतमच्छायानांगुणवतसरसांसमागमात्सत्वः असदर्थे ३१

प्रायत्नात्शीतजनकतयाश्रस्त"""" देवमतयातिशयेनजलशोषादेः तापोऽः त्वेयमेस्य अतिस्तवेद्येतः छायासमाश्रयोयेषांपदे
सीनतयाहत्वादिछायायेषु यद्वागुणएवंतत्रात्मतनेवेदिनश्नित्याखियेयद्वासान्तरूपनायकसमागमानेदितायाश्यमुक्तिः ५६ कश्चि
त्प्रियायशतामवभवन्नाह अथ्यास्तेभुवनयोभुवनानामुपरिभागमितिसमेवरणभुवियदजरागोवलिरुदेदेवासवोपयने अतः
स्वाभाविकोरागआरण्येपदेश्रजसेतस्यानोनुरागः वलिर्लेखोभेदोवैरोचनिश्चवासमहये आमवोमधुमादकत्वात् पदेवाः
सवरेद्वः तथाचलोकत्रयाधिपतीनामप्येतदेवयवभेदहतिगया अस्मांतडयनिहतितस्मिद्वोअथोल्लोकत्रयस्याप्येतदःयोहा
त्रिसिद्धिः त्वेस्यानिनामयोहत्रितेपिनसेस्यायोहतितेयाभवारादितिवाच्यंतल्लोकहतितविशिष्टानामेवस्वामिनामयोहत्रितस्यवि
वदितत्वात् ५७ नायिकायाःकुशलंपृच्छतिनायकेकश्चिदिमाह अभिमत्वेयवदिगंतेअनिभवतिकुतः सर्वाकुशलवार्ताकमे
णिजनितेनाहेतिसंयोगविभागसंदेहः दिगंतमदिष्यगंतेकुतोयमयवतषितस्याकुशलस्यकाकथा तदेवकुशलाभावेयतावम
येतेतस्यप्रसंगयवनसंभावितः नहिकर्मण्युत्पन्नेसंयोगविभागौजातौनवेतिसंदेहोयुक्तः कर्मोत्पन्नोसत्यामयेक्षणेयांतरभा
वेनतडयन्नावविलंबात् संयोगविभागयोरनपेक्षकारणंकर्मेतिसूत्रादित्यर्थः ५८ कश्चिन्नायकसंघकेदकस्त्रीपश्चादात्मा
ननाद्रियमाणेनायिकामाह अस्माभिरेवविहितस्तवलवालिलवंगसंसर्गः अधुनावेल्लितविटयास्तवमप्यसन्निवर्तीया
से अस्माभिरित्यादिवहुवचनेनडघ्नरकार्यकारितयास्वास्यादरणीयतस्तवने तन्नेम्युपकारेतथादराभावात्तदारणायतवेति

उ॰ ३२ अनर्हं संगमकरणे हेष्यापत्तेः लवंगेति उपादेयत्वस्य वचने अस्मदिति एवमंते इदानीमात्माधीनीकृतवल्लभा अस्माकं दर्शनप-
यमपि नावतरसीति भावः ५९ लोकोत्तरलावण्यादिशालिनीमपि सौयाममपहायान्यत्र वलितचित्ते कुत्र चित्काश्चिदिदमाह
अवगच्छति परिचितमपि नैवार्थं गंभीरगुणो यः अपि सरसि प्राप्य जनिं कमलदले हृष्यते न हि रसेन भंगुरगुणो ह्योऽनि-
कृष्टगुणहीनः तत्र तेनैवेति आर्यादिति अन्वयः रसेति जले जलस्य शृंगारस्य चोपादानेयथसरस्येवोत्पन्ने कमले जलेन
सह लिप्यते तथानभिज्ञोपि स्वाधीनरमणी यवस्तु नानुभुज्यत इति भावः यद्वा आत्मनस्तोक्तिः भग्नगुणः सत्वादयस्तत्
स्थानीयावासनादयो वायस्य सपरिचितेन अर्थ्येन जानाति उदासीनतयैव भोगात् असक्तो हि पुरुषो इति श्रुतेः अतएव तत
स्यतज्जन्यपुण्यादिसंवेयोपि न भवतीत्याह आर्यसौतरार्द्धेन समाधानेतदाह तथ्यापुष्करपलाशमापोन श्लिष्यंत एवमेवंविदि
कर्म नाश्लिष्यत इति अथवा तदुदाशीनतस्यैवोत्तरार्द्धे समर्थने ६० प्रातर्गोपने वियाता नायिकां काञ्चिदिदमाह अपहायकु-
टिलमीलमीलत्याम् गुल्मक विलोकेन स्तवयसि मानेऽस्तु कुटिलतममंते प्राहास्वरसे विकृतिरेव अतेत्रमविवदितेद्वस्वग्रहण
मते त्रमित्यादौ तथादर्शनात् विकृतः सार्वदिकावस्थावे परीतं तथाचामिस्वदर्शीनामात्मानो नास्तीति न वाच्यं सर्वदाकु-
टिलदर्शनशीलायाः कटाक्षमन्यदर्शनेन मानस्यानुमान्यत्वादिति भावः ६१ नाथिकां तरमनस्तत्वे कामेनायके शंकमा-
नां नायिका सखी समाश्वासयति अविहरगतेगुणवतो मार्गणे संकुचेति विपरीता आलोक्यपद्मिनीप्रियमाशु निमीलति कु ३२

32

मुदित्यः विपरीताः तत्संबंधेन पङ्कजगुणाः संकोचस्तन्मिलनं नवैसम्भवेद् ८८ एवं पद्मिनीप्रिये सूर्ये नायिकाविशेषको
नेव कुमुदिन्यः कैरविण्यः इन्दुः सूर्यप्रभाभीरासोतीति विम्बः प्रमुपदात् इन शशाङ्कात्ते योगेऽपि कुत्सितसम्बन्धे पि मा स्मदः इत्यर्थः
गः कुत्सितमात्रैराहृतनाशस्तिवार्थः तथा च ततो निहत्य तथैवानुरक्तिमासेजयिष्यतीति अलमाशंकयेतिभावः ८९ विद्रुमा
नोकोविलासवोउपदिशति अपराधीतिप्रियतम मम येदस्मेत् विवेत्सूविने सौहार्दमपि विरत्नेतर्हि किं कदर्थयितकामासि
प्रियोहि सर्वथायत्रापराधावस्थायामपि नदैमनस्यं अन्यथा दृशाविशेषेसर्वेसामुपादानेनाविशेषप्रसंगात् तथा चायं क्र
तापरायइति तदुपेक्षायां तस्या अर्थादप्रियतमेव पश्यैवपश्यति एवं च पूर्वलीनानुरागस्यापि अप्रियविषयकतापत्त्या स
र्वेमप्याकुलीभवतीति भावः ९३ कस्यापि दन्तुरज्यमानेन हितार्थीप्राह अभिरत्नतवानसि सौरभभारमो प्राणमात्रेण किं
मधुपकेतकामपराणाम्पभूयोसि केटकरजो सि सौरभपरिमलः सौंदर्यं च सौरभोत्तरवैलक्षण्यलाभाय भावेति सौरभस्य मधु
व्याप्यताभावभलाभाय मात्रेति सौरभमात्रार्थितं वारणाय भ्रमयेति दर्शनमात्रे दोषाभावादादतेति उपभोगे त्वापर्यंततः
लाभार्थं इच्छाभावमात्रवारणाय कंटकेति इच्छालाभस्तवनापरजइति पदे केटद्वाडु जैनाः रजोऽपि रितेसंगमप्रतिबंधकतया
तदुत्तरमप्यपवादजनकतया च इच्छाविहेतुतयाम्यहितं मात् कंटकानामागुदेशः ९९ का विरमानोपक्रमाय स्वकंतीना
यिकामाह अनुभूतवतीतमसि प्रिये विरहकदर्थनावज्जशः संप्रति समसहायदितावयानंतत्सरिकरमानेतमिस्पनेनसकलि

ॐ
३३
33

ततनारुणां प्रियविरहकृताः कदर्थनाडःखानिग्रहेनेनतदनुभवस्याप्रामाण्यशंकांनिरस्ता स्वसंवादित्वात्तस्य भ्रमत्वाभावात्
स्वसहृदयवेद्यत्वात्सत्पत्राः परिकरवैयोलक्षणयासमारंभः तथावस्त्रहृत्तिडःखस्यहृदयविषयत्वानुपपन्नसामानारंभोनका
र्येइतिभावः उत्तरालंकारः उत्तरमात्रात्प्रश्नस्योन्नयने साडत्तरंनामेत्यलंकारकौस्तुभे ९५ अभिसारात्कलकमाशंकमानो
हृतीदमाह अवहितवैशेषिकवार्त्तैयं श्रूयतांकुतकात् गुणायतिदिग्वस्त्रमत्याश्यामलताविशेषगुणांवैशेषिकाः का
णादाः अथचविशेषोस्त्येषांइतिवत् विशेषिकाय्ववैशेषिकास्वार्थेतद्धितः विषेषमात्रादरस्काद्वस्तयर्थः अन्यपक्षतस्
वनायअवहितयेति रसायायकत्तस्त्ववनाय कुतकादिति वस्त्रमत्याम्भ्रमेप्रथ्यवत्याः पृथ्यश्यामलभावेनीलस्वरूपेभ्रनाः
चारेवविशेषगुणांइयांतरहितत्वेरहितगुणांप्रतिष्ठाहेतव तथावततएवकलंकमार्जनेभविष्यतीतिभावः ९६ कश्चि
त्प्रियामाह अप्परसांसवनिरूपितमयकर्षमिवप्रकाशयिते त्वययस्मिमदंयनपयः कामारागांकवैःस्मितैर्नाभ्याचनोमे
चपयदीरेकामारस्तडागः कवादिभिःक्रमादेषांजयः तथावयपः शाह्लादशाह्स्यकासारशाह्लाच्च सरशह्स्यलाभेःपूर्व
वसायनानोवक्रीनामयार्मोस्वायेत्वायकर्षनभेप्रकाशयते अवयवोत्कर्षस्यावयविनउत्कर्षपर्यवसानादितिभावः ९७
नायकभोगंगोपयतीकोविनकृहसतीसखीमाह अलसतिकलेवनैतवलसतिनराकिमपिसौभाग्यं अधनेसमायेग
नरदेविभाव्यतेनीरसाकृतिता अलसशह्यादावारक्विवेताकर्मेरिशातृप्रत्ययः लसच्छेदेनजसममासरगम्यार्थमादाया ३३

विरोधोयामः रदाकृतेर्निष्क्रान्तस्य भावो रदविष्ठाभावश्चन्द्रपर्याङ्गनाइंदुनीचद्रोमेवस्तदाकारं तेनैल्पानवितनपरिहारः तन्वेव
त्रेवनलग्नकजलस्पर्धयितारपरस्तन्यपातुंवे नानदयथेनैल्पंगात्राणामाख्यातप्रकृतिताभाजे मायोगव्यतिरेकादवर्णवि
रहः श्रुतः केन श्रुतिश्रायितेहन्तस्पेवस्तनहेतेवश्चर्योविमादिश्चेतिद्वंद्वोऽवाप्रसिद्धाप्रकृतिपेस्यतत्रावश्रक्तानोऽपिमायोगो
लक्ष्मीसेवेयस्तद्विनाभावेनस्रवणेस्यापवादस्यविरहोऽभावः केनश्रुतोभवतेव अथवश्रुतिहन्तोहतोभूतोऽर्थेलतपराणां
भूतार्थेविधानेनतत्पयातवर्थेहतिभूतनस्यैवप्रतिपादनात् आख्यातानोतिवादीनोप्रकृतिचताभाजोप्रकृतिभूतानोयात्
नामितियावत् यातन्नरमेवतद्ग्रणाश्रनात् माइतिनिपातोनिषेधार्थेतयोगंविनाप्रकारविरहः केनश्रुतः लङादौहिम्र
श्रगमोनमाङ्योगइतिमाशब्दयोगयवनिषिद्धोनलन्यथापीतिभावः ६९ कश्चित्प्रियामाह अधरेप्रवालेप्रालेयकरानने
नवलतेहत् गतिकृतहेलमरालेयावदवालेपयोधरेयितनवपरमित्येवकारार्थेप्रवालेपल्लवावद्रुमान्यतरसमानेअधरेप
वहृदयेनवलतेनोत्कंकेमवतियावदितिकिंवित्यर्थेमहापारेणाहस्तनेपिसस्पृहेभवति संतुद्वियंस्पृहे अथवअधर
प्रवालयदाभ्योधरभिन्नप्रकृत्पवालार्थवोपात्तयोधराबालशद्धाभ्यांवतद्विरुद्धार्थवोधादिरोयः यत्किंविद्विशेषःस्यापि
सामान्याभावविरोधादितिभावः ७० कस्यविडर्जेनावगणंविभावयन्कोप्याह आलोकान्तापशुपतेःकपालिनःपाप
सेग्रहवमतेहृएौंडनाटशायोऽपरित्यक्त शिरसितन्कलोनिदधे पशुपतीत्यत्रतत्सहवने कपालीत्यसहेतत्सहवने

ॐ
३४
34

प्रणेन्दो पामेनेपित स्पृष्टभवेनन तकलामेव वृद्धमयन्तक्षीणावेदस्य ज्योतिषपरिभाषया पायत्वात् तथा च वराहः क्षीणे

दर्के महीसुतार्केन नयापायाद्भयस्तेषेनइति अथवा नायिका प्रहितदूतीसमासक्ते नायके कस्याश्चिदुक्तिः प्रणेन्दु प्रा

यामपरित्यक्तया चानेन तदेकदेशतया नतोहीनतयावकलामायो दूतीमादियनेति भावः ७२ दोहदार्थं तिलकह

ते यप्रपतीको विदालोकामत्वीशाह आरामतिलकप्यातिविनिदयितमपिवसमान दिदृक्षौ विकसदुपेक्षापेक्षाकटाक्ष

पाराद्भुगपदस्या एकदिगवक्षिप्ते तिलकद्रुमे नायके व निपतत्येतः कटाक्षवाराहक्षासेदुपेक्षात्मिका नायको शेवोपा

देयतादपेक्षात्मिकाः विषयभेदेन ज्ञानस्य तदुभयात्मकत्वसंभवात् परेषांतर्के उवार॰ णार्थमारामेति ७२ काचिद

स्थिरप्रणयेनायिकामधिकृत्याह आघातमात्रनागिणिनियते दोषांतरे संमतेयं हरिद्रेयरिता यो भवति सुथादी

पितावेकः दोषांतरवत्ताणिकरागातिरिक्तो दोषः उक्तेपमनुमेयं वाभिचारवारणाय नियतमिति वा याभावस्तु नायसमि॰

तिसूर्यवेदयोरागएपस्यारतिविनावस्थापितप्रसिद्धम् हरिद्रेति प्रकाशकतेसुयेत्यादिना ह्लादकत्वेयंग तनदोषस्याग

नवभासोसिद्धसायनशकापिनेति भावः ७२ केचिदस्थिरस्नेहकाविडपालभते आनंदमेवमन्नेषु भगाभवानङ्गतोदया

त्प्रथमं प्रणयविभंगहलाहलमङ्क्षिरसिञ्चतः पयोपिरिवसुभगोस्यतियोम्यतस्त्ववने अद्भुतस्यलावण्यादिनिवयनस॰

पत्नेसुङ्गतानो वेशादिपदार्थानो उदयात् प्रणयस्यविशिष्टद्रुकटद्भः खजनको यो भंगो विक्षेदः सएव हलाहलेडखजन ३४

कृतसाधर्म्यात् गौणतयोर्द्विरसीत्यस्य नाम्नीलत्वेतदुक्तं दंडिमानिषक्तो द्वीर्णं वोत्तादिगौणाहतिव्यपाश्रयेश्रुति संदरमन्य
त्रयात्मकत्वोविगाहते ७४ कश्चिच्छरदं वर्णयति आकाशकुसुममवनीतलेमुपनयनाघनावसानेन आविःकृतो
न्नुरूपौपेंडुभवः सहजशालिनि देवे आसमंतात्काशकुसुमानि यत्रतादृशेक्षतले प्रकाशयता शरत्समयेन सहजाः सजा
तीयसेवलनेनवहवः शालयकलमायत्रतादृशोदेवेकेदारेयेपांडुत्वगुणेजनिताः अथवेदृशपेवमाकाशकुसुममायेपारमा
र्थिकसत्ताविहीनेवदतायासनसहजस्य समानमातृकस्य विचित्रवीर्यस्य सेवेपिनि। देवेभार्यायांपांडुसंज्ञोराजाजनित
इति भारते एतेन शरत्समयस्याभिनादात्मंडदीपकत्वातिशयश्चव्यक्ते जगन्मिथ्यात्वोपदेशकस्यापि यासस्यैवेविकाः
रोयथाकामस्य उपर्यारतेमुनिः ७५ स्वस्यतदधीनत्वोमुवजेंकोप्याह आत्मारामोंतर्गतिरसावशोकोकुसुममगात्रि वरएतल
ताडनेनत्वकोलत्तिकानामकामिनोत्तकथाअशोकएतन्मेहः शोकसामान्याभाववोऽत्रजीवन्मेवहिविद्वान्सेहर्षायासाभ्यां
मुच्यतइतिवचनात् आत्मनआरामउपवनेमेश्रेमर्मीवोयस्य अथवआत्मन्यंतर्गतआत्मनः आत्मन्येववाह्यविषयानपहा
यआरमतइत्यात्मारामः तदुक्तं प्रजहातिपदाकामान्सर्वान्पार्थमनोगतान् आत्मन्येवात्मनातुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यतेतथे
हदवेननतदाकोत्ता तदुक्तं हत्वाश्रुवेदत्तरुस्यानुरोपेनपादघातेनजाडिनः अशोकोविकसत्याशु सर्वलोकमनोहरः ७६
सत्पुरुषस्यविद्रुविषयदारोहावरोहमान्योकोप्याह आनीयकामनीयकमनीयतायेकलानिपिर्विधिनाअनिशोपवः

ॐ
रू५
35

यापवयप्रणालिकाहृतकदर्थनोयर्थं कामनीयकं सौंदर्यमानीयकदर्थनोयर्थमनीयतेतन्मयः कलानिधिरंशोविदग्धस्य
उपवयापचयौकलानोसंपदस्यहृदिकामौरूयोः प्रणालिकापरंपराश्रस्मैवेहृदर्थनीयतेरमणीयतैमेवनकर्तव्यं नेत्रकरणेवक
दर्थनमनुवितमितिभावः एतेनसर्वदायकहृणमेवसम्यक् नतुमहृदपिपदंप्राप्यगुनस्तरङ्गसेइतिसूचितम् ७७
कश्चित्रिपामाह आजानिकोमधुरिमाभवदयरेस्तितनरागोपि ममहृदिविषयितयाघः परस्तुसमवायविषयिता
भ्यो आजनिजन्मारभ्यवआजानिकः अथ्यात्मादितात्रहम् अनुशानिकादिताडमयपदहादिः स्वाभाविकइतियावत् तदयरे
माधुर्यरागयोः समवायेनहृत्तिः तत्रमाधुर्यस्यतद्विषयस्कतसंवंधेनमदीयेज्ञानेहृत्तिः रागस्यतुसमवायेनविषयित
यावत्रअपरविषयकरागस्यसमवायेनतद्रागस्यवविषयविषयितयामपिसत्वात् आत्मजन्यज्ञानविषयताद्रागस्यआत्मन
स्तद्विषयकत्वमत्के ७८ कोविदढङ्गभिरुपपत्तिभिराऊलीक्रियमाणंकोविदिदमाह आमोदापदिगंतप्रसारिणेऊष्मय
ग्निनिजापनैवाहे स्वविकयाभृंगेभ्योमिलितकामेभ्य आमोदः परिमलः हर्षहेतुलीवण्यादिश्च ऊपयुहेत्यादिनावत्र
र्णो परस्मैक्रोधावकाशनिराशायनिजायेति अहेपूर्वंमहेस्पर्धामित्यहेस्वविकास्त्रियामित्यमरः भृंगेभ्योभ्रमरेभ्यस्तत्र
लतसायमेणकामकेभ्यश्च आमोदप्रसाराभावेविमयज्ञानाभावेनतदिलासतेषामागमनासंभवादितिभावः ७९ क
यमनयामरययापिवसेतोत्मवेदयितोपरिपूर्णप्रदेपः कृतइतिसंभावयेतीसखीकौवित इदमाह आदायमगधसद्गाभि ३५

वयसंहरणे सुहृदिरतेपि तत्कालागतदयितोपरिनिपपाततज्जाकृपाणीयात् आदानस्य ६ लेपो देशपकत्वलाभार्थं आदायेति ह्या
णोनिवासयोगाः सुरितमरः हूर्णेपदवास्यादिलोदीयेतस्वामी प्रियमाने यौ मात्त्वं देशेनापि लेपासेभवात् तत्कालेति तलोकाय
येत्सय येनषष्ठीसमासनिषेधः कृदयपविषयइतिकेचित् व्याख्यानात् दयितस्य उपरीतिसमासः तशब्दउपरीत्यनेनतरेयोज्यः यथाश्च
कस्मादागताख्यश्रजायाः कृतश्चित्ततताकृपाणेनवयस्तन्यायात् यज्जायाआगमनमिवकृपाणस्यपतनमिषेतिसमासाव त
द्विषयादिनिश्चवार्थेविषयसमासात्कृपत्ययविधानवलेन अजाकृपाणमितिसमासः ततोऽजाकृपाणमिव अजाकृपाणीये
उक्तसूत्रेण छप्रत्ययः अकस्मादेवतत्पतितइतिफलितार्थः ७ कोपिसंकेतस्थानगतो ममाप्तवल्लभोविलोक्यताम् आह आ
पाकमपगतेवाभिसारिकापरिणतेशशांकेऽग्रवलोकतेनपमरत्तभिलषितजनेज्वलन्नाम्नी आपाकोवटादिपाकस्थानेकोना
र्थिनीतयायातिशेकेतसाभिसारिकेत्यमरः भरतोपिहिवालज्जांसमाकृष्यामदेनमदनेनव अभिसारयतेकांतसाभवेदभिसारि
कापरिणतेतिपीतत्तस्तवनेज्वलनेनापवतेदह्यमानतेव विप्रलब्धेयनायिका तदुक्तं प्रियःकृत्वातुसंकेतंयस्यानायातिसंनिधिं
विप्रलब्धातुसातेयानितांतमवमानिता ८१ प्रथमंमनन्तरकायांकस्यापिनतसंबन्धयतेकरिष्यामीतिवदंतीदूतीकाचिदिद
माह आलोकमात्रतोयदिनोल्लासस्तर्हिनिःफलोभ्यासकोनाकितौदौतदये हसतिनिशमपिपाणिनीके आलोकोदर्श
नेप्रकाशश्च उल्लासोऽनुरागोविकाशश्च अभ्यासोदर्शनाद्यावृत्तैः कोरकितामकुलितास्रसंजातानुरागाव – सःकल्लवे

प्रीतिस्थानिशामित्यसंसेतनसंयोगे द्वितीयपद्मिनीकमलिनीनायिकाविशेषस्य ८२ श्रुतेर्यिनायके मानमपरित्यजेतीहितैस्त्रिणीस्
ॐ स्त्रीप्राह आथर्वणीमुपनिषद्वियामिव लघुमेषताम् शिरसा वहति भवन्तदन्तूपरवक्रोपलोयम् कोर्थः प्राङ्गर्यस्तवनात्मामथा
३६ र्वणीति कर्मभागस्यतत्तुत्ताविभवारेप्रायत्वात् उपनिषद्विति रसोत्यनिहाराप्रश्रमपल्कादहेत्वतस्तवने तूपरसेवेयिनारक्को
36 पलारक्कमणयस्त्यवोल्लुकामगाराः तन्त्रमूहेदयाति प्रलामसमयेतेषानायकाशिरः सेवेयात् अथर्वशाखायांमुण्डकोप
निषदध्ययनेगतेन शिरोव्रतेविहिते तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत शिरोव्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णमिति श्रुतेः शिरोव्रतं शिरस्यंगा
रधारणमिति वेदान्तिनः तद्धैतेतिरीयाणांकारीरीवाकाध्ययनस्य भूभोजनमिव मुण्डकोपनिषदध्ययनस्यांगेनैतदवी
र्णव्रताः धीत इति तत्रैव श्रवणात् न तत्तद्वेदाकाखाभेदेन ब्रह्मविद्याभेदः अतः सर्वशाखाप्रत्ययमेकं ब्रह्मोपासनमिति
निरूपितमुत्तरमीमांसायां तृतीये ८३ सखीभिर्मानेप्रवर्त्यमानाकाचित्स्वपरामृषति आलीजनानुरोधस्त्यागेत्याह त्यतेस·
ख्येतदनुसरणे स्वरूपासिद्धिः स्यात्प्रियतमजनस्य सखीकथितार्थानुष्ठाने सख्यवाधातः परस्परेच्छानुवर्तनस्यैव तत्पदार्थ
त्वात् तदनुरोधेन मानकरणे तु प्रियतमतस्य स्वरूपासिद्धिः प्रसिद्धस्वरूपे प्रसज्यते तत्प्रातिकूल्यकरणे तस्य प्रियतमतासंभवा
त्तु इति भावः एतेन स्वसमानेप्रत्ययहन्निस्तवने ८४ विकासः प्रसादउत्फुल्लत्वं विषयोद्दीपनयोः समवधाने मानो सम्भवे
भवादितिभावः ८५ सुजनेभ्यः स्वदोषनिवेदने नानिष्टावहमिति कोप्यनभ्याह आदीनवोपि सुजनैर्हृदयस्थतो न स्वका· ३६

येकारः अवदातयेतिकरणाज्जगरिन्द्रोनीलयतिनाकः दोषआदीनवोमतङ्गितिवेजयेति हृदयवित्तं मध्ये च स्वकार्यमकीत्यादिर्मा
लिमेव अवदातशब्दात्मकरोतीतितिणिव अमध्याकिरणैः स्वेतस्यैवकलेकेनमालिन्यस्यापिजननप्रसंगादित्यर्थः ८८ कश्चि
द्भवादतोनासायर्यंतमेवप्रकाशितमन्वयाक यावितुहिशस्याः स्वविषयकानुरागंगतर्कयति आकेशाः नासांतेदृष्टेपिमुखे
नुमीयतेहसितेमाणिक्यदयञ्चदितेप्रतिमास्मितसतेनयरहूपाभिमवादभिभावकाभावान्मौक्तिकदयचदितमेवेति सितान
मानातनरागानुमितिरित्यर्थः ८६ कश्चित्पल्लीपतिननयायाः सौभाग्यमहत्त्वयत्राहद्भर्जभमदस्तंभनसंभवमनुचिंतयत्याउद्वैः
ग्रामयिभीनरक्षणस्यैविनतउरोजौपुलिंदपतिपुत्राः भेदाः किरातशबरपुलिंदाम्लेच्छजातय इत्यमरः यतेग्ररण्यवराइति
स्वामी मदस्तंभनेगर्वनाशोपस्य तडुवनादर्शनचिंतयातदुपपन्नैः सोन्वततयाकरिकुंभजयलक्षणंयशः प्राप्य पुलिंदत
तरुणेनोद्यस्मितत्रासम्यागजवधात्रिहननतयाभीतानोकरिकुंभानोरक्षणजन्ममपियशोवहतइतिभावः एतेनतदनुरागस्य
सर्वविदिततत्सूचने ८८ संकेतस्थलकर्मकृतदयांनकथामनागमनेदृष्टयोहत्तद्योः संगमेपश्चात्प्यमानानायिकासं
स्त्रीस्मारयतिइतरेनरामिमंत्वयोर्वर्त्मनिपुत्रयोर्महत्तमभवत् मिलनेनत्कारपरम्तततत्कारणेरसालकालिकयोरिवतत्
स्वस्पर्शेकेतस्यानगमनस्सूचनायकेनाम्रकालिकनयानम् यथातयासहत्वकेकिलस्यमिलनमल्पकालावाञ्छितमेवजा
तेतथायुवयोरपिजनापवादभीत्यातत्रविलंवितमशक्यत्वादतोग्रेपियथासमयेभविष्यतीत्यर्थः ८९ कश्चिन्नायिकाविरहा

ॐ ३७
37

वस्थां नायकाय निवेदयति इंदिंदिरसंदोहः प्रत्याराम द्रुमं भ्राम्यन् कमलोन्मूलनमूले शोचति तस्याभवद्विरहे इंदिंदि
रालिषट्चरणेत्यादिहलायुधः समूहनिवहव्यूह संदोह विसरव्रजाइत्यमरः कमलानां उन्मूलनमूले शोचति तापप्र
तिकारीय मृणालादिग्रहणात् तस्य मूले कारणे तस्याभवद्विरहाभावे कमलमध्ये नैव जनस्य तस्मिन् संभवेन घति द्रुमेष्व
मणानुपपत्त्याकहेतुस्यादिति भावः अथवा कस्याविद्दाम्पत्यविरहे पावकानामतिवैलक्ष्यं कथ्यते इंदिंदिराभ्रमण
साधर्म्येण पावकाः द्रुमाग्रदाहहेतुत्वेन तथा यतनात् कमलायां लक्ष्म्यां नाशमूले इयम्सतेष्पदानेन तथ्यानात् तस्य प्रसिद्धस्य
प्रभवेत् न विद्यते भाको निर्यस्य तद्वत् उन्निवर्तति प्रत्ययः ॥९॥ काचित् ज्योत्स्नाभिसारिकां वेशे दर्शयन्ती पयति इंन्दुकिरणे
ऊरालीह हरितिहर्वेः प्रथममभ्रूल्लसितासाविवैजयंतमार्जनमाणिक्यजमार्जनीवभिभाति स्पात्यासादौ वैजयंतइति इंद्रप्रा
करणे भ्रमरः मार्जनेऽवकरापनयने तदर्थी माणिक्यशलाकानिर्मिताशोभवतीव भाति रक्ततया माणिक्येति अत्र मार्ज-
नायतदसंभवात् वैजयंतेति यद्वावासगृहसंस्कारः क्रियतामिति वासकसज्जोकाप्याह ॥१०॥ अनुरूपसंवेधववस्ताय
कल्पत इति हृतोउपनायकस्य गुणाधिक्यंस्तवयंतीवदति इह यद्यपि संवेधांतरमितरपदार्थसामान्येन दायिकाघितोभि
युक्तेः संयोगो गुणवतामेव जन्यजनकभावादयः संवेधाः सहृदयानामपि संतानामसंभोगात्वमस्तु संबंधामिथः
महत्त्वसौंदर्यादिगुणानामेव युक्तः अथवा समवायादयोगुणवतां द्रव्याणां तद्दहितानां गुणकर्मादीनामपिसीक ३७

यंते संयोगस्तुगुणएवतामेव द्रव्ययोरेवतत्स्वीकारादिति शास्त्रविदोवदंतीतात्पर्यं: ५२ अन्यनायिकासक्तेनायकेसखीन
स्यानिष्टहेतुतांनिराकरोति इंदीवरमकरंदेदिंदिंदिरेहंदमानेदे विंदतिपुनर्मरंदाः ऊरारदेमेंदर्यंतिसंदेहे विंदतीत्यस्यो
त्पन्नराद्धोन्वयानपूर्ववाक्यैकदेशस्यानुवगतत्वंदोषः मकरंदोमरंदवदितिद्विरूपकोषः संदेहेअन्यमधुकमलमधुविशिष्टे
स्यादितिशंकामेवसंदर्यंतिप्रतिवयंति तथावान्यत्रसक्तोपिविशेषदर्शनानिवन्नभ्रमस्त्वय्येवरतिंदृढीकरिष्यतीतिसम्य
गेवेदंनिर्हेतुत्वमितिभावः ५३ भावनविशेनूसर्वत्रतामेवपश्यन्नतदर्शनेप्यनास्थासवान्कोप्याह इतरेसामपिपातेव
त्वस्तामेवपश्यतिमदीये नदर्शने पिंतेनप्रामाण्यग्रहणदौर्लभ्ये नायिकांतराणामपिस्वामीप्सितनायिकात्वैनेवग्र
हणात् वस्तुतस्तस्यापववदर्शनेपितस्यस्वानुरागविषयविशेष्यकत्वनिश्चयोनभवति अतस्तन्नत्वेपिमहसापरि
तोषेनसंपद्यतेइतिभावः यद्यपिविषयांतरेपितद्भ्रमो ... तेवतथापिसाहृदयदर्शनजन्यतत्लाभायइतरस्यामित्युक्तं
वद्भः संयोगाभावदशायामानसभ्रमसंभवेपिनहिगोपिविशेषदर्शनप्रसक्तार्थेवस्तुरिति तथावतद्योप्यवतात्ज्ञानस्यत
दभावआप्यवत्वाज्ज्ञानस्यवाभावादाशक्तिविशेषलाभः ५४ काश्चिन्नायिका ... माधुर्येनगणयति ईरदोरपिविदोभे
मदपविहारेवहारहरायाः गुम्फोगिरांयाभृगात्याः पीयूषस्यापिदूषणेनतुतेमृद्वीकागोस्तनीद्राक्षाहाराहरावक
प्यतेइतिहलायुधः गुम्फः संदर्भविशेषः तेनविवक्षितार्थप्रतिपादकपदमात्रलाभेनन्यूननायिका ... नितेनाप्तिः ईदार

ॐ. ग्र८ 38

सस्य स्वाधारणलोभ्यताद्विशिष्टमात्रलभ्येन यावत्तोऽदात्तायाश्यादाने ततोऽपि देवजातिमात्रलभ्यतया स्वरूपतोऽप्यापिका
त्वा॰ मृतस्येतिवो ध्येन यावत्तदयेत्तयाऽश्वगं स्ववेत्स्याप्यपकृष्टतमेवेत्यर्थः ५५ कोविल्लवीहितेषितयापीतयाति इ
च्छसि यदि वरवर्णिनि दयितमनोनगरमध्यमधिरोढुं तत्प्रातिकूल्यावर्तितपदान्तानेराकुर्याः वरवर्णिनीति तत्प्रवेशो
चित्यं व्यंजनं दयितेति प्रवेशावश्यकत्वसूचनं मन इति विवेचकत्वद्योतनं नगरेत्यनेकनायिकाकीर्णत्वध्वनिः मध्ये
ति नायिकांतरीयत्वे पावेल्लक्षणा वेदनो आरोहणेन तस्य स्वाधीनतापानदर्शनं नायकप्रतिकूलावारूपेनत्यवे
प्राप्नतिवेधकेवेहरीकरिष्यसितदाहपादिकारणेन रसनादिवपुपेन तदार्ष्यमेष्यसीति भावः ५८ कोविदतिशीतल
प्रकृतिरिति विदितामवेत्यकाव्याह इदमीयः शारदस्सयुतिवदसस्यः प्रतायोयोप्रतिभुवतिकेतकी नाममनुमेयो म्लानि
मात्रेणात्पदादिवेनहृदसंतताना इदं शाक्षात्तवस्यसः केतकीशापदेपनत्यत्नीनोऽप्रियविरहकृतयोऽतुलसूचनेयस
पीयमतिवितयपीलातयाप्येतद्वयेनप्रियस्यामनायिकापराङ्मुखवेतनायकसपत्नीजनम्लानतयाश्रुसाःप्रतायोयः
योऽकुडः सहोऽनुमीयतइतिभावः द्वितीयपदेमात्रपदं साकल्यपरं ५७ कापि विप्रियकारिणं नायकमाह इयदपि कियद
नुरक्तेन सहृदयेनेव वयापितेमवतायोहग्रणासंभोगेस विप्रलंभोमयवेति सहृदयेतितदवयाववरणयोग्यत्वसूचनं
भावोयथारतिर्नाम प्रकर्षमधिगच्छति नाधिगच्छति वामीहे विप्रलंभः स उच्यते इत्युक्तलक्षणः संभोगो व्यादारात ३८

दत्तगुणो विप्रलंभेन विना विप्रलंभेन संभोगः पुष्टिमुपैतीत्युक्तः वंचनरूपस्तु विप्रलंभोस्मिन्तथा अतो मदं वने विधा
यमत्संभोगेच्छासेके सहृदय--- प्रथाप्रगविगुराक्षिप्तैवेति भावः १९ काचिद्विरहिणी सखीमाह ईश्वरवांछा जगती
समाश्रयः कमठपृष्ठकं विना यत्स्यागिनि विरहाद्दृष्टो ज्वरविषमद्विरतिरतिसिंधुः समाश्रयत्वेन तद्विषयकत्वात् कठिनाद्दुः
खदत्वेपदेस्पर्शविशेषः विरहपक्षपर्वतोऽवेवहनात् ज्वरस्य विषत्वे मूर्छादिजनकत्वात् रतेः सिंधुत्वमनेकभेदतया
गांभीर्यात् ईश्वरेच्छायानित्यत्वेपि यदा विरहसामग्रीतदानतोनिरहोत्पत्तौऽदुःखं भवति दुःखमेवालिनरतेरेव विप्रलंभत्वा
त् तदुक्तं संभोगः सा च संभिन्नाविप्रलंभस्तु दुःखसुखकृत्ति तयोः प्रकर्षः स्यादुत्कर्षोत्साहं दुःखयोः कूर्मपृष्ठे मंदरेनियाय स
मुद्रमथने कृते कालकूटमुत्पत्रामिति पुराणप्रसिद्धं २० कश्चिदभिलषयातदनुरागो न ज्ञात इति दिनी हृतीमाह ईर्ष
हेलितकंधरमतितरलापांगभंगिविक्षेपं किंविदपदेशनिर्मितमथ्येमि विलोकितेतस्याः अथ्येमीति इकस्मरणे इत्यस्य
रूपे कर्मणः शेषत्वेनाविवक्षितमावृ विलोकितमित्यत्र न षष्ठी विलोकितपदेन नायकस्य पश्चादवस्थानद्योतनं वि
लोकितेपृष्ठतः स्यादिति भरतवचनात् अतः पवईषदित्यादिमनागवक्रीकृताकंधरा ग्रीवा यत्र अनेन वनिता ख्रे
ग्रीवाकर्मसूचितः तथा च शार्ङ्गदेवः पार्श्वोन्मुखोत्तालिता ग्रीवाभंगेतत्र्यलक्षणे तामेव प्रक्रम्य संगीतमीमांसायां
ग्रीवाभंगे स्मृते दायां प्रियस्य गृहसंनिधौ ईषादिनापि तथा दर्शनसंभवादाह अतितरलेत्यादि अत्र भरतः हर्षप्रसा

उँ
३९
39

दललितांकांतात्पर्यसमन्वया सभ्रूक्षेपकटाक्षावष्टंभगारेटहितिरिष्यते तथापिजनांतरेण ज्ञानेसंगमोनेष्यादतः किंचिदिष्यादिके
नविस्रष्टगतसखीसमाभाषणादिनाव्याजेनकृते यद्वा केनचिदन्येनज्ञाततया विलक्षणेनउक्तरूपेणव्याजेनेत्यर्थः ९९ क
स्मिन्नानवसरेपिप्रियायोस्यानुसरणेयत्र ईर्ष्याकषायमपितवदनमिदंमाथिनेन्मैव ३३ तदयारुणिमाभिन्नेपिमदेवको
णेन यस्तुरन्यप्रियासंगेहहेषानुमितेश्रुतेईर्ष्यामानोभवेत्स्त्रीणामितिसाहित्यदर्पणे एतेनरक्तमुखरागस्तुबनेपिनेतिप्राणाय
तिएतेनसर्वावस्थास्वपिप्रियवल्लभोमनोहरत्वमेवेतिगम्यते १०० श्री कश्चिद्दनुभूततत्संगमसुखस्समाश्वास्ते ईहेतरस्मिततना
रेमृक्तकवसदिततमजीवे सेगतस्याःसास्थिनजीवन विद्यामेदिवसमिवनरलितावेवलीकृतहर्षोथीनावनानादव्रहस्पतिसी
कनी निकाधकवाःकचोगुरुपुत्रस्य जीवश्चात्माबृहस्पतेश्चकचः केशेगुरोःसुतेइति विश्वमृतसंजीवनविद्यालाभदिवसो
पेवेभूतएवेत्यर्थः मक्तकेशत्वकामशास्त्रे नविनाकेशनिर्मोकेन विनाकामोवनेकुर्वतिकामिनोभोगेनववाह्यवतेविनाको
वित्स्वस्त्रीसमाश्वासयति ईद्दशमेवविपर्यय मभिसंधायास्थिरप्रेमणांतेत्रनवप्रीतिरस्तीति किंवागतानुतापेन ईदृशोऽस्य
त्वद्दविषयीभूतेविपर्ययेवैयनीत्वे आस्थिराणांप्रेमणामितिकर्मधारयः बहुव्रीहौतुविपर्यये अठटतानुरागते तत्रास्थिर
प्रेमस्य नतिरस्त्रांप्राव्रतागेवा पूर्वमेवमयावोधितापितथानाकार्षिः सांप्रतेननुतापेनकिंकार्यं आतीतस्य सथाकर्तुं मश
क्यत्वात् अथवाविषयानवाप्तिदुःखितेकोन्वित्यरमोर्थविडपदिशति आस्थिनेषुवस्तुगतेविकृतपदार्थेषु अननाणे ३३शे३ः प ३९

रिणा महद्रूपं विपर्ययं यमभिप्रेत्य विदितता स्वच्छन्दतां न वेत्ति किंत्वात्मन्येव आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितः संप्रतीति तथा चैतदु
त्तरे तेषु भावमपहायात्मानमेव ज्ञाते प्रवर्त्तेथा इत्यर्थः ३ काचित्प्रोषितनायकात्मादर्शं निवेदयति उन्नमय्य तिवदनं दिदृक्ष
यातव कपाटमवलंब्य स्तनदेशे प्रतिचलितं स्माभाति गृहीतनयनेव अतिक्रूरतया दर्शनासंभवज्ञानेन सम्यापिना गौतक्येन ततिर
स्कृत्य प्रदर्शनार्थं प्रहतिः कपाटद्वयमध्यवर्तितया उभयपार्श्ववर्तिनो स्तनयोः यत्सामं आवलंब्येत्यनेन पदाग्रमात्रेण भूमि
स्पर्शः सूचनेन तन्निवेधनपतनभयादेव कपाटाश्रयणात् उन्नमनेन प्रियनयनसंयोगप्रतिवेधकमध्यवर्तिपर्वतादिकृत
व्यवधाननिराकरणेच्छा व्यज्यते वेपेरुशोहदसामयेशिथिमेतत्प्रविवेने कृते संसयानायकया कृतसदप्रहारयस्मा
त्रिष्ठ आह उत्तेसितं किसलयं श्रवणाभरणं अरुणमसीनोभिर्मिलनात्पथसमम शोकः पदप्रतिरंभेण पुष्पितः प
ल्लवितिकर्णेलेकारलग्रपल्लवागसंवेधादवतंसतापन्नमशोकपल्लवसप्रथमेकुसुमिते उत्करत्वानामेवरक्तनत्वरूपमुत्पा
नीयत्वात् अशोकस्य पदे प्रहारेण पश्चादेव कुसुमितत्व तथा च गृहीतकिसलयस्य कुसुमाभावप्रयुक्ते विजातीयशोभा
भाजत्ति ने शंकोतिभावः एतेन महत्परिगृहे स्थानयुक्तानां तद्दर्शिनो च समानैव फलसंपत्तिर्भवतीति व्यंजितम् पल्लवः
वोस्त्रि किसलयं इत्यमरः काचित्प्रियाप्रणयिनं कामस्येदमाह उन्नतिमानतिकठिनः सम्मदितनवत्नमालायं वा
ले पयोधरस्तव कनकाचलस्य हरीवर्तिकठिनोतमर्थश्लेषः नवरत्नाणांमालायेति आथवहारविशेषः सैवनवत्र

उ॰ ४०

40

मालास्यान्मनविंशतिमौक्तिकैरित्यमरः बालास्यास्तोऽडगाहेतिरतिरहस्ये पयोधरे खेलति कुंभरावेति नैषधादिप्रयो-
गादेकस्यापि प्रयोगः संप्रदायसिद्धः ९ कोविदस्येत समानानि वर्णयितस्मयविशिष्टत्वयति उत्पन्नविशिष्टसौहृदगुणात् म-
द्देम्गृहीतग्रंथादिदयोतदनगुणादितिविकामानः कथमेतिकमावे स्वाभाविकसौहृदव्याप्ते कामिनीनां हृदये रसानुकू-
लकिंचिन्मानादविकोमानोन पुष्करसप्रतिकूलत्वादस्या थोमानोरसाभासइत्युपगमात् अथवगुणविशिष्टकर्म
विपिस्यलेउत्पन्नशिष्टोगुणोननिविशतेनन्यविशिष्टगुणेनेवकर्मणोनिराकांक्षत्वात्तिनयमे सिद्ध्यानयतिसा-
वैश्वदेव्यामिक्षा वाजिभ्योवाजिनमित्यवाकोवाजिनइकैकसौतरमेवविधीयते पूर्वकर्मरायस्ववाकोपात्तइयोः
एवनेयाथावितिसिद्धांतः तोमेनयजतेत्यत्रसोमेविशेषः कस्या श्चिद्विरहावस्थानायकायका श्चिन्निवेदयोत नु-
यानमेवकिंशुककोरकशार्दूलनखभीमे समगतवविप्रयोगेजातेकांतारवत्तस्याःपलशम्कुलाबसिहनखोइत्य-
यानपदेतत्तस्टशायेसिंहनखोइतिकांतारपदेतेषामुद्दिपक तानाङ्कलोकतनननखसाम्ये यथासिंहादिभी-
त्यावत्तेगतत्तनशाक्यतेतथाकिंशुकमकुलमभयेनोपद्दनमपीत्यर्थः काश्चित्पथिकस्यप्रपापालिकायांरागमाह उ-
त्तत्ततप्रगुणस्वेदतयापरपतटप्रपापालीम् पानीयशालिकायितमपितन्तुरनततयाःधनीनस्य प्रपापानीयशा-
लिकेइत्यमरः काङन्तामावेक्तः अध्वनीनोध्वगोध्वन्यइत्यमरः सतेमानसविकारविशेषः तत्कार्यविशेषः स्वेदः ४०

सतोत्कटे मनसि येप्रभवेति भावास्ते सात्त्विका निगदिताः कविभिः पुराणैरित्युक्तेः तनुलतायाः पानीयशालिकात्वे प्रपापा
लीतामपि पालयत्यतीति भावः स्वविषयकानुरागविद्धस्वेददर्शनेन तत्रास्यापि पथिकाविषयकानुरागोपपत्तेः ९ मृषैव
नायकापराधं कल्पयेती कोवित्सखी प्राह उत्कलिकाशद्धमुत्कंठावीविवादकामिनि शाम्यन्तः सरसस्सरः शद्धोन्तरेष्वपिक
एते षष्ठ्यौ यथा तरगकौटल्यहृदयदोषा जलेहिमेसरलमपि दंडादिवक्रमेव प्रतिभाति एवं सरसमनोगतः प्रियादिरा
पि स्वमात्रासक्तोपि अन्यानुरक्तत्वेन भासते स्नेहः पापशंकीति न्यायात् तथाचाकस्मादेव नायका न्तनेमानुरस्तमा
भिन्नमपि प्रायेण निरपराधेपि तस्मिंस्त्वयापराधः आरोप्यते न त्विदानीं तस्यापराधलेशोपीति भावः १० कोवेदादवद्दमानाताति
वीहीममप्योवविस्त्रपालभते उत्सकतामेषिक थ्यहतहृदयपुनागृहीतानिवर्षप्रारब्धायनिनिहितमक्त्यार्थोमाकृष्यावि
ह्वासामोनुत्सकतो नायकसंगमवांछा हतेति प्रथममेव तथा नालोवनान्निवृत्ता आनारंभेदोषाभावात् प्रारब्धेति त
थापि तत्सिद्धौ तदभावात् आपारे निहितेति आसमाप्तेरर्थः तदुक्तं अनारंभो मनुष्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणं आरब्धस्या
न्तगमनं द्वितीयं बुद्धिलक्षणमित्यर्थः ११ कावित्सहस्यपदमध्येप्रातः प्रियसदानादायासीनायकामाह तु षसिनभोमध्ये
श्रितमालेति भालयकलारमणं प्रियमविर्यादवनेनेयुवतीः कामीयमर्देवेदाभिव भरतः यस्यांगुल्यस्तविनताः सहोयुपे
न्त्रप्रपवत् सोढ्वंद्वद्वातिक्षेयः करः कमोस्पवक्ष्यते पतेनवालतरवः शाखिलेखाकबुकलशबलमानिनिवीसनमाय

ॐ त्वेम ध्यौपम्यवर्णनेवेत्यादिनिभालयोंतरसैःपदैस्त्वयामयाकृत्यानिभान्निभालयेतिषैनैवंथभावप्रदीपेन्नपपादिते १२ काश्चिद्धीष्ठ
४२ तमआह उल्लाघयतिमिनिदाघव्यापातेनेहमाद्यवन्सतनुः सेवतरहिमेहेतत्नामनुपादेयत्वमाधिती आनुपसर्गात्कल्लदीवङ्ग्रीषा ह
ल्लाघाइतिनिपातनयाउल्लाघोनिर्गतोगदात् निःदाघआनपठनस्यव्याघातस्तन्मार्यडस्तोत्पत्तिःप्रतिबंधः तेनतदुल्लाघयतिनीरुज
करोति स्वभिन्नानाशैत्यहेतवोवेदनमृणालादीनां आनुपादेयत्वेशैत्यस्याधिप्रहतिविषयस्याभावआदधतीकुर्वाणातत्संयोग
गादेवशैत्योपपत्तेः माघमासेपितद्भावशैत्यसिद्धाशैत्यहेतुत्वामनुपादेयत्वमनुभवसिद्धमितिभावः यकाश्चित्सहृदयःका
व्यवासनाशून्यनिंदामाह नुपलानामिवतेषांप्रविशतिनरसःकथंचिदप्यंतः हृदयविहीनाः कठिनात्मकाआपियेवभासः
तेहृदयहीनत्वेअचेतनत्वात् यत्रहृदयपदेरसबोधजनकसंस्कारात्विशेषपरे तदुक्तंभावनाचेत्सहेतुःस्यात्सस्यान्मोसा
सकादिष्वानत्वकठिनाश्मकारात्वदयात् यत्रेसहृदे रक्ताः शृंगारिणोपिरक्तवर्शाश्च लौकिकशृंगाराभिन्नत्वेपिउक्त
शक्तिविशेषविरहात्तन्नरसोत्पत्तिः आंतर्मनस्यभ्यंतरेव रसः शृंगारवीरादिजलत्वरसस्यात्मस्वरूपत्वमवस्थायनेरनिमत
यातदभिव्यक्त्यभिप्रायेणप्रविशतीतिपदस्यहेतुउक्तंचसवासनानांसभ्यानांरसस्यास्वादनंभवेत् निर्वासनास्तुरंगांतः काष्ठ
कुड्याश्मसंनिभाः यद्वादाक्षिणिकस्त्वहेनायकानेदत्तिकृतापराधेपिनायकेमानेमाकृथाइतिवादिनीकांचिक्षाप्याह उपदेश
मपियरेषांसमाचरनेतोजनाविपदिसमयमाध्यतामवस्थाहृदयेनोहेनापास्तेसेव उपदेशःशिक्षा तथाचभरतः इदंकुल्लग्र ४२

हारेणेदन्यपदेशादतिस्मृतः विपदन्यजननिष्ठा या सा तोयस्यामवस्थायां परस्य पदि शंतनास्थितास्तज्जातीया एवंतादृशदशामवा
पाददयेरोडुंडुत्वाद्दिमत्वीकर्त्तेनैवत्वमेतदितिभावः एतेनतदवस्थापन्नस्यमनः समाधानमेवदुःकरेनतन्मोपदेशो पीतिसूचितं
तदाह विकारहेतौ सति विक्रियंते येषां न चेतांसि त एव धीराः ८५ गुणेनतद्दिदी अवश्यैपवशीक्रियत इत्याह उपनीयकमलपरिमल
मनिलेन सलिलमलिनमामृशता स्वागमनादिवाथिभ्न्तो दिशंप्रतिश्रयंते सहठात्वा ह्यपनीतकमलसौरभमाघ्राय वायुसमाग
मनापादानुभ्न्तो दिशमुद्दिश्यपगच्छतितस्यांकमलान्नमानात् अथचवायुनाभिहतेतृणादि यस्यांदिशिवायुर्गच्छतितदभिमु
खमेवप्रयातिनतुयतोवायुनागच्छतितस्यांइहतुविपरीते हठादिनाभिहतेतृणादि यस्यांदिशिवायुर्गच्छतितदभिमुखमेवप्रा
याति तिगंधाघ्राणेनत्वरमेवगमनव्यंजनसलिलमितिमेदत्वस्तवनम् तादृशेनवचनात्तृणादिनमननभवतीत्यपिव्यतिरेकःअ
वधिशहोः पयादानार्थः ८६ कश्चिदुपस्यमाह उन्नमयापिमयाहृतानाविप्रिययामत्वकाशिमाघ्रायघ्राग्राहककीरव्यपदेशाकुदि
लिताहहिः जीवेत्यानयिजीवामिदासोहेतेवमेप्रियाउक्तैवेयोन्मथ्योथ्यंकुर्यातेहिप्रियमितिस्त्रियोइतिमरनः मामेनादृश्यपकोप
करणोउन्नमन आघ्रातप्रसंगादध्यायमानमनस्याष्टह्यातेशुकशावकेउद्दिश्यमदभिप्रायेणदृष्टिवैहत्यादिहतीवनीत्यर्थः ८
कश्चिद्दियोवन्नामवश्यंइवलाभेन भवतीत्याह नुदविधिःसरस्वतीना नधिरण्येकःषमुद्रेतरमगमात् मेवमस्यपतत्स्वास्व
पिवैरस्यमारभते सरस्वतीनांनदीनांवाणीनांवसमद्रतोसमयजातिविशेषवतेमद्रावतेचवैरस्य आम्रकटलवणहूप

ऊं·
४२

रसवत्तेतद्विषयकप्रीत्याभाववत्तयावेतत्रभ्रमरवस्रतीमप्ततेद्वयोः समानाधिकरण्यदर्शनाद्धियाथनयोर्विन्नहतवाक्येव्यभिचारो
नसैकाः तत्रैवैनसारंभेणैव समद्दमयोगात्सरस्वतीमात्रासंगप्रवृत्ताथनलाभविरहात् प्रद्दविघाधात्मयनेनसहविरोधयात्रे
रितिभावः १८ काश्चित्मनस्विनेप्रघूर्णमत्तिउदनेभरिर्गजकृतिनेहतीमेधुसूदनोपिसहतेयामधवन्मात्रकृतनाशोभाभिनस्ता
ककेपिपुनः मधुसूदनेतिभ्रमरेविश्रुतादास्यप्रतीत्यामहतोपिग्लानिलोके प्रकर्षोभवतीतिसूच्यते गजतिमधतीतिप्रुतस्मा
त्तदविवकपोतनेनिपदेनातिशयार्थेनहन्तेसर्वोगावच्छिन्नतसूचनोहतीतितत्रेणाकरणोक्त्याश्चवकन्वसूचने एकवारहननात्
स्याप्यतोपिसंभवान्निराकरणतात्पर्ययोतनायवहवचने नदरेमरिशाहस्यफलेग्रहिनात्मंभरित्वेतिवकारेणनिपातनात्स्या
पुनेज्योत्स्नाकरंभमन्दनेभरयश्चकोराइतिस्मरारिः ममयावत्पदेनसम्बोधनेयात्स्मात्तिकत्वसूचने त्स्नाककपदेन त्वदृजनोपि
महदाश्रयेणामान्यतोवहतीतिसूचेते १९ कापिशारदिसंकेतस्थानमेणाद्धिमनायमानाइदमाह उल्लविघाणोल्लिखितशति
रमात्रावलेवमूलत्वात् रसोवेतमकुन्जोविरलदलः प्रतिदिनंभवति यत्तत्रयाहम्प्रथमश्रृंगेणवेतसम्पूलाश्रयनदितीरभूमे
रुल्लेखनात् मूलस्यापिप्युद्धरणेनप्रतिदिनेपत्रपातात्तस्यदलहानिर्जाता तथावजानातरदर्शनावरणासामर्थ्याभावेनमनोत
दभिसारस्थानमर्हेतदमदाश्रियतामितिभावः एतेनाश्रयविनाशेतदाश्रितस्यकष्टंस्यादितिध्वनितंलोकेस्वामिप्रायावरणा
कुजनाग्रानुशेणवनहेत्तमवाटयतिरम्यइति २ः केनविहरम्यमेवोपकृतयदन्याधिककदर्थनः कोपीदमाहः उल्कामस्वप्रका ४२

ष्णात् त्वणमधदृशेपिवात्कंमेथाः स्मः उपकारानिवहन्तेवरमस्मादपह्नुतिरेव उल्कावह्निज्वालामवियस्मन्तथाश्च
गालविशेषः अंपकारेकिंवितमकाशशाभोन्तत्राशोन्नवंतत्मात्मिपूर्ववदेववात्त्वषंनभवति अनः त्वणांत्तदालोकेन
मार्गेदृष्टापिपुनस्तदभावेवात्त्वषान्तत्मात्राधाराद्बजाताः स्मः नुपकाशेवस्मपूर्वकालीनडःखादिकडःरषजनक
व्यतिरेकाप्रतियोगिग्राह्यः आतोनन्नुपपतिरितिध्येयंकाश्चिवायकायविरहन्मवस्थांगानिवेदयति उहोविकाविया
नात्पदाग्रमात्रेणभूलेस्पृशतितदेवल्लणायस्तुभगाः ऽभ्यस्यतिसाव्रतविशेषमिवन्नुन्तेनाग्रीवायस्यांक्रियायांसाउ
ड्डीविका हूरस्यपदार्थदर्शनेच्छायांतयाकरणात् तदार्थपदाग्रेणभूमिस्पर्शः तेनापिकिंविदोन्नतोदयात् आ
त्रभरतः उद्दिसाचभाभावेत्पारस्मः सवरोच्चतलेनच अंगुल्यग्रांतिनाः सर्वाः पादेयततस्येवरेव्रतविशेषंपदाग्रेण
भवेस्पृहाास्पिनेहूपेतपोभेदमिवाभ्यस्यति तदर्शनवांछयैवंप्रायाणिकदर्थनान्यनुभवतीत्यर्थः २२ काश्चियौवना
वस्थांप्रसेसतिउपनिषदेतरसिकेयौवनसदैतमात्मभवः वतमनकाशिनीनादृश्यपिदृश्यतमानन्वतेउपनिषे
द्ब्रह्मप्रतिपादकंवेदवाक्यं तदपेदत्यान्यस्यांकः मोपनिषदिनसिकेश्वत्यर्थः तत्रआत्मनरावादैतअकामस्य आत्म
जन्यस्यप्रपंचस्यतासित्रभेदारोपः दृम्लानेतत्रदृश्यतेतद्विषयतेनास्तियौवनेनदृष्टोदृष्टोदृश्यतेरमणीयतोवि
षयतेदृश्यतमितिवेदान्तिनः २३ कांविन्मृषेवायरायकल्पयोतिशयतिप्राह सवभावविद्धस्यार्थनमकदास्मि आ

उ. ४२ 43

नुमानेनकार्येविनस्यदवस्थायामपिवह्नौशैत्याभावात् एवंतन्मात्रान्तरक्तेतस्मिन्नपितद्धिप्रियेतकरल्पम् अथचप्रकृतिभ्र
तेयगादौअसमवायनोर्थस्यप्रकृत्यसवेतार्थप्रकाशाकशब्दस्येतियावत् विकृतोहानेभवतीतिध्वनिः प्राकृतप्रयोगस्यान्यथाभावः
दुह २६ २७ कश्चित्स्वापकृष्टानानादतदर्शनादिमाह गुणहीनस्योत्कर्षः गुणवतोपकर्षेरम्यंविहायतद्विपरीतापादानेइति
लोकक्रियाविपरीतादृष्टपतेइत्यर्थः श्रवणगाणितप्रसिद्धार्थविपरीतक्रियायोननस्येयाजनेगुणानस्यलेहानिः क्रियतेश्वपादकृश्य
राशेत्यातयनार्थेइतिध्वनिः दगुणंगुणंद्ददेचर्द्दकृति ऋणंस्वंस्वमृणंपृथग्योदृश्येराणिप्रसिद्धयेइतिलीलावमक्तौ २९ क
स्यविदर्थेदूतीनायकामाह हुनुत्तंभद्दितरंभासौभाग्यभोगिनि भवत्याः कुसुमेषुतापडस्यशेनोवैश्रवणेनेदनः समस्विभो
गिनीत्यतरंभापदस्यकदलीपरत्वमादायसमन्वयंतद्द्वितीयविशेषणं अप्सरोविशेषार्थत्वमादायनायकासंबुद्धिः सौभाग्या
भोगः सादृश्येनउभयत्रतुल्यः रंभाकदल्यप्सरसोरितिविश्वः वैइतिनिपातः श्रवणमात्रेणनेदनः प्रमोदजनकः यस्यगुणाक
र्णितैर्नैवयथवमानेदोजातेत्स्नत्संगमेनकियान्नस्यात्कदल्याः प्रीतस्वभावतयातापात्रस्यतत्रशयनोचित्यात् अथचकिंनरेशे
वैश्रवणइत्यमरः कुवेरस्यनेदनोमणिलकुवरःसोविनेभादयिनइतितदभिन्नयोर्युवयोरपिसंगमोयुक्तइतिभावः ३० कोपि
त्यस्वशोदस्मितदर्शनोत्कंठितोनायकोकाष्यादद्दविकृतग्रीवांचकोपिकिंचादिइत्संसेवेदंअयथास्यानस्थापितपंजरस्थइनवो
त्सितस्वकंपरोत्त्मनमात्रसाध्यवेदइवदतः संयोगाभिप्रायेणकिमेवंकरोषिवेदइतयनयोरादेमाश्वस्याप्यभावेनततोपिदर्शनासे ६३

भवादितिभावः चकोरैरितिदर्शनावश्यकत्वं चेदमितिदर्शनयोग्यत्वंसूचितंतद्दर्शनार्हदेशागमनवारणाय रुद्धान्ते पंजरस्थेऽपि
छिद्रादितनाशसंभवात् स्थापितेनेत्येतावद्विशेषणेनस्थानस्याभावश्चानेस्वहस्तेश्चेदृदर्शनानन्तकालत्वंतथा चकिंहयाप्रयासेनेत्य
र्थः २७ अहंकारेणगुणहानिर्भवतीतिकश्चिद्दर्शयतिकृष्यमाणमधिकप्रकाशमप्यपः जहातिद्युतिरेपोऽस्मिन्नर्थे भ
गवान्निदर्शनेयोममाणिरेवकृष्यमाणवः संतापश्चवाघोषभ्यामुद्भवमनेइतिकाङ्क्षः प्रकाशेआलोकश्चानेश्चदादित्येपपरथियतेः
दिग्वानितेव आतिप्रकाशस्यापिप्राथिकोष्मवतोभावस्करस्यग्रीष्मेदादित्याभावात् तदानीतस्योत्तरदिग्गतत्वेनदाक्षि
णगतत्वाभावादित्यर्थः २८ ज्ञाद्वेद्गुप्रणयोनकार्यइतिकश्चित्सहृदंतंपदिशति कृषरइवखललोकेसंजातसमन्वयोयिरसः
नैवतदनेनतरेषुदत्तेष्ववश्यातिसंवेद्यंस्यादृषः ज्ञारस्यत्यकेन्यमरः कृषस्तुषीत्यादिनामतर्थेरप्रत्ययः रसः प्रीतिर्जलेच अत्र
रसपदेनखलविषयकांमनिष्टप्रीत्युत्पादानेसंजातः प्रीतिविषयताभ्युपगमानुकूलाचरणरूपः समन्मोन्वयोयस्मा
ताहशोपितद्नरखलेषुसंवेद्यंनदयाति खलमेवखलेनदत्तावरणात् खलनिष्टप्रस्तुपादानेनखलहृदयेसंजातसमवा
योपिसोत्यल्पाधिकरणात्खलमवहितोतनयरखलेषुसंवेद्यंनवहति खलमात्रमेवखलददितद्ङतत्तररितिव्याख्येयं २९ कश्चि
ज्जनोतरसेनियावेवमयोमानिनानुनीतेतीसखायमाह कृनीकृतमन्तुनयनेप्रिययायथ्गुणश्रुपशाहहतिकायाः स्वादिम
तः पूर्वस्मिन्मृद्वीकावदरयोहन्तेविरहहदौप्रावारोन्तरासंगोसमौहहतिकातथेत्यमरः धृतेइत्यत्रमयेतिशेषःद्राक्षामलकयोर्म

उ॰
४४
४४

ये सर्वे हिंडाद्वाफलेभ्यादिमतः स्वाङ्गानाशिराशीघ्रनेनडकर्षकथ नार्थेमित्यर्थः स्वदिप्रत्ययविशिष्टस्यपूर्वोस्मिन्प्रकृतिभागेपदसे
से टीकासमभिव्याहारात्मनस्यहलादित्वलभः नायकत्वदाभिपदाभिप्रायेण स्वाशिरसितन्निथानात्प्रणमावेयः तयाशुन्नीयगु
ण स्पशेयथाशुणोमानहीनोतिर्थ ३१ कश्चिद्वेइवर्णयति ऋत्वानामग्रण्यापरितावित्सोः पदः भ्रमतानेवात्मकवैजैतास्मरत्नग्रीव
ठसहायसेयत्रज्ञत्वाणोमदारेश्चाणेसल्लकौनांथविसोदिदजाकाश्चात्रिविक्रमवरण्यवतयात्मकरूपेणजांववतास्मरूपठस्
ग्रीवः सहायवाभंगइत्यर्थः उक्तेवतेनरामाणेत्रैविक्रमेशुरस्माभिः कृतोविस्लः प्रदाहिणेत्रिः समकृतस्थ्यवीकृतावापिप्रदत्वाणेजा
ववतसुग्रीवमेवितानसहायत्वेवेडस्यशृंगारेउदीपविभावोत्वति साहित्यदर्पेइवेदनगोलेवनुतातदयिरमतम् ३१ सखीनायः
कांशीत्वयाते ऋत्तुपणीइमसपत्नीजनस्त्वेवेषऽत्वदृदयत्नः इहवैरसेनिवर्त्तेवमस्वरूपेपिथायेवस्त्रा ऋत्तुपणीयोः श्यापिराज
विशेषः श्रात्वेवह्नशादिवहिरिडियं इदयेवजानीते नहूतिज्ञानात् राजापिचूतहृदयविद्यावेदीनिवेरिसंप्रसिद्धेवेरिसेनिरन
लैः स्पहृपेप्रियान्तराजजन्मत्नलाभाविशेशेपिथायश्चाब्धाश्चैवसविंताम्लानेवतिष्ठनतदयितममानेप्राप्यन्तेहततो कृर्यांः नलो
पिवाङ्कुकसेतोक्षताऋतुपर्णसमीपेतस्याविनिभारते यदाकृतात्पशुरुषपरवयोप्रतिसज्ञुक्तिः यथैनानवदेतितथाविधेयममस
याप्रकाशात्रसेगादित्यर्थः ३२ कश्चिद्दसेनसेवीकपर्नेस्तवयन्नाह ऋत्तुराजसाद्वरथोयेमल्लयमरुद्धएपतेविसैः तत्रमधुव्रतत्व
मधुहूतराजीविराजतेवैजयंतीव ऋत्तुराजसर्वेतेप्रथमतात् सुक्वागतरत्नोहैयंसेत्तउतिप्लूक्ष्रतेः तेस्पसखीमदनः तथांव ४४

वामपुराणे कंदर्पश्चसडईर्षेस्मृतांकुरुमहाशयः समसम्बन्धरेणैव वसंतेनाप्युसंगत इति बृहत्कः प्रत्ययौ कान्तः सखासममधुना
श्रित इति मत्स्यपुराणे कामरथ्योदक्षिणानिल इति कविसंप्रदायः उक्तंहि सौदर्यलहर्यां धनुः पौष्पंमौर्वीरे मधुकरमयी पंचवि
शिखावशंतः सामंतोमलयमरुदायोधनरथः पाताकाद्वैजयन्तीस्यादित्यमरः २२ उत्थेदयाकामोद्दीपकत्ववस्तव्यंजने २४
कृत्रिमसंव्यवहारेविश्वासेनकार्यइत्यभिप्रायेणकोप्याह अस्त्वंतिकेपिसत्तामात्रकृत्याकेप्युपाधिनालोके संव्यवहृति
मात्रत्वेसासामान्येष्वसद्विषयेकार्यः केषांचित्स्वाभावेनैवसाधुत्वंकेषांचित्तुव्याजेन अतसंव्यवहारमात्रेणयत्रापिकुत्रापिसाध
नैवायमितिनिर्णयेनकर्तव्यः किंतुस्वाजाविकसाधुत्ववत्सेवमथ्यवकेचित् इदंगुणकर्मरूपाः पादार्थाः संव्यवहारविषयत्वे
सतारूपजात्यालभंते तत्रतस्याः स्वीकारात् केचित्सामान्यादयोः भावांतस्तूपाधिनाविद्यमानत्वरूपधर्मेणलभंते अतो
इदंसामान्यादिसाधारणेसंव्यवहारेणसामानतादिषुसत्तातामिमन्नाप्युपिनैविधेयातत्रतयवहारेतिभिन्नभेदस्योक्तत्वादितिभावः २४
काचित्पातः प्रियविश्लेषदूयमानाइदमाह अमिरिहप्रत्यूषसिंधुतिभिर्भीस्वानदेतिसावि अथप्रवतिजनजीवनहवने होता
कथंतस्यात् नुषप्रत्यूषसीआपीत्यमरः अभिस्तदुपाभिर्स्तुतमितथाचश्रुतिः अग्निः पूर्वाह्णादिविदेवईयतेयजुर्भिस्त्रिषु
तिमध्येअह्नः सामवेदेनास्तसमयेमहीयतेवेदैनशून्यस्त्रिभिरेतिसूर्यः अविदरावहोतृत्वादस्यचतथान्वात्स्वीजीवनः होमे
होतृत्वेउक्तमेवेत्यर्थः ऋग्वेदेनहौत्रमकुर्वन्यजुर्वेदेनाथर्यवंतुसामवेदेनौद्गात्रमितिश्रुतेः अध्वर्युद्गातृहोतारोयजुः सा

ॐ ४९
46

मविदः क्रमादित्यमरः ३५ काविदेकापराधसहनानन्तरमप्यपराधान्तरकारिणं प्रियं सोत्प्रासमाह अज्ञहृदय यामयातव
मृष्यन्यातवदपराधान्दृष्टोतः स्वयमेव स्नेहे स्वसजातीये इदानीमपराधक्षमायामग्रेप्येवं करिष्यतीत्यनालोचनाद्दज्ञहृदयते
यथा प्राक्तनापराधाः ग्रिमानपि सहिष्यतीत्यनुमानेनाः ग्रेप्येवं विधेयमित्यर्थः एवं वैकापरस्य कथं चित्सहनेप्यतः परं
न सहिष्यतिहृचिते धीराधीरेयं नायिका तथा च साहित्यदर्पणे धीराधीरा तु सोल्लुण्ठभाषितैः खेदयेदमुं ३६ काश्चिद्विर
पथिकमुपालभते अणामिव यद्वयसद्दसा समुद्रवारिणि हृतः प्रणयः प्रतिदिवसे वर्द्धमानः कियति मध्यगा स कोटि प्रारोहे
न समुद्रस्य वर्षिकं तद्विपरीतमसमुद्रे चिरकालवर्तितिपरदेशे गच्छतीति तथापदे समुद्रे वाणिज्यार्थं चरति वर्द्धमानः
स्वरूपेण प्राणापदे स्वहृद्धिद्वारा कोटिपरीतमसमुद्रे चिरकालेन्वरतिपरदेशे हृद्धिग्रहसरणात् तथ च योगीश्वरः प्राणप
कालदशकप्राग्मुद्राविंशकं शतम् सद्देसेति तप्तुनहूपरावरागविधानात्तयापि तथैव विधेयमिति हृचिते ३७ प्रत्यन्तेपि से
भोगविच्छेदेनाथिकांतरसंगमपलपन्नायकं काप्याह अतिवादिनो यदि तव सत्ननकुंकमर्पक विहृसत्वेपि ग्रावस्रवन विवेय
कम्हृषिवाकं तन्यथानयेत्तिब्रुयः मत्से भोगविरहविशिष्टनायकालिंगनलग्नकुंकुमादियोगस्य नायकतरसे भोगं विनानुपप
न्नात तस्य सिद्धावपि सत्यमहमन्यत्रनासक्त इति वदन् यदि यथार्थवदी तदा त्वमेव ननमः ग्रावाणः स्रवंतु इति प्रत्यन्ते विनुद्धे वेदवा
कंचु नहि वाधेतमर्थमागमोपि वोधयति स्वामि प्रायेण गौणमादिनैव हृधात्याद्दते तथा च वेदवाक्यस्यापि प्रमाणेन्तर विरुद्धे ४९

तद्दोकं कथं ग्रहयस्त्वर्थः ३८ कावेत्येमदाढ्यमार्थेनायकस्तुवयंतिसखीमाहरातीवानेवमहामालिप्रणयस्यपरिणामः यावा
नेवारस्त्वोयन्नावनारावनिर्वाहः आस्यामहाबाधायावानेवयत्रस्तेहउपक्रोन्तः तावत्रावनिर्वाहोम्यनन्नानायादानमेवप्रशस्तेनप्र
वैमहीतेस्नेहमभ्यायप्रनस्तदपकर्षविधानमित्यर्थः एतेनमनस्विनांपदमनोतिवैमनस्यमावहतीत्यस्तुविते ३९ काविद
न्ननयेनपिमानमसजतीउपदिशति एकांतमानयोगात्यमादिशमाप्रियेप्रणतकलपरिमकेननतथाविधमानस्याजनक
तोजगति एकांतोभवत्येवकाल्पितहेतुकतेनसावेदिकःप्रसादेशोनिराकृतिरित्यमरः प्रियमितितत्कृतापराधाभावस्तुवे
तथावभरतः योविप्रियेनकृतेनवाप्युक्तेप्रभाषनतथाजेवसमाचारः प्रियइत्यभिधीयतेएवंमानस्योत्पत्तिमेवानुचितामेवा
नुचितामभिधायत्यागावश्यकतस्तुवयैनोप्रणतमिति तथाविधस्योत्कलक्षणस्यमानस्यनावयतेजनस्यदयितस्यकेस्यवे
यस्मात्नभ्यावे अथवतथाविधपदेनएकांतमनोपस्थापनात् राकोप्यापेक्षोत्कर्षरहितोऽस्त्वोपकर्षोयस्यतादृशस्यमानस्य
परिमाणस्य अजनकतांकुत्राप्यहेतुतेकिंनजानासि परमाणुपरिमाणस्यकुत्रापिजनकत्वानंगीकारात् कारणगुणावाम्यत्र
परिमोऽल्पादिभ्यइतिवैशेषिकवचनादितिभावः ४० कश्चिन्मानपरित्यागार्हतांस्तुवयन्नाहयजेतिवेदनाचलमनुताभिह
तावत्कुलवीथ्यः भवदासववांछूषांस्वादनेवांछावशादिवोन्नरलाः मलयश्चेदनाचलः वीथ्यालिरावलीपंक्तिरित्यमरः भव
त्याआसवेत्यत्रसर्वेनाम्नोहत्तिमात्रइतिभाष्यवचनात्पुंवद्भावः गंडूषाशब्दःस्त्रिलिंगस्तावत्प्रसिद्धएव पुंस्त्वेव आस्वादनेतित्वे

दः मः घोमद्विषन्निर्नैतिरुद्दः दोहदद्वेनतदिक्षावोप्या तदुक्तं हलायुधे दे आतीति लगस्वभावामपिनायिकांकस्यविद्रूणेनवः
ॐ. प्रीकृताभालोकक्काप्याह ग(र)गनयनेयमासीद्ग्रीशाद्वोपमतयाख्याता अस्यविदथमणेः पुनरन्वयतः शिशिरशीतलांजा
४० ताकश्मीरजन्माग्निशिखेइत्यमरः एतेनतन्नमतेठक्तेतदुक्तेकल्पतरैभविष्येफलिनीलोवनाहमजक्कमतिषयवेवर्साः प्रश
47 स्यानरीणांयश्चेहर्वाकुरोयमः अथवतीक्ष्णतयावह्निशिखासादृश्येविदग्यस्मतः याहिकलाभिन्नइतिजगद्धरः तेषांश्रेष्ठस्य
अथवदग्पदाहः भावक्रमत्ययानन्तत्वात् तद्विरोधिनोदाह प्रतिबंधकमणिविशेषस्याशिशिराक्किनामृडस्वभावादाहशक्ति
हीनावेत्यर्थः ४२ काचिन्नायकस्यस्वमात्रान्तरकृतविधित्सयाराकमात्राश्रितानांप्रतिहृदर्शयतिएकत्रवर्तमानानी
यमाद्रूणकर्मभेदभाजोपि अणुहृतयोप्यभिहिताः सद्विविशेषपदभाजः नसथ्रक्रुयः सहावतीत्यमरः स्त्रियामश्रिवीतिस
त्त्वद्धिः सहचरीत्यर्थः नियमादितिपूर्वान्विते गुणस्यविद्यादेकर्मणोयागदेयभेदोविरहः अणुरत्याहतिजीवनोपायोया
षो तादृशगुणैकमात्राश्रितयाविशिष्टाएवगण्यन्ते सर्वत्रभ्रमणेभादरापतेः अथचएकास्मिन्नेवद्रव्येवर्तमानागुणकर्मः
भ्योरूपादि[illegible]वनादिभ्योभिन्नाः परमाणुहृतयोविशेषाइत्युच्यन्ते तेहिनजात्यादिवंदकुत्रुवर्तनेकिंतततत्परमारवेत्यर्थः ४२
काचित्किरहशीवर्यासाभिपद्वोतेनतप्यमानासवाखीमाह गाथनेरहनिहवेयामेधावीक्ष्मयोनिमपिकाष्ठाखोकक्कभइतिम
तीत्यः मदाकृतेनतद्विहक्वेयएपितवान्वर्हितवान् अथचकाष्ठीकृतवान् गाथहृद्धावितियातोस्तकरोतिस्पनादिवशाद्धानिष्ठा ४०

भ्रमयानमेघंवङ्किंच अपिशब्दोवङ्कियनयोस्तदात्म्याभावेरूपविरोधार्थः काष्ठरव्यामितिकाष्ठकाष्ठाशब्दयोः श्लेषः ककुभइति
दिगर्थेवङ्कवचनिहन्नविशेषार्थेएकवचनोंतेमदोविज्ञुवितहन्तिसामान्यस्यविशेषेणोपसंहारात् पुरोआशेवतद्दोक्तेतस्स
आग्नेयेवत्तहृग्करोतितिकवाक्यलात्परोआशपदस्याग्नेयपरत्ववत् तथावतडीभूषाग्रेवेषोस्यविधित्सितस्यैकजातीयकाष्ठ'
मात्राश्रिततेताटशप्रानर्थविरहाद्व्रतेनरस्यापिदाश्रयतस्मास्यार्थेकाष्ठाभेदः कृतइतिआभेदाध्यवसायेनवाकार्यसिद्धिः वि
स्तुतोश्रयाश्रितत्वात् एतेनदिग्गमाकाशस्यैव मेत्ततदिडभयथासत्ववर्णितेकाचिन्नदीतोरेकृतसंकेताकाचिदिदमाह एष
सरिन्मात्रजलोग्रामइतिप्राहाधिमजविशेकोधार्मिकरूपवरोयसंनिहितस्तावदास्ते सिंहकफटियोमध्येसर्वानचौरज
स्वलाइतिवचनादत्रववग्रामेजलोत्तराभावात्कथंविधेयमितिशंकोमाकोषुरः यतोऽत्रसंनिहितः रूपास्तिष्ठतितत्रहच्छ
त्रक्तलघर्षिकृजलयोगाभावेनतत्प्रयुक्तदोषाभावान्नैवनिमक्रियादिकंकुर्यात् तथाच अभावेरूपवाध्यीनामत्रपायपः
योमृतो रजोडब्लोपियस्मिन्नाममभोगोनडष्यतीतिव्याघ्रपादवचनाज्जलोत्तरालाभेनचामेवकर्मकुर्यामितिभ्रमणेनतत्रमाऽ
गाइतिभावः रूपस्यहरत्वेनमधुकृतपयस्मिन्रजोदोषाभावात्तेनैवकर्मस्यादतआहसंनिहितइतिडत्यथेननिषेयानादरणात्
धार्मिकेतिजलोद्धरणसामग्रीवीरहेनग्रामेवगमनसंगात्वरइति तदत्ताभिप्रायकोविजानोतरसंनियावभिसारायतत्र
स्वेतिनायकोज्ञापयितुमिदमाह गलवितशैलविलसत्कषरनिकैरैरवववमिंतागंते सिद्धाभिसारिकारमांमंभिसारोनिम

ऊ॰
४८
५१

मेकजातीयः सिद्धादेवयोनिविशेषाः इदं वा नैषामुपलक्षणं ऐलविलस्य कुबेरस्य शैलः कैलासः कैलासस्थानमिति तस्य॰
करणेऽमरोक्तेः एतेन स्फाटिकमयत्वमुक्तं वनो मेनतह्योवर्मितः मत्तइत्यमरः एतेन सर्वत्रावरणं वैजने निसेकस्य प्रत्र
रात्रिष्वपि एकजातीयः शुक्लपक्षाभितारसमाना एव तत्र सर्वदा रात्रौ प्रकाशसत्वेन कृष्णाभिसारिकादेर्यस्यानवस्थानात्
नित्यपदेन तयाप्यज्ञान्यानुरोधेन नत्याजो नायकर्ये मनसः प्रसंगादिति सूच्यते ४९ कावित्स्वजनादेवस्थानतिरस्काराद्ददमाह रोराव
नमेदारोऽदुर्वासाश्च्युतिसहभुवोलक्ष्माः राते षोयाः पारस्त्यानिकृतिश्रायविषिशक्त्याभ्रयायाणां समुद्धात्यत्रतास्यछे सहजन्तं दुर्वासस
स्त्वत्रात्रिपुत्रतेन वे इत्थापितथ्यात्तावदस्य वलक्ष्मीमोदरत्वात् तदितिइहवे मेदारहत्वपरं श्रीयविभवहेतुत्वेन तस्य परेयरयाबाल्ये यमे
दारमायौ लाशेरावतेन सकुंभान्विरास्त्यायां दुर्वाससास्मास्त्रिलोकश्रीनिर्वासनीत्वयाणमपि वैलक्ष्यासोदरत्वात् हिथीवलेनाप
दामपितेती नो हितो प्याया हेतुतामितिम्यायात्तदभिभवो जातइति भावः ४७ काश्चिद्धिरीतरते प्रशंसतिरालरावाये निधुवनभेदो नारी
यमाणपुरुषसभव अतिमात्रे रमणीनये नकस्य वामा मनसे हरति अत्रकामशास्त्रे हस्तमात्रपृति भोददाम्याजेते इच्छति लेयमेदपि
कैसैयाश्रमिणी वल्लभेष्यवायोषिदाइतिपुरुषायिते स्त्रियः पुरुषायितत्वात् पुरुषस्य नायिकायितत्वमध्यर्थतो भवतीति नारीयमा
णेति पदीनरसाम्यावासर्येतुर्थे के अत एव स्त्रीहृदयसमस्य नरस्याकिं गामितिविपरीतप्रस्तावे कामशास्त्रे पुरुषवाहि स्त्रीरूपात्सपु
स्त्वाडसन्तइति पौराणिकाः रमणीयत्वे सत्वविशेषापायदर्शनेहपातिशयवत्वे व्यवायो ग्राम्यधर्मो मैथुनं निधुवनं रतं इत्यमरः ४८ ४८

काश्चित्प्रियासमागमोत्सुको नायकः काचित्प्रियसंगमोत्सुका इष्टदमाह ये देवर्षे पाराशर्यस्यापि प्रियात्विये भवति हे यत्नावचनाद्दित्याह यतः प्रि
यतमोद्देशात् व्यासो द्वैपायनस्त्वा पाराशर्यः सत्यवतीसुत इति कोषः इति मितिबुद्धिस्थवस्तु परं विवादितं यस्य इदं परः तस्य भावस्ता
देपर्यंतात्पर्यमिति यावत् उदंतैदंपर्यं यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः सुतादानान्मित्रं भवतु सविदो नोदन रजंतीमालतीसाथवम् हे
यतस्य अवचनादपि तव रूपोपादेयतस्यैव कथनात्प्रियतमस्य स्पैव स्तुत्वादि इति भावः नायकोक्तिपदे प्रियपदे प्रियतमपदे च स्त्रीलिं
गातच्छेदः एवं च हे यत्नावचनाच्चेति सूत्रमेवं प्रकारेण श्लेषेण योजितं तदर्थस्तु यदि प्रकृतिरेव तत्राभिमता सा तदा पूर्वं तस्या ताव
त्तवमुपदिष्टुपदुतत्स्नानपिच्यान्ममात्मानेग्राहयेत् स्थूलारुंधतीन्यायात् ननु तथोक्तं अतत्वान्तपरमेव तदिति ५६ अतसे
तानुरक्ते नायके तथैवानुरक्ता काचित्सखीमाह एकामितिरेतरप्रतियोगिकमासेडयोर्भवतोः सहचारी विपर्ययेणैतातेव्
यवहरेतिजनाः आविच्छिन्नभावनाप्रकर्षेणैतद्रूपतामापन्ने तस्मिन्नहमपीति व्यवहारः तथैव तद्रूपतामापन्नायां त्वयि तद्व्यवहा
तरः ननु पूर्वकालीनाताद्दशाव्यवहारानविषयविशेषणकः इति भावः तदेतद्धि पर्ययेणैतदुक्तं भवतोरिति निर्द्धारणे षष्ठी सप्तमी वा ५०
काचिद्विरहिणी चेद्दिकातथामानदेहा सखीमाह ॐ षीघ्रिनाघृतया किं प्रत्येषि ज्वरसरत्नमस्येदोः प्रत्यदेषु स्तनेषैत्यवतनमी
यनेनाग्नेः यत्नकरसंतापस्यानुभवसिद्धतया ५७ अपिपतितहेतुकं तापनाशकत्वं चेदमसिनानुमातेयुक्तं वाधितत्वात् वक्षोसेरप
वदितिभावः विरहे एवं च वल्लीनेकाविसे प्रदायसिद्धं तथा च कल्पज्ञतायो विरहेष्वामपांडुतम्लानिवितीकृष्णगताः प्राह सार्व्यानि

उँ॰ शर्णादेर्थ्यं वा गरः शिशिरोसन्ता ५१ काविद्वहृपतेदुर्गतत्त्वस्तुवनेनतभ्रार्यायाः स्वावेसाध्यतोस्तुवयंतीहेदमाह ५१॰ कस्मिजर
४९ तरत्नयामेवांत्रुनिषयथशक्तिपरीहीएणपिगाचनोत्रुष्टषतादृदयमिदारक्तवत्समीस्यंते श्रातीजीर्णंगृहस्यसच्छिद्रोर्द्धभागत
याहष्टिवारएणसामर्थ्येविरहेएणतदंतः प्रविश्यनिपततेतोधूमभ्रमलिनावयवसंयोगेनरंजितामेघोदविंदवः तदीयहृदयभेदस्मो
एणततादात्म्येनवर्स्यंतेहृदयभेदादेवतत्रजलप्रवेशात् यद्वाजलवारएणशक्तिभावविंतयेभेदनुत्येल्लते एतेनयस्यपदासथा
रएणंकार्यंतदकरएणेतस्यहृदयभेदप्रवलजयास्यारितिसूचितं यद्वाकाविहृहस्यसूत्मतस्यापानद्वाराः भिमारस्यानतोस्तुवय
ति ५२ कस्याश्चित्सकेतस्थानमेगविंतामालदृकाप्याह उँघोयथायथायेनिकुञ्जमाक्रामतितटन्याः केनकलतयासांर्द्रेसि॰
तोयतेसास्तथैवमत्त्वेलत्मीः उँचः प्रवाहः आक्रामतिग्राहएणेति तटिन्याइत्योघपदेनान्वितं कितकानांवर्षोपिकेनसमृ
द्ध्यानापिकायाश्चविनयापाडतोदयः यथेत्यस्याहिरूपारानेपितडपान्नानामेकेनैवतत्पदेनपरामर्षोन्नाद्विरुक्तिः तथानिय
माभावादित्यन्यत्र संक्षेपसहोक्तयरनेकारः ५२ शुक्लपक्षेविरहिएणपास्तापाधिक्यंकाप्याह उँतायतेयथेड स्लायतितस्यास्तथा॰
वदनेनत्वेलविपदत्समृद्धोविपदायत्रेपिपरितोक्षः वेडहृद्धोसत्त्वोस्वविपदत्समृद्ध्यनुशयेनेवमत्वंस्लायतीतिग्रर्थोन्तरन्यासेन
हेतत्येत्वावज्यते यद्यपिउँजसोस्मरमोनित्यंपयसस्त्वविभाषयेत्यत्रभाष्येग्रस्मरोत्तिरिक्तपाठप्रत्याख्यानात् उँजायमानेयोऽहि
जेयानेतित्तच्छांदसत्वादित्युक्ते तस्यापितस्यमतांतरत्वमेवेत्योजायतउत्पादयोभाषायामपिसाधवएवेतिकैयटसंमत्यापयाय ४९

तामभ्युदयस्त्वदीय इति नैषधभावप्रदीपे दर्शितमस्माभिः ५४ कश्चिदनुभूतप्रियाबिंबाधरमाधुर्यो वास्यस्य तथातिशायमाधयति
उष्ट्रगते दयितायानदधाति स्वधायाविमाधुर्ये कथमन्यथा स्वधायाः सरोहिणीवरणाय वक्रांकशिराः अधरमाधुर्ये स्वस्य तथातिशयि
तेन्नाभावे स्वधांशोरेव तोरोहिणीवरणानिपतनमधरस्यानार्थेमत्वयपत्रेस्यादतोस्यतत्रत्यापिकासिद्धिः तस्य स्वधायोगसंभवदर्श
नाय स्वधांशुरिति तदसिद्धिवारणाय मश इति सूत्यादि प्रसिद्धातदावश्यकत्वपरे आनुमानेन स्वधानायकाधरहृतिमाधुर्यापकृ
ष्टमाधुर्याः यदपाने ब्धानिवर्तकत्वमावात् इति बोध्यम् ५५ नायकस्यार्थे दूतीकाविदमाह औवेंणोवजलतानेवामनाविप्र
लंभेन पारिशोषहेतुनासाविगुणसिंधुर्निर्मितः सप्तत सल्पः ज्वलतावर्द्धमानेनपदेस्य हे परिशोषयोगकार्श्यजलहानिश्च
सर्वीति स्वस्य विश्वास्य तत्त्व ते गुणानां मौंदर्यवैदग्ध्यादीनां रत्नस्थानपत्वानासिंधुः समुद्रः अत्र रूपकेण यदि विप्रलंभेन प्र
तिकरिष्यसि वदा तस्य मरणमपि संभावितामिति वस्तुव्यज्यते ५६ काश्चिदयणानमिक्षुसदृशं सती औरसमेव स्वधायाः
स्तवाधरे तान्विजानीमः अतएव जीवनानिधेर्जोर्गतस्वत्वादरविशेषः उरशोदद्यामृवं औरसं अत्र लक्षणायाद्दशेव अतएव ऋतिर
पितस्मादपि अतिनृपं जातमाङ् दृंदयादिवसू सैरिंदयादिवानिर्मितइति जीवननिधेः प्राणेश्वरस्य नायकस्याराधाजनयेपिज
लनिधेस्समुद्रस्यदोहित्रत्वेन प्रेमविशेषतु चितएवेतिमावः अत्र यराविषययारति नायकाविसयकत्व पर्यवसानाद्रसः श्लेषाद्
मासमुद्रनिष्ठात्भावइति ध्येयं ५७ कश्चित्स्वतोपिताजकयोः समधिके मिथोनुरागेपश्यन्नाह औपनिषदावेदेति स्वात्माने

प्रियतमे मम सर्वेभ्यः प्रेयान्सोपनिषदि तस्मादयं केवलं विषयः उपनीयात्मत्वेन नितरोङः स्विसादयतीनामसयतीस्तुपनिषत्वेदो
रं. नवाक्यं तद्धि देवोपनिषदः तथा च श्रुतिः न वा अरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवतीति उक्तं वत्रोप
५० निषत्पदलक्षणं किं रहस्यार्थकं तस्मादात्मनोपि विषयो नायको नायिका वा ५८ काचिन्नायिका यास्तनुतां नामपंचमीमवस्थां
50 नायकाय वेदयति अंगेति सुवर्णमस्याः शुभगभवद्विरलभदहनेन संताप्यमानमयि केकृशायते यत्तदाश्चर्यं शोभनवर्णं
कनकाभिनेव प्रियंगुफलिनी हेमेति प्रागुक्तवचनात् दहनसंतापकत्वात् परमकाष्ठाय ५ त्र सुवर्णस्यासंतानिसंयोगा
प्यनुच्छेददर्शनादश्चैव सुवर्णमतीणमिसक्ते अस्य सुवर्णं रूपस्यायोगस्य विरहवह्निसंतापात्कृशत्वे विचित्रमिति भावः मानान्तका
हिलोक्य नायको हृतादेव कथयति अंकुशभ्रूवरवारणकुंभस्थले मेनरीभाजी अलकोवनमसृणमालस्याहदोहथेहांनराभ
लवि आनशत्यथमेदौर्लभ्याभिप्रायेणतत्पदं अलकास्तूलेकुंतला इत्यमरः कुंविताग्रतया तस्याकुंशसाम्यं नेनोन्नमतं सूच्यते
तथा च भविष्ये सूक्ष्मा ह्रस्वा मृदुस्निग्धाः कुंचितयाः पीनोरुहाः भवति श्रियस्त्रीणामसृः केशाः शोकदाः सुखनमनमत्र नाय
कायराधमेवडः खोदवयेयं अलकयातोस्याकेशानोको वादसंस्कारवेजनं अत्र विंबप्रतिविंबभावापन्नयोः कुंभकुंभयोर्वि
शेष्यताजाग्रेततरांतरालपदाभ्यामेकार्थीकृत्वस्तुप्रतिवस्तुभावरूपालंकारिकसंप्रदायः ६० काश्चित्कदाचन प्रशंसयास्यावस्था
निवेदयति अंकुरयंति गानि रेकुशामनेगमस्याद्विद्रयमपि पीयूषाकूपारोत्कलिकाकारास्तव कटाक्षाः त्वत्रोत्तराधिकास्तव ५०

नाय निरंकुशमिति स्वतएवसमस्तपीयूषापेक्षानास्यादतः अनंगमिति नद्धेतोरपि दर्शनाय उग्रेत्यादि जीवनशक्तिसंभव
दर्शनायपीयूषेत्यादि समुद्रोऽपि रत्नाकरःपारं त्स्मरः कटाक्षो योगादर्शनेइति वशाई देवयक्षनागतविश्रान्तिवैचित्र्येण विवर्त्ते
नेतरकायाः कलाभिज्ञास्त्रेकटाक्षेप्रवृत्तेपीयूषेत्यादिनाक्षेपकटाक्षवर्णने ८१ कश्चित्कुतोनपिविस्मितः प्रियामाह अ
वरसवितमपिशोच्छलितशोतमनवकाशत्वात् हृदोजन्मीलमानस्तनवत्त्वात्नेकथंपरिच्छितुः अवरेवस्त्रीआकाशेवहह
त्यरिणहनयातदेतरवकाशाभावाडुपोनदेशास्यवहिर्गतवर्णने इदेशास्त्रनस्यमानेसौदर्यादिसेमानेकथंविविच्यजानीयु
र्लोकाः यथादर्पः किंचित्तवनन्वलवीनाम्बुकतयाकुचाभोगः स्त्रीणांहरति न तथामण्डितवपुरिति न्यायेनातिमनोहर
त्वात् अथचपरमपहाताकाशेनापितस्यसरीत्नमशक्यतयातस्यमानेपरिमाणेकथंजानीयुरित्यर्थः ८२ कश्चित्त्वभा
नेवर्णयतिअर्चेतिदीपकाम्लानिप्रातःसमारंभेप्रेयोवियोगकातरम्रगपदृशामंतरात्मभिसाकंधूपकलिकापदेनस्म:
लाशिखेनसूचने म्लानितेजोमोचंविसायेव प्रेयइतिप्रियशाहृत्स्पत्तिप्राणयनिकप्रत्ययेरूपंतज्ञानिष्टवियोगेदुःखाभावा
त् प्रकृतेशः दुःखातिशयसूचनायप्रत्ययोशाइतिध्येयं अत्रसंहोक्ष्यलेकारेणप्रथमतोद्वयोरपिदीप्तिसत्त्वादिदानीन्वा
म्लानत्वात्तल्पस्वाभावसूचनेयतेननायकानांताहएपवेजने यत्कामशास्त्रेबालान्द्वतनसंगमेरतिकरीसाडंथकारेभवेदा
लोकेसुखमातनोतितहणिप्रोक्षातमिसेंगना २३ कटाक्षेणत्रातस्मानुरागाकोपिनायकमाह अंजनमोसंजयसितेत्वे

ॐ. जितत्वंजनमदेऽ द्विगुणमेवप्रमितेनतन्मात्रप्रत्यायकत्वमिभवागतात् येत्वंजीतो ह्रस्वीकर्त्तुंद्दत्वंजरीदस्यागर्वोयेनतस्मिन् अंजनप
५१ देनकज्जलवंजनत्वेआपरियोरभेदाध्यवसायस्तानसंयोगाद्वैत्वोव्याहः एवंदेहव्याप्रतिरंजनमितिप्रकाशोक्तेयात्रिभागेत्यत्रत्रिप
51 देत्तृतीयपताकदात्तेणाभिप्रायवोधात्तस्यांजनवतेपूर्वमेवमयागृहीतेनयातदानीमेवतद्दत्तेमेयावतस्त्वर्थः ६४ कश्चित्वेद्गायेद
यातन्मत्वोकर्षवर्षयेन्नाहयिकोमाहः आहः सहयोगादिवमत्कनाहिमेसतोजानोमलिनेमंडलमिंदोरवदार्नेनवमत्वेसहतैहि
मजन्यपद्मनाशेमक्षितादात्म्यमारायोत्येत्नागविंनोदिमक्रमेणगतानोसलितेहिंसगुणविनावर्तोपापेवैनिभगुणेपसन्येकाम
तितथाचश्रुतिः तस्यप्रियान्तातश्चः सकृत्तगपर्यंतमियाडः कृतमिति तितस्वेदहस्यलकाचकतेनपस्त्रैवैविलातत्यापसंक्रांता
मलिनंमलसत्तसाम्येनतस्त्वटतात्मुपसंक्रांत्याठज्वलतमित्यर्थः मालिमंबोहियापेवसरतिसाहित्यदर्पणः ६४ कस्याश्चित्वियो
गतायादिवसएववरतिसामग्रीसर्पातियत्नमालोक्यकोप्याह अंजानपानयनातोऽहंयेतयामनकाशितिदिनेपि स्तनोदशाःप्रविमर
तिमिरकदंकुलाः कलिताः अंजानयाकज्जलेनरंजयंत्यामनादीवेवकाशतेप्रतिभातिमनकाशिनीकर्त्तुंउपमानेणनिप्रत्ययः का
ममोहेनविषयांतरदर्शनसामर्थ्येविरहातिमिराकुलत्वोपचारः तथाचदिवसेयंप्रकारः प्रथनादाश्चर्यं अथवनेत्रयोरंजनयोगतः
त्रैवैधिकमाकुलत्वेसाम्याडवितं अत्रतत्रकारणेकार्यत्वकरणेषितिअसंगत्यलंकारः काव्यत्वनर्मयेहतैवपरिरंभादिःवाच्ये
तेनायकेदृष्टासत्वोमिदमाह अपकरियोः शशिकलागौरीपदयावकद्रवान्वयनः भालविलोचनरहनज्वालाहरणेनेवनिर्भाति ५१

अथकोऽदेन्यविशेषः तथाचहरविजये सव्रजत्येषवयस्मादनेयोपिहभारनतमंथकोयंनाम्नेतिप्रोक्तस्तत्रनिकसितः अथच
अथाश्व अंधकाः नपायानभिज्ञत्वात् तद्दिग्धतेनतद्वैपरीत्यादाभेतनयातत्त्वणमधुरणमितिध्वनिः तथाचभरतः योप
गदस्तस्सहस्रानारंसेवितमिच्छति अप्रसादनबुद्धिमनिष्ठुरः सोभिधीयतेमानमोक्षणपदप्राणमेनेडकलायायावकयो
गजन्यमाहृणपेभालनयनाग्निपाकजन्मनेनसंभाव्यते ९७ काश्चिदीश्वरेऽप्यपिकामव्यापारेस्तुवनाह अंभोरुहमुकुला·
हीक्षुतोपिकारेणगिरिश्वापिहितः प्रतिबिंबमिलननीतभुजमकलङ्कत्रायतेहिमन्तुकथकहविंबप्रतिबिंबाभ्यांमिलिताःएवं
पद्मकोरकतिरोहितश्चवसंपन्नश्चत्यर्थः मुकुलाहीकारकरेणसपेशिराविवादितः तथाचभरतः अगुल्फःसेहताःसर्वासहांगु
हेनयस्यनतथानिम्नतमलश्चैवसतसपेशिनाकरः ९८ कांचित्रायकमपरस्त्र्यानुशयानांसरवीदमाह अन्नेनिहितान्य·
स्तनाप्रयत्नतोभाविताविभ्रंशेवपलतयानिजयैवतेरसगुटिकेवहिपासीः ध्येतमनसियंत्रमध्येव भावितायथाकाम
प्रणस्त्रसेवितााहमगुद्धिजनकौषध्याधादिसंयोगाच्च चपलतयाप्रस्थितानानुरागतयानद्गुणनस्वभावतयाच रसःपा
रदः साहियत्नेनशोध्यमानेपियेत्राहहिनिःसृत्यगच्छतीतिप्रसिद्धंवहिर्भवनेनायकापदेश्यनुरागविषयता
भावः गुटिकायदेप्रसिद्धम् ९९ सर्विषयान्कादिरमिद्वरमध्येयामेपङ्कालिशयेजेन्यजनेषुमध्येषायदेकप्रसिद्धः
वस्तनस्तनयारेमतिस्वराकजातीयपीडाजनकत्वानुडायनेत्वंवर्णभेदादिजातीयशाडजनकत्वाञ्चभेदप्रतिभासः अथचमदि

ॐ
५२
52

रयदं अकाने मकारे अमात् मकावोतरस्यइकोरोतरेदकावोनरस्यइकामास्य भकारोतनेवयाह् याद्वियर्ययाच्च भिद्रयदं क्कालि
मर्थस्य त्वतत्य सिद्धिग्रहेनेतिभावः ७० कश्चिद्विषासु षागमनयंकीनी प्रियामदीत्तगमनाभावस्तत्र यत्राह अंबुदकदेवसे
हनमेदरतलमेवुजात्तिसंवोदयागाणः कृतकामरालाविपोगिनांमानसेजहतिकृतकमाश्चर्यमित्यर्थः अरालावकाना
नाविषसृत्वेहः त्वोन्नभावात् अथवश्राश्चर्यजनकामरालाहेसास्तदत्राहः तेहिसे अतिमानसात्येसरः समाश्रयंतेइतिमेप्रदाय
तथावदर्यंणेजलधरसमयेमानसे योतिहेसाइतिरातेस्तमरणस्यजातप्रायत्वात् वितत्यागयवकृतइतिविचेमानसेसरसिखोतेपी
तिविम्रः ७१ कस्याश्चिदितिविपर्ययोकाव्यनुमिमीतेकालयंत्यपीयमानेसीप्रेवश्रेतिपाणिनेः सूत्रोनिभृतास्मितवलितायः र
माननमानमयतिस्मवधूः राततसूत्राथोहि सूनासहोक्तौहृदसंतास्त्रीशिष्यतेसावप्रेवस्यातत्स्न त्वणमेववेत्तयोर्वेरूप्येयुवह
इशहो अपत्यविशेषेपरिभाषितोयथागार्गीचगार्ग्यायणश्चेतिहेहेगार्ग्यायणशब्दलोपः गर्गारिशहस्यवयुवहुपेततोगार्ग्यावित
सूपसिद्धिः अनयात सूत्रांतर्गतपदानामेवस्वानभृतार्थपरतेनयोजनाकृतास्त्रीप्रेवश्वतिवकाराः त्यक्तातिदतेवि चात्तितेयवेव
युहषायितरैयेमिदमितिलज्जयानिभृतेत्यादियद्वाकविहृद्यायामासक्तेनायकेतत्यानेहासोयेहद्यायाः स्त्रियः प्रवस्त्रावार्थः मा
दायवोप्यः काविदृरुजनमनाटसैरागाइमाणायोकस्यांविदिदमाह कमलाकरपिहितप्रियदक्षिणकालिताहगातिड
स्यः विपरेकतानकर्णः कलयतितस्यारतांततनिश्वासान् दक्षिणनयनस्यसूर्यात्मकतयात त्रिणेयानेननाभिमेडभोकम ५२

ध्रुणे सति तत्रावस्थाने समकोचमरेणडस्थोऽनवकाशानेनास्थितोऽन्यथाकमेमाप्रेस्वमनस्तादिंद्रियसंयोगविरहेणाविलंबो माभूदिति आशयेन
धायरतीतकालीनश्वासात् श्रोतेवद्वादरः रतोते सति नयनन्यासेन स्पर्शकरयोगात्कमलविकासे सस्याभविष्यामीत्यभिप्रायेणेति भावः
कश्चिन्नायिकापरिनहश्याहककदितानामिवतरसगर्भोणमभैकैणनयनानोकथ्येते ऽलंकाराः एवव्याजोक्त्यतत्वयाज्ञेयाः अस्मेकोवा
लगणोस्मृगस्लस्लरशनवनानोरसः शृंगारोगर्भैः आत्मनिपासो अथवरसागर्भैयासौतडपास्थितानुकूलविभागुपस्थापकत्वात् व्याजेन १
धीतरोक्तिः तदुक्तं अन्यैस्ताभिमतेपिवस्तुनि विधियोसौनिषेधात्मकइति अनेन विधेोकभावोविवदितः तदाहभरतः ईर्ष्याव नोभा
वानोशाभावमिमावगर्वसंभूतः स्त्रीणामनादरः कृतोविप्रियोकोनामविहेयः अनन्वयः संयोगाभावोमानादिकालिनः आत्मपः
प्रियेप्रतिपहृषोक्तिः एतेअलंकाराः प्रायएवनतुजनोतरसेवेधिनइवदोषाः कवितानामप्येते अलंकाराः काव्यप्रकाशेव्याजोक्तिः छुस्सनो
भिन्नवस्तुततनिगूहने अलंकारकौस्तुभे अत्रैकावच्छिन्नेस्ताम्रपमानोपमेयत्वे अन्यसक्तोनिषेद्धुतमनन्वयसेहमाचक्षुः इहास्या
धाभियातयोर्यस्यविशिशऽवोधायस्वयमेवप्रतिषेधः सवदुमाणोक्तविषयदोषः काश्चित्प्रियाप्रसंसत्राहकूरमूलेनमृणालेन
कुलमहजेनेकुसममान्येनमोदोजयसितेपरिमलेनपस्त्रिमाः पद्मीनीः तस्पर्द्धयातजयउध्यतोकरस्पमूलेनवाहूनासर्वेत्रत्
तीयाकरणेनेमकुलोपिमयादिसूचनेनतथ्यावभविष्येस्वतमततपीनमहूनोन्नतयपतेस्तनअग्रंसदाशास्तमतोमादशभावभावहे
तथास्तमूहृदर्पणेणमोजस्पर्णोविविडस्वप्रभेवदनेवरनारीणामहहफलदेशुभेकाश्चिदनरक्तग्राहकमलसत्वोक्तवकलशेलिकिक
कलसादिजातीयः यस्यगुणव्यतिरेकोविवक्षणेस्तनाणामपिनलभ्यः प्रसिद्धकलशासोत्पत्तिविच्छेदेननिर्गुणवेतन्तुणामपिगुणभावे

भासिः अनतरद्येत्वया ऽ संवेलत्तएपंडवीरमितिभावः ७६ कोविरहक्ष्यमानो सखीदमाह कठिनीभूतेनेनतवाशयेननितरांविलिस
ॐ मानस्य ठादियतेस्मनितरांवसंनिविग्रहेसितता अंतरन्तरागसत्वेपितन्नस्माख्यानाकठिनीभूतेतिसिप्रत्ययः एतेननायकानुरागा
५३ नौविवारणे अथचकठिनीखटिकातद्रूपेण कठिनीकटिकायोतितिविश्वः एतेननायकविरहेणतस्याअपिपाडुतयातद्विषयकशी
53 तिवेजने विलख्यमानस्यज्ञानविषयीक्रियमाणस्य पत्रेस्पष्टे खटिकयाल्लिख्यतेतस्यपांडुतोचितत्वादितिभावः ७७ कश्चित्प्रियाकु
चयोमेनोहारित्वातिशयमाह कमनीयताविलक्षणतमैवचोतोजयोः कुरंगाक्ष्यायदिहाहानिशलग्रोदेवच्छेदोपिविस्फुरतिविलक्ष
णतमैवचवक्षोजयोः कुरंगाक्ष्यायदिहाहानिशलग्रोदेवच्छेदोपिविस्फुरति विलक्षणतेशोभांतरप्रतियोगिकोत्कर्षेवत्वे अन्यशोभाये
क्षापकर्षेवारणायतमेति एवकारेणविषयनिश्चयस्सूचने हारोमुक्तावलीदेवच्छेदोसौप्रातयाष्टेकउत्यमरः अथचदेवतानोच्छे
दउक्तारक्षावाचकच्छेदपदेडलिंगमकाकाद्विरांते स्वच्छेदोक्षलदित्यादिदर्शनात् तथाचदिव्यांगनोपभोगिनामपिस्मरणंरागान्नहि
षयकेडक्तार्थसिद्धिरित्यर्थः ७८ काचित्कस्याभिसारिकोद्गतीदमाह कस्तूरीकानुलेपाधिवासितेयेभवद्वपुर्वेल्लीभातिभ्रमरपरीता
पुष्पाद्युपवायपहितिवसस्कारो गंधमाल्याधैयेतस्मादधिवासनेत्यमरः कस्तूरीभृंगाणांविवशतिविवभावः पुष्पाद्युपपदेनपस्यापि
तन्मयतत्सूचने अनेनवायवाल्लिपत्रस्यममेवतेनदृशीकरणयोग्यासीसशतिभ्रमरोहेनतन्स्याम्येतुतस्यामोवरसमवधानेनविजयोपधानमे
वसेभवतीतिसूच्यते ७९ कोविदनभिज्ञेनानाहतोसखीसमास्वासयतिकमठेनकठिनभावात्कतापिष्टेविषीदनरसेनं ननुभोगिना
यकेनोहनिश्वमानोप्यसेशिरसि रसाभूमिः कठोरतयाकष्टपावतारेणायतमर्पराजेनशेषेणमवेदाशिरस्येवधार्यसे अथचरसपदस्य ५३

मतयाबृबस्य पातत्वेन मेरुस्तञ्जपभूते इति संबुद्धिः केसरत्वमात्रानेतदुभयोः समाहारद्वन्द्वे एकवचनेक मेरुरिति रूपं तेन ठप्रसृत्यवद्धियाना
दरेणज्ञानशून्यस्वरूपत्वसंगमजनविजातीयस्य त्वक्शून्यप्रभादर्शनकठिनभावाडण्णनभित्तत्वात् एहेकृतालक्षणयानादृतापि विषादं
स्वस्य निर्गुणत्वेज्ञानजन्यदुःखं मायाः भोगिनाभोगाभिरेनेन नायकेन षष्ठीसमासो वा तेन गुणग्राहकत्वस्तुवने शिरसि ग्रानोप्यसेल
क्षणयानापि कान्तरमयेत्य वह्निद्रियसेन यावनतत्वेन कृतावज्ञः को नामान्तर्नेनमपन इतिमायेन तदवज्ञाया मेवानुतापोऽकौतत्वेन भिन्न
कृतावज्ञायामपीतिभावः ८० कोविक्लवतोऽशिनयतेकश्चिदमाह कलभस्यतवोरुभ्यांशुद्वैवास्केदितावयवभूता रेफान्तरस्यतस्यात्व
कृतः स्वरूपेणपरिभावः कलभस्यावयवभूता शुद्वैव विजिता कलभपदमध्ये रेफदानेन करभस्य स्वरूपेणैव तिरस्कारः कृतः मणिवेधा
दाकनिकरस्य करभो बहिरित्यमरः ग्रथवफारडर्जे नोमध्यगतो यस्य तस्य रूपस्य तिरस्कारादन्यस्यापि दुष्टसमायोगिनः परिभवः स्या
तदलयानकार्यमिति वेगपातघावकदर्पेन्द्रुमणेर्दृढे दारासीयानेभ्यः योगरेतभ्यः कामोपथाविशुद्धानेतः पुरस्वादिनः कुर्यात इत्ये
केतेष्वनेभयलोभाभ्यां हि योजयेत्ताभिः तस्मात्स्याडयपात्रयशुविरथिकानिमाणिकापुत्रः ८१ कस्मादिति विदग्धस्यजनायवादमा
लोकाकोप्याह कलयेकयैव विधुनासंप्रापितवासरेश्वरे शिरसि वद्धीभिः वपुराभिः सर्वजनोऽनुभवसिद्धोकः कलयाषोडशभागेन
प्रास्वादिनावईश्वरः शिवो राजादिश्च शिरसि निवासः कृष्णमतिकृततत्वात् पदेश्चारतत्वमेव च्यतोवक्रत्वेन सर्वैर्लोकस्यामेवादरनुविन
इतिभावः यथायकयामत्वयावाशीष्ट विहितो वृद्धिं याद्दमेव वृद्धिं निमित्तिस्तत्क्रमयः कलयामूलद्रव्यहृद्धाप्रत्यवावो न भवति वृद्धी

भिः स्वरूपतो ह्रद्वेन पिशुनह्रदि स्थककलादोषो भवतीत्यपि ध्येयः ८२ काश्चित्सहृदयमुपदिशति कथितजलताः शिशिरा उस्रस्पर्शो
ॐ. सहसवन्मीनः केचिदनुस्नातशीतस्पर्शो जगत्प्राणाः शीतस्पर्शवज्जले उस्रस्पर्शवत्तेजः वह्निपदं रूपलक्षणं अनुस्नाशीतस्पर्शो वै तौ
५४ पृथ्वीपवनावीतिषिकादिप्रसिद्धोर्थः अथ च शीतलस्वभावाः कथितजाड्याः मृदुतराणां लोके शाकभावख्यापनात् अततीव्रा
54 स्तु कुसमालिनेव तस्य आवारणे येषां तथा तदाहस्मृतिः यत्कोपे तेजो जयतिय ऽज्रुहोतिय हातपतस्त प्यतियह दातिवै रोवनिस्तहरते
स्य सर्वमोचः प्रमोभवति कोपनस्य हारीतोपि कोपे प्रक्रमस्तेषामप्य बहुमतो भवतीत्याह अनुस्नाशीतस्पर्शनात्येनमूतमृदवो
नाप्यतितीव्रास्तु अचलाः सर्वदा पदभ्रेणाभावात् जगतः प्राणभूताश्च सर्वप्रियत्वात् अतएतादृशेन भाव्यमित्यर्थः ३ काश्चि
त्प्रियावचनमाधुर्यं स्तौति कलकंठकामिनीनाम प्रतिभानोऽपरस्तु बालपितृअर्थविशेषविहीना स्तुहिः तिवाचः समस्येति प
देन तरायेत्तयाम धुरस्वरत्वलाभाय कलकंठेति यौगिकेपदे कलो मधुरः कंठः प्रकीर्तितइति रत्नकोषः ततोपि स्त्रिजातीयानो
तदतिशयात्र दर्थे कामिनीति बालहृद्वेतरपरे प्रस्तानवनवोल्लासप्रणालिनी प्रतिभामतेति रूढः तहीति कोकिलग्रहान्न कोकिलं
प्राह्लानुकरणे अथ च वादिनः प्रतिवाद्ययेकथासामर्थ्यविरहे निरर्थकाः पाददूरणमात्रप्रयोजनास्तिहीत्यादिनिपातायथानियो
ति तद्विवस्महृदवैपाददूरणेऽत्यसरात् तद्वदत्रापीतिभावः ८४ काश्चित्केचाकलापावलोकनोन्मुदितश्चाहपठितसोषितनी
वनविषयः कविनिरुक्तेषु जेदिह गनलदस्यसंजीवयतिस्मरं यस्मात् कवः केशोहृहस्य सहत्त अकविः शुकाः पदेकवीनां काव्यवार्ताः ५५

णां संप्रदायात् कवेन शुक्रशाकाशस्मृत संजीवनविद्यापठितेति पुराणविदः कविः काव्यकारे स्मृतौ कविर्वाल्मीकि शुक्रयोरितिवि
श्वः ८५ कस्माचिद्विदेशागमननिवृत्तेश्रष्टस्य सख्योदमाह कलरवलामौक्तिकदायतेडलाश्रोमाविसृज्यत्य कोऽकरकोलकरयमा
भाषिनः सौयेरनिकलहत्रुटितहारात्रिपातेतानि मौक्तिकबीजानितेतुलभ्रमेणपारावतैर्गृहीतानिततः काठिन्येननिगरणा
भावाद्विशेषदर्शनेनविमुक्तानितत्रविद्यतयाकरकहाष्टिभ्रमादवशाङ्कनत्वानेननिध्वन्तइति भावः पारावतः कलरवइत्यमरः
यद्वाकुत्रविग्रहेमुक्तविथमुक्तापलानि दृष्टाकरकाभ्रमेणावर्षीषमयारेभ्ममभिमन्यमाना अवधिदनेपिनायकानागमनेनवि
भूतडरवस्यो नायिकोसख्यी भ्रमखेडनेनसमाश्वासयति ८६ काश्चिदनवतो अकार्यमपिलोकसंग्रापपश्यनाह कर्मणान
खलुविशेषोविभवतोगण्यतेजगतिपश्चात्त्वयेनकथितः सरमः पंकोपिकितिरितिकविशेषोविहितनिषिद्धविहितनि
षिद्धभेदः पद्मस्यकमलस्यपश्चायालक्ष्म्याश्च संबंधेनपंकः कर्दमः पापेवकीर्तिः पंकोयपाप्मः अशीपंके पुमान्पाप्मेत्यमरः
कीर्तिः प्रतापयशसोर्विर्विस्तारेकर्दमेपिपेति विश्वः तथाव श्रीसंबंधेनपापपापेकर्तिरेवोच्यतइति भावः यद्वा हृतीकोवि
दृक्षद्वयमत्रपपतौस्थिरीकर्तुमिदमाह ८७ काचिद्विरहिणाह करन्ययतियोदिनानिजलयाकांतेपरेहरतिनिद्रां
घत्वेवासमसहमकर्येविस्तारहीनतोदृणशुः कल्पवत्करोतिकल्पयतिविरहेणदिनानायमतिदीर्घत्वाभिमानात्पदेदिना
निकरोतिनिद्रोकान्तेनायकेजलयतिद्रः खाकरोतिपक्षेसूर्येकांतेदीर्घत्वाभिमानात्पदेदिनानिकरोतिनिद्रोकांतेनायके

ॐ॰ ५५
55

ज्वलयतीङ्गःखोकरोतियत्रेसूर्यकांतेदीपयति कांतोरमनिप्रियेचारावितिविश्वः निद्राहरणे अस्येताभावः पक्षेप्रवोधेनतद्धिंस :
एवंवतदसाधारणधर्मेवदवाद्धिरहस्यसूर्यरूपतयुक्तमित्यर्थः ८८ काचिद्धक्तकेनसंगमादिच्छतीदमाह कलधौतकलशभाव
मृदेतदत्रोजयोस्तवहितयेमदनार्चनायनवपदमां किं शुकदामावितंरचितेकलयौतेरूपहेग्रीरितिविश्वः नवपदतत्प्येयत्किं सु
कदामेत्यन्वयः देवावोदावपिमाल्याग्रलक्तताः कनककुंभाभवेनीतितयोस्येलाशतेननतडतरमपिकांतस्यसंभोगेक्त्वाखेजनेन
कारणसतेयिकायांनत्यतिरूपाविशेषोक्तिर्व्यम्यते ८९ काचिद्दूतीनायिकामाह कर्कशतान्त्रितहृदयागहराजगतिरस्यासि
संप्रतिभूषितरथ्यावलसर्वस्वस्मरस्यभवकशतामध्येक्कुलस्यित्यनुरोधादिलंववियानात् पक्षेकर्केश्वेताश्वराश्रितासितः
कर्कइत्यश्वप्रकरणेअमरः गजराजगतिरिवगतिर्यस्याउपमानपूर्वपदोबहुव्रीहिउत्तरपदलोपश्च पक्षेगजनताजानोगतिर्यस्या
पदेनचरणेनत्रस्येतेरमणीयाग्रथवयदातिभिसहिताभूषिताः भिसारगमनार्थरथायया रथ्याप्रतोलीविशिखेत्यमरः पक्षे
सेक्तताबथ्याबथसमूहोयत्रवथ्याबथकट्यारथव्रजेइत्यमरः वलस्यसर्वस्वंत्रैलोक्यजयसाधनतात् अथवहत्यश्वरथपदातसे
नोगस्यात्रत्रयमित्युक्तांगयोगात् त्वमेवतस्यसैन्यकार्यंकरोषीतिभावः ९० कश्चित्प्रियामाह कलशेनभवदुरेतहंसस्पर्द्धेन
जायगायमयमार्कुंकंवुग्रीवावतेमृग्यादिसमर्पितेतवभ्यंकुंवुग्रीवाजिरेखासेत्यमरः तस्यतवक्तवस्पर्द्धोनयिकारेपितत्स्पर्द्धाविया
नतिवेयनदोषभुद्धार्थेतेनस्वासाधारणयमेभूतेकंवुग्रीवावतेत्वम्यमेवदत्तेश्रमोयिस्तोत्कष्टमांतोसायस्तीयेविशेषयमेतस्मैप्र ५५

यच्छतीति भावः भविष्येस्मदंरैस्वात्रयं यस्याग्रीवायावन्तरेशलेमाणिक्योवनभक्ताथ्येमादयाति विभूषणे ९१ कांचिद्दमानोस
खीदमाह कलिरेषभीमतनयाप्रियं प्रविष्टोपितेहृदयेनस्यात्मविरः स्यायदिष्टः सहसाहिनायकैनैवभीमोनानिवीहादिजं
भयंमनेसख्यादत्रमतिः यथामप्रियमेतदपर्यालोचनात् तारशेतवहृदयेप्रविष्टोपिकल्लिमोनः नायकेनप्रियेणदष्टोदर्शा
तान्तनयाभ्योनिरस्तः चिरकालेनस्यास्यतिपदेभीमस्यरात्तस्तनयायादमयंत्याप्रियेनलेप्रविष्टोपिकलिरोगविशेषः स्त्रहीनो
सर्पाणांनायकेनकर्कोटकेनदष्टश्चिरेनस्थितवानितिभावतेस्मदंएवंविश्लिष्टेतणहृदयेनलाभेदमारोप्येयमुक्तिः ९२ काश्चि
दयितामाह कर्णेवसहकुंडलभूतोगनेत्राखनायितेप्रियतेशक्तिरमोघाममस्तहृदयावभेदिनीविचित्रसहजेकर्णभूषणेतेनयो
रपतात्पदेशरीरसहोत्पत्तियोयत्कुंडलेतहत्ता श्रंगनेइतिसंबुद्धिः श्रत्रशरीरेश्रमनानातवकस्मेनश्रोत्रेणपक्षेश्रंगदेशास्यनेत्रा
नायकेनकर्णेनशायेयेन श्रमोघाफलाव्यभिचारणीसर्वेजनहृदयमोहत्नमाशक्तिःसौदर्यातिशयोयार्थतेतेनतयस्यकस्याविदे
कस्यैवहृदयनिवेदारिणीशक्तिरायथविशेषोदयेरतिव्यतिरेकः ९३ कांचित्सखीदमाह कन्यकेयेवभवताकुंतेवसासिद्धमेत्र
यानियमात् केनचनाऽनाकलितःसहसकरसंगमः प्राप्तःकन्यकायाऽहृदयैवनियमेनसर्वदास्मृतरांसिद्धोमंत्रोनायकसगय
त्वोयस्याःफलायोगायवद्धेदेनाःस्येरत्नानेवसिद्धतेसहसेसंख्येहृषाणंकरैः सहसंगमोलब्धःकुंत्यापिकन्यादशायामेवानि
यमात् दुर्वासःसमाराधनात्स्मृतरांसिद्धःप्राप्तोयथेष्टदेवतासमाकर्षणसमर्थोमंत्रोययानारदृशाकेनयमत्नावः सहस्रकिर

उ॰
५८
56

णस्यसूर्यस्य संगमप्राप्त इत्यर्थः ५४ कवित्सत्पुरुषेण प्रेमाविषयी कर्त्तुमात्रमपि अस्मिंस्तथा वभावमालोक्य कोप्याह कर्त्तुम
पीष्टो हृदयेन लभेतैनत्तदास्पदं इष्टः ईशेनापि निधात्मितमत्या कंठे हि कालकूटविषं हृदयकरणेषा प्रीतिविषयीभावेन तदंतः
संयोगेन वर्जितात्मितभोक्तुं इष्टमपि रहस्तद्रूपसामान्यमीवच्छिन्नतदर्शनायविषमिति तस्य कंठ एवास्थित्या हृदयप्राप्ति
नैजातैवेतिभावः ५५ कावित्संकेतस्थानं वल्लभेन नामकं प्रशंसतीं सखीमाह कच्छपतायेन धृताते नैवनृसिंहतापि विको
लतयापि हि संगो भवेन्न वेदेवमस्यैव जलप्रायमनूपं स्यात्पुंसि कच्छस्तथाविध इत्यमरः नदीतीरगतनिकुंजपातिरल्लतिभे
गादिति कच्छपः तस्माद्वा येन धृतः नृसिंहत्वे पुरुषश्रेष्ठेनापि तेनैव धृतास्युउतरपदे व्याघ्रपुंगवर्षभकुंजराः सिंहशार्दूलनाग
गाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचरका इत्यमरः एवं चेन्न कुर्यात हि लतयावलीमात्रेण वशिष्टेनापि उत्तमया सह कोवा संगो भवेत्
तावन्मात्रेण जनदर्शनीवरणादावयोस्तत्र संयोगो नस्यादेव अथ च कच्छपता कूर्मेनायेन धृताते नैव नृसिंहतापि कोलतया
वराहत्वेनापि ऽ स्यैवनुभयोः प्रकृतिभूतस्य संयोगो न भवेत्किं तस्यादेवत्रयाणामेकविस्ष्णुशरीरत्रयाणामेकविस्ष्णुशरीरत्वादि
तिभावः २ कश्चिन्नायको संभोगोत्सवयन्नाह करकावलीयया धौतनदेशाद्धर्षांकुरंगाक्ष्याः मुक्तावलिरिवपतिताविराजते गो
यवाह परिमर्दात्संवद्यात् मर्दनाविपतिता मुक्ताफलानां राशिरिव विभातिवर्षोस्तनापि कारोयेणमेयेस्तनामेदारोपइति
परेयरितद्रूपकेतन्मूलं स्यगांधवाहेतिद्रूपकेतस्य कवकोपकौमुक्ताफलोत्येतोगतमिति संकरः ५६ कश्चिद्दत्तजनेनमृत्वे ५६

पंडितयोः पूर्वेयरितरूपकेतन्मलेवगे समोनकक्षाक्रियमाणेयथपत्राह कषदशदानपरिषदास्वरूपविभावितेयावत्त ताव
कोवनकात्रेमकनकैः समशीर्षिकामपिमहस्वः कः स्ववर्णपरीक्षायाणः स्वरूपेनविभावितेनविचारिते कोचनपारमार्थिकस्ववर्ण
कृत्रिमकनकैः कनककारीकृतथातेनतैः सहः समशीर्षोशिरोयस्योक्रियायांमासमशीर्षिकाराककक्षागणनमितियाव
त् कृतेत्वपरीक्षणेस्वयमेवान्येषामकर्षमाकलयेतीतिभावः तवापिगुणग्राहकमन्त्रियावतिशयाविभीवेकृतकपंडितखडमे
दानोविडनादन्येषांभ्रमोनिवर्तयतीतिभावः ६० कोविद्विरहिणीसखीमाह कर्पूरताभ्रमरकुलैपलाशनिवहेषुसमयापि
वनसा विरहिनिवहेणयषामवाप्यनाश्वासः स्वनयवराहिमाणलमेषु किंपुष्पकथेषुभृंगैः संयोगेनकर्पूरताविचरूप
वत्तासमपादिताकवलानांतेषांतद्धयशंसाभावमाशंक्यसंसंयोगेनविकडः विवियात्तमित्यर्थः अथवपलाशकुर्वेरयोरात्
स्वरूपार्थ्याभेदात्पलाशानांकर्पूरत्वकरणेसिद्धसाधनमेव तथापिपूर्वेतद्रूपते अप्रामाणपक्षानेनअनरपितत्कृतमितिभावः
काचित्रायिकावस्योऽप्रियायश्रावेदयति कल्याणप्रकृतिरयंसेदयतस्यास्वयग्रणयः मदनारलतापादपिनकाचिदपकर्ष
माप्नोतिकल्याणीप्रशस्ताप्रकृतिर्यस्यरमणीयविषयकत्वात् यदेकल्याणेस्वमेवांगितडपादानकः तिनतस्याः पित
डुयतात्रेपः त्वपादोतस्यनपादानहतिइयतसाक्षाद्याप्यजातिमन्नानियमात् सवलेस्यात्येताग्निसंयोगेप्यनपवयादनना
गस्यापितथात्वेनहानिरितिभावः ६१ कस्याश्चित्सौभाग्यंस्तुवयतीकाप्याह कोतस्यकृतेतलानूदरसिंहरपरागनेजि

ॐ ५०
57

तान्वीत्तः अवनमितवालानिभुवनविषयेयाभिः सखीभिरुच्छ्वसितंहेहेतेतरविरहप्रमासहकारेणनायककुंतलेषुनायका
सीमन्तामहीरनिपतनस्यछुरूषायितमेतरेणानुपपन्नेस्तदनुमानमित्यर्थः ततत्पूर्वपत्तद्वयेमुक्तोकांतेहृतनुरुहषायिता नायक
कुंतलव्रतिसिंहूरनिपातनासीमेनकृतादितिवोध्यंनायकानुरागविषयकज्ञानेनसखीनामानंदः काश्चिद्दोषगर्हामाहका
र्येनितांतनिंद्येपिवभवतिकेवलेदोषः मिथ्याभावेसाध्येनयतोहेतुः किलजडत्वेनियकार्येदोषेणैवभवति यथाजडत्वे
नप्रपंचमिथ्यात्वेजडत्वस्यदोषत्वात् मिथ्यात्वस्यापियत्वादितिभावः अथत्वाकाश्चिन्नतविदाह अतिनिंद्येवपद्धेतौवि
हितनिषिद्धकार्येदोषोमिथ्याज्ञानमेवहेतुः यतोजडत्वेनहेतुः यतोजडत्वेनहेतुनाप्रपंचस्यअसत्वंसिध्यतितत्प्रावकमोनुनुष्टा·
नादिकंसर्वमविद्याविलसितमेवेतिभावः विमतेमिथ्याजडत्वात् शुक्तिरजतवत् इतिप्रयोगः मिथ्यात्वंसिध्यमानाधिकरण
त्वेताभावप्रतियोगित्वेजडत्वमस्वप्रकाशत्वमितिवेदांतावेदः २ काचिन्मायायाचारीमायवर्तनीयइतिन्यासेनसखीमाह कामम
तिचित्ररूपः स्तुरभिरयंतावदप्यरसएव कथमत्राक्रियतोसखिभावयन्नैसर्गिकस्तेहः चित्रेअद्भुतजनकरूपेसौंदर्येयस्य पदे
चित्रत्वे नानारूपवद्वयवारवावयितव्रति विजातीयरूपत्वे सुरभिःसुगंधिः कामनीयश्च असमोकिंप्रेयरसत्वादधमा
श्रीलपदेरसपदस्यभावप्रधानत्वान्निमत्तेजलत्वेपत्रतया ततश्चस्नेहस्नेहजनकगुणविशेषस्यजलमात्रगुणत्वात् अ
न्यत्रासंभवः अतोत्रनैसर्गिकःप्रत्याख्यानायावेभिन्नप्रणयःकथंस्यादितिभावः ३ काश्चित्प्रियामाह कारीरीसुखमानववहति ५०

हारेहसतिरत्नानि अतएवेहपयोधरसमुन्नतिस्तिरसतेरसहेतुः पालाशोहरितोहरिदित्यमरः करीराण्यंवंशांकुराणांमिथ्यंकारीरीतः
हृतिहरितत्वसजातीयत्वात् तादृशीसुषभोनुत्कृष्टो शोभावहेति वंशांकुरेकरीरोस्त्रीत्यमरः पदेसहृष्टसमासोगोकारीरद्दष्टिविशे
षकरीयाहृष्टिकामोयजेतेतिविहितोपयोधरः स्तनोमेघश्च रसः शृंगारोजलंच कारीर्यापिहाष्टिप्रतिबंधकनिरासेजलंवर्षतीत्यर्थः ६
कोपिनायिकामाह कालीयकमनेनाप्युपस्कृतायाविशेषमेवाकवरीकलिंदजेयंवहतीवजातियमेवरसेकालीयकेसंगति
विशेषः तद्द्वयेनसमस्कृतकवरीविशेषेणसेवनीयाभवति प्रसिद्धकालिंदीनकालीयकाख्यसर्पविषानलसमयोगेनअसेव्या
भूतश्चतोस्याविलेपनेरसयोगोयुक्तइतिभावः नागकालीयकादिरूपकोषः कावित्सखीकेतस्थानेसूचयंतीसखीमाह कालिंदीयं
सहचरितमालनीलायमानतीरांताकैवर्तकन्यकायांपराशरोयत्ररतिमापत् नीरांतलतांतमतेननिविडत्वेसूचनेतीरस्यवर्षा
सजलाकृततयाकथेतत्रसंकेतइत्यतनुक्तं अतेति यत्रपूर्वंतीरमासीनत्रतथात्वेपि तत्समीपदेशेनयोगात् यदितलनुपेतदेश
शमात्रेतीरपदेनपरत्वेनदशेतपदेस्वरूपार्थकेअतशब्दकोनात्यियपांथमनुव्रजेइत्यादौस्वरूपरतेस्यभाष्येदर्शनात् तथाच
यत्रतादृशासेयमवतः पराशरस्यापिमनसोभेदयादागम्यागमनेजातेतत्राप्येषाकावार्तेतिभावः अकस्मादेवनायिकोतरसे
सर्गोगणिप्रियेकुपितानायिकासखीदमाह कालवशेनविपदेहतिरभूत्प्रियतमस्ययदितस्यतदपिनसुभुतथाविधसंबंधेने
तिमाविषदः तथाविधेनतदपेक्षोक्तवतानानपूर्वकेण ततएवाकस्मात्तथानथाभूतेपितस्मिंस्त्वमेवदृढमनुरक्तेविषमामाभू ः

उं. ५८ 58

यथा वह्निमान्धूमादित्यादौ संयोगसंबंधेन वह्न्यभाववति काले कालिकसंबंधेन धूमस्य हेतुनिरूपिततथाविधेन हेतुतावच्छेदकसंबंधेन तस्मि-
न्नवृत्तेर्न व्यभिचारस्तथा साध्याभाववति हेतुतावच्छेदकसंबंधेन वृत्तित्वस्यैव व्यभिचारपदार्थत्वादिति भावः कापि अभिसारादागतस्त्रा-
त्वीमाह कापिलतासविसेवनमात्रेण परं प्रसूयते श्रेयः प्रकृतेः प्रपंचहेतोर्बंधपुरुषस्य यत्र गुणभूमेः कापि परमाश्चर्यजनिका
लतावेत्यस्यादिः स्वस्य परिशीलनेन मरममाह्लादं जनयति यस्या अधिकरणभूतायां प्रपंचस्य प्रियमिलनानुकूलव्यापारसमुदाय-
स्य हेतोः कारणभूतायाः अत एव प्रकृष्टायाः कृतेर्यत्नात् गुणानां भूमिराश्रयस्य पुरुषस्य नायकस्य वपुः स्ववशीकरणं भवति अथ
च कपिलोक्तत्वात्कापिले सांख्ये तज्ज्ञानेति कापिलाः तद्भावः स्वज्ञानमात्रेण परं मोक्षलक्षणं श्रेयः सूते यत्र गुणानां सत्त्वरजस्तमसां
भूमेः स्थानात् प्रपंचस्य जगतो हेतोरेतादृश्याः प्रकृतेरव्यक्तात् पुरुषस्य नमात्रेण ईश्वरस्य वंधपरवंधो भवति तत्र हि प्रकृतिर्गुणत्र-
यवती मूलकारणं ईश्वरस्य वंधो नापि मोक्षः किंतु विवेकाग्रहमात्रे तदुक्तं तस्मान्न वध्यते नापि मुच्यते नापि संसरति कश्चि-
त् संसरति वध्यते मुच्यते तथा नानाश्रया प्रकृतिरितीत्यर्थः ८ कस्याश्चिदवस्थां नायकाय वदति कांचनदशामुपेता भवद्वियो-
गानलज्वलिता शैवालनिकषलग्नासारा गापि क्षमावहे कांचनविशिष्यनिर्वक्तुमशक्यां त्वजनि कां अथ च कांचनस्य सुवर्ण-
स्य दशामिति समासः शैत्यार्थितया शैवालयोगः एतादृशतया अनुरागोत्कर्षं प्रत्याययति सुवर्णमपि वह्नितप्तं निकषोपलसं-
योगात्स्वरागं प्रकाशयतीत्यर्थः ९ कस्यांचिदपकृष्टगुणायामासक्ते नायके काप्याह कारणमदृष्टमेव प्रणये गुणराशिरस्म- ५८

याऽसिद्धः इति हतविपिनासहचरिवैफल्यमनायि गुणस्तुष्टि कश्चिद्गुणवत्स्वप्यननुरागात्कश्चित्तदभाववत्स्वनुरागोदयाद्व्यान्वय·
व्यभिचारेण गुणो नानुरागहेतुस्तेन वानुरागविशेषप्रवर्तकहेतुत्वं स्यादिति वाऽऽनिर्गुणविषयकस्थलीयावश्यकल्प्यादृष्टवि
शेषकारणत्वैव तत्सामग्र्यासिद्धेः अन्यथाऽदृष्टविशेषेणासव्याप्तिहेतुत्वापत्तेरिति भावः यद्वा काचिदत्यासक्तवल्लभाऽऽदृष्टमात्रेण
नुरागोत्पत्त्या स्वस्य गुणाभावमाशंकमानां कोविदिदमाह २० काचिदसुदारहृदयत्राह कामं कवहृत जीवाश्रपितैवैतन्मावि
रहितापव कोटिज्ञषामपियेषामासक्तिर्मोगणत्वा रोपितजीवाजीवेतोपि आत्मविशेषगुणजनकात्ममनःसंयोगो जीवन
मितिवर्द्धमानः पद्वेष्टताजीवायावीयेनचैतन्यविरहसत्कार्यरहितत्वात् पद्वेस्य पुष्टे कोटिस्तत्सेव्यावच्छिन्नद्रव्येत्रयेच मार्गण·
याचकावाणश्रयत्यागोऽनादरः प्रक्षेपश्च मार्गणो याचके शरे इति विश्वः २२ कस्याश्चिन्मृदुप्रकृतावपरज्यतीदृणा स्वभावायाम
रक्तेनायकेकाप्याह काठिन्यमृदुतावेत्यत्र किंचित्करं हितयसगुणोन्यपवयेन प्रविशात्येतर्व्दहिर्गतोप्यर्थः काठिन्येनानुराग
प्रतिबंधके मृदुत्वेन तज्जनके इत्यर्थः किंचित्करत्वाद्यर्थः गुणः प्राग्भवीयसंस्कारादिः अंतः प्रविशत्यनुरागविषयो भवति अयच
पाषाणक्कसमादेप्रतिबिंबानुदयात्कठिनमृदुतानादरेण समुज्ज्वलत्वरूपो गुणोऽन्यपव येन बहिः पदार्थोपि तत्रप्रतिबिं
बितो भवतीत्यर्थः स्वच्छद्रव्याभिहितेचक्षुःपराहत्यबिंबमेव गृह्णातीति प्रामाणविदः २२ काश्चिदुत्कंठितः प्रियामाह काश्मीरे
णतुषाराद्रितिपरसंयोगकृन्तकमन्वमय लब्धस्तनसंगात्मेकनकादिस्पर्शसौख्यमपिकुंकुमस्य हि वैमेतत्संयोगोपपादके

ड्रो॰
५९
59

काश्मीरेतिपदेश्लेषगरागायकवयोः कुंकुमस्पर्शेनस्वमेहस्पर्शेकौतुकमप्यनुभूतमित्यर्थः अत्रकुंकुमस्पर्शेनस्वमेहस्पर्शजन्यविजाती
यसुखानुपपत्यातयोस्तन्नादात्म्यंध्वन्यतइतिरूपकालंकारध्वनिः एतेनतत्कुंकुमपरिरंभेणैवस्वर्गसुखानुभवोभवतीतिव्यंग्यम् २२
काचित्खंडितानायकमाह कांतारतोपलब्धाउदर्शीवहसिविग्रहशरीरेसंततमनन्यगतिकास्तामवगाहामहेतदपि को
न्तायामिहनायिकायांरतस्यमार्गस्याईर्ष्ययाउदर्शीते अथचकांतारेतेदुर्गतेकांतारेवर्त्मदुर्गममित्यमरः यथामार्गेतराभावे
दुर्गमार्गेणापिसंचरंति तथानायकांतरगमनानर्हतयातत्र्येवरम्यामइतिभावः २३ कश्चित्सदसतोस्वभावमाह काला
गुरुरतिदाहेसौरभमुद्दिरतिसारसमदाहे उभयत्रापिसिताभ्रोनकदापिसिद्धनः सर्वेकाष्ठेकालागुरुदाहएवसौरभंप्रकाश
यतिपश्चस्थेतग्रदाहएव तस्यदादेरन्यगंधाभावात्उभयत्रापिदाहेतदभावेन सिताभ्रोहिमवालुकेत्यमरः कर्पूरस्यदर्प
स्यापिसौरभातिशयदर्शनात् कालपदेसंगेध्यतिरिक्तपरेअथचकालोमलिनाचारः अगुरुर्लघुहृदयश्च पीडनादेवइष्टा
दिददातिपश्चवत्कोमलहृदयस्तुस्वयमेव एवंपूर्वार्द्धेनसदसतोःस्वभावमुक्तोत्तरार्द्धेनात्यंतसदसतोराह अतिकाठि
ण्यकोहिकएवहिशरदवरितोविपदिवापरोपकारमेवकरोति काष्ठवत्कठिनस्तुनोभयत्रापीतिभावः २४ काचित्खंडिता
दृष्टनायकमाह कालिकयास्वयमेवतदाननेसुभगास्यगाकांतेवाचोयुक्तिपटुतेतवेति किंनामतच्चित्रं कालिकानयनत्व
वनलयश्रोजननिर्वेयतेस्यामतेवाचोयुक्तिरितित्रावादिकपश्यद्रोयुक्तिदेदहरेधितिमलक वाचोयुक्तिपटुर्वाग्मीत्यमरः ५९

हृत्तापरायस्तत्उन्मार्जनोपायावश्यकत्वात् अथवयस्यस्य वैकालिका सर्ववाङ्मयजननी देवी संनिहिता भवति तस्य वा· ६०
चो युक्तिपटवे किमाश्चर्यमित्याशयः २६ कश्चिद्विषयांतराद्विविच्याह किमपि कमनीयतायाः कविताजोऽस्य भुवो वैजात्यम्
हृदयानियदवगाहात्तदितरविषयान्निवर्तते किमपि निर्वक्तुमशक्यते पीतत्वदीरयायुर्योदिनिष्ठं वैजात्यवदनुभवसिद्धतयाऽउर
यहृ वे कमनीयतानिष्ठं वैजात्यमस्मिकाव्यविशेषणे स्त्रीविशेषणे च विजातीयकामनीयकावगाहनेन मनसो विषयांतरव्या
वृत्तेः रसस्य ताणिकयावमयते पिधारावाहिके क्व यापुनः पुनस्तस्यैवावगाहनमिति विषयांतरे च तथा नियमाभावात् तेन स
वेद्यान स्यैव स्वविषयेतरविषयकत्वात्कोत्र विशेष इति शंकानवसरः २७ काचित्कलटायास्सखीमाह कीचकहे देसहचरि भीमे
नज्वलनतेजसादग्धं येनाकारिविहारा कोऽस्यानि भृत्तेव कांतायाः महता ज्वलनमयेन तेजसा वेशावनेदग्धं येन नायिका·
यो अभिसरणे गम्यमेवस्थापितमिति विवादितार्थः वह्निसदृशप्रभावेन भीमसेनेन कीचककुलेनाशितं इतिमायेन द्रौपद्याः से
भोगेच्छा विहितेति यथाश्रुतार्थः इदंच विराटपर्वणि प्रसिद्धं तयाचस्यानोतरमन्विष्यतामिति भावः २८ काचिद्विरहिणी वर्षा
समसखीमाह कीलालसत्तया पिप्रत्यक्षविशेष्य धूमयोनितया किं नेह सिध्यति घनानेह सिता दात्म्यमनलस्य कीलाले जलेन
स्यसं तया प्रत्यक्षविषयो धूमयोनिर्मेघो यत्र तद्भावेनापीत्यपि भिन्नक्रमः मेघाभावस्याप्यदापि प्रत्यक्षाद्विशेष्येति पदे यहे
हे योर्ज्वीलकीलावितमरः कीलाभिर्लसत्तया दीप्यमानत्वेन प्रत्यक्षगम्य धूमजनकत्वेन चेत्यर्थः तयोस्तादात्म्यसंबंधेन वह्निया

पतात्तद्धितिवद्भ्रमेदासिद्धिर्मुक्तेत्यर्थः २१ काश्चिदसतीमाह कुर्मेः किंचरस्यविरंकुलाचलाध्यानमेवमतिलेख्यस्वयमीश्वरेणजगतो
ऊँ· स्नायगेसिरसिनिहितासि कुलसमुच्चवलेश्वविक्लिखेपरेयर्यागतेश्वधानेश्रावारमयहायपह्नेकुलाचलस्यहिमाद्रेर्मार्गमतीतस्य
६० रोपिवतीतिस्वर्गेपिवतीतिस्वरायोड्रावारःतेगच्छतिस्वरायगातारशीतिसेवुद्धिःकेनचिन्महतासमाहृतासिचश्चचस्वराणोश्रा
60 यगागंगाजगदीश्वरेणशिवेनसिरस्यारोपितेतिभावः २० कस्याश्चित्सौभाग्यंस्तुवयंतीकाप्याह कुचयोद्वयेहंवेदस्याशीतिवे
स्वग्मिमहेमेतस्याःविवेप्रतिभुवतीनोतद्व्यतिरेकेपियन्नदभूत् अहंवेद्दीनखदन्तविशेषः मागच्छहस्तविशेषश्चैवस्वग्विहृत
तेपराङ्मुखेतेचतद्व्यतिरेकेश्रपूर्हंवेदाभावेपितहे स्वग्विस्वासिन्नायिकानखरागमाशोकाताभोवेस्वग्वि अत्राहंवेदरूपवै
स्वग्विजातीयकारणाभावेपितदुक्तेर्विभावना २१ काचिन्नायकस्यसौभाग्यंस्तुवयति कुलिशेमनस्तवेदंनयदप्यमेना
शक्यमादाते तदपिविभुयायिपेनस्वहस्तपरिवर्तितेनकृते कुलिशेकाठिन्यात् श्रादातेस्वासिन्स्थिरीकर्तेहस्तेनथार
यितेचविभुयायिपेनपरमविदग्धेनदेवराजेनइंद्रेणवस्वहस्तपरिवर्तिसाथीनेस्वकरसंभुक्तेयतथावबद्धस्समासज्यकुचा
यस्थिरीभूतातमवैवस्थिराजातेतिभावः २२ काचित्स्त्रियानुरागादेवस्त्रीणांप्रतिष्ठास्यादितिस्तुवयतिकाप्याह कुंभप्रदेशाम
श्रस्वदपितस्यगाढत्वतोनविभिन्नेगायेतिवीदयदेयःसौभाग्येसत्यभामायाःयेरावताश्रमातेगरावणाभ्रस्यवल्लभाइत्यमरःस
त्यभामानरोयेनमारिजातेजिहीर्षतिभगवतितदुत्तणर्यमुयतेरेहे गाढेरावतयोस्तुहेग्रहतेतदभिप्रायेश्चवोर्ईयतेनस्तनवि ६०

पत्तनकं भविपत्सातासामानेदोत्पत्तिः स्रविता तदाह गुणाभ्यासात्तान्महानल्पः स्वयमन्येन वाकृतः करोति महतीं प्रीतिममका
रोपकारिणः २२ काचिद्व्यातर्वर्णयति कुरुविंदकंदलरुचः किरणान्तरेण गवाक्षमार्गेण प्रविशंति देव युवती विच्छेदाडघदह
जइव कुरुविंदो रक्तमणिः युवती शाहोभ्रमिश्रणा इत्यस्य शात्प्रत्यये उगितश्चेति ङीप्प्रत्यये साधुः विच्छेदे प्रियवियोगः श्लेषाद्दात्रभेद
श्च एवं च प्रियगाढालिंगनसे पत्राभेदतद्विभागलग्नशोणिततमत्वेदाते एवं चात्राप्येषां प्रियविश्लेषहेतुत्वमिति व्यज्यते २४
काश्चित्प्रियामाह कुरुराजइव कंठात्तस्त्वैवषकर्णैः समाश्रितः सत्वसाध्यमेव विजयं मन्यते सर्वाधिकमपीह कुरुराजो दुर्योधनः
कर्णः श्रवणे राधेये च समाश्रितस्तेन सह स्वेभुजस्य पदेन मात्मभि श्रीकृत्य विजयं च शीकारमर्जुनेन च वीभत्सुविजयः कृष्णश्च इति भार
तात् अर्जुनस्य सर्वाधिकस्वरूपेण जयस्य तजेतव्योत्कर्षेण सविनसाध्यकार्ये विजेतव्ये च उक्तं च भारते दुर्योधनस्यापितदाक
र्णमासाद्य पार्थिव भयमर्जुनसंजातं द्विप्रमेतरथीयत २५ कांचिद्भावनोपनीतप्रियतुंबनादिमुदितां वियोगिनीं सखीदमाह
कुवलयमकुलमकुंभेव रवर्णिनि नयनयोस्तव हितयं प्रियवदनस्य पादी यदि तुंबनमाप्नोति काल्पनिकं विशेषणेन दृष्टेमु
कुलत्वसत्वं तेयहरतः स्फुरदाश्लिष्टपद्माग्रामकुलोर्द्धयुदात्विता सुखामीलिततारा च मुकुलाद्दष्टिरिष्यते हृदयोः स्पर्शगंधयो
५८ रिति तेन्त्वक्रमेसंगीतमीमांसायां कुवलयस्य वेद्दमेवं यैनेव मुकुलत्वेनौचित्यात् सुधादीधितीति कुवलयपदमत्र कमलमात्रपरं नी
उ. लस्य वेद्दविकासितवर्णनात् एतेन तत्स्पर्शसुखविनयनमुकुलत्वमप्युपपादितं प्रियवदनस्य तत्र कल्पिततयातुंबनेकाल्पनिक

ॐ. ६१ 61

तोपचारः यद्वा कांचित्सख्यात्वाख्यानान्तनयोमनितिंनीसखीग्राह तथा च परमार्थे प्रियमनाहत्याकिमनेनेतिभावः २६ कांचित्तदुर्जनाम्रा
क्रांकोप्याह कुंभीनसीसुतेन प्रतीरम्भामिः पुरैवतेहृषि संप्रतिवहसितमेतः कालिंदिनाकथमपेमः कुंभीनसी पैषसरस्वीनसाः
सुतेन लवणनाम्नाराक्षसेन तस्य यमुनातीरे मधुवने निवासइति पुराणप्रसिद्धेः ते कुंभीनसीसुते कालियाख्येनागे कुंभीनसीज
नन्यो च लवणाख्यस्य रक्षसः कुंभीनसो विषज्वालाकुलहरिभजे गमे इति विश्वः तथा च लवणस्य तीलावासेपितद्भये नैव तन्मसे
व्यासीः कालियेस्योतर्वेहनेन्तस्तरांग्रयवतन्व्यायेण क्रूरपुरुषेतन्महृहसमीपवर्तिन्यपि भयमासीत् किंपुनरधुनातत्रैवान्त
रक्षायांतयीतिभावः २७ काचिद्दर्षीसुविरहिणीदमाह कुटजैरपिनिःकुटजैरतिमात्रेसखिदृश्यंप्रतप्येते संसर्गः सुख
हेतुर्नेवलु विरुद्धस्वभावनोरहारामास्तुनिःकुटाग्रतमरः संसर्गश्चद्वसंयोगः विरुद्धेति दशाविशेषेणाडखदस्वभावा
नो श्रुयवनिःकुटजपदेवकुटजताभावोक्ता कुठजत्वतदभावयोर्विरोधात्तयातथाचविरुद्धधर्मिणांसंगोदुःखायैवेतिभा
वः २८ कांचिदभिसारेगोपयंतीकाप्याह कुंजरताश्रयणीतेगमनोहृपयोधैःकलिता ग्रत एव पद्मिनीनामशेषमन्म
लयतिमाने गमनस्यालसतयाकुरुत्वनस्यवनत्वपदांकितत्वात् कुंजाधिकरणांकंयद्गतेतद्धीतेज्ञाता ग्रथ च गमनस्यकारिग
मनमातृपातक्षुर्वीश्वरतकरसाम्यात्तनयोश्चतकुंभसाम्यात् कुंजरस्वभावः कुंजरतानत्यमस्यतगमनस्यप्राणेयेगताभावा
त्रैकवद्भावः पद्मिनीनोह्रीणांनलिनीनां च सौभाग्यातिशयात्स्वीमानोन्मूलनेगजस्यापिनलिन्युन्मीलने स्वभाव एव २९ क ६१

श्चित्प्रियामाह कुंडलिनौयदिकर्णौवयकंचुकिनौस्तनौजातौस्यात्कोनामविशेषोजीवनहरणेतदास्तनकुंडलिनौगृहीतक·
र्णभूषणौकंचुकिनौपरिहितचोलीयकेनैवजीवनहरणसंभवाद्भावेनैजात्माभावाच्चकिमितिद्वयमादधासीतिरामणीयका
तिशयसूचने अथवकुंडलिकंचुकिपदयोःसर्परूपैकार्थवाचकत्वादेकेनापरवैयर्थ्यमापद्यतएवेतिभावः ३० कश्चिद्वल्लभो·
स्तौतिकुंतललालिताकांचीपरिस्फुरताहविरचोलासि कर्णाटमालवकुलास्तनकथंदक्षिणानस्याः दक्षिणाविदग्धा दि
ग्भेदश्च कुंतलःकेशोदेशविशेषश्च चोलमेवरंदेशश्च कर्णेत्रुटतिप्रोतितादृशीमालापंक्तिर्येषांतादृशानिबकुलानित
त्पुष्पाणियस्यास्तेषामवतंसीकृतत्वात् पलेकर्णाटमालवौदेशौतत्संबंधेपिकुलेयस्याः एवंधर्मसाम्याद्दाक्षिण्यमुचितमेवे
तिभावः ३१ कस्याश्चित्स्वैरिण्याआशयंकश्चित्तर्कयति कुलटेतिपदमशंकेयपररूपेणैवसंभाव्यद्रष्टुमनुशिष्यमाणास·
पत्तेस्मतिरोवलहृदनेकुलान्यटतीतिशकंध्वादित्वात्पररूपेकृतेकुलटापदसिद्धिरितिवैयाकरणाः अथैतत्कुलटेतिपदंपरेण
लोकोत्तरेणपैहृसौंदर्येणसाध्यंप्राप्यं पदेतिशब्दपरत्वेनसाध्यंस्वविषयकशक्तिमत्तत्वं अल्परूपायोसर्वानुरागाभावेन
कुलटापदप्राप्तसंभवादित्यर्थः तुद्धात्मानुभवसंवादेनहसितेतिभावः ३२ प्रथममेवनायकेनपरित्यक्तानायिकोत्तरविरा·
गिणीनायकेतस्यस्वपरिग्रहमाशंकमानोकांचित्काप्याहकुर्वेतिरिपुविपदास्रयणेनैवस्वमात्रशक्तिभृतःश्रीभारतीदेव्यापि
निर्वासयतिस्मडवींसाश्रीनिर्वासनप्रमाणेश्रागतं भारतीतथात्वेनहर्षचरितप्रसिद्धेसंशहीसाअतेडवींसाउपमन्युसेतम

उँ. ६२ 62

मनिनासार्द्धंविवादंवरन् साम्नोविश्वरतोवकारविहितांसभ्यैर्नैकिंविद्धयात् निहंतीतसरस्वतीकमलभूपार्श्वेप्रहासेयथात्

त क्रौयादयतेनेनस्यादितित्दलेनीताविधेलोकृतः श्रीभारत्योवैरत्नपायणः परस्परात्वेतताभावसामानाधिकरण्यदर्शनात्सप्रद

यासिद्धम् २२ काश्चित्प्रियामाह कुंदेतनेवियतेवरवर्णिनिवीक्षतेभ्रमरः तत्कुंतलनीलिम्नाविजितोहृदेहजिह्मस्त्विव

कुंदपदंतत्स्वष्पपरंयद्वेकुंदसंज्ञस्तल्लक्षणसाधनविशेषः तत्केशपाशमनयातिरस्कृतोनिवेदनदेहत्यागामिकांक्षिवेत्यर्थः ए

तेनतिरस्कारमपिस्वपराभवेड़ःखंभवतीत्यन्येषांकथनेस्यादितिसूचिते एवंचैत्यहर्षोद्दीपनसमयेमानत्यागंकथनेनावह

सीतिव्यंग्ये यद्वाकोविडपनायकार्थेहृतीदमाह कृशाङ्गवक्रमहतीतिविश्वः प्रियतमोपमिंडःसमुल्लसति अस्यहवि

प्रकारोयेषुनरतिथिर्भूतलेस्फुरति कृशोरामपुत्रःकुम्हतीक्रशपत्न्यांकुमदिन्यांकुमहतीविश्वः अतिथिरभिनवागतो

हवीनांजेतात्तानांसमूहः अथवअस्येतिजन्मतेसेवयः हवीनांइक्ष्वानांप्रकरोयत्रेतिप्रियतमत्वनेअतिथिः कृशपुत्रेपिकोः

पेप्राक्कुणिकेपिचेतिविश्वःयद्वामानिनीप्रतिप्रियस्योक्तिः २५ काश्चिद्विरहस्यसर्वेडःखातिशायमाह कुटिलादेकस्माद

पिभवतिभवेड़ःसहेभ्रुवनेअष्टावक्रस्यगिरागोपीभिरलेभिवल्लभवियोगःकुटिलपदेनडर्जनग्रहणेलक्षणयाभयांतरापेक्षया

भ्यधिकंभयंएकस्मादेवकुटिलाद्भवतिगोपीनांप्रियविरहड़ःखेनअष्टावक्रस्यवाक्याजाते एवंचैकवक्रमात्रसाध्यभयापेक्षया

वह्वक्रसाध्यविरहस्यभयस्याधिकमर्थसिद्धमेवेतिभावः अष्टस्थानेषुनस्यवक्रत्वमितिप्रसिद्धिः सर्वजन्मस्मरोविशे ६२

पैरण्डावके प्रतिभगवत्याऽष्टपायः श्लिष्टस्तस्यैवेहृण्येरष्टाद्दासस्य प्रविहितः ततस्तेन तत्प्राप्त्युपायं उक्ता ममहास्यातद्धिरहो
भावीति कथितमिति श्लिष्टाणेवेदः २६ कश्चिद्दसेनागमे स्वयमाह कुसुमशिलीमुखयोगे विदधाने नेहलोचने मधुनासह
ख्येमारस्य विशदितमंतःकरणेन मावरतकुसुमानां शिलीमुखानां भ्रमराणां च संयोगे लोचने कुर्वता वसंतेन दर्शयतेति यावत्
कामेनांतःकरणे मधुनाच बाह्यकरणे तदावरणात् २७ काचिन्नायकस्यानन्तहूपनायकासक्तिं योतयंती इदमाह कुज्जायामनु
रागो मधुद्विषा मत्विसमभ्युपगतो यः सेवटतयैव सोयं वामनहूपतया तद्वालीयवाञ्छित्रतदनौवित्येपिशाभीरोत यावञ्छित्रतदनु
हूपतादिदं युक्तमेवेति भावः तल्पमनूपत् मन्यति कुलमात्रार्थे तत्रासक्तमतिभावः यद्वरतः वार्यंते यत्र यत्रार्थे तन्नमेव करोति
यः विपरीतनिवेशी च सवाम इति संश्लिष्टः २८ काश्चिदसंतोहत्तानायिकामाह कुलेकषैः कलयमाकेलिकालिंदिकल्लोलै
तालोक हलावेल्लनकवलगतालोकितास्येव कुलंकषों तेमजेतीति कुलंकषाः सर्वे कूला भ्रकरीषेषु कषद्दतिरव्वत् एतादृश
स्यलेनिरन्तवेयोमाशाहःद्रुति प्रामाणिकाः तालोको मधुशाली हलीनमरः आवेल्लनेनदाकर्षणेनतद्रूपं कवलो ग्रासस्तदनुरोधेनैव
गमानात् नदयकर्षदशाप्यस्माभिर्दृष्टैवेत्याशयः यद्वा संकेतकुंजभेशाकुपितकापिवर्षास्वयमनां प्रत्येवाह २९ अस्थिरा
गनायकानाटताकाप्याह कूटतपनीयवत्वयेक्रमेणपरिशीलनाऽकलितरागाः तेषां विघटनतयापि स्फुरतिनकश्चिन्मुदोलेशः
कूटेकृत्रिमेतपनीये सुवर्णे परिशीलने सहवासादि पक्षे परिधानादि रागः स्नेहोवर्णश्च विशदतयास्फीतवेषतयावापक्षे सर्वे

ओं वर्णोपेतरूपापकर्षात्मकश्वेतत्वादिना रजतादिवद्दीवतन्तुहेन विषादः सुवर्णायियोपादानेतपश्चाद्धि संवादेनडः खभवतीत्यर्थः य
६२ द्वा किमिति कृत्राप्यनुज्वलपरिच्छेदे रक्तासीति वदन्तीं सखीं काप्याह कृत्रिमसुवर्णे इवेति सम्भाव्यताद्यतिः विषयभागापेतेषु रा
63 लितरागाः आस्थिरत्वाद्यालोचनात् तदिच्छाहीनाः तेषां विशिष्टमानुषादिसुखोपेतयोत्कृष्टेन्द्रब्रह्मलोकादिभवेशं सुखेत
द्दातीति कप्रत्ययः तद्भावेनापि प्रीतिर्न भवति तेषामपि त्वयिना विशेषात्तद्दातयोपि न रज्यत इति भावः ५० कस्याश्चिद्दिरहावा
पिकावस्थां दृष्ट्वेति निग्रत्याह कृशतामपि से स्पृशति प्रतीकजमेसु भगतस्याः अपचीयमानतनत्वस्यावयवप्रभासिसमवेतास्व
भगेति स्वविषयकामस्य पर्यायकतनुत्वनेराग प्रतीकोवयवइत्यमरः जाते समूहः यस्य यस्यावयवस्यापचागतात्वत्वत्विट्प्रभा
तद्रूदवयेवेषु सेकोत्त्वाननुगतावयवैः सह नष्टेति नकोत्यपकर्षसंभावनेति भावः ५१ कांश्चित्स्त्रियमाह कृतमालाकंठत
टीह गाढगोलाकवसौ कृष्णाकुचभः सवेदभागानकथंस्यात यिरसायिकोस्यापिना मालायस्यां कृतमालाख्येन दारूपमसमयोपास्मि
तयोपदेयान भेदावयवोपात् एवं सर्वेत्रगाढो विषदो गोलो यस्याः एतेन पिंगलतादिनिरासः अच्छावासौ गोलाचेति गोलागोदव
रीसा यस्यामिति वाग्यायेन दीटशोरं सेन दीगोलकपोष्याभेद इति विशेषः कृला श्यामवर्णा सविदिक्शोषश्चवेदस्यकश्चेरस्यां गरागो भा
गोयस्याः वेदभागाख्यातहीतत्सहितावरमः स्पगारोजले च ५२ कांश्चिद्वल्लभामाह कृसोजेतनश्चलोके सदरिकरणेति रक्तवर्णेन अ
कणेने किरीटीतदपांगो दृश्यते नान्यः श्यामरूपः कृत्स्नवर्णश्च अनेन श्यामश्वेतकटाक्षतउक्तः एतेतडभयसंज्ञः तथा च भारतः अर्जु ६३

नः फाल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः बीभत्सुर्विजयः कृष्णः सव्यसाची धनंजयः कर्णश्रवणाद्येयचेष्कावच्छेदेन विरुद्ध
गुणद्वयवतोः प्रसिद्ध्यादर्शनश्रवणासंभवादिति विरोधपक्षाभिप्रायः ४३ बहुभार्येणकेनविद्वार्यात्वम् देशपनावच्छेदकी
कृत्यकस्यचिद्दस्त्वनः प्रेषणोपि नत्विषयामेव पर्यवसाना स्वस्ववहिर्भावकापिकस्याप्यिद इति केषांचित्संग्राहकमध्येपि समी
पुषामर्थात् नभवति फलोपधानेनतदसाधारणनिर्बंधनेकिमपि समसंग्राहकधर्मोऽसाधारणनिर्बंधनेनिमित्तेयत्रतादृशोफ
लसंबंधोनकश्चिद्भवति तदसमेवैतद्धि सामात् अयथवञ्जजादिप्रत्याहारान्तर्भूतानामपिणकारायत्नवैधानोञ्चात्युक्तका
कार्याणिनप्रवर्त्तंते उणादयो बहुलमित्यादिप्रयोगादिति इदं वतेषांसंज्ञासंबंधपक्षाश्रयेणोक्तं तेषांसंज्ञैवनास्तीतिपक्षद्वये
अवृत्तायनवच्छिन्नत्वात् प्रत्याहारेत्वबंधानोकयमग्रहणेपुन आचारात्प्रधानत्वालोपश्चवलवत्तरइतिवार्त्तिकोक्तेः ४४ स्वार्थसाध
नपरस्वभावमनभ्युपकोप्याहकेवलमात्मार्थपराः प्रकृतेरुक्तवर्थेतिवचनादि इतिपरिभाषणंमंहेशायइतितत्त्ववित्तेविषमात्
स्वार्थिकाः प्रकृतितोलिंगवचनान्यतिवर्त्तंतेपीति प्रातिपदिकपरिभाषातदर्थेस्त्वप्रकृत्यर्थातिरिक्तार्थानवबोधकायेप्रत्ययाक्व
चित्तदेतानोलिंगान्यथापिभवंतियथाम्नक्तापदात्स्वार्थेठकि मौक्तिकमितिक्लीवमित्यादिस्वत्रतन्यथायोग्यतेकेवलेपरार्थेता
त्पर्यराहित्येनस्वार्थसाधनतात्पर्यकाः प्रकृतेर्वचनादिस्वकार्यसिद्धिपूर्वकालीनमुक्तादिस्वकार्यसिद्ध्युत्तरंत्यजंतिइत्येतदर्थकंप
रिभाषणंयुक्तमेवअपिशब्देनकचिदनतिवर्त्तनस्याप्युक्तेः प्रायइतितंयुक्तंनियमात् नियमेनैवप्रतिज्ञात्यागाइनियमवोध

कप्रायोर्थकापिपदस्यापिन्नविततात्तइतिभावः ४५ कस्याश्चित्प्रियानुरागमुदितामसखीदमाहकेशकलापः प्रकरेसमञ्जिर
ॐ ६४ 64 ऋदमकलानोप्रियपरिरंभानंदाज्ञातिनंगविस्रस्तइवोडन्नतस्यस्पयतयाऽगफनसमसमयइतकेऽकुमलपतनशरीरतदचयवव
हिंमूतानोकेशनामवच्छेदकतासंवेधेनस्रस्तागुम्फनाश्रयत्वेपितउत्पन्नयापत्रतेषामपितथाहमेतत्रतस्योकियत्रामपश्मो
दोनाविर्भवेदितिव्यज्यतेकलापायाः कवात्सौरइत्यमरः कचार्थकशाद्भात्तरवत्निनः कलापादिशाह्वाः कवरीवाचकाइत्यर्थः ४९
काश्चिद्वरदंवर्णयतिकेदारेकलमानोपलाशवदनाशिरीषगण्डदेषा राजीमातिशुकानोविहितस्तत्रयसमाजेवपलाशेः
किंशुकपुष्पेतत्रत्यरक्तवदनाशिरीषरजोवत्तत्हरितवर्णगण्डतः पलाशस्यात्रपलाशशिरीषाभ्यांविशेषणाभ्यांविशेषणा
भ्यांवसन्तग्रीष्मयोः विशेष्यशुकाशेनवशरदोलाभादतत्रयसमाजसिद्धिः एतेनतस्याउद्दीपकत्वातिशयव्यञ्जनेपद्माकस्याश्चि
त्सेकेतस्थानसूचनमेतत्तत्एवंवयत्रविहृदानामपिसमाजस्तत्रपरस्परानुरक्तानोकथंनस्यादितिभावः ४७ अनुनयमसहि
तैवनायिकायाः परावर्तितेनातनुरागशाकिनिनायकंसखीदमाह केनकाधीरयास्तनयोर्मध्येनिपरिवर्तनेनतनिपतंसातत्य
रिंभोद्भिन्नयोस्तयोर्विलीर्णोहेवेश्श्वसरभसपराङ्मुखीभवनेनकर्णावतंसीकृतकेतकदलस्यस्तनयोर्निपतनेनतदाश्लेषस
खवेवितयोस्तयोस्तिरस्काराहेदतवेदइव । इत्यर्थः एवंवाननुरागशोकानुशक्तेतिवोरयं ४८ अविचार्यैवप्रवर्तमानेकुत्रचित्क
श्चित्पराहतमनवदतिकेशीहतइतिभवनाकिमुपकोतास्वकेशपपिनिहितेउत्तरजनस्येवपेक्षतिहविनाकथमविदितार्थाकेशी ६७

दैत्यविशेषः शोभनाः केशा यस्याः अथच शोभनकेशीति श्रमेणास्याः स्वविप्रलंभेन वयोनम्रुक्तः तथाचार्थमपर्यालोच्यैव
न प्रविदपि प्रवर्तितमिति ध्वनिः ४९ कांचिद्न्यासक्तो नायकमाह वाउतेत्यादर्वेणा कृत्याकिंन वदासयोरपि व्रह्मनिरूप
तोक्ते मायाश्रयतस्य शुद्धब्रह्मण्येव स्वीकारात् आश्रयत्वविषयत्वभागिनी विभातिवितिरेव केवलमिति ध्वनिः ५० कश्चित्स
त्पातस्वभावमाह कैरवपत्रशुद्धां श्रुर्वे हति श्रणयेरविः कमलपत्र गुणमात्रोपादानव्यसनिनउभयत्रमृगाल्त पत्नान्तरो
पिनोव्यक्तिविशेषावच्छेदेनैव इमे हो भवति गुणमात्रग्राहिणांत्त उपादेयपर्वेवत्नावच्छेदेनैवेति भावः उभयत्रैव कारणाभ्यांकम
लकैरवयवच्छेदः ५१ कांचिदभिसारणायां गसंस्कारमाचरंतीं सखीदमाह कैवल्यमेव परमप्रमोदजनकेन त्वप्रपंचेपि इति
परमार्थविदोथी शुनत्वप्रियमेहि शुद्धेय कैवल्यं भूषणेंगरागादि विरहेण स्वरूपमेव परमाह्लादहेतुस्त्वत्तुहणाधीनवि
लेवादिरहेणोत्कंठापिकपर्यवसानात् प्रपंचोभूषणाद्युपादानेत्वनतथा तन्मायस्वचकत्वादेगादर्शनप्रतिरोधितात्वइ
तिरसत्तत्त्वात्ना अथच केवल्यं मुक्तिरेव दुःखासंबलितानंदहेतुः मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणेत्यमरः कैवल्यपदमत्राविद्याध्वंस
परे प्रपंचे संसारस्तु नतादृक् इति तत्त्वानां सिद्धांतः एतेनत्वेविनैव भूषणादिकं ब्रह्मस्वरूपानंदतुल्यानंदतीत्वप्रपंचानंद
समेति शुद्धायाएव रमणीयतातिशयध्वनिः ५२ कस्याश्चिदर्थे सखी नायकमाह कैलाशवत्रितांतोत्वेगंतस्मामहोज्वले हृद
ये मेदोदरीप्रियेणानयाप्रसभोहृतेस्मभगउ अंगंसदर्यानिरंतत्वात् पदेस्यहेम महानुज्वलः शृंगारोयत्र प्रतिष्ठितवतिकैलाशो

ॐ ६५ 65

नार्थादन्वयः क्रुशोदर्याः प्रियेणाग्रथवरावणेन उद्दृते सीमन्तीकृते उन्मीलिते च नन्दारं भातु सुभगेति सुरतरागयोगपल्लवं जनम् ५३ को
पेपिमाप्रसाधैवकर्यं स्पृहयसि इतीति शोकमानां तापिकां कोऽप्याह कोपकषायितमीक्षणमदीक्षमाणेन पक्ष्मलादितव मामि
कारकणी भूषणमेकोऽन्तारुणिमनिरगामपि ईक्षणमिति प्रथमोत्तेनिरगाद्यीतिकमेणाभिधाना उद्दीक्षमाणेनेत्यन्वत र्थो दीक्षणं
स्यैव कर्षते प्रशास्ते पक्ष्मयस्य पक्ष्मले तादृशमदिप्यस्याः तथा च कर्णालंकारकोतियोगादौपाधिकमारुण्यमिति ज्ञातानातस्य
कोपजन्यत्वेन गृहीतमित्यर्थः सामान्यालंकारः ५४ काश्चित्प्रियामाह कोकविपदौ वत्नोऽहहोन्तर्वैनो कुरंगाक्षि करजपदवेद
शाकलेः मेघुक्लौ यन्मदेक्षहतः कोकश्चक्रश्चक्रवाकश्चममरः कोकस्य वेदमे योगेन विप्रयोगाद्दुःखं भवति श्रुनयोस्तन खेदापि
वेदमे योगात्सुखमेव अतस्त हृदयत्वात्तेमादृश्येनेत्यर्थः यत्कामशास्त्रे पंचमीगतिमये त्यवीदितेस्मारेणवारिनन्त्वरंगमोयथा
काकामकावपितथास्मरा हवेदेनपानकरजात्रपश्यतः ५५ कश्चिन्मानिनीमाह कोकिलकुलेकुहूरुतमान्वेहयतीदमाः
स्वविपिनेषु मकरध्वनस्य सुहृदपि मलिनात्मसु कोहि विभ्रमः कुहूः स्यात्कोकिलालापे दर्शेंडकलयोरपीति विश्वः आम्रे
ङितेहिस्विहकामिनमरः कामसुहृत्वेन प्रसिद्धीपि कोकिलः कामसुहृत्वेद्ध विरोपि कुहूसमाह्वानं करोति तथा च मित्रस्ये
विरोधोपि सर्ववैरितानात्प्रियतमस्य काममोहदविरुद्धमेवेत्यर्थः ५६ कश्चिन्महाहृदयतारुण्यसतां निद्रामाह कोकनदेपि
निमीलनस्य ज्ञातो भवति कोकनारानोदीयौंतरपदभाजामपिभावोत्थः सहृयाणांरक्तोत्पलेकोकनदमित्यमरः सायंका ६५

लेतत्संकोवातदानीवविस्मेषउः खेनकोकातीनादोदयोभवतिदीर्घेयुक्तमन्तरपदंयेषांतादृशानांसमानरूपाणांव
ड्गश्चादृश्यप्रयुक्तश्चाह्वानामपिच्छन्यपत्रभावः प्रवृत्तिनिमित्ते तथाचकिंचिद्वैसादृश्येपताप्यर्थभेदः अथवातिदीर्घेपदंस्या
नेभजतांसमानरूपाणांसमयर्माणामपिश्रमपत्वाभिप्रायः यदारोहेसत्यन्यथैवभवेतीतिभावः ५७ अतिप्रसिद्धायामप्य
नन्तरक्तेकस्याविदन्तरम्यमानेनायकेकाप्याह कोवेदावस्तविभवेगिरिराजभवोपिविप्रकृष्टेन वल्मीकभवमवाप्यशो
भूतिरलेभिकाव्येनवस्तनोपदार्थानाविभवेशक्तिकोजानाति यतःपर्वताग्रभूमितोप्यतिदूरेणशुक्रेणवल्मीकभवमा
मायउदयःप्राप्तः अथचकवितेनवल्मीकभवेवाल्मीकिंप्राप्य उदयोलब्धः पर्वतावपिकविप्रकर्षात्रयशुक्राभिन्नतायथ
वसितस्यवल्मीकाभेदाध्यवसितवाल्मीकिसकाशादुदयउक्तः ५८ कस्याश्चित्प्रियायारागंकाप्याह कोसंभवसनपिहिते
बालावलोजमीलयमानाभिः मर्दितेकुंकुमपंकालेपश्रेण्यासपत्नीभिः कुसंभेनरक्तेकौसुंभे तेनरक्तेरागादिस्मरण प्रात्तर्महा
रजनरंजित्त कंचुकेनवलोजमाहतमदीयमरोरुहाभ्यां तत्रैवकुंकुमविलेपनमार्जनस्याभावादसंभजिरिहान्तमिता
प्रियस्यतथावकुंकुमानन्मार्जनेनतस्याःप्रियान्तपभोगमनमायातांसंप्रमोदइतिभावः एतेनभ्रमजन्यसखमविरमेव
स्यास्यतीतिसूचिते ५९ तत्नौधगवाक्षाभिमुखमार्गेणसंचरन्तेपितयाहेनरहइतिवदंतेनायकंसखीदमाह कौतुहलाकु
लितयादिदृक्षयानवगवाक्षमायातान पिदूरगेप्राणनाथवातायनेनमनमेनेगवाक्षमन्दीवगवाक्षः गोशब्देनेत्रस्यापिवाच

उ॰ कः ततश्चायं नेत्रस्यापि नेत्रे दर्शनसाधनत्वादिति तद्दर्शनार्थं नेत्रागतात् दर्शनसाधनत्वाज्ञानस्य तद्गमनाकुलकृतिजनकत्वात्तथा
९९ वनदानीतस्य गवाक्षस्य नेत्रासीत् तथापि दूरगतेन तद्दर्शनार्थं नेत्रागतात् दर्शनसाधनत्वाज्ञानस्य तद्गमनाकुल, मप्राप्य दुःखेन।
66 प्राणेनस्यात्क्रमिष्यतीति नेवातायनमेवमन्यते वातस्यायं नेगमनमार्ग इति युक्तं नेत्रैः प्राणानामपि वातत्वेन तन्मार्गेणैव तेषां गम
नाभिलाषादिति भावः ९० काञ्चिन्नायिकामाह कौटिल्ये विभ्राणस्तदपांगः सुभ्रु वेदगुणमध्य सहसानंदपदस्यानुशासक
त्वं स्वयं वहति कौटिल्ये वक्रत्वे वाणिक्यं च कौटिल्ये कुटिलमतिः सपक्षयेन क्रोयाग्रे प्रसभमदाहितेनेदं वेश इत्यादिदर्शनात्तु वे
दगुणमौर्यवंश्यो राजविशेषः आनंदपदस्यानुशासको भवति आनंदस्यैतद्विग्रेभिनाधीनत्वात् वेदगुणोपि वाणक्याश्रयेण
नंदराजे प्राप्येति वा प्रसिद्धं ९१ कंचिद्दूतीहमाह कौशलकल्पयितव्ये स्वस्यापि परोक्षतायत्रे सहकृतमिव सा भवेत्तं स्वभगमदा वहा
ति हृदयेन कल्पयितव्ये अविच्छिन्नभावनाजन्यसाक्षात्कारविषयीकरणात् चक्षुःसंयोगाभावेन चाक्षुषाभावस्य च नायके केवलेति
त्तदेवाह स्वस्यापीति कदाचिद्दर्शनात् परोक्षत्वे विप्रलंभस्यापि रतिरूपत्वेन सुखत्वानात जनकतया सहकृतमिवेति हृदयेन वहति स
वेदात्तत्स्मरणरतत्वात्सुखमपि कल्पनीयमेव देवदत्तशरीरस्य तज्ञागसाधनतयानभिमितस्य गादि दृष्टांतेन तदीयविशेषणा
ण पूर्वकत्वेसाध्ये अनुद्दष्टपर्यवसानात्स्वस्यात्मनोपि परोक्षत्वेतींद्रियत्वादिति भावः ९२ काश्चित्स्वलसंगमवैमुख्यार्थमाह
कौक्षेयकाः खलाग्रपि तीक्ष्णताडमयत्वान्नियतं स्पृष्टाः प्रमादतोपिच्छेदविधेयेनेषामिवरंति कौक्षेयको मेलडलाग्रः करवाल ९९

कृपाणवदित्यमरः उभयतोऽपि शोषावस्थास्वयाराद्धयेव तीक्ष्णत्वाक्रूरत्वात्संयोगभेऽप्यत्र नियतमित्यस्यात्रैवान्वयः यथात्वङ्कृस्य
पदवल्लेदेनैवस्पर्शः क्रियते तत्रैव च खलसंसर्गोत्रावश्यं कार्यहानिर्भवतीति भावः ९३ कापि मुग्धायोप्रियानुरागमाह केञ्चुलि
कायाग्रन्थिपूर्वं ग्रन्थिविलक्षणे वीक्ष्यशैथिल्यलोऽप्यवापि सख्या बालायाः प्रियपरीरम्भः स्तनाभरणमपसार्य वल्लभेनालिङ्गितायाः
तस्यां मौग्ध्येन दृढमनालिङ्गनात्स्तनयोः स्वाभरणमणिमुद्रादिलिङ्गाभावेऽपि परिरम्भपूर्वकालीनसंवीदतकञ्चुकिग्रन्थिवि
भावितेनालिङ्गनकञ्चुकोन्मोचनमनुमायतस्यैवेतरवायेनवल्लभकर्तृकतमाश्लेषार्थमेवसायथितातस्योप्रियाश्लेषानुमान
मितिभावः ९४ कोऽपि प्रियमाह केकेल्लितरुः किशलयमयमकठिनमासनेसमपहृतमतवपदमिलनस्पृहयानवाङ्कुरैजी
तपुलकइव केकेल्लिरशोकः देशीशब्दोऽप्ययं बहुप्रयोगवशात्संस्कृतेऽपि साधुरिति वामनः पञ्चनामीशानः प्रमदवनकेके
केल्लितरवेइति सौन्दर्यतलहरीपदयोरतिसुकुमारतयास्कंधादियोगेनयथामाप्रदित्वाशयेनपल्लवमयासनोपहरणेपते
नहृदयस्यापितत्पदाश्लेषेच्छायासहृदयस्यसाकयेनस्यादितिसूचिते ९५ कश्चित्प्रियामाह कंठतलेतवलग्नाविभातिमुक्ता
वलित्रयीवाले शाब्दार्थतउभमयोस्यध्वनिभेदानामिवश्रेणी एतेनतद्वाक्यमेतादृशध्वनिप्रायमितिसूचिते तउभयश
ब्दार्थौ तथाहिध्वनिस्त्रिविधः शब्दशक्तिमूलोऽर्थशक्तिमूलउभयशक्तिमूलश्च तदुक्तंकाव्यप्रकाशेऽनुस्वानाभसंलक्ष्यक्रम
व्यंग्यस्थितिस्त्रयः शाब्दार्थोभयशक्त्युत्थस्त्रिधासकथितोध्वनिः यत्रपर्यायान्तरोपादानेऽप्यर्थोनप्रतीयतेसशब्दः यत्रतदु

उं। पादानेपिप्रतीयते सहितीयः यत्रवाक्येपतद्रूपेतत्रतृतीयः यथाश्चनेदुर्वेड्डाभरणासमृद्दीपितमन्मथातारकातरलाश्यामा
६७ मानेदनकरोतिकेंश्चत्रवेड्डतारकाश्यामाशङ्काः परिहृत्यसहाश्चत्तत्तत्सहायप्वधप्तेषांभेदास्तनेतापवेति ९६ कश्चित्प्रियामेगा
67 माथीनामाहकेंतुग्रीवेतिभवद्ग्रीवाव्यवहारलब्धसौभाग्यः सेत्वः करेपिविसृजतिसंदरितेवलयरूपेणग्रीवापारेखोत्रयवत्ते
नकेंतुसादृश्यव्यवहाराद्ग्रीवासादृश्यप्रतियोगित्वेनलब्धप्रतिष्ठः शंखः संयोगरूपसात्वात्संबंधेनततपिसौभाग्यातिशयोभ
विष्यतीतिकेंकणान्मनाम्सत्वाणोलगतीतिभावः यतेनयस्येनप्रतिष्ठाजातान्सनडत्कर्षार्थैतडत्कर्षएवयलंकरोतीतिसू
चिते ९७ कश्चिन्मानिनीमाह केंठीरवावलग्नागिरिलब्धसमुद्भवाश्यामा रत्नाराशिहतिसहजाप्तेकिलवेंडीत्वविनमेव सिंहमध्यम
दर्शेमध्येयस्याःसान्तुनात्सिंहस्यकेंठीरवइतिहलायुधः मध्यमेवावलग्नेवैत्यमरः यद्वासिंहावलग्नातवाहननात् गिरिवाएयाद्
तिसमस्येनेलब्धः समुद्भवजन्मतेनमीतिसहितोभवउत्पत्तिर्यस्याः यद्वागिरेःपर्वतान्लब्धःसमुद्भवोजन्मययाश्यामाषोडशवा
र्षिकीनीलरूपावशृंगारसमूहहत्रिः सहजस्वभावोयस्याः यद्वाजलराशिःसमुद्रः तदुक्तिःसहजोभ्रातामैनाकोयस्याः एवं
विधातेवेंडीकोपनेतियुक्तं अन्याहश्यामानानधिकारात् अथवतदुक्तिधर्मवत्वात् वेंडीदेवीतत्तादात्म्यमुचितमेव ९८ कश्चि
त्सेवास्वभावमाह कुंजकुलेजोकेलोकेस्मिन्नूनेजानातिसेवकावस्था वध्नातिमकुलदेभाद्जलिमुद्दिश्यराजाते सेवकः
सा वस्थांयर्मे सोपिहिप्रभुमभिलक्ष्यानित्यमेजलिंवध्नाति इदमपितुल्यभेदाध्यवसितेवेंडमुदिश्य राजपदेनोभयोयस्मात्

नादयमर्थः यद्वा कश्चित्सेवानिर्विण्ण आह असेवकस्यावस्थाङ्कः स्वरूपपरिणाममजानाति यतो राजोद्देशेनाञ्जलिं बध्नाति
निहन्ति विषये यञ्जलिं यस्य लोके प्रसिद्धिः कदापि राजसेवां न करोतीत्यर्थः यथा कश्चित्प्रियाविरहदूनमाह ६१ कोऽवित्प्रिय
दर्शनरोमाञ्चितां सखीदमाह कण्टकभरेण भवती माहृएते कुसुमसायकोत्सुके अधरकुवास्मितपल्लवगुल्मगुच्छकुसुमा
द्विवीरुदसि स्त्रीरोमाञ्चेद्रुमाङ्गेषु कण्टकः परिकीर्तित इति विश्वः कुसुमसायकपदेनाभिप्राये अधरादीनां पल्लवादिभिः स
रूपयथा सम्यगभेदः ततश्च कुसुममार्थिनो लतारदार्थं कण्टकावरणं युक्तमेवेत्यर्थः एतेन तस्याः कामजयसाधनत्वं सूचितं अथ
वैतादृशरमणीयायाः प्रियावलोकनानन्देन रोमाञ्चो युक्त एवेति भावः ७१ कश्चित्प्रियामाह केदलितमृगमदाङ्के भालतले
दीप्यमाणे स्थले चेद्रघ्राकलान्तराले कलङ्कमलिनेन निभालिते लोकैः केदलित उत्पन्नः अन्यैव लक्षणे पक्षे कस्तूर्याङ्केकाकि
लकेयत्र ललाटे तिलकश्चैव नानाशिल्पप्रयोजित इति भरतोक्तिः अर्द्धचन्द्रस्य प्रान्ते कलङ्कैकेनाचान्ततो विशेषसूचनाय अन्तरा
लमिति तथा च तस्य मर्येकाभावेऽपि भालस्थापितदभेदादन तथैवमध्यगतौ कवेशार्द्धदर्शनकौतुकं प्राप्तमिति भावः रूपकध
निरयं एतद्दर्शनेनेन प्रसिद्धाक्तविधार्द्धचन्द्रदर्शस्यापि सिद्धं विशेषालङ्कारः एतेनोत्तममनुत्तममप्युक्तं तथा तनभविषे अर्द्धेन्दु
प्रथताभोगे रोमशेखसमाहिते भोगयभोगकरं श्रेष्ठं ललाटं वरयोषिते ७१ कश्चिद्विषयसक्तेऽपि तदनुपभोगिने केचिद्गुरुदि
दर्पादः स्वहोगं पाटितलेनिधाययोमृतलेखपिति दिग्वाक्यानेत्रत्रयपयुतोऽपि किं सर्वविन्नयातस खेहोगमाश्रयवि

उ॰
६८
68

शेषः शयनेसामग्रीवशवनेपर्यंकपल्यंकाः त्वद्दयासमाइत्यमरः नहिन्सतेभूतलेशयनमर्हं त्वद्दासंपादनसेवकतेम
चितत्वात् नेत्रेनयनेवस्त्रेव नेत्रप्रकम्पवस्त्रेमूलेविलोचनेइतिविश्वः वस्त्रत्रयमत्रेतत्प्रतायाप्रनैाचित्यात् एतादृशेस्यसर्वेत्र
तायाः किंप्रयोजनेनचकिमपिसर्वेयदेवङ्परेदस्वरूपदेयावद्धस्तपरम् ७२ काश्चिद्वीरसमपिलन्माह त्वरहृदयस्यदिरामा
जिह्मगदृहग्भेरिङःकरभिदस्याशक्यं किंवाविद्युयेराधाद्वैदूषणानुगतेः स्वैरसाभावेनतीक्ष्णोहृदयेयस्य रामाणांजिह्म
णांजिह्मगाभिः कुटिलगतिभिदृशोभेगिभिः करालरूपाभिर्डःकराभिदाभेदोयस्यातेनाप्यंत्वबस्योतियावत् दूषणा
नामनुगतिर्यस्मिन् दोषवत्वात् तादृशस्यविद्धेयेविशिष्टैरपिकिंकर्त्तशक्यं तादृशहृदयस्यउग्रत्वात् अथचश्रीरा
मस्यअजिह्मगैर्बाणैः कोयदृश्यावङःकरभिदस्यभिदाविदारणे भयैवः दूषणाख्यरात्तसानुगतस्य खरनामरात्तसहृ
दयस्य देवैःकिंकर्त्तशक्यं यः श्रीनामेणापियत्नाजितस्तद्विजयस्यदेवानांसाधित्वादितिभावः ७३ काचित्सखीमाह त्व
द्योतेर्वङ्भिरपिस्फुटभेतेः शाहृषिप्रकाशेनमखिवस्ततत्वड्भिन्नेचसमानशब्दवाच्यत्वं त्वद्योतोज्योतिरिंगणइत्यमरःप्रकां
शोदृश्योतरयपग्रहहेतुः अन्यदातेकैनेवसूर्यात्मकेचत्वद्योतेनालोक्यत् अतएकपदवाच्यतामात्रेणतत्सादृश्यभ्रमे त्वकार्येश्वा
र्यः यद्वाकोविदभिसारिकाप्रतिइयमुक्तिः एतैः प्रकाशमत्ताभावात्नभेतव्यमितिभावः ७४ कश्चिन्नायिकामाह त्वर्वयताप
र्वतमपिकुचवक्त्रंभभुवोन्नतत्वेन इदयदमनुभवनपिश्वासालावज्जुंगतोनेत्रे गर्वयत्नात्वनिष्टोन्नततप्रतियोगिकापकर्षाश्च ६८

ये न्यस्तनखं कुर्वता इदानीमपि भुजंगतां कामुकत्वेन गतः शाक्यः एतद्दर्शनेन तस्यापि संभोगेच्छासंभवात् कुंभभुवा अगस्त्यगृहेनापि विंध्यपर्व
तेस्य परिमाणं पकृष्टापरिमाणं कुर्वता उन्नतत्वे महत्वेन हेतुना इद्ध पदस्यापि न द्वेषः सर्पत्वे नीत विशति गुणाणां विद ७५ काचित्सखी
माह स्मरकोटिभिरिव मन्मथतरुगाणां माहतात्सहस्रा सर्विपश्य केतकवनात्परागनिकरात्पवस्य ततः मदनहयखुराभिहता
दिवकेतकसमुदायात्प्रतन्तरजोहंदावनीमदनोद्दीपकत्वे वंशेपवातायभियाते कामहयखुराभियातसंभावनात् तत हेतुत्वेन दातः
यानैवंविधे समये इवासौ यमोनुवित्त इति प्रियं प्रतिध्वनिः यद्धातत्वकृतसंकेता कापिव्यापारान्तरानुरोधात्त्यामविलंबात नायक
गमने नयितासंगमवावश्यकत्वे वजयाती ७६ कश्चिद्दुःखसंसर्गी विंहत्यर्थमाह खलहृदयसंनिविष्टाभूयोगुणशालिसमुदायाः
श्रयोगसंहृताप्यपि दपीतेन निरावृत्तघनभावे भूयोभिगुणशोभमानानां समूह इन्नेन हृदयेभेपतलानविषत्वेन प्रविष्टाः सन्तः परस्परश्री
तिमेतोपिप्यत्वं वहति तेनतेषां प्रणयविक्षेपोपायविधानात् अथ च खलरथ्यात्यादिमर्दनस्थानेन तन्मध्य प्रविष्टा बहुगुणारनोश्रा
लीनो यान्यविशेषणां संघामंजरीदशायां मिथ्याभितीता अपि मर्दनेन न प्रथमेव भवतीत्यर्थः खलेभूस्थानकलेषु कृवेनीवयमेखलः
हतिविश्य ७७ कश्चित्प्रियमाह खलतिपयोधरे नवसमुन्नते पाण्डुरस्तिहंसगां गतिसौर भविस्तार रसलोलासो विजीतीयः पयोधरः स्तनो
मेघश्चा शसिद्ध मेयसमयविपर्ययेणाञ्चकर्णनोहंसगातिसरणीगतिः अनेन पद्मिनीवनस्थवनं हजतिमृदुसलीले राजहंसीव तन्वीतिनति
रहस्यात् प्रतिश्चापितसादिगारः स्फुटंत्वे मारयानेवकमीनिकयोर्विलक्षणः कटाक्षरूपउहासंतत्रेतु हे मरमालनत्वचाणांविरह
एवतिव्यतिरेकः ७८ काचित्सखीमाह भवजनऊगामिवक्षवनेरमरहितेन प्रपश्यामः तिरयति यश्चतिमेव दिशोवपिगमंस्य लालाभेख
जरीटयोर्निपिगभेदशायवरनमितिप्रसिद्धे तथा च वराहः तास्मिन्विपिर्भवतिमेथुनगोतियास्मिन्यस्मिन्नपुनः मतितत्र तले दिका

ओं। ६९ 69

च श्रेणाव्रमासुपदिर्शीतशुरीषणेस्यतन्कौतकायनयतस्यत्वेनेद्दरिंत्री तथाचविपिय्यतिरेकेणरतितिरस्कारात्नस्परत्नयेत्तयाति
याजुत्कर्षत्वानातिशस्मरादित्यमितिभावः ७९ काचिन्नायिकामाह खिंडनमिवभेदासहमिदमुभयोःप्रेमयुवयोर्यत् तेनविप
क्षजनानामकस्मातिकथामुत्मृकतं विपक्षतिरस्मरः खिंडनं ग्रथयग्रथाविशेषः भेदासहेपरस्परभेदावगाहित्वात् तदपिम
वेपदार्थानांभेदखिंडकं अद्वैतपरत्वात् विपक्षाणांसपत्नीरूपाणांजनानां प्रतिवादिनांच तथाचतत्रोक्तं शब्दार्थनिर्वचन
खिंडनयानयेत सर्वत्रनिर्वचनभावमत्वेनवीनयीनायथोक्तमपिकीर्त्यदेतडक्कालोकेषुदिग्विजयकौतुकमामुध्याम् ८०
कश्चित्प्रियाकुचवर्णेभामनुभवन्नाह गजवदनगंडयुग्मर्षणलग्नमहंत्रवजनीलिमामोदे मेहत्वशिरेवेरमृगीमदद्विषतकुचवत
विप्राध्वयः नीलिमापिमोदपदयोर्द्वंद्वैत्कत्वादवजेतिनसहसप्तमीबहुव्रीहिः तथाचगुरुकुचयोस्साद्दश्यमेतच्छिखरसाम्य
पित्राकस्तूरीलेपकालीनयोर्यथोक्तमेतत्सशेखरस्तपश्चमेवेत्यर्थः ८१ कश्चिद्विरहीचंद्रकरस्पर्शमसहमानश्चाह गरसहि
तः सगरोजनिहालाहलमजंगारसिंधुरपि उग्रेणाप्यविषद्धोविषमिंडुः सुतश्चविते सगरस्यराज्ञः पुत्रः समुद्रः तस्यच
३३तिप्रसिद्धं तत्रसगरोगर्भेसपत्नीदत्तगरयोगादितिस्पष्टं तस्यतत्साहित्यं श्रन्यैरुषवितेस्नीत्रैरेकीकृत्यतत्सूरिभिःका
लांतरविंधमायांक्रियतेयद्गरंतत्तदितिविषयकं गरापेत्याग्रभिकांशिवमात्रसहनीयेकालकूटंसमुद्रोपिजनितवान् एवं
उग्रेणातीव्रणाप्रकृतिनाशिवेनापिविसोढमशक्यंकिरणरूपेविषयत्नेशोनतनयनशुक्रमेव समुद्रेणसगरेविषोत्सहविषस्य
वचंद्रेपिणापिस्वजनकजन्यविषातिशायितयातस्यतस्यसर्वोचित्यादितिभावः ८२ कश्चिन्महात्मनोस्वभावमाह गच्छति
गुणमुमानेजनेकादिर्वेपूर्वजाद पिमशक्तिः समनुनियथाधूराम्यस्ततोयोचप्राणमातरोपिगुरुः शक्तिसामर्थ्यमायुध ६९

भेदश्च सर्वासामात्मभूतामपरत्वेषाण्मातुरः कृत्तिकाभिस्तन्यातेनस्वीकारात् एवं च यथापूर्वमस्वोत्पजनकादेयिकमत्वात्ते
शुद्धास्मितेनगुरुस्थाय एवं षाण्मातुरत्वेनद्वैमातुरादयज्ञादपीतिभावः कश्चिज्जनान्समगलियोभेदप्रसक्तात्रागोवायकत्वा
न्तविषयत्वेकीत्तइत्याह गेहत्वेमहत्इत्यसंवत्समदसमुदायात प्रत्याययति प्रियतममभागः कुगानष्यतायां गहने
प्रकारान्तरेणगवोपयितमशक्य गहस्प्रकाशेसत्यानेष्वप्रसजके प्रसंजिहितहोप्रतमारीवः ततात्सदसंति एकस्मात्
पितयातासमुदायेनितद्वोपतस्यावश्यकत्वार्थप्रियतमामेपभेगावेलक्षण्यो ८४ समानष्वभावानामेवसंवेयस्याख्य

ॐ
७०
70

इतिकोप्याह गलगरयोरविभिन्नप्रकृतिप्रत्ययकभावस्तवयार्योर्सर्वज्ञनाम्नोस्संयोगोविहितइतिपूर्वोक्ते ष्टनिगणेइत्यस्य
य्रप्रत्ययेकृते अविविभावेतिलतस्याविवक्षितविभाषायाप्राप्तएपगोविधिरेव विषेतनिषेधएवेति एतवन्मात्रविषेशः
प्रकृतिर्योतल्यावेव अपवययोरभावोविज्ञातेरसमानमेवतयोः संबंधोयुक्तइत्यभिप्रायवताभगताकालकूटरह
यगारस्यखगलेस्थापनेकृतमित्यर्थः ८५ काश्चिद्रूपवतोगुणवतास्यादित्याह गदतागुणवास्मितिरूपात्मायादिति
परस्तात् जैमिनिनाहरूपगुणावयपिकरणाविति निरूक्तेरूपातायादितिसूत्रेगुणवादश्चितिसूत्रात्परतोऽर्थवादा॥

७०

धिकरणे स्तूयेयपष्ठेतेतत्र गुणवादान्नहन्नाप्रसिद्धिः क्रशायशोद्रूपाङ्गवेतीत्येवमर्थेतथाहत्रेयोन्यतेतथावसामन्द्रिके यत्राहकतिस्तवगु
णावसेतीति गुणवादश्चितिह्नत्रस्यववायुर्वैक्षेपिष्ठादेवतेत्यादयोगौणाहमात्रिप्रदेवताकेकमंद्विप्रमेवफलेस्ददातीतिवाप्यंवे
श्वेतमालभेतेतियोगस्यक्रतिपराइत्यर्थः त्रपात्मायगदेत्यस्यत्रश्चेतेमनो ऽनृतवादिनीवागित्ययेहिरण्येहत्वेभवतीतिविधेः
स्तुतिः उगयेतप्रशस्तयोरपिवाग्मनसयोरप्राशस्त्याज्ञानहितिदानिंधेनिंदितेप्रवर्ततेयितविधेयंस्तोत्रमितिमायेनहिरण्ये
क्रतिरिति ८९ कश्चित्प्रभातेवर्णयतिगर्भिण्यासीद्रात्रिस्वत्येयस्यभोजिनीतदासंगात् कालिंदीमृगालिस्खलेनानिर्यातितन
णा तदासंगीमात्सर्वेदिवसीयादितिवोध्योऽत्रभोजिनोनायिकाव्यवहारडातीतेसमासोक्तिः तस्याश्चनेयंभ्रमरेयंक्तिः किंत
कालिंदीतिक्रयपङ्कत्वेगतात्संकरः यमुनापिसूर्यरमण्याः संतायाः प्रभूतेतिप्रसिद्धं ८७ कश्चिदुभयोः प्रेमातिशयमाह ।
गाढालिंगनकृतकामरसपरस्मिन्परस्पराभेदं कलयंत्रोतहृदेप्रमानमिवविस्फुटंविहितंनायकेननायिकायातयावतास्मिन्
प्रभेदेवगाह्यमानेनायकनिष्ठेनस्वप्रतियोगिकाभेदाग्रयेतज्ज्ञानेननायिकानिष्ठुज्ञानेस्वप्रतियोगिकाभेदास्यनायकस्यान्वयो
गित्वेनवोधेसमानविनिवेयत्वात्परस्यनाभेदः प्रतिभासीतित्रभयज्ञानविषयत्वादभेदस्यकहृतःस्वत्वाद्वेयाउभयोप्रमानेहवि
तमित्यर्थः ८८ कश्चित्प्रियायिकामाहगायेतिकिं विडक्षसहंमोनुहकारकोतरालगतानिजनिर्गमप्रविकिरणप्रवेशगाथामिव
भ्रमराः सम्यक्तदविकामाङ्गमभप्रतिवेयसूरनायकिंविदितिनिर्गमोतप्रवेशोतयोर्हेहः तथाचप्रक्षत्रनायकेत्वयामद्विरहस्य

उँ· ७१ 71

स्वगेहमेवागतेनेनप्रसिद्धनायकसामानाधिकरण्यस्यायमवसर इति ध्वंपकश्चित्सुजनमाह गिरिराजसुतननावत्सरूपमात्रेणदत्तु
पमुक्तः परमात्मगौरववशात्तेविनिमज्ज्यापि पालयसि सुतांनामैनायकसंबुद्धिः स्वरूपमात्रेणकामानुपयानेभयतः पत्रे
महायशगौरवेमन्नेतेमहत्त्वेवविनिमज्य समर्पणात्तलीविनांभूतापद्मेकृत स्वदपहृक्षेभूतानथावनतुयनादितत्कार्यवि
रहस्याविशेषेणपत्नाभानयियपिद्यतितिनोहि तथापि स्वमाहात्म्योदवरत्नसीतिभावः वाविहिमाह चीचीणा
जमहिषीपुलोमजायाः सपत्न्यसौ श्रीवीनन्मस्के सत्तिवयते कृपांगुणेवहतिविभुवदने महिषीपर्यंतेनसपत्नीत्वमपूर्योहिते
तस्याःपुलोमजायामासक्केतथावयदितमपियवेवियास्यसितदामसमीपीयमेवगतिरितिभावः यद्दाहृतापरायेनायकेभुयव
तिसखींप्रतिनायिकायाउक्तिः विषयस्यम्यात्ममायिकथमेवंनस्यादितिभावः कस्माश्चिदर्थेसखीनायकमाह गुणमलिना
रागमयीविशावष्टभतः स्थिरीभूताग्रतर्दयतीसातांभुष्यतितनायेनपटकुटीवपटकुटीवसमयं गृहेगुणाः सौंदर्यादयोर·
जवस्यरागः प्रणयोवर्णस्यपादुर्येमपदृतनन्तस्वयमेवकथंसहसानायातीत्यत आहवंशेतिकुल जतेनतरतरोयाद नुरागसते
ण्येवेकतेमशक्तायत्नेवेणविहेमेनवितिताग्रेतमंनसिमध्येवतस्याश्चप्यभ्यंतरेकेनविदवस्यानात् महतामपिकामेनविद्धोभाम
वतीत्याशयवान्कोप्याहगृहवदनप्रतिबिंबान्वयेवयायांकुवदयेभातिश्रेतर्थेनसशरासनपंचवाणगमार्गणेधमिवसज्जासनेतिमा
गीणेगुणविलासगेणसौस्केंदस्यस्वानांस्तनेप्रतिफलनेनेषापयाकारतयामदनस्यधनुःसहितपंचशरपतमस्येदितिवाणगपदेनश

राणं यं वसंत्सलस्तवने एवं कुर्वांतरे पीत्यर्थं कावित्नायिकामाह गुंफितमादित्ससिंधेदिकदं वक्त्र समानिमानि नीमानिदत्तस्वरायगु
लिकास्तन्ममेव यायकंटकप्रायाकामस्य गुस्याग्रयत्नयां गुलिकाजामपितदीयानामेव प्रकृतयाकदेवोपादानेन कामस्य गु॰
लिकासे पतिभाव गुलिकांतरखलत्वएव स्तवनायकंटकेतोव्यसे यायितेषु गुलिकासाद प्रपसते पिकामायदानसिद्धार्थमादित्यसो॰
तिभोगार्थं तत्सामाय गुंफितमितितिरमानशोथिमानमानाप्रतिवेप्रकावनिश्च याक्काम विकारातिशयगात्रदानेहायामेव॰
दानोश्रातिशयोक्तिविशेनः वाक्यार्थद्वयाभेदारोपपर्यवसानान्निदर्शनाकाविद्रूषणग्रहासक्कांसखीदमाह गुरुकरोषिदये
यतेप्रियमानसायहारायकुरम्बकुलनतदेतत्कार्याकिंडःकरमनघेगुच्छोहारविश्रायोमकुलस्य गुच्छः सततिर्याहकउत्तमेतथा
वकुवरिवेयनसौंदर्यगुणवत्तदीययवकरण संभवात्किमनेनग्रथयमकुलेन डःकरस गुच्छेनापिकरणं नपयत्नेः तयोरभेदात न
हिवदासायेकलेसेनभवतीतिभावः ९९ कश्चिद्दशाविशेषे प्रियांपरयंत्राह गुलियनगुणखसारस्यमध्यप्रकाशविलः स्फुर
तिहि फालल ग्रोलमाह विंदोरलकसमयः याषाणादि गुटिकाहेपसाय नेगुलिकायनुरितिप्रसिद्धं तत्रोभयतोमौर्वद्वयं मध्ये देपसम
ये गुलिकानियानार्थे सूत्रादिमयेविलेभवतिनतस्त्रभालभूषणीभूतविंदोरुभयतः पतितोलकसमहत्त्रदीयमौवीतेन संभावते
पतेननतस्यमनोदीपकत्वस्तवनेकाश्चित्यानताह गुंजामवेनदयतस्तराणिमप्रावप्रसेरापुनउक्तापश्यविनिर्यान्मलयोमध्यात्द्रा
ग्रीवमकुलस्य गुंजोशाहविशेषेनम्लानोनान्यामवर्णतयानिर्गमनसमयसमासक्तोसौरमप्रावसेवेयेन गुंजाफलसाद प्रपासु

ॐ. ७२
72

हृयास्तु नतु क्रौंचादिविषयगजाधारत्वात्तत्पशुपन्नगौ यावतीति वक्तव्यत्वान्निर्गमनस्यैव दर्शनक्रियायां कर्मत्वेनान्वयः यद्दातान्मश्यपन्नयाहारेण
वाक्यार्थः काचित्स्त्रीकेतस्थाने स्थापयेतीसावमाह गुल्मविहृद्धि निरंतरजठरेसाविकाननेन तद्दिद्धिः कुंपयतीव विवनद्धिरेफगुंजापदेशेन
गुल्मावेशादयः युडाकांडे सैव गुल्माविलमउक्तं च गुल्माः सैवातजन्मानयकदूपानलादयः पक्षे रोगविशेषः गुल्मः स्तयेदतीहे ।
दितिरस्कारस्वजने काचित्स्त्रीस्वपनायकगुणानाह शूद्रवरणाभिदोजितदकक्रतयो जिह्मगतिभाजः नवभागशालिनोमीकथ्यं
ते सहवरिभुजंगाः भुजंगाः कामुकाः सर्पाश्च शूद्राजनानसैवेयंपरेषां ग्रावानोयेषां पक्षे वनगः पदः भिदयाभिहेनमक्रादकस्रु
तिस्वयेषां सर्वदायकरूपानुरागारहस्यरतकास्वपक्षे भेदद्रहितादृष्टि श्रोत्रं वयेषां वत्स्रवस्रात् तेषां गोलकस्यैव शदियद्वपा स्र
यत्वात् तदुक्तं वत्स्रवसां गोलकत्वत्वश्रोत्राधिष्ठानमिति जिह्मालोकोत्तरागतिर्मार्गः पक्षे वक्रगमनाः भोगः क्वं भोगयायु
णाश्वकाविडयपसनरागादिदमाहगृहपतिरयंहुताशः समयोतरमात्रनिननीयफलः विधिमात्रगौस्ववलात्सायेप्रतिस्वपरिव
र्यः गृहपतिपदेन स्वानुरागानासदनस्थवने हुतानाशितास्राशात्रपयतिमिलनेच्छायेननतत्पतिवेयकत्वात्स्रयवशूहपतिस्यत्से
युक्तोगार्हपत्यरूपो हुताशो वह्निः स्रोप्रतिकफलाजावात् कालांतरेतिफलसे भोगादिः स्वर्गश्चतत्राप्यप्रामाण्यप्रत्रोंकास्थवना
यविंतनीयेति सेरिहितफलत्वेतन्मत्वासतनिर्णयः स्यादतोमात्रेति विधिर्मसवावमेकमनाज्ञषस्वेत्यादिर्विषाहकालीनः त
स्यगौरेवं स्वयेनडतेयतेपिडान्मैवरुद्धोधितते तज्ञानसेपादनावश्यकत्वे पक्षे विधिनाग्निहोत्रंजुहोतीत्यादिः गौरवंतदभावेन

प्रत्यवायवोधकत्वेन तथा च तदानीमेवानवसरः संकेतस्येति भावः कश्चिद्गुणवानाह दृष्ट्वेति गुणान्हृदयापवर्जकान् वारणानिवमदो
यान् शाटठा केलू तावन्निजवेषापर्यवस्येति गुणा विषादयन्त्वेतव स्वहृदयाः प्रतिवादिनिराकरणसमर्थाः पक्षे सहेष्टस्तुतिवा
प्रीकृत्वेति वध्वे विचल्लता याश्च वल्लूतावत्तच्चतस्येवेति षट्कोणाद्दति यात्ल्लूताते तवो भंगुरनराः स्वहृदयमेवकृर्वेतिपवे विवारासम
र्थं गुणत्रापितदयकषमेव जनयंतीति भावः यद्वा ऽन्यनायिकामपहाय तत्संकेप्रिये सखानायिकामाहकस्याश्चित्कन्यकाद्दश
वामेवकृत्राप्यनुरागं काचित्स्त्रवयति शुपि कोकलापिनवलादतयति भ्जगभ्रमात्कवफला पेमिरापुरे तोजयति श्रीडेश्रायप्र
मोदभृद्भौरीशहासक्ताः पादिमृगाः क्रोशम्भेमृत्सकाश्यते इसमरः तेनावस्थासमहत्वनेरीताद्दशमर्द्देरणप्रातरग्रपवपत्रगश्री
त्याकवरी समाकम्पणक्रियमाणेमयूरस्य नीलकंठसे त्ततया प्रियतमाभेदारोपातेत्कृतकेशविश्लेसनाभिमानाद्दानंदः मातर्स नि
यानेताद्दशानसंथानाचल्लजेति भावलज्जाहर्षयो सपिप्रियविरहेपिनदर्शनसमयेप्रियसंयोगं शादावतः खनेजयोसेवदर्श
नेक्रियतांतत्सेप्रवृत्तदर्शनस्यापिस्मरिवावहृत्वदित्यादर्शयंतीसंवीकाप्याहगोलकद्वयंपंवद्वर्यदिनदलद्धप्रियांगसेषेणांतदंती
द्रिययदितदामकूरकुलेनापिकिंकार्यं गोलकमेववद्वरिंद्रियमितिनाश्रिकरनत द्वय्यतीहियमितितार्किकाद्दयः माधेयत्रा
प्यकाविताव्यरसप्रक्रमसेववाद्ब्रषहेत्वातात्तत्संयोगाश्रयत्वमेवनाम्त्रिंत्रेतेत्वताकांतिदभिसारिकाद्दमाहगीतमभिसंजनितश
तानेदेरमणीयहृद्दलतेत्रवितेवासवदेवश्रितासियदपितमत्तहृज्यगीतप्रीगोदावरीतत्संवृद्धिसंजनितःशतसंख्यावत्रानेदाय

उँ॰ ७३ 73

यात्र विंते वासवदेवश्रितामियद्दपितमत्स्कृष्णगौतश्रीगोदावरीतत्सेतुह्रिसेजनितःशानसंख्यावत्राने, पपतिसमागमाधिकरणतात्
रमणीयदेहाललतायस्यांतेननिकुञ्जसेपत्रिः वासेनश्टहेणतल्पेवासवतभर्भोरमत्स्कृष्णमयाश्रुतामितशुकेपदेगौतामीपदंग्रहपापरं
त्रत्यादितज्ञातानेदोमानिर्यथातस्यतस्त्वतातरमणीयाहेहललतायस्याःवासवरपदेवश्रितासिगौतममपहायहितोयाश्रितेति
समासत्राहल्यायेजारेतिक्षतिदर्शनातकाविद्दहस्यवार्ताभेहकेकोलिशुकगाहगौरमत्वोताडवितनेवकारसमीकदयितते
कितशुकतातहेंरागसमशवकमत्वेतगौरोत्तुणसितेपीतेइतिस्वःचाथवगौरमत्वोमनिविशेषःसमीकेशुद्देसतेनरहस्यवार्ता॰
प्रकाशनसपत्न्यादिकलहोदयात् अथवगौरमत्वस्यसमीकात्वेमनिशिष्यतात्मिनेयतमर्हेपदेशुकोव्यासात्मजः शुको रागो
रक्ततेविषयासेरागश्चशुकस्यतीरागतातारागवतामेवात्रपपत्रेसतित्वतस्मिनौरमत्वेतोदेयाडक्तरीतासमीकप्रियतेमक्तमेवेतिभा
वः कोविष्टिपाणिमतोमरवीदमारगेगायोप्रतिफलितेगौर्याम्बदालयपेरागेस्याजयतिवशूक्ततमलितानेलसगेमिवश्रमेर्ष्याभ्यास
तस्यहगोरीपरत्रास्याइतिगेगायरोत्रिपसेभोगपरिश्रमेणगौरीवशुपिजलोतरगतते ईर्ष्यावशेषगेलावशुषि अथवीपितदहनता
दात्मकपत्रन्यराप्रवेशउसेदते पवेवनायिकीततेप्रियाव्रगाज्ञादर्शनेसपत्निनोस तायातिशयप्यवस्यादितिउरसहृतेस्वविते ८
काश्चित्मत्युहृषमाह गेयहिपतवशङ्कानैवावपत्नाःहीपाः शुरोभविवेततसोनिष्यनिवेयनतिकर्षशेकास्यिनैवमंपातो यस्य
गेयसमाघायनतिहेतिप्रतिहियाः तेगेयवारणेविघात्रूपतेर्विजयावदेततस्थगजोतराणांतादग्रोपसर्पणसामर्थ्यमेवनास्तिय

तज्ञानेतस्त्व यथेनविपदृगजाश्चभिन्नेजीरन् तदास्थमयःस्यात्रवेतिसंशयेनपदेतनवापकर्षमपितसंभावयतीत्यर्थः ९ कश्चित्या
तःप्रियामाह वदमानमेवुतस्यस्तवकेमालिनिमालयभ्रमरम् शल्यमिवतत्पलाशान्तोमविभागायहृतमेतःकमलकोरकोप
रिसमासीनोभ्रमरस्तद्धिकाराग्रीयत्राणोवरस्यरविभागायमध्येनिखमामोलोहशंकुरिवदरपतइत्यर्थः तथावयत्रयस्यानु
रागःस्तनत्रशिरसिवासहिस्तनयासजैत्येवेतिममापितयिसमासक्तिहवितेतिप्यःरये १० काश्चिद्दूतोतावस्यायोप्रियामाह यमौ
दविंडमिस्तवकरेवितेभातिवदनमिदं मुक्ताजालकतिलकितमुदन्वतीतःसुधांशुबिंबमिव मयौदनेत्यादितोदकश-
हस्यउदादेशःकरवेवामिश्रितेवांतोभातस्तदपिसक्तस्फुरितिविश्वः मुक्तानोस्वेदविंदूनांवबिंबप्रतिबिंबभावः समुद्रांतर्गतत्वे
त्वेइविशेषणेतत्रमौक्तिकसंयोगोपपादनार्थमेवोपाते अतोमुद्वितादृशाणाविशेषणाभावेपितदोषः स्वेदस्यप्रकृतेर्वे
मोजमत्वेपितजन्मस्वेदसाधारण्यात् धर्मेत्वंके अभिसारगमनादिसमयेप्येतदुक्तिसंचघनाथेतदितिध्येयं कश्चित्प्रि
यादर्शनमदितआह घनविशदारुणकरयासंपन्नपयोधरोदयया प्रणयिमाघनसमयप्रियेववेतःसमनकुसिति च
नेत्रस्पंतेस्वक्रौशरुणैरक्तवर्णैकरोयस्याप्ततेनोतमनस्त्वने तथावसामद्विके नेत्रोहजिह्वावरणेकेरक्तंभवेयदि न
रोभवेन्नृपोनारीराजपत्नीभवेद्ध्रुवं पक्षेमेघमध्येविशतत्तिरोधीयमानाभ्रहणाःसूर्यसंबंधिनःकराः किरणाःयस्यां
पयोपरस्तनोमेघश्च स्तहमन्मत १२ सकलामपितिशांमानग्रहीतायामेवनायिकायांप्रभातवेलासंपतौकाप्याह वरणा

गुप्तइति विदितैर्विदग्धैस्तामन्वक्कजनः प्रहरतिमनस्विनीनांहृदयानिपरेगिरैवायं कृकवाकुस्तामन्वहः कुक्कुटस्वरेणगुप्तर
ॐ त्यमरः अप्रामाण्यकल्पनवारणायविहृदिति तद्धितोयथवारणायबहुवचने ततश्चवरणागुप्तेनवरणैनैवप्रहारःकार्यः अथेन
७४ प्रातःकालज्ञापनेनवचमेवतासांप्रहारंकरोति दुःखजनकत्वादित्यर्थः किंवाअतःप्रियविरहहन्ताकाचिदिदमाह ७३ दूती
74 नायकमाह चपलीकरोषिहृदयेनेनस्याःकुवलयश्यामः रससेअतोतराम्नामदिरश्चज्योतिरकेस्य कुवलयेत्यादिकम्
भयानुगते रसःशृंगारोजलेव घनजीमूतमदिरेत्यमरः चपलीकरोषि स्वविषयकाभिलाषाश्रयंकरोषि अथचचेवलाव
पलाअपीत्यमरः विद्युद्रूपंकरोषिमेचोन्नतिरसौरंज्योतिरेवविद्युद्रूपेणभासमानइतिजोतिःशास्त्रे ७४ अतिमंदेशंगृहीतागतानाह
तीतदनुरागसंशयानेनायकमाह वद्यस्त्वदीक्षणोत्सुकमाकर्णितमभवदुदंतमदेन तस्याःश्रोत्रेणसमेमिलितमिवतदंतिके
याति अन्योपियत्सदर्शनमिच्छतितद्दृष्टांतवेदिनामहप्यमेसंघटनइतिभावः अत्रमिलितमित्यत्रमिलनेमोहदेनकिंचित्कार्यान्
रोधहृदयविशेषपरे अन्तोमिलननतदंतिकगामनयोरभेदइतिनशंक्यं एतेनसौंदर्यमपिसूचितं अनेनतन्मिलनोपायपर्यालोचनय
राकथंनिषेधंविधास्यतीतिध्वनितं ७५ कश्चिदधरपानमिच्छन्नाह चमसमिवहारियोजनमधरेतवसरसमिदंसखि विहितामल
कुर्वाणोनिर्बीजेसर्वथ्यवलिप्तेते हारिमनोहरेयोजनेसंबंधोयस्य सरसमधुरत्वात् विहितेअमलेशुभ्ररूपेकर्मयेस्नादृशाःकर्म·
यदस्याभक्ष्यार्थत्वात् लिप्तेते पातुमिच्छेति अथचसोमरसंतेहारियोजननामकेचमसे सोमपात्रविशेषेसर्वथ्यवत्तानिजोभव·

घेति ग्रथ्येतस्य हारियोजनस्य सर्वे यद्बलि सेतश्वेतिक्रमात् हारियोजनेनैव ममस्य सर्वैर्मे स्त्वाणंकार्यमिति तृतीयाध्याये निर्णीतम् ९८ कावि
दूतीनायिकामाह चामीकरपंकेरुहस्य मुकुले यत्रायमाति कुचद्वंद्वमात् तन्मांनसेस्नातनुते विगाहते यस्य यव जनः चामीकरेजा
तरूपेमिति सुवर्णपर्याये ग्रमरः मानसेचित्तमेव मानसं सरश्चेति परेपरित रूपकं गुणएव वायमः इत्यमरः विगाहनेप्रेमविषयीभावः
स्नानेवतथा च यस्त्वं हृदये प्रविशतिसयवयन्यश्च स्त्रानायकस्यतन्मणयार्थितमिति तस्याः गुणकीर्तने वयस्यते पूर्वार्द्धगम्या
यद्भातिरूपकयोरंगांगिभावात्संकरः एकपदोपादानेनरूपकोल्लासस्संभवेपि यमौपत्यासंभवः सरस्वतस्याभ्यर्हितत्वादिनर्थः ८
कश्चित्सखायमाह चापाचार्यकमिव साक्रुर्वाणकुसुमविशिखस्य सविलासावेल्लितभ्रूर्वशंवदतां मनो नयति आचार्यस्य भावः
आचार्यकमध्यापकत्वे भरतः स्थानासनगमनानां हस्तभ्रूनेत्रकर्मणां चैव उत्पद्यते विशेषो यःश्लिष्टः सतु विलासः स्यात् वेल्लिता
केपिताकेपिता भ्रूर्यया यते नकुंचिता वेभ्रुकमस्यविते मोहायिते कुट्टमिते विलासे किलकिंचिते निकुंचितेतकर्मण्यमितिभ
रतोक्तेः यद्वा स्निग्धदृष्ट्या नायकदर्शनात् तदवरोधेन उत्क्षेपणवेल्लने तथा च शार्ङ्गदेवः ग्रत्रेकभ्रूसमुत्क्षेपमाहुः कीर्ति
परादयः भ्रुवोस्तथा पाकारस्तात हेल्लनेन कामस्य धनुर्विद्यामिव शिक्षयतीत्युत्प्रेक्षया तस्य मनोवशीकरणशक्तिर्व्यंग्या ९९
कश्चित्ज्ञानोनीताणंग्यियामाह वातकरश्च तवकुंतलवलाहकाभ्यंतरगलितान् वरवर्णिनि चालिकणानिव त्रवांश्चोमिमंद
मृदैः पिकलयपणत्रास्वादयेश्च वातकोपमयास्त्रस्यतत्मात्वगतिकत्वे वज्यते वलाहकोपमयाकेशानांचनत्वस्तवनात् नदेतां

शृं·
७५
75

नमलस्य चिरकालपर्यंतेगलनेसूच्यते १९ कश्चित्तापिकामाह चापलानानामितयातवयइत्युंज्यतेमहत्दशामे वरवर्णिनिवैमा·
णिकेनोपिकर्णवीरुधलावत् मीनोवैसारिणोफजइत्यमरः चापलविलासजन्यस्पंदविशेषसंतानेविस्तारयिताश्रामास्तु
यौवनमवलक्षणायुज्यते तावदेवरमिनाहच्छतरमाकृष्टाकामस्यचापलतायन्त्रवेल्लिरपिकर्णेलग्नयानियोगमाप्नोतितत्समका
लमेवमन्द्रेदादित्यर्थः २० काचित्हिदेशस्थनायकेसंदेशमाह चापइवसंदरतेवैदूर्यसैकयेपुरसि येषांतमालिपयगाःसफले
तजीवनेमस्य वैदूर्यविरहस्यभावोविप्रकृष्टत्वे तस्यैकवपुः सर्वदाविदेशावस्थानात् पक्षेवैदूर्यमणेःसदृशोलक्षणयावैदू
र्यबालवायजमित्यमरः वेयुप्रभवः सहृदादीतिसदृशार्थेषुकविकल्पलतायां येषामितिप्रस्तावेतवदर्शनाभावाख्यर्थमेतदि
तिभावः चापदर्शनमपिसफलमितिप्रसिद्धिः २१ काचित्प्रियामाह विकुरेकलापोतरगाःकरुणभवास्तेचकामतिलकाः·स्त्र
हुंडसायकाइवमौर्वीमदनेनयोजितास्तरयाकरुणस्यसकलामेवकेशेषुग्रथ्यंतइतिसंप्रदायः पञ्चरभिसखंवाणयोजनैरवि
दोपितरातिशयेनकेवलगुणेनैवयोजितत्वात्योपत्येदा पतोनतदर्शनकामस्यान्वेयनराभवतीतियोत्यते ग्रन्थोपमाशोका·
नकार्याग्रहेचेद्रसायकमात्रेणतत्त्विद्यामौर्वीयोजितत्वरूपसंभावनोपयुक्ताविशेषणैवैयर्थ्यापत्तेः २४ काचिदभिसारसम·
यमाह विरहविरविरहविशेषोत्साहयतोनिकुञ्जगमनाया वरमाघनेनजनिताप्रथमाप्तुनरपतेनदयितस्यचिरकालाद्धत
त्राहविरिञ्चा अविरहविविंशुकृ प्रकाशेनगगनानुकूलत्वात् अपियनोंगमितिनिपातःस्वरूपतःकारणतश्चविरोधेपिरेहे

योरेककार्यान्वकुलत्वमितिविभ्रम सारविलसितमित्यर्थः २५ काचिन्मौग्ध्यादमाह विलेपयेप्रदीपेकुवलयकर्णावतंसमेणाक्षी
सतदेतरागान्निपतन्मनोभवोविशिखेद्वरेजे अत्रवतंसपदेनैवसिद्धेकर्णपदेसंनिधानप्रतीत्यर्थं तदुक्तंकाव्यप्रकाशे कर्णावतं
सादिपदेकर्णादिध्वनिर्निमितिः सन्निधानादिबोधार्थं प्रदीपकलिकाकारमित्युक्तेस्तत्रदीपसाम्यम् वह्न्यापहरणलज्जयादीपनिर्वा
पणेच्छा तथाचभरतः नार्यास्त्वपहृतेवस्त्रेदीपाच्छादनमेवच उत्प्रेक्षयानायकस्यतदुत्तरमन्येतमदनोद्दीप्तिः सूच्यते २६ का
श्चित्प्रियामाह विपणवानायेन्नलज्जाः करणप्रवालेन समनसः सतत्व तत्संस्तदीयपल्लवविश्लेषदर्शनमपह्नुतेवांभंती स्त्रियः
सुमनसः पुष्पमित्यमरः करेणाप्यापिग्रथेणकपल्लवविभागस्त्वासांनजातः तत्करस्यार्पितयातस्मादित्यर्थः अतएवविपणवानेत्य
नेनैवसिद्धेनकारग्रहणंवैयर्थ्यंवस्तुतोजातेपितद्विभागेनदर्शनपललक्षणसूचनायापह्नुतेइतिअतएवनेयेविशेषोक्तिस्तानाभा
वेपिकार्यस्यजातत्वात्किंतहूपकध्वनिः २७ कश्चित्कदाचिद्देशैलीतिविज्ञीयततएवमतोनिभालताद्वयवातरागेणैते वैलक्ष
ण्येनपुनस्तदपांगः सुहृदतेगस्य सर्वावयवानांलोकोत्तरगुणशालितयाद्भुतेजनकतेपिकुटालस्यततोमुक्त्वाहविस्मयज
नकानाम् अपगतमेगेयस्यापांगः इतिश्रुतस्यातस्यानेगसमानधर्मकतयाश्रेणीतरापेक्षयामनन्यसंबंधोत्कर्षादितिभावः २८
कोपिलस्यमानोकुलवधूंप्रियआह वीतस्मिवयोवलेनापिहिताद्यराहिनिर्योती अतिनिस्तन्येवपयसोधारातवभातिहसि
तश्रीः स्वत्वमाहस्यहासः उतमस्वभावः यतेनाधरस्यकजलसंपृक्तत्वसूचनेकुलजोपक्रमस्यपतेस्तनिगूढेववाकोवाथोमुक्ती

ॐ
७९
76

यदेदिति भरतोक्तेः हसितलक्षणमाह भरतः उत्फुल्लाननेनेत्रैर्गण्डैर्विकसितैरथ किंचिल्लक्षितदंतं च हसितं तद्विधीयते स्मित
हसितं ज्येष्ठानामित्यपि तेनोक्तं चीनपट्टं प्रकम्प्य श्रीहिमे दोष्णुकं तत इति विग्रहः वस्त्रान्तरीयवनेन शुभ्रं रूपमिव भातीत्यर्थः ॥ ७९ ॥
नायकः सहचरमाह चुंबितवल्लभविंबाधरं चुंबनेन यतनेनाल्पेन तस्याः वीद्यः स्तनमध्ये मालोभिः स्मितस्मितमेव निभृतं चुंबितेनेत्येनेति
समासोतः नाहशास्त्रियाधरकर्तृकेण स्तनकर्मकं चुंबनेन स्तनयोर्मध्ये स्वस्य नीलतामालोक्य तस्या गर्भधारणशंकया प्रमोदात्स्म-
ितो हसिताः इति भावः तस्याः स्तनयावल्गनेन तलज्ञोऽत्र निवारणाय निभृतमिति स्तनमध्ये नीलत्वे दोहदचिह्नं ॥ ८० ॥ कांचिन्नायकस-
माहतनायिकाहेषयरांहितैषिणोशिक्षयति हृणमणीकृतायाः सद्वीवेयेन वेइलेखायाः ग्रथिकेन केयरमेशीलरनाइर
स्पहस्तल्लसति कटिलतयावेइलेखामारक्ष्ये नाल्पैर्वैयेहिमेनकेनकामहेश्वरमिति निषेधादनादरः पदेवेइलेखानमा-
स्कारकत्वादिना चूडामणीकृतमिति पुरस्कृतत्वात् एतेन प्रभुप्रियेवैरेन कार्यमिति उपदेशः सेवकानां दर्शितः ॥ ८१ ॥ कांचिन्नापि
कार्यंकेचिदिदमाह चेतनाक्षिसत्रापि संदरसंयोगश्चात्मनामाकें प्रसक्तविषयभावे दर्शनेतकदाचिदपि तस्याः मनसि वर्तमानो-
पि ज्ञानविषयताकदापि तत्र वक्तुगौरवेनावतरणीयत्वं चिनेऽप्यात्ममनःसंयोगोपि ज्ञानहेतुभूतः सत्रापि श्रेतीद्रियतया प्रसक्तो न भव-
तीति भावः तथाचाप्येतान्तरकाय यथातोऽप्राप्यकृतार्थो स्यात्तथो स्या विधेयमिति हृदयं ॥ ८२ ॥ कश्चित्प्रियामाह वेलेमतिपरवर्ति-
नि पुंवद्भावेनलभतेस्त्रीकृत्वतेप्रकृत्वतस्यायायादिति शुद्धनीतिविधेयवेलेवमनसेज्जकमिति समरः परवर्तिनि श्रेगवहिर्नेतेसलिल

जयागुरुणापितेन लभते किं तु तयाकृतेन तस्याप्यपकर्ष एव भवतीति शुद्धानो रीतिर्नेतरसत्वानो नविनोवरमोयनमित्युक्तेः तादृशा
रतेनैतस्या उत्कर्षो दयाव्यत्र्यथ वेलपदेक्रान्तिनार्थके परतः सतिह्रीलिंगात्ते पदे शुवर्तेत भजति किंतु दूरस्थत्वमेवेति शुद्धसाधुता
र्योरीतिः विदुषि वेलीत्यादौ बहुपकल्पवेलङ् भ्रुवेत्यादिवचनेन शुवङ्गावेवापितान्क्रस्यैव विहितत्वादिति भावः २२ कावि
त्वं डितालहरा सा पके पश्यंती सखीमाह वेदनवीहतविमलमनिलस्य यावीपसोपि विहरणोति कुसमोतरान्तसंभ्रममायतया
लुहिरेफसमुदायः दवीयसो दूरतरस्य घ्राणसंयोगे तत्वस्तस्याप्युतते अंतरे मध्ये तेन पुष्पे विहायेति लभ्यते सौरभसाम्य
वारणायससंभ्रममिति एकस्याप्यपायिगमकस्य भावात्समुदायेति अथ चवेदनलता साहश्यपान्का विज्ञायकापरिमलोपि विम
दोर्म्ये सन्मनोहरणेथवत् रतोपमर्दे विकमदे हरागादिसौरभ इति विग्रहः अत एव परिमलहृद्विरामिर्यं कृतान्न्य भाने भुवनि भि
हृपभोगाश्रीहरः पुष्पमालाइ नि माघः २४ कश्चिद्दतिसामग्रीमर्जयंतीनायिकामवलोकयन्नाह वेपकेकलिकोत्कवीशिखया
ग्रथनायविहोत्या निर्यातितमिवदेवेरतप्रदीपेषु दीपेषु ग्रथनायमालारूपतासिद्ध्ये मुत्कर्षेणपवे १ ककोरकभेदेन नायकः
भर्तेकस्तोगादर्शनादिलज्जयावरतप्रतिवेधानत्वाति कलेषु प्रदीपेषु वैरपुह्निविकृतेत्यर्थः एतेन मौरध्यसंभोगेच्छावध्वन्यते वा
लान्त्न नसंगमेरतिकरी सोऽङ्गेयकारे भवेदिति कामशास्त्रे कुलेषु दीपसाम्याभावात्कलिकेति तत्प्रदीपाभेदप्रतीतेरूपकध
निः २५ काचिद्दिसख्यनवोढहत्तमाह छयनिमीलितनयनाप्रियपाणिस्पर्शपुलकितकपोलारदयति सखसस्यभावेमान

उं॰ ७८
77

यतिवमान्मथीमात्तांप्रबोधदशायांदयितकरापसारणेनगमनायातदयसारणेवकामात्तायाव्याघातःस्यात् व्याजेननयननिमीलने
तइमेनिद्रयामकरेनापास्यतीतिनायकेनज्ञानात् मौग्ध्यरक्षा तत्स्पर्शसुखानुभवाच्चकामात्तापालनमित्युभयमपिसंपन्नमि
तिभावः एतेनलज्जामदनयोः समबलत्वंध्वनितं २८ तादृशहृदयरहितायामपिकस्यांचिदनुवरप्रमानेनायकेकाप्याह छायापाव
डुल्येलिंगांतरमाहपाणिनिर्युंक्ते हृदयवशीकरणेखलुविलक्षणोहहमेमाध्ये हृदयानुरागोत्पत्तिमात्रेणशोभावाहुल्येनानुमेयत
स्यप्रागभवीयाहस्यविशेषादेवोत्पत्तेः अतस्तदर्थेलिंगांतरमेवहेतुरतेष्वइत्यभिप्रायेणछायापावाहुल्येइतिसूत्रेप्रणीतमित्यर्थः तत्रानु
रागातिरिक्तोहेतुरितिशेषेदर्शनादेवयोजितं नेदर्थस्त्ववहुवचनोनकिंचिच्छुद्धोन्तरवर्तिनः छायापदस्यतत्सहषेस्त्रीलिंगातिरिक्तक्ली
वलिंगेभवतियथादहनाछायादत्तछायमित्यादौ २९ कश्चिदल्पगुणोप्यकिंचित्करएवेत्याह छिद्रेणगुणागणेनवाप्येषां
सत्ताहृदयेतेषांमृणालकानांभवत्वमुद्राजीवमित्युचितंछिद्रोस्थिरः कर्मकर्तर्येयंप्रयोगः विस्तरोनेषथभावप्रदीपे गुणस्तंतवोविरु
याहृदयस्यहृदयेमध्यमात्मावमरविन्दगेऽहृतेराजीवेकमलेयत्रनयाश्रयणयत्राजीवनपर्यंतेमत्वस्यमुद्रासंकोचः प्रतिवादिभिःसम
स्तुरुद्धासामर्थ्यात् ३० कश्चिन्नायिकामाहछुरिकेकस्यशानिशातारिणीकोत्रमहेरोजकुंभनदानिगुणंनिहन्यमाणाप्रियेतम
ल्पियेनकामस्येयेनकेकरणेक्षीणामितिविश्वः इदेववेयमात्रमत्रोपलत्वयतितदस्यास्तदभिन्नत्वादितिपेनकामनर्थेश्रुत्यः ता
दृशास्मिनिशातानीक्ष्णामानावमरेकोपनवात्छुरिकाप्यसिपेनकाभवतिछुरिकावासिपेनकेसमरः उरोजोस्तनावेवकुंभौ पक्षेउरो

जन्तुस्त्वौत्कुंभोकरिण्यपि येनुकाभवतिकरिण्यपि येनुकावशीलममरः ३९ कश्चित्प्रकृतिर्जन्मान्तरेष्वनुवर्ततीत्याशयवानाह जन्मान्तरे
पि नन्वेतद्भाववतोन साधुतन्मेगः समजनि दिगेवरः किलहृपेमत्रापि दुर्वासाः तत्पदेशकरणवशाद्बुद्धिस्थान्तदत्रपरे यस्मि
कजन्मनियः पदार्थो नाश्रितस्तस्य जन्मान्तरेष्वपि न भवत्येव कदाचिद्भवति चेत्तदासाधीयान्नैव भवति यतो दिगेवरस्तथा वस्यसामा
न्याभाववतो भगवतः शिवस्यापि प्रवर्ताराने रेडुर्वासस्तमेव जातेऽदुर्वासाम्रतिः प्रथवडुदेवासोयस्य सदुर्वासाः तथावदामः
सतेपि समस्थवासोलाभोनजातयवेतिभावः ४० कैचित्खलेस्समानशीलयवासक्तेरशाकोप्याह जङ्गहृदयानि विगाहि
न्तमेवेविषयएवपारयतिन्त्वने प्रग्राहिसिंधुमथनेविबुधैरपिमेदरशिरिति भृत जङ्गानामन्तःकरणेजफएववविगाहि
तेनात्तेनशक्नोतिप्रथवडुलयोरेकाजलमध्यानिजफएवप्रविशति यतोविबुधैर्देवैरप्यवाविहैरपि समुद्रमथनार्थं मेदराच
लएवप्रस्कृतः तस्मादेतनकेन जङ्गहृदयतयाजङ्गरूपसमुद्रप्रवेशसामर्थ्यान्नेषांवविबुधतयाविपरीतशीलत्वेनतदभा
वादितिभावः ४१ काचित्स्वैरिणीसखीमाह जयतिसपत्नुरसामेजस्मादितिमत्वपितायः सेवेयानुपपते श्वस्नाहायदिता
न्मतत्तोपिप्रसन्नीकृतत्रस्त्रततेनापिव्यासेनहिती येपत्तुरसामेजस्मादितिमत्वानेतरे सेवेयानुपपत्तेश्चेतिमत्वेतनत्वात् पत्तभे
र्तुरसामेजस्मादयकृपएरूपवत्तेनानहेतात्सेवेयस्यतत्सेभोगस्यानुपपत्तेश्चस्नाभीष्टनायकसंभोगएवकार्यंइतितमात्मयाव
गमानस्यान्यतरस्मिकतेनसर्वांकर्षइत्यर्थः स्वतद्वयेत्तयाशुभ्मतमतनिराशार्थकेतथाहीष्टशीतोपादानेनियामकत्वात् यत्रि

उ०
७८
78

यामकेन त्वत उपादाने यथा कुलालादिर्घटादेः तर्हि ईश्वरो निमित्तमेव स्यात् तथापि नेश्वरसिद्धिः ईश्वरसिद्धौ तदुक्तेन तत्प्रामाण्ये त
त्प्रामाण्ये वेश्वरसिद्धिरित्यन्योन्याश्रयात् ४२ कावित्यर्थिकाभिप्रायाः सर्वो माह जरति गृहे सर्वे भवति द्वारैकेनापि किं भय
समाधिः वायुफलादिमात्रनिरोधनफलाद्विहतपःकराः याः स्युः एकद्वारे गृहे चौरादिभ्यो रक्षा कर्तुं शक्यतेति नमे तेषां यतो
हि नो जीर्णेन यानद्वारेणापि प्रवेशः संभवतीति यथाक्रमार्थः प्रसिद्धमार्गेण प्रवेशाभावाभावपिकरेण हठान्निर्भेदकृतामं
त्स्वकाशमार्गेन तव्यमिति स्थित्यार्थः ४३ नायिको न रमयत्याहायतस्त्वामा समेको नायकेषु न रम्यामः किं कुर्वन्ति काप्याह जरद्गृहे केदोष
दोषाभीष्टोपरेतमाप्नोति कौटिल्यमपि विभुं च नवहानिकलेके कलानार्थः दोषाः प्रभीष्टायस्य पदे दोषाणां रात्रीणां प्रियः प्र
सृणिं च स्वकुटिलता रूपो दोषः कलाप्रत्यासत्तिमो केपि कलंकरूपदोषांतराभ्युदयादिति भावः एतेन यः सकृत्यातकेऽकु
पीकुर्यादेव ततः परमिति न्यायः सूचितः ४४ प्रधाने परमाणवो वा जगदुपादानमिति भिन्नमते दूषणं ब्रुवन्नीशस्योपादान
त्वमेवानुपादानानुमानत्व स्यासामेजस्याऽद्भुतानात् तदेवाह सर्वेषामनुपपत्तेः इति उपादानताभावरूपसाध्यस्य पक्षीकृते ईश्वरे स
र्वथानुपपत्तेः प्रथममीश्वरस्यैवासिद्धत्वादाश्रयासिद्धेः न च कृत्यैव तत्सिद्धिः जगदुपादानत्वेन कृतिनेईश्वरसिद्धौ तदभावा
नुमाने वाधात् एवं प्रावन्त कश्चित्तान् दर्शयति ज्वालकपदार्थयोगः प्रत्यक्षे भवति कमलस्य कलानां किं वो छ्वासितवा
लाणां तरालनिर्यद्गमलियोगात् किंच यद्ईषद्र्थे के किं चोविनम्रलतमित्यादिदर्शनात् ईषद्विभज्यमानपत्रान्तरमार्गेण व

हिः प्रेत्नमाणगनोराजौमन्दकन्लोलनगेतानोभ्रमराणां संबंधेन यथा जालकलं संयत्रे जालमार्गेण केनचिद्विलोकनादिति भावः प्रत्न-
षोहम्मुखेकल्पमितमरः जालेतुगेतानोभ्रमराणां संबंधेन यथा जालकलं संयत्रे जालमार्गेण केनचिद्विलोकनादिति भावः प्र
गवाक्षग्रानायेत्वारके दे भवेदयोरितिविषः ४५ कश्चिद्रवोढाहूतमाह जोऽस्वाद्वेभ्रमवानयापारीतिरक्षानायथप्रभनामिलना
द्रहृदयातिंवेदेहसंयोगं प्रयागावहोदेन यमुनासंयोगे एवं मनुभयवैदेहस्यामिथिलादेशस्य संयोगं भागीरथीलभतइतिरीतिः न
वीनश्च वतिरपिश्रमनानायकेनमिलनान्नायककलेकसंयोगात्स्वादेवदेहसंयोगे दधाति प्रयमातिभयास्यंयपरिवेभानारंभना
दितिभावः वैशब्दश्च निपातः नवतदेयश्च श्लेषोपपादकतात् यदोमसंदेहे मदेहः शास्त्राणिवेत्यमाणंस्मृतिस्यादिवत् आश्लेषवेम-
खस्यातरागविरहाते नेमापकनमस्वनार्थमयाजेति ४६ कश्चिद्दर्शप्रियामाह जोऽहूनइवीहदिवस्लेभेलिखिताम हैं इनी
लस्यसौदामिनीनवीवलाहकेविततन्तेकृतकं परस्परसंबंधेन परस्परशोभोत्कर्षाकृतके इंद्रनीलवलाहकयो बिंबप्रति
बिंबभावः तथा चावयोरपिपरस्परयोगाद्विततइतितेयथाको विबलविताना यिकामपिकृतकोऽप्याह पूर्वार्द्धे व्यतिरेकद
ष्टांतः यथा नीलमणिस्ले भगत स्ववर्णद्रवनिर्मितलतास्थापितपाबिरकालं कौतुकं करोति तथा मैवलग्रासौदामिनीनक
रोति का कुप्राथान्यात् एवं च भशालनायके ताह श्यएवस्थिरा भवेति न तु तद्विपरीता इति भावः ४७ कोंचिलीदस्य विरयोदा
हं जागातेजनागरजोरागो ये भालय एव तववालोकितस्मिन्नप्ययमितिवहलयतिकृतहलेहृदयोः नागरजः सिंदूरेतस्यारागइ

ॐ ७५ 79

तिषष्ठीसमासः अस्मिन्नपि रागरज्जो नागोपि अयं नागरे नोरागः नागराद्दिदयोः नागो नागरजः रागोनुरागइतिपदद्वयं पृथक्
रागरजो रागेन नागरसमवेत रागाभेदायपादालाक्षायत मम्भुतमेयाद् मम्भुतकमिति भावः तथा वनहिषयेकरागादेवनत्सेवेपि
नितव्राः नुरागो नतानहिषयका नुरागातिशयः लिनितासिन्त्सर्वेषा पितयोपेत्वात विधेयेतितात्पर्यम् ४८ काचिन्नृथाय प्रोषि
तभर्तृका यावन्नमाहजिह्वियतीरेखाभिः शृणनाशोषिय विमोगदिवसानां यजगायनोषितपतिवेशिमैवनेत्रयतिस्म यथा स्वयं वे
स्वान्यासपूर्वकं दर्शितविप्रयोगदिनानि सख्या लज्जमाना समानसमयप्रोषितभर्तृकाय प्रतिवेशिन्याः सेवेषिनीभिरेव यथा क
रेखाभिर्मनसा स्वप्रियप्रवासदिवसान् गणयतीति कैरेखाभिर्निर्वाहादनवता ४९ काश्चित्प्रियामाद्जीवसामाकुलयति तन्न
त्वपी पुष्परश्मिरय अतिरमणीयया तोयान्तरलीहत्यात्मसंगेन कटाक्षविक्षेपणेन तन्नत्र्यवेद्यतरात्मानेमदीयविलोभयति वे
शोपितारासेता गृहभार्यो स्वसमासकोहतजीवे इह स्याति समाकुलितवानिति भरणेतु स्नेहश्चत्र्यात्मसुखकरोति कास्य गृहवे
इतारामारोपः ततेपि उभयोरेकपदोपस्थापितत्वेमुखवेद्योहृभिन्नपपदगम्यत्वमिति विशेषः ५० कश्चित्प्रावृषण्ये पतिजीमू
तवपदेशाङ्गमनेनशिवस्यतन्नविशेषेणवैदृशखोसग्रहीताकृतिः स्वैरवरमस्येये आकाशेशिवस्यमूर्तिविशेषइतिस्पष्टं ततं
अशिवस्य गजचर्मेव सततयातद्विशेषेण गगनेनापि मेचकलेन गजेचर्मपरिहितमित्यपह्नुतिः हुभः संवेरमः पयोरस्य मरः स्त
वकर्णयोरमियोरामसमस्यायुल्क ५१ तमेश हेतृभागालयोग्योगुलिकेटिकाशङ्कः दत्तइति भावः नतमवलितस्नेभामयाः

ग्रुपदीयते न्यूणं पाश्वसैव ब्रह्मकेर्नेयोजीवोति हेगलिपनिरिति मेश्रद्यायोक्तकस्याश्व संबोनायकमाह जीवनयत्नेवनघातदिज्ञान
धीनत्निर्गतिरर्थं प्रवेशनमस्मत्तत्मते सततं नायके ज्ञानधीनत्नेतदि प्रयासापि हि प्रलंभपीडया प्राणानिर्गमनेनत्वापाशयपद्गुन
स्तत्प्रवेशने जीवनयत्नो निवर्तयो यत्नतोपि ज्ञानधीनप्रयत्नांतरस्य ज्ञाजन्मतेप्यसाहृहविशेषाहि नैवकामसपत्ने सोपिप्राण
स्यनिर्गमप्रवेशौ करोति तेन प्राणपंचकसंचारोत्पत्तिरिति सिद्धांतात् तेनैन मरणावस्थायां जातप्रायनस्तु चर्नैवेरस्याधायक
तेन सा ज्ञानस्यारभिधेयत्वात् तदुक्तं साहित्यदर्पणे रसदे देहेन तान्मरणं नैव मरणे तेजात प्राये ततद्वा चेमनसाकांक्षितेतया २२
यत्न प्रयाति पश्यसि नितवैष्वगुरः स्यनेसहृस्याभावनाविशेषेण सर्वज्ञापितामेव पश्यतीत्यर्थः अनेनैव संतरविशेष्यकवाच्य
षष्ठमोविवादितः तदुक्तं तेऽत्र कृता भावनावलजस्पष्टा विदा लोकादि धर्मिकप्रियायाश्रय धर्मारोपइति वन्दः सनिकृष्ट्याली
कादौ प्रिया प्रयभावनोपमीतधर्माणामारोपः एवं वयोस्पवसेतरग्रहेन वैशेष्याकाशादौ वनतद्वतालोकास्य प्रमइत्यर्थः देवलोकः
मात्रस्यलोकान् यत्रगत स्तत्रश्रोत्रेवगतं जैगीषव्येहवानि तिगदायर्वणिकया ५४ काश्चित्प्रियामाह जैमनीनेमानी जगतात
देयागभैरोनचैतन्यमपिस्वराणामीयत्करमेवपरिहृतेम् स्वर्पिनिपातसहनासमर्थं जनेनतत्कदाचेन देवानामपि चैतन्यपरि
हारः स्वकरः तन्मोहजननसामर्थ्यात् प्रतीश्वरेईश्वशकर्नके जगत् त्रिलोत्यादिके यस्मात् ताहशेन ईश्वराते गीकर्त्रो जैमनिनापि
देवतानां चैतन्यं निराकृते शाहतूपदेवतासोकाणात देवताविग्रहप्रतिपादकानामर्थवादादीनामन्यपरत्वेन प्रमाणंनरानवग

ॐ॰
८०
९०

ततद्धि प्रहतान्वयीभावेन देवतायहृपदस्यतेनानंगीकारात् दितिभावः ५५ कश्चिदशोककुसुमोच्चयनलीलापशन्नाह गण
दक्तकंकणगणोवेल्लविवर्पविनमयास्याः ताक्किमलियाः निशायते स्माश्रयमालस्य मृदितद्रवकुष्माच्चयार्थं अशोकपण॰
ल्वोनमये त्यानायकावलयोत्करः परस्पराभियातेन कूजितेकृतवान् तत्रस्माश्चर्यं यत्तेनतत्पाणि अशोकपल्लपापेत्तयाशुक
मतरमवलोकात तत्प्रमोदमरोहेत्तेनेनात्मदातेरातेन स्वोत्कर्षवत्स्वाश्रयोत्कर्षोपि समदमादयातितिस्मावितं ५६ काञ्चि
त्से केनस्थाने सूत्रयन्नाह विलोडतापदेशान्मेदिरमेतद्धि गैतीवकालातीक्रमपरिगलद्द्रवयवशैथिल्पवेदनाविधुरंऽतिजी
र्णेतयासर्वांगानोपरस्परसंयोगशैथिल्पजन्यपीडयेव गेदतीत्यर्थः किह्नीशहे ननस्य सून्यनमकें बाधेतव्यपदेशेन सुन्याः
गारानिबदनेकार्थः समागमोन्दणमेषुप्रथमसंगमेइतिभवतोकैः ५७ कश्चित्प्रियामाहटकैः पारेणतस्मरगजरशने ः
कनकाकिवप्रेयुस्तनयोस्तवप्रशस्तिवरवर्णिनिभातिलिखितेनेवतिर्यग्दत्तप्रहारस्तगजः परिणमत इतिहलायुधः टंके इतिप्र
कृस्पटंकणेग्रावदारणे इतिविश्वः अन्यस्यापिजपिनः कनकपराटैटंकेनाकिर्यप्रशास्तिलिख्यतीतिभावः यतेनस्तननिहृपि
तस्याःदृष्याश्रयताभिमतेषुमेहृशिखरेषुताटशांकुंभसंवेधिगजविशाणानोपमस्तिलेखनोपायनवर्णनात् वस्तुतस्तेषाम
भयेषामपिस्तनसाहश्यंनास्तीति व्यंजितं ५८ कश्चिन्मानिनीमाहहिंइमइवकुसुमाशुपमिदेशपोषणविधिप्रहृतः सहृवरि
चानतिरूपयजीमृतोन्नतनसाहश्यंनास्तीति व्यंजितं ननिनिदेशग्राहानतस्यपोषणेनदलेयनविधायिनामनोर्थानत्यति चायना

१०

र्थं प्रख्यापनं तदर्थं ताडितः एतेन तया पिमानवशगतदाता लेखनेन कार्यमन्यथा तिष्ठ खेदादिवद्धविधं इदं शापतेरिति सूचितं
वातरानाहदृशार्थो न शेवान शर्वकेश्त्यर्थः ५९ कावेयमनीतीरसंकेतस्थानेस्तूवयमाह डिंडीरपींडपांडुरः मवलोकय
यामनेश्रोतः निजतीतमवतिक्रांतप्रसूनमेतानकीलमिवाडिंडिरोब्धिकफफेनरतिकोषः निजपदं प्रवाहरूपरेस्तनपदेन
सामान्यतः श्रौतस्य प्रतीतिरिति मे प्रदाय फेनसक्तंजचुतपुष्पमादाय मोत्येदा ६० काचिन्नवयौवनामाह किंतरहमतसित
वागताय मदनाय यौवनेन मदाहाटकसंपुटकोयं वरतनवालोहहृयाजात् मदनायिकरिणातायेपनप्रथममेवस्थल
परिष्काराय तत्कलेवरावतीर्णेन पश्चादागताय प्रभुस्थानीयाय कामाय उपहारीकृतः स्तनर्मममहक यवोयेनतस्तनश्रुति
पकृतिः समुद्गकः संपुटकश्त्यमरः एतेन तयोर्महत्वकाठिन्यं व्यंजनीत्वमरतः तपीनोत्तुंगडजघनस्तनायरककेंडश्रुति
मनोहरसंस्मरते प्रतिसोत्साहे प्रथमं तयौवनेविपात् नुपहारदानेन मदनगममस्य नवीनत्वभात्वथमयौवनेयंजितम् ६१
चेचलनायकाविलसवीदतीतरलेनकलशाडपलवस्तवववहिभीवः सहूतैः पुनरेजितसंगोमौक्तिकविशेषैः मध्यमा
णिनाहारेयोतस्यतयातथाकुवसंयोगोनश्राभ्रायथामौक्तिकैः एवं चपलहतिनातदास्लेषस्त्वेनशमेकिंतताभियानकुं
लेवनेचजितयेष्पतैनेवयंजनामाजेणिनाहशावोयेमन्यातत्रप्रस्यायायेवहृतावगमानावश्यकत्वात् तथावमरतः इतित
माशातिजमानत्याति प्रियसेवनात् एभिस्त्रिभुरुषोवापिकारणैस्त्वविरज्यते ६२ काविदातपोत्कर्षेसंकेतस्थानेवसंतयंती

ॐ.
८१
६

दमाहतत्दसंभववानीरप्रतिविंवनिकुंजमासाद्यनैदाघदाहदुःस्थःपुरोविश्राम्यतिवरेवायाः रेवानर्मदासोमोद्भवामेकलकन्यकेत्य
मरः वितवेतसनिकुंजांतरेग्रीष्मजन्मातपविनोदार्थमिवतिष्ठति तथाचशीतस्वभावस्यनलस्यापिवैविध्यावस्थायांतमपित्वत्रकिं
चित्रदाघविपदमितिवाहयेतिध्वनितं ६३ कस्मिंश्चित्प्रियामाहतत्वहरिणिमनिदाघस्यनवापिमृगोपितास्यति सच्चीकेवलमहानि
सततमवहंतोकामविलसितानि तन्हरिणिमेति तन्हरिणत्वपदायेत्वयाकुमारेवयः प्रतीयतइतिकाव्यप्रकाशमतमत्रनिदाघोविषय
नवायमौतापहतत्वात्स्त्रकार्यस्याशामः खीदत्तएकस्यायोपितास्यति तद्दीपोत्कर्षेणमदनव्यापारवैशद्यंलभते नविद्यतेहानिर
यवसोयत्रपवंवयासांतयामदनवितंभितानितव्यापारावरहंतेउन्नतोन्नतेनडत्कर्षात् ग्रीष्मेपितिग्मकोवासंतीग्लायतिवेसे
तेपुष्पोदयात्कामसमतंतेविलसितानि स्थितिर्येषांतादृशानेशहानिदिनानिहृदिधातीत्यर्थः ६४ कस्मिंश्चित्प्रियाप्रसंगेवाहतन्वसिने
नतामलिननामलिनीरध्रोहृद्यानिरवनीयेभवदवलोकनदिवसावधिनिलावरणगुंठिताग्रीवतलिनेविरत्नेस्नोकेशतिविस्य
घलिभ्रमतेनिश्चाक्षिद्रहितामेवतौतियावत् पाक्षिमासत्वयनदयेत्वयानतनिमित्तसौंदर्यातिशयान्वीयकर्षेणलज्जया
सर्वांगणामिवसेहत्वतिष्ठतीत्यर्थः रयमितिप्रतसवडम्याहृत्यनयादर्शनाम्नमराणांतत्रनिष्फलावस्थानेनततस्थानस्यनिर्जे
नत्वलाभात्सेकेतस्थानमेततिविज्ञाने ६५ कश्चिन्मदंतस्यलज्जानिराम्कतेयश्यन्नाहततंतरमत्वदोदोलितडग्धोविविंडुसक्तो
ग्याः करतलापिहितप्रियतमवामदृशोजयति विहरणेलव्याःस्यलजलावयवानामागमनवारणाय तत्नन्तरेतिमहाद्विशब

णे नादृश्यस्थलावयवो यन नयनशक्त्यभावादर्थो नोबिंडनो तन नतंल्पते ग्रोदोलतकवापस्ले इति कविकल्पद्रुमवामपदेन हहे
श्रेड्मयत स्तवनेन पश्चात सा स्थापित डग्यमा गतस्य भ्रातश्च श्रेड् स्यसकाशेपि रमणमिति लता विरहस्तवितः ९९ वेसेतोत्सवे जनस·
माजमिश्रिता यो कस्यांवितश्चाजेन ह्रणे ह्वेपेकेन वितृ्कतेह्रतीतमाह तस्यां गौरगुणगयोव वर्णिमा मतिवरम्यायांन हतह्रर्णयोगा
द्रागविशेषः समकमतिस्याद्वर्णिनी लाक्षाहरिद्रालोवनाम्नेति विश्वः लीपदे श्वेव्याख्याते गौरगुणलेहहरिद्रायाः पीतरूपता
त् नायकायास्तु स्वच्छत्वात्पीतमादेव वानप्रकुवलयकोति कापि वापेयगौरीति कामशास्त्रात् हरिद्रायामपि दायाश्च एपस्तु नय
ते ९७ कोविसियसप्तक्तो नायको हृष्टासहस्रवरीमाह तरुणलिंगितकायास्तु मनसः समदायासिद्धसौरभ्या उन्निद्रपल्लेखा·
हरति मनो वीरुदिव वास्तास्तताश्रतानन नीवीरुदित्यमरः तरुणेन श्लालिंगितः कायो यस्याः पंक्तेनरुणश्हेदोणे तित्नीयोनेश्च
पकलत्यमन्यत् सुमनसा विदग्धानो सम्नहे सिद्धं सर्वे समन्ते सौदर्यो यस्याः पदेश्रुष्यसम्रहेतत्र स्रगायश्रुक्ता सौनभ्यमाडूः
सौनभ्ये गुणगौरवे इति विश्वः स्फुटिस्मृतापत्रलेखाकस्त्यों दिल्लिखिता यस्या यद्वेपत्राणां पंक्ति यस्या तिलका श्रुत्रलेखा वभवे
विभूषणमिति भतः पत्रैलेखा पत्राशुलिरिमैसमेइत्यमरः ९८ सखीनवोढमाह तस्यतपतवतस्मिंन्वेतः करणसंदेवस्मस्के
विमस्वरासिमस्माविकस्मात तो हश्यते न हश्यमानापितदेत करणस्वता यसमास क्लिसप्रारकास्विनैव तद्देत करणस्य वास्मिन्वेहा·
मासक्तिः तयोत स्वदत्वषत्वाधेमभासके समोहकास्तिनात स्वदत्वषशाले समासक्तिरपि मस्कावादास्कारणस्य वद्वषायेतः करण

साधर्म्यस्य युक्तत्वात् ६९ प्रातः प्रियभवनादायांती काचित्सखीदमाह तल्पीभूते व्योमनि स्तनमिथुनक्रीडया पतितः स्तनतु
उँ॰ तिभालायकेतकपल्लव इव भाति खेडेडः रतिक्रीडयामन्यत्रपतनासंभावात् तल्पीभूततोस्वयत्वेनोपन्नयेव्योमेति स्त्रस्यैसोत
८२ 82 दसंभवात् स्मरति क्रीडया रतिरूपतल्लाभाय मिथुनेति पल्लवः कर्णैवेतस्मादिरूपो ग्राहाराद डक्कवर्षातिनसमयपरतयाः
र्यावेदस्य विज्ञायतस्स्तवने ७० काचिददमाह तव भास्त्रीकर्णध्वजः पारावतनः श्रुतिग्रामा शह्हतिरस्करोति व्यक्तं क्रसमवा
यमेकतां नयति कर्णध्वजः तडुलादिकर्णशानस्य पतेतयास्मिन्विशेषस्य वैषिकसूत्रकृतं शह्शह्र तिकूजितैः भिवमतिस्त्र
तस्य समवायेस्वरमेकतां भविच्छेदं नयति अन्यथाकृतितस्य जनोतरश्रवणशंकपातदैकरूप्यानपपत्तेः अत्र सीत्कृतादेः साह
प्यादभिभवः यत्कामशास्त्रेभेव पीडयगृहाणजीवयत्राहि हाविरातिसीत्कृतेविडः तच्चलावककपोतकोकिलाहंसके
सितहंशोहतक्कैमैः कणादस्यापि सूक्तिः शह्हेतिरस्करोतिप्रत्यक्षानुमानयोरेवप्रमाणतागीकारेण शह्स्यानुमानांतर्भावेनः
पृथकप्रमाणत्वानभ्युपगमात् एवं समवायसेवंयोप्येकपवेतिवैशेषिकाः ७१ कस्यचिदंतदुर्घस्य हतितमाह तस्यांतरहला
हलमलिनयोवहिरतीवमरसोपि श्वेतर्दयातिकठिनेमैनाकमिवोभसांराशिः वहिरतशरस लाभिनपात्सवनेकठिनेदया
हीने श्वेतमैनोदधाति एते श्वेतविस्तयिकरणशक्तिप्रयोवमय्यवेमनोगकस्यकठिनतपर्वतात समुद्रोपिवहिरसंतेजलमयः
हलाहलवत् मलिन असत्कार्यासक्तत्वात् समुद्रस्यापि मध्ये हलाहलेन कालकूटाख्यविषेणमालेनमेवेत्यर्थः ७२ को

विज्ञात्वात्र साधनपरो प्रियमाह तपनीयमिति नियन्तेवलयं वरगात्रियाणि तामसोकिमेतिपुनः सेतन्तुसेपरिस्थिनि हिमवालुकस
स्मिन् कर्तस्वरचामीकरकर्बुरतपनीयनामानी तिहलायुधः तपनस्येदमिति व्युत्पत्त्या सूर्यसंबंधनो वलयस्य तत्मियरश्मोत्पलसंयो
गाद्धेतोत् हिमवालुकाकर्पूरः अथवकमलिन्योतु स्वादपरागस्पर्शास्सम्लानिहेतुत्वादनो वितमिमित्यर्थः ७३ कश्चिदतिरहस्यं गोप्यमि
त्याह तस्मिन्नोनद्भूतोयस्स साधारणोहि यो विषयघटादिवद्वरादेतथाहि नकदाविदपश्यतो यो विषयोयस्याः साधारणहन्यान्त्रथास्सः
सतत्रानुद्भूतोऽप्रकाश्य एव भवति वद्वारादीनो असाधारणोविषयोरूपादिः सतत्रानुद्भूतएवेति तस्पनप्रसक्तम् वद्वरादिनिष्ठरूपा
दिकंचानुद्भूतमिति सिद्धांतः उद्भूतत्वत्वस्य प्रयोजके सामान्यविशेषकतद्भावोनुद्भूतत्वमित्येके अनुद्भूतत्वमेव जातितद्भाव उद्भूतत्वा
मित्यन्ये ७४ कोविद्भावसंकेतस्थानाभावशंकया नश्यानोसखीदमाह तामसिकिमितिविमृग्ये विहासोसोऽङ्कोसरिते तत्रापितेस
हचरीभवितास्सूर्योऽङ्गदेवसरित् सोमोऽद्रवानर्मदा सोमवंशेपन गुरुत्वाद्वावतारितेति स्वामी सूर्योद्भावायमुना सोमस्सूर्यपदाभेदुल्यकत्वं
सरित्पदेनैकधर्मावच्छिन्नत्वेवदर्शितं एतेनसोमापेक्षयासूर्यस्यापिकावत् एकदीयनिकुंजाद्यपेक्षयातदीयांनामप्याप्तिमुदितिसं
केतस्थलाभावशंकया मा ग्लासीरितिसूचितम् ७५ कापितत्सखीमाह तावन्मानोत्कर्षः स्फुरतिपदार्थान्तरेदृष्टे यावत्स्वात्मा
प्रेयान्दर्शनविषयोरसो भवति यावत्प्रियोदर्शनपथंनावतरति तावदेवमानः स्थिरोभवति तद्दर्शनेतु फटित्येवापसरितीतिभा
वः अथच यावदात्मानविभाव्यते तावदेव पृथिव्यादीनां परिमाणवत्तया ज्ञानेसतिमहतामपितेषामवच्छिन्नपरिमाणनामस्य

नैव ज्ञायते अथवा कोऽपि परमार्थं तत्राह तदेतत्प्रियो विज्ञेयः पुत्रादित्यादि आमाण्यादति प्रियआत्मा यावत्तस्या नाक्रियते तावदेव·
ॐ· वस्तुं तवेयादरो भवति तदुक्तं तत्सर्वं तत्त्वमेव प्रतिभाति किमिच्छेकस्य कामाय शरीरमनु संचरेदिति श्रुतेरित्यर्थः ७६ को
८३ विडराशयामभिलषति नायके काप्याह तापरसोन हेतिं कृतवहति मालीभिरतिपलाशाभिः भ्रमरीमीलनमनसाकैः कैः स·
83 मस्तोऽपि विफलत्व तोडप्येनेन प्रसिद्धो भ्रमरसारसहीना श्वेतवहति मनोवापारोपस्याः पलेतामरसस्य कमलस्याऽ संतरेव तस्या
नामकुलितत्वदेनगतत्वात् एवं सत्यपमोहे यत्र भक्ताडमिलतामाह कृतिनि तिपलसंगात्समतिक्रांतास्तेनापि क्रूराभिः सखीभि :
सेहृतोपलेडडात्ते तेमिथः सेलग्राः पलाशाः पल्लवा यासु ताहशीभिरयथि त्रयोक्तिभिः संवेष्टितो यथा मुकुलोनगतत्वविशिष्टं
गीदर्शनेऽप्रमस्तदमिथः सलग्राः पलाशाः पल्लवा यासु ताहशीभिरण्य संभवाद्यर्थः तदेतद्दर्शनेऽपि फलाभावात्साविशिष्टता·
त् भ्रमरीपदेन कथं विनिमीलितापि नाम पहायान्यत्र रक्तास्यादिति स्वविविते ७७ कोऽपि विलिप्य तत्राह तारकमौक्तिकमिषादत्र तन्त
त्रयोक्तिरियं किमपि परिस्फुरते नवशब्दग्रहसाधनेभवाणने तारकः करणाभरणविशेषः शब्दसाक्षात्कारहेतुभूतमाकाशं श्रोत्रेंद्रि
यमिति यावत् कर्णशष्कुल्यवच्छिन्ननभस एव श्रोत्रत्वात् आकाशे तारकाणामवस्थानादत्रापि विशेषाभेदे तत्संभवो वित्या
ततद्भूषणार्थं लग्नाः किरणाः नवत्राप्येवं न तन्मौक्तिकानीत्यपह्नुति ७८ कश्चिदाह तात्पर्यमकलयतो नालोचितविशदभाष्यगि
रः अपरिचितदीपितिमहालोकान्मायाहहि प्रजल्पेति एवंविधालोकात्पृथक्त्क्रमेव प्रलयंतोत्पर्थः तात्पर्यं पराभिप्राय अना

लोचितायववविशंतोहृदयेरामाश्रमाभ्याश्रवाचागिरायेषां आपातरमणीयवाकाइतियावत् अपरिचितैोदीधितिस्तेजोमहः तत्स्व
श्वैः क्रूरसत्त्वकुमारोक्तिसमयानभिज्ञाइत्यर्थः अघवैवेभ्नामायणाल्हादहिरेववदंति तात्पर्यवार्तिकटीका अपरिभाविताद्वि
प्रादः स्वच्छाभास्वणिगिरीयैः दीधितिः शिरोमणिग्रंथः महान्सवौत्कृष्टआलोकोमिश्रग्रंथस्य तुल्यमन्यत् एतदज्ञानान्यायपदा
र्थश्रुतादनानधिकारात् ७९ अनभिज्ञप्रवादेनगुणमथ्यामपिकस्याचित्सेदिह्रानेनायकेसत्वीदमाह तापीतिश्रीफलातपसेता
पितमास्मभ्रमरितोविमलः वेत्रुलनिकुंजसमग्रसुविश्रमगुणेविभोत्स्यसेतस्याः तापसेयेहेत्वतसवंथेनेतितापीतापजनिकेतियाव
त् एतादृशाज्ञानेनतापीसज्ञोनदीमपहायान्यत्रामायासीः यतोवेतसनिकुंजभवनेषुविश्रमैतस्याः शैत्यंसात्ताक्षरिष्यसि अथ
च आतपपदेनसाधर्म्यात्कामग्रहणेइयंतापयतीतिप्रवादमात्रेणज्ञानादरोमाभूः यतः संकेतस्थानेष्वेतद्वैलक्षण्यमप्यैवज्ञास्य
सीतिभावः ८० भाविविश्लेषशोकाडःस्थप्रियानायकामाह ताटकयववयतेस्याराममेषुहतिचेतासूगरुणेज्ञा अरुणकरमिश्रा
याम्भः स्तनन्तमोलेखयाक्रांता प्राभातितपसेवलितधांतपंक्तिः श्रीरामबाणभिन्नातगलितरुधिररंजितांतगताटकास्व
रादसीसदृशीविभाव्यतइत्यर्थः रुधिरसूर्यकराणांविंबप्रतिबिंबभावः ताटकोपमयाअक्रीरत्याभयहेतुत्वंव्यंग्यं एतेनेतेनेनप्र
थमेमूमिनमस्लेसामः समुदायरूपैकतयासेप्रतिमध्येप्रकाशेविच्छिन्नत्वमितिसूच्यते ८१ कामस्तोयामाह तापिच्छनी
लविकुसेरसपरिपूर्णैसगंभीरे प्रावृट्कालनदीवन्तक्रान्ताक्षिद्रंगराजिता तमालवन्नीलाः यद्वेतमोलस्वरूपानीलाश्विकुराय
स्याः वात्यायप्रायमन्यत् भगः पराजयस्तेरेगाभ्र यथावार्षिकनद्यांतरंगयोगोभवति ततथा

उ॰
८४
84

तद्यपिपराभवयोगः सर्वतनुत्वहृत्तयाकिंविदयेत्वापकर्षानुपपत्तेः आर्थेसदृशेपेक्षितविशेषणाकोऽतिरेकः तेनतत्ल्यमितितत्ल्यार्थे
वतिप्रयोगात् ८२ कश्चिदिदमाह तिग्मकरोजलशोषावहोऽपितोषायजलतानां नहिजवकजन्मवैरशिर्योनियतेसमानविष॰
यते तिग्मकरपदेनजलशोषनहेतुत्वदर्शने जलजलपदाभ्यांद्वयोर्जन्मकजन्यत्वबोधने एवंचपद्मजनकजलविरोधिनोऽपिसूर्यस्य
स्पद्मसौहृददर्शनाज्जनकस्यापियद्वेष्यास्तेवपुत्रस्यतादृशे भवेतामितिनियमोनास्तीत्यर्थः ८३ कोविस्तूस्ताभिषाविकासत्वीदमा
ह तिरयसितनेमृगीमदजेवालेनाभिसाररसिकेके नविशेषोविज्ञानेहृपादपिसौरभादपिवा निनिषद्धारस्तजेवालः येकोऽस्त्रीशा
दकर्दमाविस्पमर देहप्रभाविताननिर्गमनवारणायकस्तूरीकर्दमालेपः क्रियतेतेनपरेषांज्ञानेमाभूदिति तत्रमृषैवपवमं॰
पितदीयसौरभेणपरेपरयानदत्नमानसंभवादित्यर्थः एवंचपथपिवाद्वषान्नुमितिहृपयोर्ज्ञानयोर्विशेषोऽस्त्येववतथाप्यत्रस्वरूप॰
मात्रभेदस्यान्वयपक्षतयानुभयथापिगोपनेनभवत्येवेत्याशयेनविशेषाभावोक्तिः ८४ कश्चित्तस्याः कामशास्त्राभिज्ञतांदर्शय
न्नियामाह तिलतंडुलितेवालेदयामिमुक्तेंद्रनीलहारते स्मितमावकांतिकदंबेनीरक्षीरायमाणेन मुक्तानीलमालयोरामिश्रणे
पिशृथक्तेनज्ञानाद्धेतादृपसाम्याच्चतिलतंडुलाकारते स्मितकांतेस्मसमावकांत्यासहाक्षेत्रसाहश्याद्विवेकेनज्ञानान्नर्हतयानीरक्षी
रसाम्ये एतेनतदुभयसंततपरिरंभाभिज्ञत्वंव्यज्यते तथाचरतिरहस्ये अमकृदतिविगाढाश्लेषलीलोचितयत्नजनितजघनवाङ्कप्र
त्पयेस्पर्शायवमिथुनमथमिथोगेलीयतेनिम्नलोगेनिगदतितिलपूर्वंतंडुलंतन्मनींद्रः अभिमुखवमुपविष्टायोषिदंकेयतस्यरवि
तुरुचिरगाढालीनताबल्लभस्य प्रसरणसमरागावेवगतस्याद्विपार्श्वेविशतदवमिथोगेक्षीरनीरंतदाहुः ८५ कश्चिदिदमाह तिनानु

यथाबद्धरोकेमंडलमिंदोः समुल्लसति लग्नाम्यप्यसतलेविरहिमनोसिप्रर्यातितत्विते यद्यपिबालनीतितन्तुः प्रमानित्यमरस्तथा
प्यापिसक्तमिवतितनुनाप्रनेतइतिमेत्रे तितनुपरिपवर्मभवतीतिभाष्यकारप्रयोगात् क्लीवत्वमपिप्रामाणिके क्विदनिर्वंध
नेरोकमित्यमरः यद्वेरोकोदीप्तिः बालस्याहिमध्यपतितायवसूत्मभाजानिःसरेति ग्रसनतलसेप्रकान्यपिमतनोसिनिशिखेती
त्यार्थः ८६ सखीनायकमाह निकायनेयिनितरोमधुरमशेषेविक्रयजाते पितेनेवनितांतोष्मणावियोगेनवतस्याः मधुरंरम्य
मपिविषयजातेवेदवेदनादिकायतेद्वेषविषयत्वात् पित्तदोषेणापिमधुरमममपिरसजाते यगुडादितिक्तवज्ञासते रससद्व्य
भेदेनभेदादशेषमित्युक्तं पितस्यदाहकत्वेननितांतकृष्मायस्मात् विरहपदेत्यैवे यतेनविषयनिहतिहृपायश्चीदग्नास्त्वचिता
भरतेनयमुद्वेगाइत्युक्तः आसनेसयनेवायिनतिष्ठतिनहृष्टति नित्यमेवोत्कंठकावस्थाउद्वेगस्थानमेवतत् दप्रकावितवेडि
तानायकमाह तिलकमलकंकजनेहृदयालेविभूषयति मदनार्द्दवेदमसृगिवममहृदयविदारणासक्तं प्रतिनायकावर
णप्रणमसत्वतयावकभवेतिलकं तमालपत्रतिलकचित्रकाणिविशेषकमित्यमरः तिलकपदेनभूषणार्थेनयापरमा
दरविषयत्वसूचने मदीयहृदयभेदलग्नशोणितेकामस्यार्द्दवेड्राकारवाणमित्युत्प्रेक्षयाहृदयविदारणस्यतद्दर्शनानंतरका
लीनत्वेपिकार्यकारणयोरेककालोत्पत्तिकत्वप्रतीत्या अतिशयोक्तिध्वनिः ८८ सखेहृतीयोद्यमाह तीरेतरणिसुतायाः स्नमा
लवीथीयमुल्लसति किमितिवरगाहृदादधगनावंगवेषयसि कालिंदीतीरलग्नतमालमालायोतद्ध्यामानतएवारभ्यनडत्तर

ॐ कामुकेनपथिकेननावोगवेषणंकृतं तत्रतद्रुमवेडनेन इतएवतरणोपायोनामेदित इतिप्रतिपाद्यतेएवं षतकमार्गेणेति·
८५ कल्पद्रुम अत्रभ्रतिमांद्यंपः ८९ हीनगुणस्योत्कृष्टगुणसंनिवेशस्वयमेवहानिर्भवतीत्यभिप्रायेणकोप्याह कुलपित
85 मज्जमाविपिनाथतैलातायांनिदाघसीतकरौजिह्यदिवात्रचरमस्तामपहायविशानिरगात् तुलाराशिविशेषः परिमाणपरि
च्छेदोपायश्च करपदस्योभयान्वयः जिह्यदितिह्रीलज्जायामित्यस्यशतृप्रत्ययेरूपं लज्जमानइवचरमः शीतकरः तुलोविसु
त्याः शीघ्रमेवनिर्गतः सूर्येणतत्रमासपर्यंतमवस्थानात् चंद्रेणतस्वल्पकालमेवेतिभावः ९० काचित्स्वनायकसंगानिच्छयाभि
प्रायेणाह तत्कसमागमनेसतिनभवस्तुजीवनेकिमपि इतिताम्बर्यवतासखिपाणिनिरागतागमोविहितः कोवेतिसूत्रेण
तागमेणविधीयतेअस्यसामयाभ्यभिप्रायः कथ्यते तकारस्यककारस्यचसंबंधेसतितकारस्यजीवनेस्थितिर्नभवति तुमदे
जनतामिकइतिशत्संतपातस्यलोपात् अथचतक्रस्यजनस्यसंगमेसतितुजीवनेनभवति किंतुदुःखकदर्थनयामृतप्रायतैवः य
तादृशार्थस्यतागागमविधानेनैवलाभात् तथैवविहितं अस्यघातिगागमादिकमप्यकरिष्यत्रूपसिद्धेः साम्यादित्यर्थः ९१
सखीनायकमाह तंबुरुहरिवकिंस्वेदरमधुरकाणितांकलवतीमेतां अकारोहरणयोर्यःप्रभुत्वत्समिमध्यमग्रामेतुंबुरुर्गंधर्ववि·
शेषः कलावतीवतः षड्ठिकलाभिर्तवीणभेदंच महतीनारदस्यापितंबुरोस्तुकलावतीत्यभिधानात् मध्यमाख्योग्रामःस्वरसमूह :
पतेमध्यमकल्तायांकिंगणयसिउतमनयेतदनारदस्यानुचितत्वादित्यर्थः ९२ काचित्संकेतस्थानात्केचवदयस्यारपितमाह तषा

णसेभृतमेतद्दिपिवेकिमितीह धार्मिकभ्रमसि एताहशिस्यलेहिद्वापरवर्त्तियुगवासः तथोविभीतिकः धार्मिकपदेनतस्यपरिह
र्तव्यत्वसूचनं द्वापराडन्तरवर्त्तियुगेकालिः अस्याकलिडुमतयाक्षायादिविश्रामानर्हत्वात् अथवसंदेहपरवर्त्तिनइहितेयुगेमिथुनं
तस्यैववासःस्थिति तथावदोषपरिहारार्थमितः प्रदेशादपगम्यतामित्यर्थः ९३ कश्चित्प्रियामाह नेदपरिमृजमिदंतेमुखरुचि
पानावकोरकुले एकायाममपिवेद्योज्योत्स्नापानायतोयतते नेदशोकयोः परिमृजापनेदोविनिकप्रत्ययः मेदस्नेदपरिमृजइत्य
लसपर्यायेष्वमरः पानायपानेकर्त्तं वेदहृदयकालेपतद्डुविसमास्वादनस्यैवगतिन्नातासौम्माधुर्यातिशयाचकादाचित्कापकृ
ष्टमाधुर्यकवेद्रिकापानप्रहृत्तभावइत्यर्थः एतेनसर्वदोषजीवमपहायतदन्यत्रअपेक्षावेनोनप्रवर्ततइतिसूचितं ९४ कश्चित्प्रियामाह
नेगतयानवकुचयोरवलकुलमयः कृतोन्नतिके उपहसतिसपदिविंध्योप्यतमदमात्मावनतिकाले यदाविंध्यएवागस्त्यवचनेन
गवनतिशमस्तदानीमस्यनुन्नतिक्षासोजातइतिपर्वतानतराणामदश्चासीत् संप्रतिनुतदीयवानोन्नत्यासर्वपर्वतानामधस्तावि
रहेजातेस्वोपहासकानांतेषामपहासंवेध्यः करोतीत्यर्थः एतेनयद्वियदियेषामानेदस्तदापदिमस्यापिस्यादितिसूचितं ९५
सखीनायकमाह त्वर्येवासागारात्प्रयातमनसोनतभ्रुवः कवरीकर्षन्त्रामासितरांमसहृदामश्ववयमुनां त्वयोतिशयन
स्थानेवासागारेविस्मारदाइतिहलायुधः नवोढातेनततः प्रयाणेच्छा गमनेप्रकर्षश्चतस्याः कामविकारानुमापकत्वेन
तद्विषयकानादरानुत्पादकत्वरूपः कवरीकर्षणेनतद्वारणेच्छया कामस्तहृतत्साम्यात् पद्मेकामपालनात् यद्वाना

उ॰
८९
४६

यकस्यकामशास्त्राभिज्ञतयानायकास्वभावज्ञानेनमद्विद्वेषेणागच्छतीतिज्ञानानन्दयात् ४६ काश्चिदनन्तमेकजातीययोरप्युत्कर्षाप
कर्षौपश्यन्त्याह तद्धिनगिरिमवरयन्त्रपिशिरसिभवोवहतितरिनकरम् इत्याल्पतमहतेमृषाकलैवप्रशीय पर्वतेहिम
सम्भूयस्त्वयितद्धृतेनेननतमयीकृतस्तापेदत्याः योगतेविधायस्वल्पतरहिममपिवेदशिरसिशेखरतयाभवावन्दयाति अनेक
लयैवप्रकर्षोलभ्यते तत्रवेदस्यकलाहृयत्वात्पदेकलाविद्यादिः नतद्व्यवतामात्रेणेत्यर्थः यद्वावक्रदृयामपिनायिकाम
नादृत्यकस्यांचिदतिविदग्धायां अनुरज्यमानेनायकेकाचिदेवमाह ४७ काचिच्छठनायकेप्रकृत्याह त्वयिताएववः शेत
स्त्रिदिवेपिभवेतिनिर्जराअपितेयेषांरसाद्गणानामततेप्रख्यायतेलोक रमसस्यग्रहेमेवपक्षेजनेनगएपते नन्वनेनरसिक
तेप्रणयविच्छेदात् तेनिर्जराप्युवोनोपिस्वर्गेवसेतोपितृषितास्वप्रसदृशाद्यनुपादेयाएव तत्पदाहृष्वात्रपि अनादत्तैवायव
अथवरम्सपदेनषट् अईवतदीयमेवतेनत्रितयलाभः तथाचांकोनोवामनोहद्विरितिरीत्याषड्विंशत्सख्यायेगणएतेतेस्वर्गेस्था
निर्जरादेवाः तृषितसंज्ञायवेत्यर्थः ४८ काचित्प्रियमाह तृणतामनायसमेस्मरस्त्वयासुभगरूपेण अमरोपीतरथाकथम
लभतस्पृशरथवृहो तृणतेहीनता अपकृष्टभष्टरूपतेव दाहायोग्यतमाह अमरोपीति इतरथातृणत्वभावे शलभ
तृणत्वैनैवदाहेशामः तृणत्वस्यअमरत्वाभाववाप्यत्वादितिभावः यद्वाविरहिणीभावेनोपनीतेप्रियेप्रमाह एतेनगुणकी
र्णकीर्तनमितिभरतात् तत्स्वरूपमपितेनैवोक्तंअंगप्रत्यंगलीलाभिर्वाक्चेष्टाहसितेक्षणैः नात्मनः सदृशस्तेनेत्यतत्स्याद्गुण

कीर्तन ९९ कस्यचिदर्थे हृतोनायमाह त्वहं त्रिविजयमिवतेगुरुरतिभिडुरो रुहाभोगः अभिगांगेयोऽयोगः कर्णोनालीकशा
लीविजयं अग्रजेन सिवतेनायकेन त्वहेतिपीडयेति गुरुर्महान् भिदंभेदसतिश्रोतोः निमित्तत्वमस्यतसंहितरत्नियावत् यद्वाऽन्यंतेभि
नत्तीतितथा त्वरोरुहाःशीस्तनौ आभोगःपरिणाहःगौरूर्मि अभिलक्ष्यगेयोवक्त्रमर्हः प्रसिद्धविच्छित्तिविशेषइतियावत् अयोगःक
टादःनालीकैःकमलेनतडकेसवनाकर्णोतत्त्वेयोगःयत्तगुरुद्रोणःआतिभिडराश्रमेनतभेदनशीला वज्रमतिक्रांतावाकुलिशोभिडरेपा
विरित्यमरः त्वरवोमहानःस्तनाःतानहंति त्वरुहाभोगोयस्या महावीरवयसमर्थेइतियावत् अभिभयरहितंयथास्यात
येतिक्रियाविशेषणोगांगेः १०० कविद्भ्रममपमभ्यामेवकार्योऽत्यतिरितिकोप्याह तृषितेपिवतिमदांभोहेरंबस्याहिरेफनिकु
रेवं प्रतिविपितंहेमवतीनयनपयोजिष्यसद्विसेवादेलेवोदरमदजलप्रतिविंबितेगौरीनेत्रैकमलभ्रमेणामवियानेमिच्छतो
भ्रमरणेपद्मानशाम्येवमधुशामिसंपत्यानभयविथप्रहतेरपिसंवादितमितिभावः पतेनपरमेश्वरसंवेधिनिभ्रममूलकप्रहृति
पिसाफल्यमितिव्यज्यते । काश्चित्प्रियोपश्यपत्रा त्वमिंकोत्वदिवादित्यमनिमेषंवदाननोपिवति विरतिभयाद्वानंदेनिमिष
कपदात्यवेशयत्येनः प्रथमंतदर्शनोत्कटेच्छयादर्शनप्रतिवेधकनिमेषनिरोधेनत्वद्धेतनतन्त्रजेमानंदभरेणात्प्रनादर्शनवि
च्छेदोनाभूदितिनिमेषःकृतःतेनाभ्यंतराभिमतावावच्छिन्नप्रेरणायात्रानेदस्यांतर्गमनेप्रनस्तदशतिस्यादितिभावः पतेनरा
गिस्वभावोवर्णितःतथाचोक्तं अहोकष्टंकिमितिसृष्टिरेवंनवभूवयत्सर्वदैवभोक्तुसामर्थ्ये मतृप्तिश्चभोक्तानोवाल्य

ॐ॰
८७
87

इति २ कांचित्सखीमिदमाह तेजस्विस्यामतनुस्वदर्पोगोप्तृतमदर्शनो हरेर्वासनीतः स्मरेण यस्य तो पुरविजये स्वदेये वगिरिषमसवित्रिपुरव
धायहरेण विस्फुरद्वाणः कृतइति पुराणप्रसिद्धं अतस्तद्वैरिणा कामेनापि पुरस्य नगरजनस्य विजये स्वाधीनत्वेकर्तव्येतत्समानधर्मा॰
त्वदपाङ्गएव बाणीकृत इत्यर्थः तेजस्वितेवत्वं द्विदेयस्य तैजसत्वात् यद्वा महानुभावशालित्वात् श्यामतमभयत्रसमानं सुदर्श
नेशोभनेस्वभावस्तवनसमर्थमवलोकनं यद्वा सुदर्शनेऽपि कं हरिवदित्यत्र तेन तुल्यमिति वतिप्रत्ययः ३ कश्चिन्मनस्वीमाह तेषां॰
पीतवतामपिसुधारसं दुर्लभं सहृदयत्वम् येस्वीयविपक्षजनकायामादाय कार्यमीहन्ते स्वविरोधिनः समाश्रये साधये नीतिमात्रशरण
स्वकार्यं साधयन्तमिच्छन्तितेषामकृतात्मनांसुधारसलाभेपिनसहृदयत्वपर्यवसानेमायया देवरूपमाश्रित्य सुधामास्वादितवतोपि सहिरा
घयस्य शिरश्छेदेन हृदयराहित्यसहितत्वादिति ध्वनिः नलोकाव्ययनिष्ठादिना खलर्थप्रत्यययोगे कारकषष्ठीनिषेधेपि शेषषष्ठीवोध्या य
द्वा सहृदयत्वेन सहितेषामित्यस्यान्वयः दुर्लभत्वं तद्विशेषकप्रभापकारत्वसंबंधेन तादृशाः सहृदया इति प्रभावाद्दुर्लभत्वादिति भाव ४
कस्याश्चिन्मुग्धायाः प्रौढांगनाभ्योपि सौभाग्यातिशयस्तवयं तीसखीदमाह तोषयति निजगुरून् याप्टतकुसुमैवापरैवसावीरुत् संबा
तस्तवकैवपीणायत्नेपद्मिनीत्वमतो निर्जरादेवा युवानस्तकुसुमे पुष्परजस्सु स्तवकाशकालत्वगुणापालनौ च कोरकैर्देवार्चनानिषेधे॰
पियद्यकोरकैस्तद्भावेनतस्यामकुलोत्पत्तिदशायामेव देवताप्रीतिसमर्थत्वादिति भावः कालिकाभिस्तद्यानेत्याविनावेयकपद्मकैरितिवच
नात् ५ कश्चिन्नायिकायागुणातिशयमाह तोसाररैतेजसैरियमारब्धाकैश्चिद्दवयवैर्विधिना सान्द्राकारणीयगुणसमयेन तन्त्र्यतीय

मासाद्य शैत्यप्रतिकूले ग्रीष्मसमयेऽस्याः शैत्यगुणस्य नुत्यप्रतिकूले च शीतसमये नु लतस्य साक्षात्कारणात् तद्विरुद्धसमयेत जातीयः
सर्वोपि रमौ वित्यादेतद्वैपरीत्येन विजातीयतत्स्तवनाय कैश्चिदिति शीतो सावयवांतरहतिगुणविलक्षणगुणवद्विरित्यर्थः ९ काश्चिति
यामाह तेनभिरतिप्रभृतैः पदेनतैः लोभिगात्रसस्पर्शः ताः समते नु मात्रप्राप्यस्पर्शास्तरेभायाः रेभायास्तत्यन्वयः वह्नितेनावत्वेन
वक्षेणवदंगस्पर्शः प्राप्तः तास्तत्सत्त्वमात्रप्राप्यस्पर्शाः अथ सरसप्रवेजायामतोयशेरतश्चेतिसहाभाष्यादिदर्शनात् समतेनमेखः क्र
तरित्यमरः अथ च सम्मस्तेखास्तेतवः सूत्राणि यतदभिन्नत्वेनयत्नाध्यवसायः तथा च व्यतिरेकः स्पष्ट इतिभावः ७ कश्चिद्ग्रीष्मवर्णय
ति देवपावकावलीढाद्दृश्पंतेभ्रभृतां रश्रस्याः तस्याः श्रमादिवकामेनप्रहितवह्निशराः द्रवदावौ वनारण्यवह्नीश इत्यमरः अथ ग्रीष्म
समासोद्दितीये कर्मधारयः ध्यावलीढपदेन आस्वाद्यतीतरागत्वेतयासमस्त्रवने वह्निशरणाग्रेयास्त्रयोजितवाणः पतनतस्यामदनवि
द्वेषस्तवनादिप्रलंभातिशयो द्योत्यते ८ कस्याश्चित्पतिव्रतायाः प्रशंसामाह दमयंतीति सप्तत्यो वेदेयमरुंधतीत्यतिथिवर्गः शीतेतिह
दयितो गुरुलोकः सर्वमंगलेत्येतां दमयंतीमेमीग्रथचदमयंतीमानमुपशायंतितथा नासोमानस्तिरस्कारेणतयाज्ञानेदमयंतीति
ज्ञत् प्रत्ययविचारो नैषधमाय प्रदीपेद्वितीयेसर्गेनुक्तः अरुंधतीवसिष्ठस्त्री अथ च नरूणहीतितथा अतिथिसत्कारपरतात् शीताश
द्वोजातवांतालव्यादिरपि शीतानभः सरितिलांगलपद्धतौ च शीतादर्शननरियोः महर्षिमिथिलेशितिश्रुजयकोषात् अथवा नेदजनक
तयाशीतत्वे शर्वाणी सर्वमंगलेत्यमरः पत्ते सर्वमेवमंगलेयस्याः सल्लक्षणसंपन्नत्वादित्यर्थः अयं च निमित्तभेदादेकस्य वस्तुनोयदनेक

ॐ. ८९
88

या तुल्लेखनमनेकेनतमल्लेखेत्वप्रवत्तत इति केषांचिन्मते तुल्लेषालंकारः काव्यप्रकाशानुसारिणां त्वतिशयोक्तिभेदएवेति अपेवि
तमलंकारकौस्तुभे ५ गुरुकुलवासिनः कस्यचिद्विरहावस्थां नायिकायां काचिन्निवेदयति दहराकाशस्त्वमहाजीवमपोषेव
तद्दियोवोध्यः इतिवाचमौपनिषदीं विषयीकुरुते समिषदोवों वेद्दर्शनेदीपितविरहवेदनवाह उपालंभदाने ऽन्येषां तत्व
काशः स्यादतोदहरत्वन्तरेभ्य इत्यधिकरणसिद्धान्तश्लेषेणवारंवारमुपालभते अथयदिदंब्रह्मपुरेदहरंपुंडरीकंवेश्मदहरोस्मि
न्नेन्तराकाश इत्यादिवाक्ये आकाशपदं ब्रह्मपुरपदसामर्थ्याज्जीवपरमिति नशंकोकिंतत्तमपहाय तमहा अज्ञाननाशकः मद्वि
यौ ब्रह्मैव वाच्यः ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृत इत्युक्ते यावान्वा अयमाकाशस्तावानेषोंतर्हृदय आकाश इति
स्ववपित्महत्वस्यापायायिपतिषिद्धजीवेनुपपत्तेरितितस्यार्थः पदेविपदे इतिवेद्द सेतुद्धिः नाकापौर्णमासी पूर्णेशकानिशामे
वेश्यमरः तयासहस्त्रेनकृष्णेमरस्तेजोपस्यतादृशस्त्वंवोध्यो ज्ञानविषयीभूतः सन् अपोयवार्थकत्वामदीयमात्मानेदहसंतापयेतिकोथा
उक्तिः ६ काश्चित्सखियामाह दर्पदलयस्मिन्दर्पणेनकृशोदरि केवलं मृगस्यदृशोः सेवकत्वयाकदाचित्कटाक्षाभिरप्येतदीयदर्पस्य केवले
स्वनयनशोभयामृगमेवदर्पेणापहरसि किंतु कटाक्षधारानलीलिस्वामृगदर्पस्यकस्तूरिकाया अपिदर्पंहरसि इत्यर्थः कटा
क्षाणांकेवलेस्वापत्यवर्णनमपिसंप्रदायः कटाक्षः कालिंदीलकुलहरिहतिः प्रभवतीत्यादिदर्शनात् ७ किविक्लिक्लसौंदर्येण
गोपीनामर्धोदोल्लेयनमाहदपिमुखहरिणात्ससेमधुरस्मः सवतेवनोद्देशः जनकसत्ताभिनिहितैस्तारणपयानननिपतमेयैः दयि

मुखसंसेन हरिणा वानरेण यादेवात्येन दयि भोजितया तन्मुखेन कृतेन मधुर्मकरंदो वसंतश्च जनकसुता सीता ततो भिनिहं-
ते स्नहातीं य हीना प्रमागतैः पत्रेपि तन्मुखो स्थानादन्योपपातैः तानायाश्रयपते अंगदस्तन्मुखैः प्रियप्रवाहणेगिरिवासित्वाद्वानरा
णे पत्रेतारायतिश्च इस्तनत्स्ससुग्रीवो नाप्रियतमानोगोपीनां नृषैः समूहैः सीतान्वेषणेतरमणेतैर्हनूमदादिभिर्वेगदाद्यया सुग्रीवपा
लिते मधुवने मत्तितामिति पुंसकांडे कथा अत्र गोपीसखादेहक्रौप्रकृतनिश्लेषः कालांतरीणस्वैरणञ्जैतप्रकृतद्वयश्लेषइतिवि
वेकः १२ कश्चिड्डीयकमाह दमनकभवे भवजनितापारेयाकसौरभस्य धारेयम् अपिमहतामेतद्गास्वाभिमतपार्थिवे भजते
दमनकाहस्तभेदः पारेवाकवर्णे यत्नमशाक्यामयूतोयाघ्रतोऽश्रेतरगास्वाश्रयावयवोपनायकत्वात् स्वग्राहकं पार्थिवे घ्राणेंद्रियम भ
जते तज्जन्यसाक्षात्कारविषयत्वात् अथ च दमनकसंज्ञस्य सुनेर्वरदानाडनाद्दौरभस्य रमणीयतस्य धारादमयंती महताङ्ग्रहा-
दीनां श्लाघ्यापि स्वसंमतं पार्थिवं नलसंज्ञमेव राजानमेव हतवतीति ध्वन्यर्थः १३ केचिन्नवकीयाविमुखे नायिके तन्मुखीदमाह
दत्तोसि स्वभगसत्येन सती मे नोपदाडियसे अद्भुतमेकर्षिरीयद्धहसितरामर्ई वेद्रोकेदत्त प्रजापतिर्पि पिसती संज्ञोस्वकन्यो यत्न
भूमौ न दत्तवान्निमि प्रसिद्धे परेत अद्वैवेद्राख्येन स्वदत्तनविक्रनायकोतरसमागमा ज्ञापके दत्तस्त्र अर्ई वेदञ्जडामणिं शिवमपिना
दत्तवान् इतिव्यतिरेकः १४ काचिद्दावधिदिने प्रियागमसंशयात्सखीमाह दयितमसोजीवनहेतोप्राणास्वैवषसखि आगमेन ग
मनेवादिवसः समये पत्यवधिरय जीवनहेतुत्वेन तस्य तत्संगमाशायाप्राणपरित्यागात् प्राणास्पैवेत्यर्थः वासाद्दिकल्पोपमयोरिति

ॐ·
८९
89

विश्व प्राणपदेपि इंद्रियेभ्यः परः प्राणश्चक्षुः प्रियतमते जीवनहेतुत्वेन प्राणशरीरसंयोगस्य तथात्वात् तदनागमने मरणमेव भ
विष्यतीत्यर्थः नवश्रयोयस्याख्मिन्दिनश्चत्यर्थात् अयदिवसत्वेपैतीत्यन्वयः स्वस्यस्वाहृतेरितिवाच्येदिनावच्छेदककालोपाधी·
नोवहुविधत्वेनदोषाभावात् १५ इष्टोपकारेपिरहितायेत्याशयवाक्योप्याह दारुणाध्वविपाकोप्युक्तोयदहृतिमालिन्ये स
यमेवववहलजिह्वः प्रथमेसमदीपिकृष्णवर्त्मायत दारुणोडुःसह विपाकःपरिणामः मालिन्यंकार्यंदत्तनिकृतेवहुजि
ह्वोयत्रयोक्तविपर्ययकारित्वात् कृष्णवर्त्मामलिनावारः समदीपिपदस्यःकृतः अथवदारुणःकाष्ठस्यप्रणामतृत्योविपा·
कोप्युक्तःयत्सत्वनिह्वःकृष्णवर्त्मावह्हि ज्वालितः तत्संयोगेनदाहेसतिप्रणामत्वेदयात १६ कश्चित्साभिप्रायमाह दाडिममोहा
त्कीरास्तप्येवप्रसुनामियावेति वाहदेह्वनविशदितवत्तोजेकलमगोपिमाविधाः शालिभदयात् शुकवारणार्थंभ्रजोत्से
पेक्रियमाणेस्तनप्रकाशनात द्दिशेष्यकडुडिमभ्रांत्यात त्रैवभ्रकाःसमापतेतिइतिस्वनिष्ठानर्थोपनियात इतिप्रस्तुतशष्हार्थः तथा
चावयोर्निरंतरसंभोगप्रवोज्ञ्भतोशालिहानेरप्रयोजकत्वादितिवेग्यं १७ काचित्सतीकदाचिडुपागतेनायकमाह दासिएपम
पवाष्यत्वमुपेतः स्वप्यसित्रियमां यंभोजिनीविवस्वानिवचंदनसंगतस्वरभिःदासिएपेलोकानुरोधमात्रे चंदनस्यनापिकांतरा
गानुलेपनस्यस्यूर्योपदासिएदिग्वर्तिनेप्राप्यचंदनसुरभिर्मलयाचलस्यैवयात् कमलिनीविकासयतेव पतेनानन्यगतिकानो
कदाचिदिष्टशाखिरयिस्वत्वेहेतरितिसूचिते १८ कश्चित्प्रियामाह दासीकृतेविलोचनयुगलेननवारविंदकुले स्वतन्वनिभालय·

किंचित्तस्मयतेरसमुपाहर्तुं एतद्दर्शनेनतवप्रीतिरुत्पद्यतामित्यर्थः हासस्तापिजला हरणेयर्मः युगलकुलशस्तंभोद्दयोरः
पिवद्रूपेतयोत्कर्षसूचनं त्रिशत्स्येनताभ्यामेवतथाकृतेननपारेपर्यागतेतेषांदासत्वमितिसूचितं १९ कोविद्रूहजनपरोदमहूतो
काप्याह दिवसकृतितप्यमानेयमुनेवमनुद्धानोगानिमकार्षीः घनपिहितेप्यनरासिन्दुकालिकोलितिनीरासि यमुनेति
सूर्यकन्यात्वसूचनं तदाजलशोषाद्धेतोर्मदनेतस्मिन्नेपयक्त्रेतत्तरंगाभिन्नतदासि अथच दिवसकृतिसदावारपरत्वेनप्रकाः
शकत्वात् तप्यमानेतितद्भयसूचनं यमुनेतिस्वभावमलिनत्वपोतनेविनयवंजनार्थंगतेमौघे घनमत्यन्तेपिहितेहूरस्मैसति उ
त्कंठयानुल्लिखितेज्ञानविषयीकृतेनीरेयथा संकेतस्थानं तयातदेवमङ्गः स्मरसीतिभावः २० कश्चित्प्रियामाह दिङ्नाते गावि
पिनाभवदीयगतिलिलिखिंस्तनोहृशोभायाः लेशाश्रयावयवकाइत्यर्थं विवत्सयाविहिताः यत्रकिंचिदर्थमुत्क्वान्तदपि कोर्थः सूत्रा
येतमिहः तत्रदिग्गितिलिखंतीतिसंप्रदायः ततश्चदिग्गाजाइतिदिग्रूपागजाइति तद्गतिस्तनोहृणेशोभायालेशयतद्गतिकुंभक
रेषुतिष्ठतिवस्त्रतत्सन्नूसादौ एतदधिकशोभाप्यस्तीतिसूचनात्तियर्मि ताइत्यर्थः गतेर्गजावयवत्वाभावेपिगजसमवायनिरूप
कत्वसाधर्म्येणतयोत्कमितवयेयं २१ काचिन्नायकमाह दीपयसिस्नेहमृतेहविरतरदसाविशेषमनलेन तमपिमदनेतत्स्नं
दरिदेहसम्ल्लानिमावहता तैलेनमृतेपूर्णे दशावर्तिः दीपयसि दीपकरोषिवर्तेदेहिमत्वएवदीपोत्पत्तिः ग्लानिदाहेनप्रमानत
नायकपदेप्रणयवंतेभृत्तमितिकेवंतस्याह्तिनीयांते प्रतिरम्योदशाविशेषोयौवनरूपावस्थायस्य दशाग्रदष्टेवा तत्संगमोत्क

उ॰
५०
९०

कोनदेहस्यम्लानिंविवर्धीन्तरासेपर्केकुर्वेतामदनेनदीप्तंकरोषीत्यर्थः २२ कश्चित्स्तुतारेभिप्रियामाह दीर्घेनैवभवत्याविजयोस्तिवि
निर्मितोज्ञाणां पणपूर्वकंकथमथस्तुतारेभः प्रवर्ततोतन्वि दीर्घेताशोभमानया अज्ञाणांमदिंद्रियाणां विजयःस्वाधीनत्वे
अथवदीर्घत्वाक्रीडेत्या अज्ञाणांधूर्तेगानो एवंवममत्रज्ञाभावेकथंधूर्ते वैमनस्यात् सामग्र्यभावाच्च धूर्तांतरेणास्ये
वविजयोऽत्रनद्याणामितिव्यतिरेकध्वनिः २३ कश्चित्प्रियामाह दीपितयस्त्वदधरयोरयरतेविंबमपनयेतास्थितिमि॰
त्युक्तोत्रस्वाधारव्यभिचारपरिहारात् दीपितिमेकोमत्कारश्चनिधानेतत्पुंस्येवेतिवरतःविः तदधरहतिप्रोभाविशेषले
पा एवविफलेपिवर्तते एवंचतस्यस्वाधारमहोपेयात्यावहतौव्यभिचारःस्यादतोविंबस्यापियरत्वेकृते अधरपदेनाव॰
हीनत्वेविवक्षिते एवंचविंबहतिनेप्यधरताभवद्धतिनेनास्तीतिनव्यभिचारइत्यर्थः अत्राधरस्यान्वयमत्वेवांगे २४ क
श्चित्प्रियामाह इतीवभावमाखिलेनिवेदयंतीविवज्यकर्णान्ते हष्टिस्तवसविलासंगतागतेवितन्वतेस्तनतः भावमभिप्रा
य निवेदयंतीस्वनिष्ठेवेलक्षणेनप्रत्याययंती इत्यपिरहस्यतयाकलेणाग्रावसावार्तावदति यहतागतविश्रांतिवेविअणा॰
विवर्तमित्युक्तरीत्याकटाक्षलाभायगतागतमिति इत्याखंतभयसमीपेस्पष्टेयत्रास्त्रियाहष्टिविवादिता तथावसंगीतमीः
मोसायां स्त्रियाविकासितीस्त्रियम्भरावतरेभ्रुवौ विभ्रतीसाभिलाषोपदेकभ्रूस्त्वकटाक्षिणी २५ कश्चिन्नायकायविरहिण्य
वस्थांनिवेदयति दूरस्थमपिभवतवनाक्ष सेस्कारस्नातरस्तस्याःवाह्यःमहेवभवताजयाहतदीयविग्रहविप्रयोगम् सेस्कारोहि

था ग्रंतश्चोवाह्यस्य आद्यो भावनारूपः द्वितीयस्तु प्रसाधनरूपः अपिस्त्रीं दर्शयति भावनाबलेन बाह्यस्य समानयस्य चतस्मात्स्त्रा
कारस्य भ्रमात्मकस्यासनेः द्वितीयस्तु तया सदैवदेहाहाहिर्भूतइत्यर्थः कीदृंशरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शने हास्यपरश्हे यावत्
जेत्योषितभर्तृकोतयाज्ञवल्क्योक्तेः २६ काचित्कस्याश्चिद्दूतिमाह देहानात् नगएयतीति ग्रीष्मेयंवाग्रिमध्यस्यावर्षास्वस्थंडि
लेशाय इत्यादिवचनात् अथच देवरशब्दाज्जसिः श्यालाः स्युर्भ्रातरः पत्युः स्वामिनो देवृदेवरावित्यमरः पतिकनिष्ठभ्राता देवर इति।
साम्यादयः लोकोत्तरामिति रसस्य विकल्पकनिर्विकल्पकोभयाग्राह्यतया अलौकिकत्वात् आलंकारिकसंमतत्वात् शिशिरेत्या
दिकमभिसरणकालीनं २७ काचित्संकेतकुंजभंगेनानुशयानासखीमाह दैवनेवतटिन्याः प्रतिकूले यावत्ताप्रवाहेण नन्वति
भूतोपि सहसासखि शाखिगणः समुन्नताः दैवं दिष्टं भागधेयमित्यमरः शुभादृष्टवारणाय प्रतिकूलेति पदेकलाभिमुखे याव
ते उभयोरप्रतिहतत्वमुचवने नन्वतिरुच्चता यनादिमत्ताव शाखिनो हस्ताः जनसमुदायवत्तस्य समुन्नतानि र्मूलितानाशितास्य
पतेन शाहवोहद्विसुवने २८ प्रहर्षोयितावस्थां कश्चिदनुसंधते दोधूयतेति भूयो वीरुदीयेभीरुमञ्जानां वेपकदामनिल
ग्रामनोभवः सिंधुवारदीव दोधूयतेरूपते दोधूयमानानिहंसीति विशेषिकादिसंयोगदर्शनात् कामिनी वेपके आलसोवि
वप्रतिबिंबभावः तत् नप्रेक्षारत्नकविनिबद्धवक्तृप्रौढोक्तिसिद्धालंकारेण एकरते नु अनिहति समानकालीनास्परते ष्काचारस्य
व्यंजनेन फलतो विप्रोषोक्तिध्वनिः २९ कस्यांचित् आपातनोरज्यमनेनायके काप्याह देहायाश्वयस्याः प्रथममपक्रांतबद्धव

डों. ५१
91

लेवरणे संदरयर्थमाजेनतस्यानियैतेकलोपचयः यस्मादावरणेप्रथममेवप्रक्रांतावहवः कलायत्रतयाभवतितस्याः परिमाणेक
लाहानिरेवापारमार्थिकतदभिप्रायेणवप्रथममाडंवरप्रकाशनात् तदहस्यविदस्तत्क्रमेणैवकलोपक्रकरयेति दोहाख्यछंदसोपि प्र
थमचरणेवडुकलेत्रयोदशमात्रत्वात् द्वितीयेतत्पकादशमात्रमितिकलाहानिरित्यर्थः ३९ मुग्धिकामिनीनांविशेषमाह दो
षेविनेवविभ्रममपितेनफलोपधायिनीवाञ्छितिस्मृत्रतेवततदामेववरितेप्यासोनदृष्टैव इषणारहितेविभ्रमेवितदृत्तनवस्यानेष्टे
गाराद्विभ्रमोमतइतिभरतः तेनेवफलोपधायिनी श्रवाभिवरितेनपरवशीभावकरीकृतिकयत्वादिरूपोस्तितिजनयेति वाम्यसौ
दर्यविलक्षणतेवनहिदोषाभावेभ्रमः नवाभ्रमेजन्मप्रहते नियमेनफलसंवादः अत्रत्तमेदाध्यवसानातडभयत्रपीतिचित्रम्
भ्रांतप्रहतेरपिकदाचित्संवादान्नियमलाभार्थमावश्यकतार्थोगिनिः ४० कोचिद्दूतीदमाह दोलायसेयथातेसंदरितहृतदंतरा
त्मापिअतआत्मभिन्नायांतयितस्या रूपयिस्नेहः होलायतमेदोलाखेलनकर्मनायकात्मनस्ततत्यासिजनकोपायपरंपरापारेशीलन
परते एवंवत्रदोलायतेननतस्यापितथातडभयाभेदसिद्धांतयात्मभूतायामनौपाधिकेप्रेमतादृशप्रेम्णोविषयांतरेष्वभावात् आत्म
नस्तुकामायसर्वेप्रियंभवतीतिश्रवणादित्यर्थः ४२ कश्चित्तदवस्थामनुभूयाह यन्मात्सत्यवभवनेनीरागमनेजनेरसमयेयेत्रह्मेववव
रतनोर्वश्रीदंतेमजनोतीर्स्मे जलसंवेयेनाबलेपनोजनयोरुन्मार्जनात् नीनागेत्यादिद्वयं जलमयमितिशाद्वयैमयद्मजनोतीसंस्था
नतल्पणायवहितोत्रकालीने यत्संतरमणीयविषयदर्शनात् वह्याणिपिनीरागं अभिनिवेशापरपर्यायविषयेच्छाहीने अनेजनेअ

विषयासंबंधहीने तद्गतो जीवत्वव्यवहारात् आनंदमयमिति स्वरूपे मयट् आनंदब्रह्मणो रूपमिति श्रुतेः मज्जनात्म्यपेयसंबंधाज्जी·
र्ले ईदृशस्माद्याकारः यन्मते चयतद्बुद्ध्याबुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारते साद्विधर्पेणात् २२ कस्याश्चित्प्रियायावराशेरणोद्गततास्वदीर
त्यकाप्याह यत्रैरसमनसश्च तस्य मदहेतुता पिबेबेव सविशेषमीश्वरेण प्रतिनिशि परिगृह्यमाणायाः यद्यपि स्त्रियः सुमनसः पु
ष्पमित्यमरेण नित्यबहुवचनांतत्वेऽक्तं तथापि एकवचनांतत्वमपि प्रामाणिकमेव सुमनाः सुमनः स्वपीति द्विरूपकोशात् अतएव
वर्वेष्पाश्मश्शानसुमनाश्च वर्जनीया इति मृच्छकटिका मदो वलेपः सौभाग्ययौवनाद्यवलेपज इति दर्पणः एतेन मदो मतत्वे यत्रैव
सतज्जनकत्वात् सविशेषेनायकोत्तरयेत्वेल[illegible]लक्षणेन यतेतस्याशिवप्रियत्वात्परिगृह्यमाणायाः सभज्यमानायाः ऐतेस्वप्रियते
नमस्यमानाया कनकानि कदंबानि राज्ञे देयानि द्राकोरे इति वचनात् २४ काश्चित्प्रियामाह यत्रात्मभेदहेतुः सुमनस एवापि वेध्य·
वेधकृतः सतनुमदनस्याविचित्रशिलीमुखप्रयवाशिजिनीभूताः आत्मनो भेदो हृतिरन्योन्याभावश्च हेतुराश्रयः सुमनसः सहृदयाः
पुष्पाणीव शिलीमुखो भ्रमरा वाणाश्च उभयत्राभेदारोपः तथा च तस्मिन्नेव तद्धतियमीवाच्छिन्नप्रतियोगिताकान्योन्याभावावि
रहात् एकस्यैव वेध्यत्ववेधकत्वासंभवात् वाणेनां च वमौ वीवानुपपत्तेरत्र तद्दर्शनमित्याश्चर्यं एतेन तस्य लोकोत्तरतया सर्वत्रा
प्रतिहतत्वं सूचितं २५ कश्चित्प्रियामाह धम्मिल्ले तव लग्ना मुक्तावालेवल्लरीयमुल्लसति विनभवः करवाले सजेती कीर्तिरिव ज
गत्त्रयजा यामेतः सेहृताः कवास्यमरः मौक्तिकलताकेशवेषनार्या धम्मिल्लस्य कामकृपाणाभेदेन तत्रत्य मुक्तावली जगत्त्रय

ॐ.
५२
९२

विजयोद्धतकीर्तितारात्म्येन संभाव्यते सहेतत्तयातत्रकीर्त्याश्लेषः धवलतायास्तत्रकीर्त्यारितिदर्पणे एतेन तत्केशपाशेनैव कामः स
वैजयतीति वस्तुवर्णितं २६ कस्याश्चिदर्थे प्रेषयेतेनायकं सखीदमाह यत्नेनेतरेण बहुजामपहरतास्तु भगसाभवतवालाक्षये
व जीवनहेतुः करवर्तिनी विहितारुजामपनयता परमाह्लादहेतुत्वात् एतेनैव यत्नेन रोगहरत्वात् जीवनेत्युभयत्र संबंधः करवर्तिनी
स्वेच्छावशंवदाकृता तथा च तस्यास्त्वैववाधीनत्वात् किंतदर्थं अस्मान्नियोगेन यत्नेनेतररपि अमृतेहस्तेनादायोत्पन्नइति पुराण
विदः २७ कश्चित्सहृदयश्चाह धर्मीयमप्रतसिद्धः सत्कवितानां च कामिनीनां च कौटिल्यधर्षि च कान्तिमाधुर्यं प्रौढ्यौदार्यं अ
प्रतसिद्धः स्वाभाविकः कौटिल्यं इष्टस्याप्यनादरानुष्ठानादि एतेन प्रागुक्तो विवोकाख्यभावः भवतः रूपयौवनलावण्यरूपभो
गोपबृंहितैः अलंकरणमेगानां शोभेति परिकीर्तिता विनेयावनतथा कान्तिः शोभैवापूर्वमन्मथा सर्वावस्थाविशेषेषु दीप्तेषु ललि
तेषु च अनुल्बलत्वे चेष्टाया माधुर्यमिति संज्ञितं चापलेनानुपहतमौदार्यं प्रश्रयः प्रोक्तः एतेकौटिल्यं वेगपार्थप्रायत्वं अन्यत्र भ
वतः यन्मनः श्रोत्रजनने प्रह्लादजननं तथा शब्दत्वार्थयोगेन नत्कौतमितिकीर्तितेवहुशोपि श्रुतं वाक्यमत्र क्वापि पुनः पुनः नो
द्वेजयति यस्माद्धितन्माधुर्यमितिस्मृतं अनेकार्थविशेषैर्यत्सूक्तैः सौष्ठवसंयुतैः उपेतमन्नतिग्राम्येहदारं तवकीर्तितं २८ सखी
नायकमाह एतेसदाहृदि त्वामव्यधिकरणेन धर्मेणः तत्रापि तद्विरहः स्यादिति संभवेतदाश्चर्यम् अव्यभिचारिणात्वन्मात्रविषय
केणानुरागेण सदैवतादृप्तेनयास्वसंवेद्याकरणमयुक्तं अथवा यत्र यस्मिंस्तिततत्रतस्य अव्यधिकरणेन प्रतियोगित्वे समानाधिक

रणेन धर्मेणावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽभावो न भवति घटवति भूतले घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाभावाभावात् व्यधिक
रणधर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्यादिना घटवत्यपि वह्नित्वेन रूपेण घटाभावाभ्युपगमात् अव्यधिकरणेत्यर्थः ३९ अन्यो
न्यानवरतासेवाभयपरमप्रमोदौ नायकौ सखीदमाह धारावाहिकमेतद्द्वयोः सौहार्दपीयूषं लपति न हि जिह्वाय यातयाथीयतो
यतः पूर्वज्ञानात् ज्ञानानतिरिक्तविषयकत्वात् ज्ञानानां तद्विजातीयज्ञानान्तरव्यवधानराहित्येनोत्पत्तिर्धारावाहिकत्वं धारारूपेणावि
च्छेदेन वहनात् दुर्लभत्वादिसूचनाय पीयूषमिति हि जिह्वाः खलाः सर्पाश्च तैर्हिंस्रं मृत्युहरणोद्यमः कृत इति स्पष्टं ४१ प्रमादसततिस्य
लेगवं केतके विकोप्याह यावस्मिन्नेव केतकसौरभमाघ्राय मधुपमधुवोक्षन व्यभिचारस्य निरूपकमिदमेव व्यधिकरणहितयोः
सौरभे गोयः मृषाप्रसिद्धस्य पद्मस्याघ्रायेति ज्ञानपरे मधुपे पतिमधिक्षिप्ताघ्रौ व्यधनते तयोर्मधुसौरभयोः व्यभिचारस्य तदभावपि वह्नि
तत्वस्य मधुभाववत्यपि केतकीपुष्पे सौरभादिति भावः ४२ काश्चित्प्रियामाह पिन्वतीति प्रविशन्तस्त्वदपांगमानसे परमरालाः नु
दयति पयोधरौ यत्र तिसमये त्रेतिरस्कृतैडमुखे पयोधरौ सख्यौ स्तनादौ इति शाश्वत अभिभूतसर्वेऽङ्गेपेन तादृशं मुखे यस्मिन् पदेऽग्रेत
हिंतार्इडमुखाश्रेशोदयो यस्मिन् परमतेन तवरालाः कुटिलाः पदेपराः श्रेष्ठामरालाहंसाः मायसे वितिस्मरो भेदस्य पिन्वतीति प्री
णयेतीत्यर्थः ४३ दुष्करकार्यसाधनमेव प्रतिष्ठाहेतुर्न तु तत्कुलजातिमात्रमिति कोप्याह धीवरतनयैव मदेसावहत दुराप
ममरनारीभिः संयमदुर्गान्तरीतमहत्तुल्लभन्त्रापरासरस्य मनः कैवर्तेदास धीवरावित्यमरः दुरापमिता दृशस्यापरोभिरपिदो

उँ॰
९३
93

भावनयतेः संयोगो विषयग्रहणपरमः तस्यादृगीतं दृष्ट्वत्वात् तेनग्रंतः प्रत्यगात्मन्येवगतेः बाह्यविषये सत्वात् यद्वेदृशस्य
मध्यप्रविष्टे तथावनाभिरपिग्रन्तस्तन्द्रोमस्समस्तवस्यैव द्रोभण्णात्मैवउत्कृष्टेतिभावः ४४ कश्चिदपरमाधुर्यमनुभवन्नाह
धुरिमधुरिमपाराण्णमधीयतेमधुमधेयैवेवैयाः विधायरेवपत्नामभिदधतिविशुद्धयीतिपयः मत्वोवैयेयवासिश्रानसमर
ग्रधीयत इतिरुः ग्रध्ययनेइतस्यटलादिप्रथमऊतेहृपयुतथावानभिनव्यवहारापेक्षयाऽभिनव्यवहारस्यबलवत्वात् प्रत्यन्त्रग
म्यात्स्यतवाधेनशास्त्रगम्यवेदादिमहत्ववदथमतेशयस्यैवसिद्धिः ४५ कांचिदननुरूपनायकेसमासक्तांमत्वासखीदमाह भ्रमर
वायिकमलिनोहरित्रिलितोप्यस्महोनितरां वहिसिविषयेवसक्तः स्वयाप्यतेनयानीतः वेषरम्यतावारणायग्रथिकेति स्वरूप
तन्निषेधायहरिणीत्यादि हृहीनितस्यानुजलनस्तुवनेननतस्यैवाथानर्हतंघोतने याप्यतेस्वाधीनते तस्यतदासेप्यनधिकारात् व
हिनगपेभ्रमः स्वयाप्यतेवस्वाभावबदहतितेनीतः तस्यमलिनत्वेप्यपामत्वात् दगितिभ्रमस्पर्शस्यगोलकावछित्रत्वगिंद्रियग्रा
ह्यत्वात् ४६ कश्चिदिदमाह भ्रष्टतेरतिसमयेकलयेत्यसतीभिरप्यनाकलिते कुलपालिकाविभर्तिह्रियमेतयाविभावितोन
वोढाभिः कुलस्त्रीकुलपालिकेसमरः रतिक्षणे असतीभ्योप्युत्कृष्टबोधश्छवे अन्यदातनूतनस्त्रीभ्योप्यतिशायिनी लज्जा॰
विभर्तीत्यर्थः तथाचैतदधिकवैलक्षण्यानुभवानुरोधेननाम्यत्रप्रीतिहर्वितोतिभावः ४७ कश्चिद्वेश्यास्वभावमाह ध्रुतापिह
दिमहंतेशिशिरप्रकृतीनपियुदस्येति तत्तद्विषयेश्वरमाविरहिण्णेवारवनितास्त्र रदिवत्तमिमनसिवधनासंयोजयपदेः

त्वरागदर्शनार्थैत्ताता शिशिराक्रूरभिन्नाशीताव अरसाविषयनिहति दशाप्राप्ततान् पदेपनमात्रेखावत्वात् यदाहभरतः
अर्थेहेरतोस्त्वेप्सानोप्रियोवायदिवाऽप्रियः न्वमयतेनरोनित्यसंरक्षादिवनृपाश्रियः ४८ कोविदृतीदमाह नवहासिकमपिः
विकारेनमायपायासिसेवलयेने अतएवतस्यजीवस्त्वदभेदेवहतिवितमस्कः विकारेववनाकारादिवैपरीत्ये मायायाजः निरू
पपिप्रणयवर्त्मातयितस्यत्वाभेदज्ञानेप्रकमेवअथवयस्यविकारोनास्ति अविद्यासंवेयोपिनास्तिताहशेब्रह्मैव जीवात्मापितसै
वाभेदवहति अविद्यासंवेयोपिनास्तित्वस्यब्रह्मणोजीवनयावितमस्कन्धेऽविद्यानिवृत्तौब्रह्माभेदएव अविद्यासंहृतिर्वैयोमनो
मोहोमलेतमः इतिसंकलजात्तस्यनामामेतानिनायवेतिवसिष्ठः ४९ केविदस्थिरप्रणयेसखीदमाह नलइवसेंदरवभास्वा
लिमहार्यप्रकारभेदेन मेवस्यनम्मगति कामयिवैनानिपतितागहने अहीर्येणनिरशातमशकेनपारदारिकाविकरणेकामश
स्त्रप्रसिद्धेनप्रकारविशेषेण आलिमत्सखीनायिकोवप्रासिस्वाधीनतांनयसि नलसंज्ञकपिरपिवनेभेमीत्यक्षागतइतिभारतेन
लपदेश्वर्वीनराद्धेयोकपिराजविरसेरतनयोमयपरं ५० कोविक्तामीप्याहनर्मदयापिभवत्वावड्डरस्यापीहितमनहैं अनुकूल
मनुसरेत्तीयदिदंप्रतिकूलमपियासि क्रीडालीडावनर्मेवश्नरः तद्दातीतिसनर्मदानमेदः केलिसविवेनर्मदासरिदंतरे
इतिविश्वः स्वानुकूलगमनोयत्तापिप्रतीयमपसरसीत्यविते नयपिवड्डजला अनुकूलेकूलाभिमुखेयदायातितदाप्रतिकू
लमपियास्येव अनुप्रतिशब्दयोर्लक्षणादौसमानार्थत्वादितिभावः ५१ सखीदमाहरमयतिवदरेवत्तोरुहमामृशतिप्रियेवाः

लाहे मोत्ज्जत्रुकलोपविनामरसाम्भुतमदीहिन्नमिवेयं प्रियकाहैकस्तनस्पर्शनलज्जाहेतुकेवदनप्रह्वीकरणं सवर्स्येपद्मकोन
ॐ कोहं गतरक्तोत्पलेकोकनदकदशोभोथेतयासंभाव्यतइतिफलोत्प्रेक्षालनसमकुलेनकरस्पकोकनदेनसाम्यंतथावतत्स्पर्शा
५४ स्यापितत्रापूर्वतयास्मरवविशेषजनकत्वसूच्यते ५२ तत्रोकांविदिदमाह नवरेखोल्लिखितेनेदमेवेमेतडान्वितेरहसमयेकुस्म
94 मेषुर्वहतिपलाशशस्त्रगानेवनखलतानांपलाशमकुलाकारतात्रहन्निहृदयेपलाशबाणभेदइतिसंभाव्यतेततश्चेत्रनायेनतेषां
कामदिप्तनसिद्धांतहतो विनावदेपासंभवात्सिद्धिरित्यभिप्रायेणवहन्निफलाशेनाप्युक्तं अनेनकिंशुकानामन्यायेत्वयास्म
रोदीपकत्वातिशयेसूचनम् ५३ मुग्धायोसखीनायकामाह सवयोवनेनतन्ननादत्वाऽवयवायस्मध्यमाया स्साःपर्यायेपित्तानतो
साम्भूयोभवरीयविप्रलंभेनतनन्वशरीरस्त्रतिथर्मानन्वबयवस्त्रतिः सवयोवनेनमध्यायदत्वः तत्रकृशत्वोदयोत् तदिरहेण
तत्पुनरपितस्यशरीरस्त्रतिलमेवकृतम् सर्वावच्छेदेनतत्रकार्श्योदयादितिभावः कस्यचित्संदेहत्वकेनविदनस्यैदानेपुनरनत्मेन
वस्मायवदानप्रतीतेसमासोक्तिः ५४ कस्याश्चित्प्रियानुरागमुदितासखीदमाह नाभीसरसिविभातिप्रियपाणिःकोकनदवद
यमस्यारोमावलितनायोयोकलयत्पल्लवस्पृहविं मुग्धायाविश्वासनार्थप्रथमेरोमलताप्रदेशएवकरन्यासेक्रियमाणे
श्रीविन्यवशात्किशलयमिवाटष्यततडुरंकिंविहिस्वनाभीतथानेतसरःसदृशतयातत्ररक्तोत्पलवदाभातीत्यर्थः लयदिति
दर्शनाविष्कहायाश्चियःकार्यमंगमस्मिनवीक्षणे प्रमथाक्रियमाणेतत्तडहेगायजायत्रेइतिकामप्रशस्ताम् ५५ कोविन्मृषे

वक्त्रंग्यंतीहितैषिणीं सखीदमाह नामोत्तरेण नदिदम्भकरणं श्रणयरोषायाः यदविप्रियेपि दयितेऽनुद्याप्रतव स्यानं जीवत्यां तयी
जीवामिदासोहं तत्र मे प्रियाऽऽउक्तैव योन्यथाकुर्यान्नदि प्रियमिति स्त्रियाऽऽइति भरतः तस्यऽ भावोऽ विप्रियेतत्रापि विप्रियाभावेपि
यद्दानविय तेविप्रियं यस्यकर्तुं न सेवे येनेति वधऽजीहिणानहितविशेषणं वनैवापराधं तस्यापराधथ श्रमात्कलहकरणे प्रेमविच्छेदाः
रावस्यादितिभावः ५४ काश्चित्प्रियामाह नासालंकृतिमौक्तिकयुगलेतत्र भवाति गर्भमाणिक्यं रदतदलस्पर्द्धी दोषादत्तमिवा
नीतेमध्य ग्रथित रक्तमणिमुक्ताफलवयं नासाभरणवर्तितं स्पर्द्धयाविशेषस्य अधरस्पर्द्धयावविशेषणं सस्येति हद्योरपिवे
यनेकृतात तस्मीयेस्थापितमिति से भाय नेकवक स्तत्रगुंफितयोरपरस्परशोत यतेनवैरं विरोधोपि समेमहात्मभिरिति मायेनमह
त्स्पर्द्धयापिस्वत्वमेव स्यादितिभावः ५५ काश्चित्प्रियामाह नालीकिनीति नलिनीत्यपि विदिता यद्मिनी सम्यक् यतवचाङ्मृण
लश्र हितोऽनुजसायकेन विद्धाहं नालीकंपद्मम स्त्यस्यास्तथा नालीकिनीपुटकिनीति पर्यायेषु हारावलीपदे नालीकाः वाण
विशेषाः संत्यस्या नलिनीत्वेऽरण्येपाय नलिकावत्त्वात् तथाव भ्जप्रणालप्रेरितलीलाकमलवाणेन ममतेऽङ्गान्मृणालकम
लयोश्च पद्मिनी सेवे चित्वानऽभयव नमृपपन्नामित्यर्थः ५६ काश्चिदिदमाह नाटकइव व्यलीकप्रतिभासि रसान्तु कृत्स्नसकला
र्थं हरति वहतो हृदये वेषपाशेमोकपरिणामेश्च व स्यान्न कृतिर्नाऽऽम्रमितिसामान्यलक्षणं ग्रत्र विशेषपरत्वे प्रयोजनाभावान्नाट
कपदस्य सर्वभेदपरत्वात् मिथ्यैव प्रकाशमानारसानकृत्स्नान्कलाकदालादयोर्थायत्र तेषां रस्यन्तु भावत्वेपि तत्र व स्तुतस्तदभावेन कृ

ॐ. ९५
95

त्रिमतत्प्रकाशनार्थमेवतयाविधानात् तत्रापिरामादीनांमृषैवशक्तिभाषात् अंकःकलंकःपरिणामःफलंयस्यउपशोभामात्रहेतुत्वात् तत्रा
प्यंकःस्वर्गादिस्थानीयःपरिणामोयस्ययदाह भरतःयत्रार्थस्यसमाप्तिर्यत्रचबीजस्यभवतिसंहारः किंचिदवलग्नबिंदुःसोंकइतिस
दावगंतव्यः ५७ कृतसंघटनाहंतीनायिकामाह नागरिपुमानशेषोनिहतिमायतनयत्प्रसंगेन गुणकेशीमिवतांतामवाप्यप्रद्युम्न
त्वंकृतार्थोयंनागरीतिसंबुद्धिः अशेषःसर्वोपिपुमान्यस्मात्त्वत्प्रसंगेप्राप्तोनिर्हतिंनहतवाकिंतुतदिच्छामेवगुणकेशीमातलि
कन्यासाहितमभवत्कृतार्थोयेनागरीतिसंबुद्धिः अशेषः सर्वोपिपुमान्यस्मात्त्व, संसारायनागकुमारायदत्तानागरियोगेहतस्यमानशे
षोयत्प्रसंगेननिहतिप्राप्तः अत्रेयमप्युपायवेणिकयाशक्रानुरोधवशतोवहृदत्तमातुः हलेननतस्यागृहडेनजिघांसितस्यतादृश
कुप्यतिहरिः स्वभुजानिधानात्तस्याविभज्यगृहीतोकृतमातहानिं ५८ कश्चिदिदमाहनियतंसमानरूपभृङ्ग्रोयकृतनिखिलहती
तींताकिलजीवनमूलंनवानःपातिनप्राणःसमानेनापिकोंतरूपदर्शनेप्यपकृष्टत्वेनानवनात्समाने सर्वेंद्रियाणांहतिश्चस्वस्ववि
षयग्रहणसामर्थ्येनसंप्राद्योयःफलोपहितत्वेनतद्देतुः अन्यथामोहेनतेषांतदभावात्तत्प्रसिद्धेर्जीवनस्यमूलेविवरणेनव्याख्याततना
त्वेःप्राणस्तुनपातितांविनाजीवनानुपपत्तेः यद्वापरमार्थस्तइदमाह समानरूपंसर्वदाविकारराहित्यात् सर्वेषांहतीनांवस्तु
तःशक्तयःतासामप्युपायकत्वात् प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रंयेमनसोमनोविदुः तेहृदयेवजीवनमूलंउंतत्सदिति
निर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधस्मृतइतिश्रुतेः व्यानप्राणोशरीरमरुद्विशेषौतयोर्जीवनहेतुत्वानानास्तित्वातेअणेतिभावः तथाचश्रुतिः

नशाणेन नायानेन जैत्रजीयनिकस्वनस्तरेणनुजीवेति यस्मिन्नेता अयाश्रितौ ८९ सखीदमाह निद्राणेव विभ्रमायस्तनसंवरण
यत्नमातनुते तेनैवास्याः प्रेयसि वितर्कोनुरागस्सामान्याज्ज्वलनपिधानान् कूलवाङ्कुवेष्टनादिना तस्याः स्वप्नेतदनुचिन्तयत्वादि तेन वत
दयिधानप्रतिबन्धप्रियकरव्यापारदर्शने ततः स्वप्ने विषयाभावेन वाद्यषान्तपयते स्वस्य संस्कारजन्म तया तदाक्षेपः ततस्त इति शया
ततइत्यत्र जागरणकालीनमानसयारामूत्वनामिति परं परयानुरागासिद्धिरित्यर्थः ९० काचिदतिचापलेन स्त्रीणामप्रतिष्ठेवस्या
दित्याशंयेनेदमाह निम्नगतिरेव जाह्नवी भवतीभूषयन्त्वा शिरः शैवे ब्रह्मकरके परिसरनयिरोहत्वापि विष्णुपदे निम्नानीचाग
तिर्यस्याविष्णोः पदं चरणमाकाशं वा तथा चानेकपुरुषसंसर्गेन तथा मनमनेपितस्संसर्गेणपानकोप्युपकारइतिभावः प्रच्योत्रपदस्मा
भेरुत्कर्षेप्रसहेतत्वस्वव्याप्ततयाउत्तरोत्तरे नीचपदप्राप्तिरेवोक्ता ९१ काचिदिदमाह निर्झरश्च सतासुशृदाम्रपरिनिपातात्सम्भा
स्पिता भाति कुञ्जान्तरदोलायितवनदेवीहारमुक्तमौक्तिकवत् उच्चस्थानात्पातस्वनाय निकारोतीति निर्झरः प्रयातजलमिति स्वा
मीश्चषेती विंडश्वेताश्वमरः इषदामित्यादि उस्मत नहेतुकथनेवनदेवीनां दोष्णारभसेनत्रुटितात् हारात्पतिता निर्मुक्ताफ
लानीव भासंतेइत्यर्थः ९ तथावसंकेतस्थानस्तवनेयद्वावेगधारणार्थमिदमाह तथावकामशास्त्रैकस्थोतिनीकाननसंदर
दीदृष्ट्वाश्रयेनार्पितवितहतिः मृदुकुमारेभमभिव्रेयेर्यः स्वप्नेपाविदीर्घरमतेरतेषु ९२ कंचित्स्वानुरागगोपनपरं नायकं तदभि
ज्ञाकाण्याह निह्नुवतां नामपरं वक्रभिरूपायैर्विदग्धायेव हि सोरतिवेलं रसस्यनियतः प्रकाशस्तनामेति साख्यानुमत्या

ॐ। ५९ 96

परमितितन्विङ्गवहेतस्याभितोपात्मकरणशक्तियर्येनमित्यर्थः रसः प्रीतिर्जलेवतथावप्रयतिहृवच्चवतेगमयति जलमपियथैवतत्से
वनस्यागस्ततएवनिःसरतीतिभावः एतेनावरणस्याशक्यत्वस्तवनेएतेनापलप्यमानमप्यर्थंविदग्धाः प्रमाणान्तरेणानकर्यंती
तिसूचितो ९२ ध्वोडेतानायकमाह निरवग्रहेग्रहतस्तहृदयासितमयोधरश्रणयः अपयियेनतदिदंमृगनाभिमलीमसेस्फुरति
स्वच्छेदोनितवग्रहश्रमरः परिणाहितेनवदासीतनिदानादात्म्येथेगपयोधरः स्तनोमेवस्वमृगनाभिभिर्मलीमसेयदेता
मृगनाभिवत् अत्रप्रयक्तनायिकान्तरसंभोगः कारणान्तरेविनाकस्तूरीमण्डितोरस्कत्वादितिभन्नमिति हेतस्यानेवतत्त्विकप्र
स्वात्मकं तथाचरपेशोपत्रुरन्यप्रियासंगहहेयानमितिभुतोईर्ष्यामानोभवेत्स्त्रीणांतत्रतन्नमितिस्थिता तत्स्वप्रायितभोगांकगो
ग्रहचलनसंभवा ९४ कञ्चित्प्रियामाह निविडतररसहताखिलदर्शनशक्ति स्वमोऽव्रजसेव यत्मिलसहतनेतस्मिश्यामलताते
जमानास्तो हृद्वेधनादस्पताभावाद्धानिविडिते नवतिवाड्स्यात् सामर्ग्रियविशेषात् नामिताडाविक्रमतदर्शनिष्ठापदार्थो
तनदर्शनानुकूलाशक्तियेन एतेनाखिलपदार्थकर्मकवाक्षुषशक्तियेनआलोकेविनावाक्षुषमात्रानुत्पत्तेः अत्रतेजोविरहह्
एतयातत्स्वैवंधकारश्यामताभावः केशश्यामतायास्तुस्वाभाविकतातेजःसमेपिनाभावश्नितउत्कर्षापकर्षौभयहेतन्नकोऽयति
रेकाश्यदाहृतमलंकारकौस्तुभे ९५ कोविदस्यियप्राह निशिभवदास्यमतन्वपरिमलमाजिघ्रदेकजातीयेष्वास्मितमतन्मत
नेकोकाकुलेकेलिवापीषु एकजातीये पद्मसौरभ्यग्रहतिजानस्वाद्वित्रे निश्वासमात्रतसौरभेपद्मीयसौरभंभ्रमेणपद्मविकासोजा

तइतिज्ञानोत्पत्तेश्रोतिमान्द्यप्रसंगात्तेनचरितोनानित्तानान्तेयाह्निरहविरामसंभवानयाब्रह्मास्वादसहोदरानेदानिष्पत्तिर्जनो एतेन
नायिकायाउत्तमत्वमुक्तं ८९ कश्चिज्जलकेलिदृष्टमाह निजवदनसमसुखीनापतयालभिरभिरेवेयमनायमिंदीवरसंदेहंविंदत्यभि
नरूपमपि नीलोत्पलकलिंदकन्ययोः समानरूपत्वात्तस्यविशेषदर्शनेविनावस्तुविवेकप्रतिकूलत्वात् यद्यपिनीलोत्पलस्यविविध
ज्ञानेनसंभवति तथापिश्रवयवसौरभ लोभेनोत्पलमयदायतनन्मुखाभिमुखसमायतन्मधुव्रतहेतेनेवनीलोत्पलेदृष्टे तद्विभा
गस्यतत्रतयैवसंभवादितिभावः एतेनमुखस्यततोप्यतिशयितसौरभमितिव्यज्यते ९० काचिदास्येरसेत्युत्तरकाइदमाह नीराग
संगमेसतिपरिणामेभवतिभयमतीव ज्ञातेप्यपिहिसपयादिषुहलाहलेजलनिधेउदिते नागपदेहृद्गतरागपरे तथाबहुच्छानुरागही
नेहत्यर्थः अथवनीरेजले अगाःपर्वतस्तयोःसंगमेत्यर्थः आनंदजनकपीयूषादेरुत्पत्तावपिसमुद्रमंदरहपनीरागोभययोगाद्विषंजाते
भयपदेस्वकारणस्तोभयपरंतेनकालकूटस्यमहेश्वरात्येशग्रहः ९१ कश्चिद्विवेकहीनानन्यिकृत्याह नीलतयापिककाकेहंसबके
सिततयासमेयेषां किंविदुणसाजातोपदत्तमतिभ्यानमस्तेभ्यः शाकुनिहेद्दत्वान्यादिकयपकवद्भावः उपहताउपामतिर्येषांताह
शेभ्योनमइति प्रताख्यानाभिप्रायम् समतत्त्वसाधारण्यमेवप्रकायकर्षीकर्षाश्रयत ९२ कश्चिन्मुखोपक्रमाह नीताससमसमन
वेलानियमवहत् सखीवीभिरहस्यतनहस्यतः शशिमुखीप्रियाभिमुखी सविशेषकान्त्यसमवेतदर्शनविघटनप्रकारकला
नदर्शयोषियाविषयकदर्शनाभावनियमेदयानाभावनियमेदयानापिसरदशालानाभावदर्शयोषियतमेयहंतोसखीभित्व

ॐ.
५८
97

पहसितेत्यर्थः तस्याः प्रियसंगमे प्रोत्कण्ठानुमानात् ७० कस्याश्चित्सखीमाभिसारसाह समदीहककाण्याह ततनमथनिकुंजप्रवेशाने
वालहरिणनयनायाः इति मंगलगीतिविबुधमधीभिरगायि गुंजितस्राजात् प्रियाभिसरणार्थप्रवेशानंतरध्वंसासमानकालीनत
मत्रत्कतनतेवालेति चपलतातिशयस्तवनाय हरिणविशेषणं उक्तं ततनतोपपत्यर्थे वालावासौ हरिणनयनाचेति वहुव्रीहिगर्भक
मेधारयो वा गीतिपदं गानत्वपरं नवगृहादिप्रवेशेपि मंगलगानाचारात् तथाच संगीतमीमांसायां भूपानामभिषेचने पुरगृहप्रवे
शिकेकर्मणि प्रेष्टा नामपि संगमे स्तनजनोपवेसभीष्टानि पुरस्सादि ७१ कोविदभिसारिकोसखीदमाह नूपुरत्वोपद्रुताः केल
हंसास्तो मिलेन्नितत्वेगिसंकेतकुंज मरंसीकथयेनश्वाति संनिहितो मंजीरोनूपुरोस्त्रियामित्यमरः तदीयशब्दश्रवणेन हं
सोपसर्पणवर्णनं कविसंप्रदायः वादिवः कलहंसः स्यादित्यमरः कलो मधुरवाणिति स्वामी सरस्तीरनिकुंजस्य संकेतस्थानत
हयाहंससमागमानमितमंजीरध्वनिश्रवणेन हंसाश्रयसरः सांनिध्यसिद्धावर्थात्कुंजस्यापितथात्वसिद्धेः कलहंसपदेनोक्तरित्या ॰
भीष्टार्थसूचनं वैरूप्ये तत्वंगीति गमनश्रमस्तवने ७२ खंडितानायकमाह ततस्तनस्तवकयोस्तस्याभवतापि दत्तमांकुरितो तत्के
क्रमेन भवतः कृतमांकुरितेतयाहृदये स्यादांकुरितकं हासनत्वयात् प्रभेदयोनितिविस्रः स्तपकपदेनतदानारतत्वेस्तवने संगी
तमीमांसायां स्तबकलहस्तमपिकृत्यकामिनीऊवकत्वादोनशाब्देनत्वलेत्वं गुदेपदे गलीयंवकेनतदांकुरितकं विडः रतिरहस्ये
श्रयकरे त्वमनुकर्मनत्वैः समसैरोमांचकृच्चटचटाधनियोजितो श्रयुष्टजाग्रनत्वताडनतो नखानां गाढस्तनांतरगमांकुरितं रति

रवेंतीत्यर्थः प्रतिनायिकाजवपरे श्याम्बुरितेसंमिश्रितेतदाश्लेषादितिभावः ७३ कोपिविन्मानिनींप्रियमाह नेनिजतीवविराजसिबद्ध
गुणमेतत्प्रियेनेत्रापतादृग्वारिवारायोगाद्धलदंजनाममले निजेःशुद्धार्थस्यसकर्मकस्यजहोत्यादिपठितस्यशातृप्रत्ययेस्त्रिलिंगे
नेनेनिजतीतिरूपंतत्रेनयनेवस्त्रेचेत्युभयाभेदारोपः गुणास्तवलत्वादयस्तैस्तवस्त्रश्चेजनरूपमंजनस्पृशंचेतिसमन्वयः एतेनसांजना
दर्पिनेत्रादिदानीत्वनस्परम्पतातिशयइतिव्यज्यते ७४ कोमस्वीनवोढामाहनेत्रस्यतवविघातेक्रियमाणेप्रियतमस्यनयनेनाव-
दनेतवनेत्रेपरमंद्रूयसहायमातनुते नायकेनदृश्यमानायास्तस्यास्तेदर्शनसामार्थ्याभावात् विघातस्या उत्तरीयवस्त्राहत
नयनायास्तदानींप्रतिदर्शनसंभवात्तस्यतत्सहायकारित्वमितिभाव उद्धतरूपंनेत्रंवस्त्रस्वरूपंतस्माऽभूतत्पवनेत्रायेतयाशव
ल्यात् श्रमत्रापिसजातीयेनविजितस्यकस्यचित्तदपिकवलसजातीयउपकारंकरोतीतिप्रतीत समासोक्ति ७५ कोपिदमत्रस्वानुरा
गप्रकाशमाशंकमानोसखीदमाह नैरंतर्यनिमित्तःसंयोगोस्यावजन्मस्य श्रुतेतिशाह्यिकायारंसचकितमालोकस्येदृशःकिमिति
नैरंतर्यस्वरूपवचानाभावः तन्निर्वचनः अचोऽकारादेरन्तस्यहलसंतत्स्यसंयोगोस्तिहलोऽनेतराःसंयोगइतिवचनेनअभिरव्य
वहितानांहलांसंयोगसंज्ञाविधानादितिवक्तुरभिप्रायःतेन नैरंतर्यसर्वदासमीपदेशावस्थानेतन्निमित्तोऽस्यनायकस्यसंयोगोना
यिकासमागमोऽजनिजातइत्यर्थंभावनेत्याकुलाकिमितिचिंताभावहसीतिभावः अत्रशंकितादृष्टिरभिमताकिंविह्वलास्थिराकिं
विडन्नतिर्यगायताटष्टवाचकितनारात्रशंकिताटष्टिरिष्यतेशंकायांचेवशंकितेतिभरतवचनात् ७६ काश्चिदिदमाह नैषधमि

ॐ.
१८
५४

ववद्भंभगिक्रमानंदं जनयति प्रेमतन्त्रियं तं सर्गान्तेतन्नाम्ना विषयत्वतिदं कुन्तकं भंगिर्नाना विषय विरहसंभोगरूपत्वं पदे भंगिर्वै दग्धार्थः
आनंदे स्वावमित्युभयत्र तत्वेऽप्युत्तरार्द्धेत्वानंदपदे नपदं तदर्थो भयं गृहीता अतिरेक उच्यते नैषधकाव्यस्य सर्गान्ते आनंद
पदवत्वं प्रेणं ससर्गमुखे आरंभमारभ्यनत्वे तापर्यन्त्यमेवानेदं जनकत्वं तन्नतत्तदुत्पत्तिविच्छेदे पीत्यर्थः ७७ कश्चिद्दुर्जनस्या
नश्यपरिहार्यतामाह नैसर्गिकी विलसद्ब्राह्मणरवद्दुर्गेमात्मनो माया जीवहृदसंश्रंतः सान्नुक्ते तथा वर्तेत यिया विलस
दुर्गे यात्मनोमायुविप्रकृष्टत्वात् ब्राह्मणत्वुश्रवणादिप्रतिपाद्यगम्यत्वात् नैसर्गिकीअनादित्वात् पदस्यमायाकृपदेःऽवि
यावजीव — तस्पुनामनर्थहेतुत्वात् तत्त्वबोधाद्युक्तेत्वयतं आनाहार्यसदुद्देत्वत्रानदयोत् ब्रह्मणत्वविद्याजीव व्यवहारहे
तु तदवच्छिन्नस्यजीवत्वात्ऽविद्यब्रह्मामायात्मा — रीक्वयावेतिव्यतिरेवः ७८ सखीऽभिसारिकामाह नोदमजीवजतीमृद
हेतांतमिरलेविय पुरतस्त्वापसरतीव रतन्मदनैवकाशमिव श्लिष्टतो नोदनेजातियन तंखेस्पनोदनेप्रेरणं अग्रतः किंविद्धिद्द
रीभवेती चगमनावकाशवददाति पश्चात्त्वेरणोपिद्धृग्मार्गेरोधेगमनासंभवात् खपुरः समीपे अंधकारः किंविद्दिरलश्चहूरे
वचनरवत्प्रतिभातीतियदाश्रदेश्रेोहूर आसीत्तदातत्रेवाधकारःस्थितः समीपगमनेत्तसविद्दूरेगतत्वस्तपवर्यतेष तेनतमसोऽ
भिसारनुकूलत्वमुक्तं ७९ कःस्याश्चित्सखी कथमसाम्भुसंप्रतिनपर्वत्वमुणर्यंशतिवाद्दिनेनायकमाह नौरिवविगतरसैपिह
हत्विनैवसेवरतितस्याःद्वीपरवोभयतोरसशालीतंत्वंभयमितोत्वउभयत्रापिरसः श्रृंगारो जलेवडभयतोनपिकाह्यये मायाहयेव

स्तेभयसिद्धविषयकानुरागहीनोप्रतिबद्धगतिकोवकरोपिद्वीपोस्त्रियामेतौरीयेपदेतवौरिणःस्तटमित्यमरः तथावतवान्य
दृक्तवादेवमितिभावः ८० जनापवादभयेनमज्जुवेत्योनायिकायोर्हृतीदमाह परिचितमृडहतीनोसेपिप्रस्तावनाभिरूपा
णांश्रेकातिशयादेवातिशायः श्रेमणोवनाटकानोव श्रेकोयाख्यातः तडकर्षादेवनाटकयोरुत्कर्षः उत्कर्षः संख्ययास्वरूपेण
वाउभयसाधारणः मृडःमनोहराहृतिः परस्परानुवर्तनेनपत्रयदेहृत्तयोभारतीसात्वतीकैशिकीआरभटीतिवतस्रः वृत्तिर्विव
रणेजीव्यैकैशिक्यादिषुवेष्यतेइतिविश्वः सेपिउभयमिलने तस्यप्रस्तावनाप्रसंगसंपादने पदेसंधयोमुखादयः पंचप्रस्ताव
वानानाटकारंभःभरतःमुखंप्रतिमुखंचैवगर्भोविमर्षस्तथा तथानिर्वहणंचैवनाटकेपंचसंधयः ८१ कश्चित्प्रियामाह पद्मल
माहितवेदंस्मरापिवसनीयवसनमाकलयोनेत्रपदमेतदर्थकमावहाणोर्विहतमेतत् यस्तस्तेपद्मास्यस्यपद्मले स्वयवम
त्मारहेउत्तमवस्त्रं पद्मस्तुत्रादिस्त्रस्त्रांसपेशोकिंजल्केनेत्रलोमनीतिविश्वः एवंचपद्मलतरूपविशेषणेनतस्यवसनरू
पतामित्युक्ते इदानीतद्विशेष्यतयापितदेवेत्याह नेत्रेति वस्त्रार्थकनेत्रपदवाच्यतमीत्वणस्यवदाङ्गिरिदंस्मरपरिधेयवस्त्रमिति
स्फुटमेवोक्तप्रायमितिभावः ८२ कश्चित्प्रियामाहः पश्चिपादयेतमिंडेस्वेदरिभवदास्यसाम्यलोभेन अव्यवहिताग्रसमयानु
भूतवह्निप्रवेशमिव अनुदानेतलत्वणात्मनेयदानितताडदयेतमिति अतएवउदयतिचितताईरास्मिरज्ञाचितिमावः उद
याव्यवहितोत्तरकालवह्निप्रवेशस्यप्रत्यन्तवाधितत्वादग्रेतिग्राप्यार्थकं नवाऽव्यवधानप्रवेशंवेत्यर्थेतजन्मरूपस्यव्यवधानेपि

उ॰
५५
११

स्मिन्नुपपद्यतेवितिवाच्यं चेदृस्यजलीवयववाङ्गल्येननैतेजसात्तेनवयाकाङ्क्षयपराहतस्यसंभवेननतस्यसुक्तस्त्वस्यवद्भावयवह
यस्यवैद्दीप्रतीतितत्त्वात्तिववयानेनसंभवतीत्याशयेननतदुपादानात् एतेनमन्वप्रतियोगिकसारस्याश्रयत्वमपिवेद
स्यनास्तीतिप्रतीत्यालेकारः ८२ हृतीनायिकामाह पतिरिति प्रथमायामेवगुणेनपुनरस्यत्र इत्यपरसंप्रयोगश्रुतानां
मविमन्वत्तेयासीः पूर्वनायिकायामेवनायकोगुणेष्वदेवहतिननमत्रेति अपरसंमिथ्यात्वेनरसप्रतिकूलंलोकस्यप्रयो
गप्रवादे अन्यममशाश्वमाभावान्मयिस्नेहेनकर्तेति श्रुतावेमन्वेनऊयोः एतस्यमिथ्यात्वात् अथवपतिशब्दःप्रथ
मायोपनयद्रुमचद्रूस्वस्यगुणइतिवचनान्द्गुणेलभते ननविभक्तेनरेषुतस्यविसंज्ञाविरहेणतत्रगुणगुणाभावादिति
अपरेषामस्मत्प्रयोगमितिधनिः ८४ अन्यासक्तेनायकेसखीनायिकामाह पटइतरसंप्रयोगसंश्रयतांमिलन्नुवात
यो उत्कृष्टदशायुतस्तस्यगुणेष्वेवसमवायःमिन्नहेतइतरेभ्यकादिभिः सहसंयोगेनरीहकारणेविशेषः तस्यांवामिलत्त्व
सासुगंतारकस्यइत्कृष्टाद्यागोतायस्यतथाविधस्यपटस्यसमवायः पुनर्गुणेष्वतेत्वेवदेशादितिमिन्नयेतनसमवायिनस्वविहा
यतेत्वेषवपटसमवायइतिसिद्धे अथचपटोइतिनायिकासंबुद्धिः पवंचनतेयैवेदविभावनोयंइतिसूचिते अवादेशोलो
पः शाकल्यस्येतिलोपेचसंगति अतिरनायकासंगमंयात तयैवतथैवानायिकांमिलतः तयंशब्दस्यस्त्रीलिंगेदि
तीया रमणीयदशस्यतहणस्यगुणेष्वेवविलक्षणः संबंधइतिनयेनानुरक्तहृदयइत्यर्थः ८५ कान्त्रियमाह यण

२५
२

तामवाप्यपर्सियतत्रस्तेप्रकर्षात्स्थापितेस्मिन्न मन्यैते नैव तनवप्रभंगवशंमदने बसंवदंप्रशंकेतान्वयव्यतिरेकानुसारिणं पणे
वराटमानोस्यान्मूल्येकार्षापणेन्यहेतुरिति विश्वः वराटकानां दशकद्वयं यत्सा काकिनी ताश्च पणश्चतस्र इति लीलावत्यां श्रत्रपण
पदेन प्रतेजयतेनस्वीकृतेवस्तुवराटमाने वाभेदेन विवदितोतथा च मदनसर्वस्वभूतप्रकर्षापितस्य पणीकरणे तवोत्कर्षः
सिद्ध इति भावः ८६ काचिदाश्वासयन्तीसखीमाह पर्यायप्राप्तानामपि विरहेनोपपद्यते खेदः सहचरितर्हि प्रियतमसंयोगे
मदपिकेऽदलिता सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखमिति नियमेन कालक्रमोपनिपतिते विरहे दुःखेन कार्यमिति चेत्
तर्हि दयितसमागमे सखि प्रीतिरपि प्रत्याख्याता तस्यापि कालप्रवाहायातत्वेनोक्तन्यायेनैव सन्तोषानवकाशादिति भावः पर्या
यस्तु प्रकारे स्यान्निर्माणे वसरे क्रमे इति विश्वः ८७ कश्चिन्मनस्विनमाह पटुतांहृदि निमित्तं विहाय केऽपि स्वतांचप्रयाडुवते पदमा
त्रकानुकेभ्यः प्रसज्जनीयोंजलिस्तेभ्यः स्वोत्कर्षमुद्दिश्य परापेक्षया स्वस्योपकर्षमपि संयाचये आत्मनः पटुतां वेदयतो वेदति ते
किं विन्यासनमात्रशासितात्मर्यकाइ इति नमस्कार्या एव अथ न हृदि निमित्तो भाणिवे विहाय दक्ष स्वे वा वक्तृताय दुःशाढ्ये सायं येति।
ते शाद्ब्रमात्रार्थिन पाठयते नु प्रत्ययेद्ध स्वेणालोये वद्वणादिषु पटुपदप्रयुक्तत्वे रिति तेष्वत्कृष्टता द्वेधाः कृपांतरेण देवास्ते वि॰
वरे ति महीतले येषां करणेसंस्कारपारं प्रतश्ववान राह इत्यर्थः ८८ कश्चिदुत्कृष्टगुणइदमाह परकीयेण गुणेन प्रख्यातगु
णस्य वस्तुनो मानं ये मन्यन्ते लोकृति मति विज्ञ सहृदयास्तेयत वियत्तविषादिकापेक्षयापकृष्टविषादिकस्यभाने श्रले॰

ॐ
१००
100

हृतिशोभाजनकं येमन्वते प्रस्तुतोभाने येमन्मेनेलंकृतिमतिविचित्रे सहृदयास्तेयत् विपदेऽ मदीयहृपायभिमतहृपस्यवस्तुनो
भाननतद्गुणालंकारश्चेतिश्रालंकारिकाः तेपिसहृदयारसविभावकाः येऽत्रापकर्षमप्यलंकारंमन्यन्ते तेषां कथं सहृदयत्वमिति भा
वः स्वमतंतद्गुणंयोगादस्यतत्रलगुणस्यापत्र् वस्तुतद्गुणतामेतिभण्यते स्वतन्त्रगुणमतिकाव्यप्रकाशे ८९ कश्चिदिदमाह
पद्मपरिरक्षणार्थंमैनाकेनावमज्जताजलधौ तस्मात्पविरहयोगात्स्वस्यविपन्नत्वमेवकृतं पक्षेषुमन्त्र्वपितकायाःभावा
तेषामसत्त्वायत्नमेवेत्यर्थः अथवतस्यपदत्वमनुमानयमितेतदुक्षणार्थंग्रहणेनसमसङ्गतरेवाङ्किहृपप्रसिद्धाउमाजसाध्या
भावात् विपन्नत्वेसाध्याभाववत्वेननिश्चितत्वमेवकृतं यदितत्रतमज्जनेनदायन्नतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वात्स्वपक्षस्यादित्य
र्थः ९० केविदभिसारिकोसवीदमाह पर्यन्तरेषुहृदयाभिमतार्थोपभतिजनकेषु विहितावगाहनाः सत्त्वसहृदयलोका
वहेतिमुदे यथानोमार्गाणांलोकानांच यथेलोकेसृतैषयेतिविश्वः सत्नसश्लोऽर्थोनायकोनायिकावातस्सउपनतिः सेतिपिगम
ने पदेऽभिमतोयोर्थोविभावादिः तस्यउपनतिः प्रतीतिः अवगाहनंगमनंविभावनंचतथाचात्रनअभावकाशश्चेतिभावः ९१ को
विन्नायिकोनरसभङ्कमपिनायिकयातडकिप्रामाण्येनतथातेनाशहीतरत्नासहचरमाह यथिमाश्रनुभूतभवतानलिसौरभा
दिगुणजाते स्पृहोनासितयेतिस्मायचैरभिमतोसिन्नया तत्संभोगविरुद्धत्वेपिमानसेभङ्केतिमृशेवत्स्यातेभक्तिर्नैराधि अथकमिलेमा
वैतमारोपात्तदीयसौरभाश्रयावयवोपनायकत्वेपितयास्मार्शनज्ञानविषयीकृतोनासीतिनैयायिकेमिथ्यैवाभिमतोसिवाङ्मा

शीनस्यान्तेरनंगीकारादिति भावः ५२ कांचित्सखीदमाह परिकरबंधमनन्तरमभिसारे प्रतितवाख्याति दिवसेप्यनुपेदात्मकऊंजा
चनिभालनेवाले उपेदात्मकज्ञानस्य संस्कारानुमादकतयाप्रसादरेणनिकुंजमार्गावलोकनेरागौतत्स्मरणार्थमेवेति पतेनैव
तवाभिसारेयोगः स्फुटीभवतीति भावः इयंमग्यानायिकाउक्ताभावेपिपरकीयज्ञान प्रतिपत्तिजनकतस्याप्यमेणाग्रनरदरमाख्या
तीति तदानीमेवाकिंचिदर्थंगमनसिद्धयेतद्दर्शनवारणायदिवसेपीति तद्वाप्रकाशमनयासहसैवदर्शनात् नाटशाभ्यासा
नुपयोगादिति भावः ५३ कांचित्प्रेमणोत्कर्षेननेनानुविन्नप्रवर्तकतामित्यभिप्रायेणाह पर्वतराजप्रस्थानवस्थितमंदाकि
नीनिकुंजेषु विजयंतेगुरुजायाः समंगिरीशेनकेलिकृतकानि अवस्थितेतिमंदाकिन्यानिकुंजानोवाविशेषणेगिरिजा
याइति पर्वतराजोद्भवतस्त्वबने तथावस्तजनेकार्यैवक्रीडनमनर्हं प्रागेवनतदभेदाप्यवस्थितगिरीशेनेत्यनौवित्यहयप
र्यवसानो मंदाकिनीवियद्गंगेत्यमरः विजयंतइति परमदेवतासेवंयेनोत्कर्षातिशयात् पदेप्रेमातिशयस्तवकतात् ५४
कश्चिन्नस्यास्नातएवसौभाग्यंवस्तवयन्नाह यःदीयतितनयांशंवदोनुरूसेगममथिरातविसरत्वारणऊंभास्थितिवि
श्लेषाणिनौक्तिकाम्यधुनाधुलिदंराजकमकाकृवयोः करिकुंभाकारतयातत्संगेनमुक्ताफलानोगजगंडविरहविस्मर
णमितिभावः अत्ररूपकध्वनिः ५५ कश्चिदिदमाह परिमलविशेषसमादिपद्यादेःसौरभेनिविशमाने वरतनुवदनामो
दोनायकस्तेसमयःयास्ते नेविंशइत्यात्मनेपदं यथासभायांस्वसानुहृयस्यालेसम्यजनेसमासीनेसतिनायकः सर्वोत्कृ

ॐ. १०१ 101

घ्रस्थानमधिवसति तथाविजातीयसौरभेविविच्यमानेपद्मादिसौरभाणांपरस्परनिह्नुपितशाटद्यपाश्रयाणांतत्वत्साजात्येशृ
ह्यमाणे नायिकाङ्गत्वपरिमलस्यसर्वैर्विलक्षणतयाज्ञानेभवति पद्मादिहृतिसौरभताबद्धिन्नप्रतियोगिकोत्कर्षवत्त्वयेतिफ
लितार्थः ९८ कोविदंपकाराभिसारिकामाह पवनोल्लासितपल्लवगर्भेषुप्रविशतीवतमः अतितिविंःसजातीयांतरेणाकृ
तनोदनेपश्चात् सजातीयत्वे स्वहस्तसाधारणधर्मेण तेनतिमिरांतरेणेतिफलितेपल्लवसेनिहितांधकारखंडेस्वत्वग्रहण
तांधकारखंडस्यानोदनेकृतेतत्रस्थानमशक्यायामेदमानतोल्लासितनिकुंजदलांतरालप्रवेशोत्रवर्ण्यते तथाचांधकारोक्त
षीदभिसारसमयः निकुंजस्पेपतावतडवितदेशसन्निधिः उल्लासनावगतमांशतत्समहवर गुणांतरोभयाश्रयवैषम्येनयोगेऽ
नश्रमापनोदनेसंभोगोद्भवणांचेतितस्य ९७ सात्वीअभिसारिकामाह पवनटेल्लादितपऽल्लषयतें पदवीमतिदवीयसः
पिवैकपदीकृतवतयामसिपथत् ननुततेनसर्वरोवस्तुनिसर्गोन्यथाकर्तुं अतिशयेनदूरादवीयसी अम्तुकर्षपतपतेअतिपदं
एकपदेवदल्पकालेनैवतदुल्लंघनात् ननुततेनसर्वरोवस्तुनिसर्गोन्यथाकर्तुं अतिशयेन एकपदीकृतेतिनात्रविरोधयतोवस्तु
स्वभावोन्यथयितुंनशक्यतेयावानातत्रस्वेवतत्रहिभवेत् क्रियतेन्यथायदितिमायात् अतस्वग्रणयस्वभावएवायमीदृशः
अथचएकपदीतिमार्गपर्यायएव वर्त्मसमेकपदीतिचेत्समरः तथाचपदव्याएकपदीत्वंधर्मएवकलशस्येवघटत्वमितिभावः ९९
कश्चिन्नायिकामाह परभागलौकिकत्वव्यतिरेकोवक्रवालेनसंहतिविशेषतस्त्वकुचेनकांततमपिलधे परभागःशोभाति

शयः तस्य लौकिकत्वव्यतिरेको लोकविलक्षणत्वे लोकालोकश्चक्रवाल इत्यमरः परभागस्स्याद्भागः तस्य लौकिकप्रमाण
विषयताभावेनेति वार्थः स्वयंपतिविशेषत्वे स्थानभेदः कोलतेरमते अथवा चक्रवालशब्दस्य ककारांतत्वे चक्रवाकशब्दस्यैव तौ तद
भीप्सा ˉ दिति भावः ९९ कश्चित्प्रियामाह पाराशर्यमुनेरपि मतमनुभूतं मृगाक्षि मया आनंदमयोभ्यासयभ्भवंभवेदपवेत्ताया
तदवलोकनपरंपरापरिशीलनेन प्रचुरानंदनिर्भरहृदयो जातोस्मि अथवा आनंदमयोभ्यासादिति वेदान्तसूत्रे तस्माद्वा एतस्मा
द्विज्ञानमयादन्योन्तर आत्मानंदमय इति तैत्तिरीयवाक्येनानंदमयशब्देन किमन्नमयादितदर्थान्तरं प्रतिपाद्यते किं वा ब्रह्मतेव
ह्मेति संदेहे अन्नमयाद्यनात्मसमभिव्याहारादर्थान्तरमेवेति विशेष्यस्थूलारुंधतीन्यायेन पूर्वमात्मभिन्नानन्नमयादीनुपरि
पुच्छमध्ये आत्मा आनंदमयशब्देन बोध्यत इति तस्यार्थो व्याख्यातः १०० मानिनीप्रसादमेतत्प्रेणामपदेवापाय इति कोप्याह या
स्यंतवेंदुकलया हि मवतीपदनखार्द्धचंद्रयुजा समहत्त्वमर्हत्स्त्रैणं जयति नवीनेंदुबिंबसारस्येपदनखस्यार्द्धचंद्राकारत्वात् त
दवच्छेदेन स्त्रैणत्वे तयोरविशेषेण च समहत्त्वं तेश्व इत्यर्थः राकायां समहत्वेपि चंद्रमंडलस्यार्द्धस्त्रैणताभावादस्य नवीनत्वे नड
लं भानुपाणौ तस्य स्वयंमाताकृतागुणः ददतिणपात समस्त्रनः कामो रतिकरो भवेत् १ कस्याश्चित्कान्यादशायामेव विनय
वयं तर्कमन्वाह पाषाणवरणयोरेपरिणसमये विधानमारचो प्रतिषु वमस्यमतेषामनर्हसंघटनयौन रुक्कोन अथैनामस्मा
नमारोहयतीमादिशृद्धवचनान्विवाहावसरे तस्याश्चरणस्पर्शस्तेनसहसंयोगेकृते स्यपक्रांते सति यत्कंसमानुवितवरापदानात्

ॐ १९ 102

पक्वं वस्तु कुमारत्तस्य वरणस्य कठिनत्वमस्पर्शेन पाषाणेन संयोगादिति द्वियमनर्हं संघटनं कृतमित्याशयेन यस्मिन् पूर्वम
नुरक्तां तं कपटात् सकटाक्षमदीदृशमितेत्यर्थेतिभावः प्रतिश्रुवमित्यत्र श्रुनश्चेत्यव्ययीभावे टच् समासान्तः २ कोविन्नसतीतं
दुष्करमिति दर्शयति पातिव्रत्यपयोधावतिगंभीरेपि पावकं प्राये मैनाकवन्महोत्रं प्रविशति कासौ विदेवमनः श्वान्तीतें
स्वदितेट्ष्टाशोषिते मलिनाकृशा मृतेत्यर्थेयत्पापतैः सा स्त्रीत्येयापतिव्रता तस्या भावः पातिव्रत्ये भर्तृदशामात्रानुविधायि
त्वे तदेव पयोपिंडनिस्तरणात् पावकप्राये विशुद्धिहेतौ पदे वडवानलप्रचुरे उच्चैर्मैहिकभोगेच्छाविलूहनात् पदे स्पृहे
सकृन्नानीयतिव्रतेति मायेन कश्चिदेव लोको नरस्वभावास्तदनुपालयेतिनत्वतरलहृदयाश्रयीत्यर्थः ३ कस्याश्चिदनुना
गेनायकाय सखीवदति पाटव्यभेरुपहते लोके कोलाहलाकुलिते हरितामहेरितेनवफलपातवत्त्वाव्यथानामात पाटव्वर
मलिस्ववाइतिचौरयीयैस्वमरः हरितादिशसहृतवर ` वचनेयवथानपरस्परं विवेकेनष्टहृगति यश्यांदिशिप्रियस्य शाश
श्रूयतेतत्रैवाहं गमिष्यामीति तदभिप्रायः कोलाहलोनेनाभिसारसमयउक्तः तदाह इदिने हिमसंपातो हेमंतरजनीतयोर्वेशाद
यः प्रदोषश्च ग्रीष्ममध्याह्नएव च कोलाहलश्चवातालीस्वभावस्तत्समीनवगर्येशाष्टादेवइकस्येति प्राव्याशब्ददत्यादेश्चाश्चमा
नस्यजायमतत्वाक्षेष्टुदेवदत्तादिजन्मतावच्छेदिकाजातय सेतियोभिद्दिदेशवाशीष्टृष्टवक्तृप्रभवत्वानुमानमितिनैया
यिका ४ काश्चिन्मानिनीमाह पाटलितांमयनांबुजमपियद्धिहितमन्ववविमलं तन्मन्येचरवर्णिनिमयिमेनरापितयारो

ण्यः पाटलिते क्रोधेनारुणीकृते पाटलिते क्रोडे पुष्पं वहतेन यथावांडजे पाटलताभाववत्यपि पाटलस्य विसदृशत्वाभावप्रति
मल्लेव विसदृशत्वेन स्थानेपि सति अपरागाव भाववतिमयि अपरागो योप्यारोप्यः तत्तदहतिथमेस्य तत्रैवमप्यारोपसंभवादिति
भावः ५ कश्चिदिदमाह पारावारान्तेतरनिमग्नमेनाकजंजभवनेषु विहरनेत्योवनदवेनिदशाविपर्यासे पारावारः सरि
त्पतिरित्यमरः वनपदमरस्थलीजंभवपरे तथाचजलापि ह्यात् देवतानां काननविहारे विपर्ययः स्यात् अत्रतेकत्रैव
तडभयसत्वान्नासो खस्वरूपस्तुतिर्भवतीतिभावः एतेन स्वगृहस्य एव ग्रहपिताडपनायकसंभोगेनवयातिव्रत्यहानिमथा
न स्यादिति सूचिते ६ कश्चिदुपवल्सहेतनापि विज्ञानजनकेन प्रणयेन किमपि न कार्यमित्याह पाणिनिनैव समाश्रित
तद्धितभावोपि हस्त्वहेतरपि लोपेनीतः ऊत्सोनरहतिः प्रत्ययोयुक्ते तद्धितसंज्ञाहृहिहेतरपि ऊत्सपदोनरहतिरणप्रत्ययो
बहुत्वे स्त्रहतालोपे प्रापितः अण्वंयकेत्यादिना विहितस्य कौन्तेयस्य अणप्रत्ययस्य अविभूग ऊत्सवसिष्ठगोतमांगिरोभ्यश्चे
त्येतिवद्धवचनेलोपरिधानात् अथवतसंहितभावे ऊहसंपादकतयाप उपचयजनकोपि प्रत्ययो नैव जनप्रणयः
ऊत्सानिंदाडनरहतिर्यस्यालोकविज्ञानकारणमितियावत् तात्पर्यस्य लोपस्य वक्रोः प्रतिष्ठावहत्वादित्यर्थः ७ नाय
कस्यान्यत्रानरागेण स्वगुणापकर्षशंकिनी कांचित्सखीदमाह पिबतापिमध्वमरेणंमधुवेनलतांतरेषुयत्रांतेपद्मिनित
चल्लतायांनपुनरयं वस्तुनोदोषः पानेनमधुवाहुल्यसूचनेमधुपेत्यविवेकघोतने भ्रांतामितितत्रयतडल्कहफला

निर्वापितेंजने तथा च वापलमात्रादेवाम्यत्रासक्तिर्नेत्रनदयेत्यपानासा माथिक्यादितिननदाशंकावशारः ८ कस्याश्चिद्वि
उं. रहविरहिण्याः सखीदमाह पिकपंचमयद्विरहिणीर्निहंतीति निर्मीतिनैवबाहिलायविरोधी कपिविपरीतस्ततो मन्येकयीनाम्यतस
१२ गीतोवैहप्यवर्णिनाक्तो कोकिलस्वरम्यत्वात् कपिशब्दस्य वर्णयोर्विपर्ययोच्चारणे पिकशब्दनिः पन्नस्य वैपरीत्ये तत्राविरोधः
प्रतिपाद्यते तद्विशेषो हि हनुमान्विरहिणीं सीतामाश्वासितवान् अयं तु तद्वस्यां पीडयति एवं कपिर्वालिनावानरेंद्रस्य हिते
103 निर्मितवान् तदनुचरत्वात् अयं तु आलः सख्या हिते न निर्मीतिपतत्स्वलेवा कार्ह्यस्य सामान्यविशेषपरतया न दोषः एवं स
श्रीरामस्य आलापं कृतवान् आज्ञाविधेयत्वात् अयं तु रामाणां स्त्रीणां वचनविरोधी सा हशेपनतस्य र्हितत्वात् ५ इत्तावद्वे
दकधर्मावच्छिन्नसजातीये विरोधी न्यापिकदाविदादरः स्यादित्यभिप्रायेणकोप्याह पिच्छावतूलभूषितसभुसूदनवदनस्य
साम्यात् राधाकुंतलमिलितेयमुनाजलमीदृते विपत्तजनः विपत्तासपत्नाः पिच्छकुंतलयोर्विंबप्रतिबिंभ्ववभावः
साम्यादिपदप्रयोगे श्रौतोयमेतिवित्रमीमांसाकारमते अर्थेवेत्यभिनवमतमिति अलंकारकौस्तुभेविभावितम् १० वेद
विहेषवतीविरहिणीं सखीमाह पीयूषंयदि वेद्रस्य मस्यात इ सविदानहीयेतदेवान्न विशेषातिदोहविरपिययवद्धिदर्थमी
हेते राहूणामायावलेन सुधांपीतवतात इसाभिते नवेद्रस्वभक्तापि परिमाणान्न सुधामयते चेद्रोन सुधामयः सुधारसत्नेन
तद्भिन्नतया निश्चितत्वात् इत्थनुमानेन तु प्रथमापिवनेवद्धिहिंतीयापिवतेरर्वैरतिश्रुतेः सुधारसत्वे तैदैवैत्यथा तेन निश्चितत्वाद

सिद्धोहेतुरित्याशंक्याह देवाइति तथाचस्तथारसहेमत्वरसोतरामृथारसतारतस्यहननमर्थः देवानांवतथातामावान्नऽदोष
इतिभावः ११ दूतीनायिकामाह पीनम्पयोहृहयुगलंपयवपीतेकृतेनेन अपिदोषश्रीरामानुजायनमः मम्युपेतप्रतियेयात्
रमपाकृतेत्वयित्वम् पीनेपीवरे पीतेसादरमवलोकितेततस्तपानपदस्यपतिषदाभेदासंभवेत् अनस्यानेमथोच्चारणाद
साधुप्रयोगनिबंधनदोषे पदेजनपवादादिदूषणेवस्वीकृत्यापि नकारस्यप्रतिषेधार्थत्यागः कृतः अथववतेनिहृतिंकथ
मपिनसेममतेनदृशोनोमत्रस्वरविकारोथकारमयत्वादितिभावः विरहिणींप्रतिसखीदमाह पीडयतातवगात्रे मदनेनः
शरैः प्रसूनमयैः कुसुमोपादेयतत्रश्रमः परावर्त्ततेतेषां प्रथमंसौकुमार्यातिशयसायमेणाऽवयवाः कुसुमरूपसमवायि
कारणसमारब्धाइतिलोकानांभ्रांतिरभूत् कामेनतत्तन्निराकरणायपुष्पमयैरेववाणैस्तेषांपीडाकृता तथाच स्वापेक्षयाकठि
नद्रव्यस्पर्शस्यैवक्लेशजनकत्वयाकुसुमानामेगापेक्षयाकठिनत्वसिद्धौनतत्रकुसुमजन्यत्वमितिविशेषदर्शनात्त्वतथाभ्रांतिरि
तिभावः काचित्स्वेवरूपकेणहृतिंनायिकायादर्शयति पीतांवरेणचपलांतरात्मनाघनतमालनीलेना भवतार्वतत्रतेहृति
रारंभितनामीकासोवा पीतवर्णमंवरंवस्त्रंयस्यपदेपीतमीक्ष्यादिते श्चवरंगगनेयेनचपलोवहुनायिकारक्तोंतरात्मायस्य
अथचचपला विद्युदंतरात्मनियस्य सलक्ष्मीलेनेत्युभयजत्वतल्पम् अनोततेत्रस्मे उद्दीपनविभावतयाघनस्यजालेवनावभावत
यावत्सीकस्यस्वव्रतभंगाहेतुत्वमितिभाव पोवसदृवधनियतततयाश्राकाशीतरसंभवात् वामिलेच्छातदतिशयोथंगपः घनेति

ग्रो०
१४
104

पदेसंवृद्धिः ९४ काश्चित्प्रियामाह प्रहर्षायसेपथ्यैवनमात्मनः प्रकृतिमपहाय दयतीहकुंतलाग्रयितथापराचोललाटगतिर्तांते
प्रकृतिस्त्रीते यथातथाशश्वैरहोतदाषांतिकभावोपदर्शनार्थौंपसंचोऽयोमत्त्वीभूताः केशाललाटहतितेप्रतियद्यते ग्रथवकुं
तलादेशाः परोस्त्वविरहहोचोलेलाटप्रदेशविशेषोतत्रोप्रयपंतशत ग्रभेदाध्यवसायेनोक्तिः ९५ कांचिद्रसवीदमाह पुष्पाशु
गस्त्ववायेवरगात्रेसमीपमनुसरति मरनसिनिवासानंतरमिक्तत्रिवगात्रसंस्पर्शंपुष्पसंसर्गेणसौरभोत्कर्षस्तवनेग्राशुगो
वायुः ग्रथवपुष्पाशुगः कामः वायौकामाभेवदारोपेणोक्ते प्रथमंकाममस्तवमनसिप्रादुर्भूतस्ततः स्पर्शाभिलाषादिवाभ्युपे
ति ग्रतोपिकामसरशोपुवाभुनदनुरागविषयतेनमनसिलब्धनिवासस्त्वदङ्गरंतत्संगमायप्रयस्यतीतिभावः ९६ कश्चिदिद
माह पुरंवैरिणिवङ्कवारेस्मरेणवैरायणैमाननगरवधूनांनयनोपांतेषु कृतास्थितिर्दुरंकं वैरायमाणोनवैरंकुर्वता पुरेत्रिपु
रेनगरंचपुरवैरिवैरिणः पुरस्यमित्रनात् तत्संवेधिवधूभामपिसमाश्रयणीयतादितिभावः पतेननत्कटाक्षाणांकामोद्दीपक
भिवपिताख्यानं ग्रत्रसमालंकारः सममौचित्यतोनेकवस्तुसंबंधवर्णनमितिलक्षणात् ९७ काचित्प्रियदर्शनमुदितांशंक
यासर्वतोनिभालयंतीनायिकामाह पुलककुलकंचुकहतेकपोलकंविलोकनेतस्य सुगंधेसहस्तवसनांचलेनदिगवे
क्षणेनकृतांतदर्शनोद्देलीभूतरसनुभावतयारोमांचोल्लासः वसनांचलेनसंवरणक्रसन्वयः संयोगविरोधितयातत्प्रतिकू
लतादितिभावः ९८ कश्चिदिदमाह श्रमभूतांतरमेतः कृतपरिचयप्रणेमत्कलितप्रश्लेषरागेमद्विप्रसृतेतांश्लेवारयौवते

व मत्वेवदनेश्वासैव रागो रक्तत्वं अनुराग एव ध्रुगः कमकेतपुक्तमध्ये पदेशुगोजनसमूहः तद्विषयकानुरागवतेतनत्वणि हृ
दये भ्रमंतरेहतनपरिचयः सेतुकः तृणेषु यत्र प्रदेशे तमेन सिक्तपरिचयस्य प्रेम्णः तृणेनाशोयेन उत्कलितो सेतुकाः यत्र
म्लोनुलदलानि यत्र प्रदेशे उत्कलिश्चप्रदानेक हलहलजनकं तपतीति तपे अरण्ये श्रवणप्रदेशे तेन तत्सदृशेऽस्मिन्देशे यस्य अतएव श्वापातत
एव श्वापातत एव रागं जनयतीति भावः ११ कोचित्सखीदमाह श्रुरयति लोममेवरणात्रिपयोधरोन्नतेः समयः येन ऽ तदोत
निकुंजे निषण्णविश्राममवाप्नोषि स्फुरयति उपचितसर्वोवयवोपदेश्वरः प्रवाहः तत्सदृशं च करोति पयोधरः स्तनोमेवश्यपतो
दयितजनैः संगमाय नदीतीरसंकेतकुंजमासाद्य प्रीतिमावहसि प्रवाहोऽपि वननिर्मुक्तानवरतवारिधारासमेधितस्तीरकुंजमा
क्रामतीति भावः २१ कश्चिदिदमाह सखीह विदयितनसार्श्यामेयमकरि जृंभमाणेनैतस्यामेव कलानिधिराधासति रागसंक्र
ष्टनू हरितदिक हरितवर्णेव श्यामानायिकारूपहृणेवैकलानिधिश्चंद्रो विदग्धश्च नायोरक्तवर्णएव मनुरागं चेत्येषाम
भेदारोपः सहृदयरागस्य श्यामेनतद्विषयकत्वाभावनियमेनान्यथानुरागाधानासंभवात् तदर्थं श्यामैव निर्मितेत्यर्थः कश्चि
द्रागिस्वभाष्वमाह पौरंदरेनपदमपि गणयेत न जातु विदेथ आनंदाद्वयरूपे कुत्रा विरथैर्निद्व हृदः पौरंदरजनसेवं
पि अभियोगरूपे अपवादरूपं वदारे भयं वैयानषीविधिविर्वापितेनरकादिरूपे कुत्रचिदस्मोमाभिमतसमागरूपेपदेवब्रह्म
प्राप्तिरूपे पैंप्राहृताः पुरंदरस्येंद्रस्य विधेर्ब्रह्मणो वासैवेपिपदं न बद्धमन्यते आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुनेति

भगवद्भक्तेर्गणनेन प्रथमे पद्ये स्वाभिष्टस्य प्रतिबन्धकत्वं दर्शितम् अकानिष्टमापद्यताज्ञानजनकज्ञानविषयत्वेन द्वितीयेन
ॐ १५ 105 द्विषयकेच्छाजनकज्ञानविषयत्वं बोध्यं इत्येतेन हृदयस्य समकत्वं तत्र स्थितं कश्चित्स्वजनस्वभावमाह फणिभिः प
राकाणदयमारधोपि विभावतानेवंशतरत्नसंक्रमणस्य संसारमेवेदं नस्तमातन्वते श्रीखण्डद्रुमस्य सर्वतः संहतिं कु
ताम्भजगकुलेन तद्वयेनानुपसर्पता लोकानां तदानुपभोज्यजनोपकारव्यसनवशात्स्वामोदं द्रुमान्तरेषु समुपनीयते त्वद्द्वारे
णैव तदुपकारः कृत इति भावः एतेन दुष्टगृहीतोपि सज्जनः परेषामपि परोपकारान्न निवर्तत इति सूचितं २२ कश्चिच्छ्रिया
माह फालद्वयवद्धायाश्चिकुरततेर्मौक्तिकावलीमध्येकरकावालविरागभेकादं विभाजनाभाति कादेविनीमेयमालेख
मरः सीमन्तान्तरालनिहितामुक्ताफलमंजरीडभयतोवार्तेकुंतलमध्यपातितया मेचलेखोत्तरगामिकरकाकारत्वेन वा ए
तेकुन्तलमेव योविंद भावः फालद्वयेत्यादिविशेषणैर्मुक्तावलेर्माध्यनिवेशोपपत्त्यर्थमेवेति नोपमानेताट्दृशानुपादानेदोषः २३
कश्चिद्दुर्जनधर्ममाह फेरव इति बहुतावयामेकत्वेवापि सममेव भयं हेतुः खलोपि मनो नग्रहएकोवहवेति फेरवशब्दस्य ब
हुवचने फेरवशब्दस्यैकवचने फेरव इति रूपं समानं संख्यातिरिक्तांशे तुल्यार्थं च यतः खलो भयजनकत्वेन वतासौ येन न
तस्यैकत्वे बहुत्वे वा एको नापि तेन बहुसाध्यभयस्य जननयितं शक्यनात् देदलकेनैव एकेन बहुभिर्वादेशो कृते प्राणस्यैति सर्वे
धातत्वेगः परिहरणीय इति भावः २४ कश्चित्प्रियमाह बलभिदन्तुहृदमेतत्स्वपप्दत्तागिरियत्नभेदभवे संदोषमिवोग्राउडुकु

३५

लिंगं भूषयतीति स्तनद्वितयं सादृश्यनिरूपकत्वेन स्तनसमपक्षभृतानां पर्वतानां महेन्द्रानुरोधेन पक्षच्छेदस्य वज्रेण कृतत्वात्
तेन स्तनविप्रियाचरणेन तद्दोषात्वेन्द्रावश्यकत्वात् तदुन्मार्जनायैवालंकरणहीराभेदाध्यवसितवज्रं स्तनद्वयपरिस्फुरत इ
तिभावः २५ कोचित्स्त्वीदमाह बहुभावोप्येकस्योयोषितेत्युभावमेतदप्येव दारपदव्यतिरिक्तेन ज्ञान्विनयद्बहुत्वमेकत्र पुरु
षायितेनैव बहुभावः प्रेमातिशयेन तन्मयथा बहुशाहमेवेत्युल्पार्थदर्शनात् यतो दारपदस्य पुंलिंगतया तत्रैवैकत्वेप्यर्थे
अनुशासनप्रामाण्येपीह बहुवचनं पर्यायांतराणां तु संख्यानेकत्वेप्यबहुवचनेनैकत्वेपि तेषां पुंलिंगाभावेन पुंभावाभावात्
अतः पुंस्त्वसामानाधिकरण्येपि नैवैकस्याप्यपि बहुभावदर्शनादभेदारोपेणाउक्तार्थलाभः २६ कापिद्विरहीदमाह त्वयुयेत्तुये
रितमयद्वयेमयेदंशोशंकमिजमवशाविरहेजनादाहकतयाकल्पितत्वेतत्तद्विशेषणमग्रावेदं दहनयोर्भेदो लौकिकप्र-
तीतकसिद्धो निष्प्रमाणकएव दाहजनकत्वेन तदभेदासिद्धेः परंतत्रैवसमेयुक्तेदाहजनकत्वेद्वस्तविरहिणीतिभेदाद्वहि
विशेषणत्वमेव कल्पयितुं युक्तमितिभावः सयुक्तस्यप्रियावियोगिनश्चाभेदारोपस्तत्सहकत्वतदभावाभ्यामुक्तार्थसिद्धि २७
कश्चित्मानिनीमाह भवतोनपदस्पर्शेयुज्यत इतिमामुपालभसे गणमप्यास्तवनाहं कोपोपीतिप्रियेयपप मन्य
मादापेदितिप्रक्षालनादिपेकस्मृहृदस्पर्शनेवरमितिमायेनमाद्विप्रियमेवनकुर्यात्स्तत्करणेनकिमिदानीकप्रणपा
भिनायकेनचरणपतनेन अथच भवतोभसंज्ञावतः प्रत्ययस्य पदसंज्ञास्पर्शेन साधुः आकडारादेकासंज्ञेति वचनादे

ॐ
१८
106

कच संज्ञादयसमावेशाभावादित्यालंभाभिप्रायः गुणमय्याइमत्र प्राकृत्यैअनेदेव प्रत्ययमाश्रित्य तदुभयोरभेदारोपः स्व
विच्छेदजनकतयात्र तामिज्ञायास्तव कोयोप्यनन्तरूपः अथवा गुणाभि त्रसकोयोन युक्तः कोथ स्यापि गुणविशेषता हृणे
वगुणानेंगीकार इति अभियुक्तसिद्धांतादिति नायकोक्त्यर्थः २८ कुत्रचिदपराधिन्यपि नायके दृष्टानुरक्तां सखीमाह
भजतां प्रत्यक्षेतरत्वेन मय्येव वेह तवाकृशतां तेन विनामन सेवक्षणमपि जीवामि नेवाहं अमत्रासक्तताद्यायोग्यतावप्रत्यक्ष
भावः तरलते नायकस्योक्तप्रायेमनसः कर्मवत्ते कृशताम्म संभोगाशाकिं जन्यापरमानुतनिवेधनावतत्रैवानुरागात्तद्यति
रेकेण जीवनाभावः पक्षे आत्ममनःसंयोगविशेषस्यैव जीवनत्वात् मनो विनाचतदसंभवादिति भावः २९ कश्चिन्मनसोऽ
दमाह भावविरोधी स्फुरतो विरुद्धमेवाश्रुपत्वद्दतो नात्येयदभावः प्रतियोगिनमेतरालभते भावस्याविती जातिविशेषस्य
विरोध्यभाववान् पक्षे भावपदार्थविरोधीतदति रिक्ततात् अभावस्य स्वविरोधिनो प्रतियोगिनं विनानप्रत्यक्षे प्रतियोगपमि
श्रिताभावप्रत्यक्षानभ्युपगमात् इदंच सर्वमतसाधारणं एवमाभिमानहीनोपि स्ववैरिणमप्याश्रित्यकार्यं साधयतीति भावः ३०
विरहिणीदमाह भारतमिवेहयर्वाणि वहन्निविशेषविशोर्विवे शल्यागदामसैलादिसीम- इहन सोयोगं यवेणि पूर्णिमा
योतंदेदे शाग्रेयवविशेषं पूर्णीतमवोतरत्र पावेलक्षणेव शक्तिगदामशलादि प्रहारजन्यी समूहहृहनि इः ख प्रदाने धृतो यमंतक
रसशीनविरहिणीनो तत्सजातीयवेदनाभ्युदयात् तदपि सल्यादिसंतकपर्वेवत् संसदितिसभागहनमरणे अप्यानिवदः

स्वसंत्तयैव प्रसिद्धानि २१ कंचिद्गुणानभिज्ञया प्रवादयाताटाहतेकोप्याह मिल्लीजनेन मौक्तिक कदापि हृदये निधीयते स
संगुंजाफलेन सा कां कांति न विकल्पान्वयेनैव यद्यपि हृदयनिधानेन प्रकारः आपाततः प्रति भाति तथापि गुंजाफलस्य तत्व
वविकल्पेन परणात्तस्य वनल्पार्थी स्तविकल्पैरचितिम्प्रायेन गुंजाफलसामस्त्यानपर्यवसायित्वात्परमार्थतो न तथेति भावः २२
नायके संभुज्य सतां सखीं नायिका इदमाह मित्रविषये सविभवस्योपजीव्यं सोपजीवकादीने नसमानेपीत्यत्राप्यस्त्वानुमिति
उदाहरणं अन्यत्रस्योपजीवकानुरागेतात्सिद्धयर्थं उपजीव्येन प्रयत्नकरणं तदनुसारः न तत्तुपजीव्यरागविषयानुरागवते
यकार्याभिनिवेशितमिति विग्रहयोनद्वंद्वेतिकामेदकोन्यानस्यविरोधहेतुत्वात् यथाव्याप्तिप्रत्यक्षस्य सर्वानुमितिहेतुतया
तदुपजीव्यत्वमनुमानस्य ततउपजीवकत्वे प्रत्यक्षस्यापेक्षयामित्रविषयेऽनुमितिरेवोत्पद्यते तत्र प्रत्यक्षसामग्र्याहीनवलत्वात्समा
नविषये तु प्रत्यक्षसामग्रेव बलवतीति नैयायिकसिद्धांतनद्वदित्यर्थः २३ काश्चित्प्रोषिते नायकमाह मितितलाभरणतो
निरूपयंती समस्तकामुभगाः द्विगुणीकृतनिश्वासो कंपल्लवकोरकमरोदीत् उत्कंठाविनोदायमिति चित्रलिखितेतांय
प्रयतीउपस्थितप्रायतदभिमुखत्ववर्जितयामितिगप्रियकरस्य सुंदरीपादयोर्दत्तलसंज्ञकेमतमिति पूर्वकालीनस्मरणवि
शेषावस्थास्मरहीणेन द्विगुणश्वासासकंपितकरकमलेयया सादेवंनादितवती विज्ञानकवलोकनापेक्षयापिविप्रले
भोद्दीपनादिति भावः २४ काचिदभिसारिकामाह भोलेशोपि कृतानाश्रित्यपाभिसारे यदि क्रियते तद्युत्पत्तिविरुद्धे भवे

अ॰ ९८
107

द्भीकत्वमिङ्गमाविकमत्रः कामयिता ऽभीकश्चमरः अभिसारस्य जनांतरभयात्ररोधात्रागेकामुकत्वया वातायतिः कार्यो
कार्यविचारणा यदि भवेत्तेसिद्धा यदेन्नेजलमितिमायात् अथवनविषतेभोर्यस्य ऽभीकः तत्रात्र यितावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियो
गिताकत्वस्य मत्यातिसिद्धत्वाद्धयतावच्छिन्नाभाववत्वयवत्त्वसंगच्छेते ननुकिंविद्धयसत्वेपकयदवत्वपिकटोनास्तीतिप्रती
तिविरहादितिभावः २५ काश्चित्प्रियामाह भुवमेवत्रिदिवयसित्वमयरस्वयथावशारोहे सहजन्मयाशत्वमपारतिलालस
यावद्दृहृत्मा सहशरीरसमकालमेवजन्मयाऽत्यत्रया भूषणादिपारतेऽअविरहितया विवत्क्षणशोभयानतौलालसाऽकटे
ह्वायस्याः पदेसहजमरतिलालसाचासरोविशेषौ मेनकासहजन्मावेत्तु – कम्पवानुणीरतिलासमेतिराज्याभिषेकमंत्रेषु
विस्तुयमीतरात् २६ कश्चिन्नग्यामाह भवनेषुगुणविशेषैर्विदितापिखेनगणनतिसयानै संयोगादौद्धिर्तेनयसिनकारकि
न्मेवुत्ताद्विवे मेदत्तवारणायपूर्वोर्द्धे संयोगादौसमाश्लेषारंभेनकारंकिमितिद्विरुक्तारे यक्षिनिषेध्यतानिशायस्तवनार्थेत्र
यसंयोगः स्वराव्यवहिताहलश्चतिमाउक्ते नदादौवतेमानस्यनकारस्यनेदः संयोगादयश्चतिवचनेनद्वितनिषेधादितिभावः २७
साक्षिनायिकामाह भूषयतियौवनश्रीः प्रसाधिकेवांगवीरुधमियंतेश्रेजितनयनारंजितिविंबौष्ठाकृतपयोधनोल्लेषाश्रेजन
यावकसंयोगजन्मविजातीयशोभायानयनेश्चर्यरेवसूतयवोसनैः उल्लेषश्रेदनादिनासंस्कारऽक्रमनेवतयावभासिसारवि
लेवमात्रफलकेवांगसंस्कारादिनेतिभावः २८ सखीकामप्याहाभ्रमितलेवरणोनस्पृशतिनेतर्हिनिर्जरः सभोगजगत्य

रिवर्तिनीत्यामासाद्य स्वरविशेषस्वतीमभूतं तेन स्पृशानीति अभिमानातिशये लोकापवादे दैवतापलेपयाकृतमेवेनिजेराघवानोदेवा
अतिजेरस्तजरात्मकेवाअवर्तिजरस्मरेइतिविश्वउपरिवर्तिनेसर्वाधिकगुणशालिनात्स्वर्गस्यतमुख्यार्थकतेनउद्देशस्थितत्वात्
स्वरस्याविशेषोवैलक्षण्यं रस्यवचनामितियावत् अथवस्वरित्यवयेस्वर्गार्थकेतस्यअविशेषोऽभेदः तदतीतत्वस्वरूपामितियावत् ४९
साखिनाधिकामाह भेदं विधातुमयुनाअवयोजागर्तिपन्मदनः पतैनैवाभेदः स्थितिनितरामन्योन्याश्रयिकः परस्परविश्लेषपीड
याभेदं विदारणमन्योन्याभावेवअथयमतएवभेदस्तेनतदर्थेप्रवृत्तिर्नस्यात् सिद्धवस्तुनिसाध्यतान्वयविषयतासंबंधेनतदनुत्पत्तेः अ
तस्यअभेदएवतिष्ठतीतिनिर्गलितार्थइतिभावः अन्योन्याश्रयिकः तदाश्रयविषयताज्ञापकोनिर्णीतइतियावत् ५० कश्चिदिदमाह भोगोऽ
पवर्गजन्यादानेदादपिष्टतातिशयः अनुभूतेश्वरगात्रस्पर्शोऽपिभोगितादयस्मरगाः भोगः स्त्रीप्रभृतिविषयानुभवजन्यसुखवि
विशेषः अन्यथाजीवस्यईश्वरतादात्म्यापत्तेः पारार्थिकावेदांतेअहार्यज्ञानविषयीभूतायाश्चनैयायिकमतेमुक्तिरूपतातोभा
पभोगित्यजेअरतस्तदसागेनोक्तार्थनिश्चयइतिभावः भोगिपदस्वाव्यत्वात्तेषामिदमुक्तं ५१ नवीनाधिकामाह मन्मथय
नुलेनायाइवगुणसेयनुडलेभायस्याः तस्यामेवाविजिह्मगभावेसविस्मयमनसोदयाति यस्याः समाधिकागुणसंपत्तिस्तत्रैवष्ठमन
सः सहस्राअजिह्मगः सरलः शुद्धोभावः स्नेहोयेषांतज्ञावेदयनेनिर्व्याजमनुरज्यते कामवापयहेरपिकुसुमरूपतयातत्रअमरा
णांनागतस्वयमेवामिलनात्स्वमरत्वपमौवयदौलभ्याभावात् तत्रसुमनसः पुष्पाणिअजिह्मगावरणास्तज्जावेवहोतीतिभावः ५२

ग्रे.
१८
108

कश्चिद्विप्रलब्धनवोढाहृतमाह मयि कृतमिथ्याकोपालोहन्मे भायाजाड्यरोजभजवेधानिविडनिपीडितौ नवसहृतौ शोणमत्वाभि
मत्वेन शेकपालिवालिंगने प्रियेणनायिकाभ्यंजाभ्यां स्वपरिरंभात्रुह्ययनेपि निपीडनाथीनगाढछतस्यनायिकाबाधा
रमतिरेकेणमन्मनैर्लेजावशातभावेपिन्हे भीनगाभसौत्वं थामहाभिमुखेनभजवेथमसाभिमुखेनपीडितशतिरछालिंगनवे·
निमितमितिभावः ४३ कश्चितद्वीर्यरतेसीत्काराद्यभावाद्धेगुणमाशंक्यनिषेधति मणितानिकोविकूजितकेकणेकेकारनूपुररनि
नादाः मत्वांगागश्रययोगाद्दाश्रयमतेप्यनियहानिमप्यारतिनहेग संभोगतडपाश्रयसेवेधिनस्तावत्सीत्कारा[illegible]ः तथावसंभोगाह
पाश्रयमतेपितेषांनावकश्यकतायथावमसेनापः श्रणयेहोदोहनेनपशुकाममेतत्रपागोगश्रणयनाश्रयणविहितस्यागोदो
हनस्यपशुकामनाविरहेश्रणयनतपाश्रयमतेपिसीत्कारादीनांप्रकाशप्रसंजकानामतिभावः ४४ कश्चिन्महत्प्रशंसामाह
महनीयमहिमानिजनेवसतिगुणः सारणाकृत्रियतने आत्मनिविहितनिवासः संस्कारस्तत्रदृष्टांतः महनीयः श्लाघ्यस्सवोत्
कृष्टश्चमहिमावरितेमहत्परिमाणेचतथावसजनेश्रवश्यंपस्तनिहृतामनीयकेनस्मरणयोग्यगुणोविद्याद्यतिशयःतिष्ठतियथा
परममहत्परिमाणवतिजीवेसंस्काराख्योगुणः सोपिस्मरणहेतुरितिशास्त्रकृतः ४५ कश्चिद्वसंतागमाह मलयजयनिमेलशैण
लिनिमहतिविरहिसीमत्वानिलेमिलिते प्राक्शिलितानामलिनोहविहूपवयमापदपवयेव पूर्वकेविद्रुमरामलयानिले
केविद्धनिश्वाससंहृतानाः उभाभ्यांमिलितायवनांतरारेभेव मलयानिलभ्रमराणांहविश्लेषोत्कर्षप्राप्यस्मानिलयोगान

तरवेदनसौरभायेत्नाधिकसौरभवत्वात् श्वासानिलभ्रमराणां तु हविरपकर्षभेजोवेदनसौरभसंवलनेनाश्वासानिलापेक्षया
हीजसौरभत्वादितिभावः ४६ मालीनायकमपेक्षप्रवलितोमानिनीमाह मनसितोप्रतिवालितेपुद्ध्वसीदेवत्राजिगमिषेत्तो
नयितमहतेनजीवितमतस्मेवासितव्याणाः तन्मात्रामहत्तयावसितामागतेस्मपिममजीवितत्वपिजिगामिषेत्ताव जीविते
नशक्नोतिश्वनस्वामेवास्यप्राणभूता तद्गमनेऽप्यमपवजीवनशक्तेः तथावयस्मिन्वउतक्रांतद्देशरीरेपापीयोमन्यतेसवो
वसिष्टइतिब्रह्मनिदेशात् परस्परंस्पर्द्धमानैश्चक्षुर्मेमप्रभृतिभिः प्रत्येकमुत्क्रमणेकृतेशरीरमरणाभावात्प्राणेनोक्रः
मणेकृतेतुमनः प्रभृतिभिउक्रमाभावउतक्रमीर्नैवेशक्ताममहते जिवितुमितिश्रुतौस्पष्टं ४७ काचिदिदमाह ममे
दयितस्पर्शोतिशयोनहिसत्यभामयाविदितः पारिजातः कुसुमस्पर्शेनविरहेणरोषप्रथात् स्पर्शः स्पार्शनसादाका
रोभयपरंतथाचप्रियस्पर्शेनमयेत्यपारिजातकुसुमस्पर्शनस्यस्वविशेषणाघायकतयातदभावेनडुःखमनुपपन्नेतयात
सत्यापिप्रियस्पर्शेतदभावेनडुःखेप्राममित्रकार्थलाभः नारदानीतपारिजातकुसुमेभगवतात्रुक्मिण्यैदत्तमितितस्याःको
पवीजंप्रसिद्धं समोयथार्थोभामःक्रोधोयस्याइतितन्मात्राभिनत्वतस्तुवनम् ४८ काश्चित्प्रियामाह मणिकर्णिकाश्रवणयो
मेयेकोवीयमत्रसत्वप्रकाशीतिरमेयाभवतीमवगाह्माना नस्यरत्नमयिकर्णिकाश्रवणाभरणे कर्णिकाकर्णवलयेत
यास्मात्पत्रकर्णिकेतिभूषणप्रकरणेभरपैतेः कयाह्निभैवेत्कांचीतितउक्तेः कांचीमेखलाविशेषः पदेमार्णिकर्णिकाको

ॐ १५ 104

चातीर्यविशेषो तयोर्मोल्हदनस्यरणात् तथावप्रत्येकतजन्यमोल्हानेत्यपेलपाषततडभयपुक्ता तदाश्लेषप्रत्वोपिका
मर्थसिद्धाकाशीविंडेशिक्लिः तदीयस्यास्तपसोमहोपवयदर्शनात् यन्मयांदोलितौ मौलिरहिश्रवणभूषणाः तदा
दोलनतः कर्णात्पयातमणिकर्णिकामणिभिः खचितारम्यातनोत्स्त्रमणिकर्णिका ४९ कश्चित्निर्जिभमानयोव·
तोप्रियोपपश्यन्नाह मध्यमस्यपमध्यवेषिनिगमकेनहि विवादविषयेस्याः योग्यावयवपरोत्तेस्तनहतिरथवाविना
यानास्तनथूत्तमथान्वपपत्तामध्याहृपावयवकल्पनेयोग्यपइयावयवस्याऽ योग्यतानुपपत्त्याश्रमयत्राऽ क्रमसैवत
स्यकल्पनापत्तिः मध्यस्यप्रत्यत्ताभावेहृयोग्यतानुपपत्तेः यदित्वितन्नियमानुरोधेनमध्यस्याऽ सत्वयेवकल्पतेतदा
पिगृहृइयस्यइयातरसंयोगाभावेयतनस्यावस्यकत्वादायाराभावेयतनाभावोमत्राऽ दृष्टयवकल्पनीयइत्वभय
त्राप्यदृष्टकल्पनापत्तिस्यामेनाम्यतस्वविनिगमकेनोपलभ्यतएवेत्यर्थः स्वतकावयवस्यायोग्यत्वादत्वादवयविनि
योग्यत्वनिवेशः सात्वादवयतत्वस्यविवादितत्वात्परमाण्वादौव्यभिचारः इत्यपदेयोग्यावयवारब्धत्वलाभार्थंतेनत्रा
सपूर्वे - वयवे ··· व्यभिचारः ५० काचिद्व्रीडात्रसवलनेसतिनायमाह मामकनयास्यनामय - दिशासितदोष
यतमो श्रान्तनागाविषयतांपुनरस्मदयाकृष्यतत्रनोपपद्यसिकेवलेमदीयनामविहायसपत्नीनाम्नाव्यवहरसि
श्रनुरागविषतेमयिपूर्वेविद्यमानमपिमन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगिकत्वात्तत्रनिदध्यासिनोपपद्यसीति तस्यस्यैर्यस्

चनेष्वनन्तात्मात्माममेवमन्तात्मात्मनस्त्वविवक्षानेपि नागसाम्यपर्यवसानेस्यात् तदभावेन मम मानुरागविषयत्वाभावस्तस्या
श्चानुरागविषयत्वस्य च प्रसिद्धेः किमेवं वितथप्रतारणेयेतितात्पर्यम् ५१ सख्यो मानोपदेशकामण्याह माकुरु मानातिशयं
मनसि तेन्यायवित्त्वायिकि विस्मरसि तथा सति सुप्तिविरहप्रसंगमपि अत्यन्तमानेन प्रियानादरे तद्वियोगेन निद्राच्छेदा
त्सुप्तिर्नैन विघ्नतीति कुतो विस्मरसि शतशस्त्वया पूर्वमेतदर्थानुभावात् अयं च मनसि विभूत्वास्वपराभेश्रात्मतत्त्वे
यो मस्य च नित्यत्वांगीकारे सर्वदा ज्ञानसामग्रीकात्मत्वात्कदापि सुषुप्तिनस्यात्त्वयोगपात्मविशेषगुणोत्पत्तेः प्रसक्तत्वाये
तत्वादितिनैयायिका वदंतीत्यर्थः ५२ विरहिण्याः सखीनायकमाह मालेव सामृडतव सव विरहे सुमनसो लब्धा अ
पचीयतेदपि कं सुंदर किंनाम तत्कुतुके मृडत्वेन विरहाया समनासामर्थ्यं सूत्वने सुमनस्त्वेन तत्द्विरहस्य दुःखावह
त्वयोतनो मालापि सुष्पसमुदायरूपतया सुमनसस्त्वं दंतवर्गतकिंचित्सुष्पस्यत्ततो विभागे सूत्रपरिमाणाभवत्स्येवेति
भावः ५३ काश्चिदथमधुर्यं वर्णयति माधुर्यमपरमधुरिमेजातीयेक्वापिनेति वद्यितेकमलेषुकोषपानेबद्धवभाविद
यातिमधुपायं अपरहत्ति माधुर्यं सजातीयमाधुर्यमन्यत्रक्वापि नास्तीति विथयितेकोषपाने करोतीत्यर्थ कोषपानस्यादि
येषुपरिगणनात् साजात्यमपरमाधुर्यमात्रहतिवर्मेणावोध्यांश्रुतोवायकीभूतमधुरत्वस्यान्यदीयमधुरसादौसत्वे
पिनत्तितिः ५४ काचित्प्रियविरहसंभवनाहृनहृदयाप्रातर्बण्यतिमिहिरमरीविश्रेणीगवाक्षान्तरालमार्गे

उ॰ ११॰ 110

णवङ्क्किककलितास्मस्मप्रविशन्तिनालीकराजिरिवप्रकरणेनशान्तस्यनवलाभाकरमालायास्तत्रलाभः वातायनविवरान्त
रमार्गेणकामुकस्यविद्याभिमानोऽथान्तररुन्तरास्मिराजीनालिकामार्गेरितावङ्कितमाह कामनालीकवाणयोरेवदृष्यन्त
इत्यन्तैत्तानायकतंवेगं ५५ काचिद्रजेतभियायम्येहे प्रियसमागमररहितादमाह मिलितावलेननयनेमेङ्ककसांज
नेनैवसेयसल्ककुमारजनोप्यहितावरवस्मरिद्धियते खलदर्शनभयेनसुकुमारस्पर्शितयाशतिगोंडियमारः सुखजा
निकविषयहृद्योपिप्रियजनोग्रानिह्जनकजनोंतरवर्तिनसलज्यते मेङ्ककवसांजनेनापिनयनयोर्दृत्तेननवदारोव
धृः ग्रहितासर्पतेवहत्स्माहितावहः सर्पस्तक्रमेणत्यजतेतद्वलांद्वेशाडणप्रमोदयादित्यर्थः। ५६ कोश्चित्प्रियामाह भी
मोसेत्तांवङ्कथाकल्पनकुशलाः कलेकामम्वतांशोः तन्वत्वेतिलघ्यभेगादिकीर्तिलेवेतिपरमार्थे वङ्कथाभङ्क्यापामृ
गइत्यादिप्रकारेणकल्पनेयपूर्वार्थोल्लेखापाकुशलाप्रवीणाः मीमांसेनोविवारयेत्तत्त्वहृदननिरूपिताङ्गेणासाराजया
ग्रयशीलेवैवकलेकनयाभासनश्तिन्नवस्त्वगतिरितिभावः कल्पनितनदीयकत्ताणमप्रामाण्यमस्तुवनम् ५७
कश्चित्प्रियामाहामनयोपितडरोन्नुहतादात्म्यभूतोयदेषहारीतः ग्रथपर्वतोविराजितवरवर्णिनिकुंभजग्रावतादा।
त्यंतन्मात्रविषयकथानवत्वमभेदस्यहारमथ्याक्तिहारीहरत्यवश्यमितिवाइनश्तिस्वाभिप्रायेपर्वतस्तदाकावतात
कुंभसदृशोजन्मममयस्यपत्तेहारीतपर्वताऽगस्त्यानांस्तेनसममभेदाबपात्तदयाक्तिः पहारीतःपादिभेदसान्नुनिभे

देवकैतवेपर्वतः शैलदेवर्षोनितिवविस्मृतथावाम्मदादीनोकावार्तितिसंजितो ५८ काञ्चिकामशनैस्तत्तोस्वस्यतस्याश्रस्तवय
न्कलान्ताने नयेडितामितिभरतवचनोतोस्त्राक्षिविप्रेभयितुमाह सकलेषुकमलिनीनोपतेतिभास्वत्कशवहलरागः श्य
ममतीव्रणस्पर्शः समवितड्डेगमीत्येवमकुलानोत्तनशादान्येवेगेप्रतीत्यातेतदाउसन्नातिशयाभावात् पुवानोपिवि
दग्धमग्याङ्कवेषुश्यमेनलितयाल्लतायनाधानेनमृडस्पर्शनेवकरान्व्यापारयेतीतिभावः ५९ विरहिण्याः सन्तापा
तिशयेदृष्टान्तवीदमाह मद्रुरपिवेदनयेकोहृदयेदत्तोपिहृण्येत्यमिति अविरतनिपतन्मार्गेयमार्गणजनितभेद
इवयेकपदेनप्रथमेहृण्णंताभावस्तूचनम् सततयातिशयकृतत्वोपतयापातवतिवेदनावयवसम्प्रदायेअविच्छिन्नपात
कस्मरशरकृतान्योन्यावयव विभागइवेतिहेतत्वेन्दानथावतेनविप्रलंभसंतेयनिहृतिर्दूरापास्तेतिभावः ६० सखि
नायकामाह मदिरमयेहमहीयसिपंकेसहरावतिस्वपथंतंनेग्रहसमुदायेनिहसेवारः परिस्फुः घनजोमूतमदिरा
समवः तडल्लेवनवारणायस्मिमहीयसीतिस्वपथमाकाशेगृहपदमकीदिदिव्यज्योतिर्मात्रपरेतथावदितेथ्यंथकारसंप
त्यानिरर्गलमभिसरणेभावीतिभावः यद्वास्वपंहृतोगृहागतेपाथ्यादिमाहपंकस्पर्शभयेनगृहेकस्पर्शभयेत्वेद्रागमना
संभवालेशंकमावयोः संगडज्जेभतामितिभावः यद्वापरमार्थेन्नग्राहमोदयतीतिमदिरेशेषिमदिसदीत्यादिनाकिरचूत
त्यद्गुरेउण्यप्रायेतस्यस्वात्सामाधारणकारणतामेकेपायेवस्मिमहीयसीतिभोगमात्रनाश्पेठभयत्रस्वस्यात्मनः पथ्येसवि

१५

दानेनादिस्वरूपमाहएवंतिसतिगृहोत्तानेनतस्मन्नहवड्डिरतिविवेकैविहोभयविधेयिकर्मणिसंचारः प्रयत्नोयुक्तः नकर्मणानश
ॐ· जयायनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरितिश्रवणात् ८१ कश्चिदाहमृत्पिंडमेडितमखंहालिकभवनेनिभालयन्कालेस्थितएव
१११ नद्दर्पितयास्मितगर्भमास्तिनःपथिकःफालस्यमृत्रिकासेयुक्तायतयाकठिनभूमिकर्षणेतेनहालिकस्यश्रमातिशयःतेन
१११ चराग्रौतस्यनिद्रापारवश्यंभविष्यदनुमीयतेपिःप्रत्यहंपथिकेनसंभोगमाकलय्यसास्मितयाहालिकवध्वास्वलाभावाधुद्रा
वनेनसेवरणार्थंभस्तिंतोपितइतिदभिप्रायमवगाह्यतंत्रैवास्थितइत्यर्थः ८३कस्याश्चिद्धीनायकसखीमाह स्मृतिंप्रतीय·
वसेतेस्मरस्यहृदिनविरशोविंषयेप्रतिसौरभवीहृदियेसंजातप्रमदमेजरिलेसतिसहृतोसाहसपात् पदेतडपकारत्वात्
हजन्यज्ञानविषयेइत्यर्थः प्रत्येतेसौरभस्यरामणीयकस्यवल्लिरायपभूतानायिकासंजाताप्रमदस्यप्रानेदस्यमंजरीमञ्जा
तीयांतरोत्पत्तिनियतायस्वधेसदृणायाराह्रूपापरंपराययस्याःवसंतागमेपिरसालललतामंभूताःप्रकृष्टमरजनिकामंजर्योयस्या
स्तयाभवतीतिभावः ८२ सखीनायकमाह मृदिताण्युपभोगरसाद्वालेयंकुसुममालेवसावीरसेनजनुषातयागुणोत्कर्षमा
प्नोतिउपभोगःसंभोगःपरियानेवजनुषाजन्मनैवप्राविर्भूतोरसोयस्यतेनयद्वाविशिष्टइरसःकामरसोयस्यप्रसविसोरप
त्यामितीशब्दस्यकामार्थत्वात् पदेवीरसेनततनलेनगुणानांशोभादीनांसौरभादीनांवतथावमारतेनलपरीहायांदमयं·
तीप्रतिकोशिनीवाक्यंप्रतीववान्यस्यमहादाश्चर्यंरहवसहे पत्रमुपाण्युपादायहस्ताभ्यांममदेशनैःमृषमानानिपाणिभ्यां

७१

तेनष्वण्याणितान्यथा भूषयत्वस्तुगेथीनिदूषितानि भवंतिव ९४ कश्चित्प्रियायासोकुमार्यमनुभयाह मृडुभिरुंदकलाभिर्वि
नानिरम्लायि नूनमियंपतत्सविधेयस्यात्संकोवदयतिपद्मानि संकोवंमृडुत्वाभावप्रकारकत्वानविशेषणं मुकुलीभावेव सवि
येपतत्स्पर्शसादाकारोतरकालेकिरणसंयोगेव पद्मसंकोवेकालविशेयादीनामयि हेतुत्वपातावान्मात्रेणवेडुकलोपादेयतेना
थीतीति मृडुभिरित्युक्तं तत्रानुमानावसरेहेतुविशेषणतयापर्यवस्यतितत्रापवेडुकलोपादेयामृडुत्वेसतिपद्मसंकोवहेतु
त्वाखंडवत्हेतुत्वेनिमित्तमतोमपद्मेषुव्यभिचारः अनुभानेयाप्यवलाद्यापकधीर्थमिंशायेत्यलकारकोस्तुभो ९५ वहीभिनायि
काभिनिष्वमानस्यकस्यविदर्थे दतीकीचित्नायिकामाह मेनकयकारिमन ······ कौशिकस्यनिजवश्ये दिव्यस्त्रीहृतिरत्रेविष
यस्यापितयातस्यातपस्वीतापसादीनस्याकौशिकोविश्वामित्रउल्लूकश्चदिवारम्पाः स्वर्गसंवेधिन्यस्तत्यावकस्यविकत्रायम्नु
रागमत्रावेपिनोत्कर्षसिद्धिः दिव्यस्त्रीनिहृतेतेविषयस्यापितद्विषयकरातिमनेनदिव्यस्त्रीभ्योवितवोत्कर्षांसिद्धोस्तुतरांमेनका
येत्तयापितात्सिद्धिरित्यर्थः ९९ कश्चिद्दर्षावर्णमाह मेवकयतोवरमिंदं जलदेहलाग्रुयेतमदवाहि तस्याइंकेणशुनयेस्तुना
प्रतिकूलगामिनीजाताग्रवरेआकाशेपरियानेवाडइंकेणहृष्यादिह्रूपातिशयेनप्रभावेनवप्रतिकूलाभिमुखेवलभेदेणा
पियमुनाविपरीतगामिनीकृतेतिपुराणे ९७ कश्चित्कादंविनीजगदंविकातेनद्रूपयतिमेदुरयतिप्रमोदंमुदियलीनील
कंठदयितेषांग्रवलेइलदजननाय्यामाकंदप्रसूनिकारीमुदिराणंमेचानोपंक्तिः मयूरप्रियातउल्लासकत्वात पर्वतस्यानु

ॐ श्रुश्यमनस्य त्राश्यामानाविश्रुक्रस्त्रीणामास्कंदः पराभवस्तेन मेऽरपतिवर्द्धयतिपदमत्यीतिस्तज्ज्ञनिकाश्यावचना
॥२ निनामो ग्रालीमत्वीयदा ग्रालीयंक्ति र्यस्या इति पंचमीबहुव्रीहि सहृदयाह्लादककाव्यशास्त्रज्ञानहेतुर्भक्तानां तस्य पोऽस्य
॥२ कलनाद्विचित्रपदकल्पनात् देवाश्चापि विलज्जन्ते किं पुनर्मानवादय इत्यादिवचनात् शिवस्यापि प्रियाहिमालयउहिताश्या
मवर्णाकलिकारूपा वास्कंदस्य गुणस्योत्पत्तिहेतुरित्यर्थः ८८ हृतीनायिकामाह मेनाकऽवननवायेलावण्यपयोनियो
मग्नः विख्यातमात्रमेतः कंठिनात्कामाशुगात्कुलिशात् लवणान्निषीतिविश्रः मेवलावण्यपयोधेन हितः स्वाधिकाइति
लिंगात्तिहृतिहृदयगमनमेतदितिकेचित् कामबाणस्य कुसुममयतया कर्षकुलिशसाम्यतः श्रेतकठिनादितिपरमार्थता
नुभवगम्यत्वात्कठिनस्यनामिद्विपदे कामेषुरसेनेत्राशुगामिनोवेगवत्तरात् मेनाकोपि लवणत्ववतिसिंधौमग्नः पतोतेप
ताविख्यातवारोनवर्णोदयिमितिलिखितमस्य गुणेनात् ८९ कश्चिदनेकेप्रियाविषयकस्मरणाभावाम्नुपपादयति
मोघरववनदत्तभवसमदायेषुप्रकारधर्माणोदयिनाविशेषकत्वंतेषामितिचोत्रयेस्यतेमेत्रापावरूपस्त्वविषयकाः नुभ
वाः पूर्वमनन्यत्रास्नेसर्वेप्रियाविशेष्यकाहृष्यवेस्तुत्वेद्वानन्तु तथापि वटनादितिप्रकारमाह यिनाविशेष्यकस्मरणमेवाः
स्यात्रतकामिनीत्वप्रकारकमनः पूर्वोद्दतेषु रचनभवसमूहेषु प्रकारीभूतानां विशेषणेनतयाभासमानानां धर्माणांमोघः
तड्डोधकाभावात्स्मृतिविषयताभावः तथा चवटनादिस्मरणाभावात् नानाप्रकारकानुभावानामपिकामिनीत्वप्रकारक

कामिनीविशेषकस्मरणे हेतुत्वमनया एवं विषयस्मरणधारा तत्पर्यते इत्यर्थः ७० कश्चित्प्रियो मानिनीमाह मौनमवलंब्य

मानिनि पिकतरुणीनां गिरोऽनुभावयसि अस्मात्त्वद्वागतिशयप्रतियोगिनिरूपणार्थमिव अथ मौनमभाषणमित्यमरः

तदालापावसरे त्रीडावशेन कोकिलकामिनीकूजितप्रकाशविरहात् निःप्रतियोगिकस्य वोत्कर्षस्य सालात्कारविषयत्वानु

पपत्तेर्यत्प्रतियोगिकस्त्वद्वाचामुत्कर्षस्तन्निरूपणायेव मौनमाश्रित्य कोकिलालापानस्य त्वया तद्विषयीकृतोऽपि एता

दाकर्णनानेतरे यतत्प्रतियोगिको त्कर्षो यतया मद्वावे विजानेविलाशयेनेत्यर्थः ७१ सखी नायिकामाह मौलिस्त्रवि

पदास्पर्शं वरणे तरुणितया निहितं अस्य नताः प्रियतो हतं तवैव नेवनता तरुणीति तदपकर्षो सा धारणतहृन्नि

नायकसमवेत प्रेमविषयत्वाभावप्रयोजकनायकप्रेमविषयत्वस्य वने तासां अथ ममैव प्रेमाविषयत्ववारणाय यच्च

स्मृनतेति नायकोतरानुरागादपितत्त्वे भवाइति त्यादि तथा च कारणेतरवायातदनुरागिणा नायकेन तदनादरादेव त

देत्यर्थः ७२ सखीसन्नायकानुरागिणीमाह यमनेव तेश्यामातेन बलेनाभिरूपासि मार्गोऽञ्जनमपि तेजनयति

प्रेमो विजातीयो श्यामा सुवतिः अप्रहृता गतनायो वेति तदर्थेषु विषः पदेनीलरूपा तेन नायकेन बलेन स्वकीयसौंद

यीदि गुणातिशयेन अभिरूपास्त्वविषयकानुरागवतीकृतामार्गः सदाचारः विजातीयो अन्यतरानन्तरूपनकृतापकर्ष

हीनो पदेतेनप्रसिद्धेन बलेन बलदेवेन स्वनुरागवतीकृतामार्गः सदाचारः विजातीयो अन्यतरानन्तरूपनकृतापकर्ष

ॐ· हीनो पदेतेन प्रसिद्धेन नवलेन नवलदेवेन सष्टमपरम् ७३ कुत्रचिदनुरक्तां गुरुजनानुरोधिनीं कांचित्सखीदमाह य
११२ दिमृतनुपरिष्टहीनातेरागेणानिरुद्धेन तदुषेवस्वगुरुजनादपहायभियेप्रमोदस्य अनिरुद्धेन स्वविषयसंगमव्यतिरेका
113 समायेयेनव्यामासि अनिष्टातिशयजनकीभूताभावप्रतियोगिस्वविषयशामिकेनेतिफलितं तेनेष्टान्तरवेलत्वाएम्
उषापिरागमर्वकमनिरुद्धेनस्वप्रदष्टेनतन्मात्रविषयकानुरागवतीकृता वाणादिपरोक्षमेवतेन सहरन्तमेमसखि: ७४
कश्चिन्नरोटास्वभावमाह यामिकइवमृग्यायाविजहातिकरोनजातुविन्नोवी विस्त्रंसयितुमपिवांछतियत्नैरतितस्क
रेदयिते यामः प्रहरोस्त्यास्मिन्यामिकोरक्षक इतियावत् पदेनीविर्मूलयते नीवीपरिपणोग्रंथौ स्त्रीणांजघनवासस
इतिविश्वः विस्त्रंसयितेउन्मोचयितेवीरयितेवारतितस्करेस्वव्यापारोपमवेनरतिकामुके पदेअत्रतस्करेवीरे ७५
निर्गुणायामानवेयोनतस्याःश्रेयस्करइतिकोप्याह याकिलकलामयीमाकुटिलास्मनजातुकेंठटकप्राया शिरसि
निहितेउलेखानकविदीशनकेतकाशिखापिकलामयीस्त्रवतः षष्ठिपरत्वेप्राडुर्येषोडशांपशापरतेतादात्म्यमयट् कुटि
लामानवतीवक्राव केटकप्राया तथानुपादेयतातत्सदृशीपदेवक्रकेटकवती इंडलेखायाः कुटिलत्वेपिकलामयतात्
दीश्वरेणशिरोनिधानेकृते नतुतादृश्याःकेटकवङ्लायाः केतकशिखायाः तत्रकलामयतदभावेवादनोरादरप्रयो·
जकाविन्यर्थः ७६ काचिदास्वादितपुरुषायितकौतुकासखीमाह पुवतिसमहेश्चेवङ्गावप्रतिषेधमालिमनुतेयः तत्र

वभोगिनायकविरोधवृत्तस्त्वित्तमेवेदंकामशरणासेनतरुणीनामेवगुरुत्वाधिताधिकारोक्तेस्तत्तदभावेपीमग्नेत् सउपभोगरसिकना
यकविरहेणनभिन्नतान् अपवर्गवतीनांसमह्योयौवनमित्यत्रभिद्यादित्यादसामर्थ्यात्रप्रेवज्ञावद्दतिहतिकारमते तत्रभोगि
नोसर्पाणांनायकस्यशेषस्यविरोधोमहाभाष्ये भिद्यादिषुपठतिशाहृपाठानेगीकारादितिभावः ७७ सखीनवोढामाह
युगपदुपरुध्यमानाकुसुमायुधसायसाभ्यांते सखिकेशिकौशिकाभ्यांसाद्यादिवदेवसेनाभूः भयान्तेभोगवैगुण्येकामात्र
दाभिसन्धेश्चन्नुपरोधः केशिनाम्नादानवेनक्रियमाणदेवसेनाख्याकन्याग्रहेणततोमोचयितास्कंदायदत्तेतिपौराणिकाः एवं
वप्रतिबंधकीभूतभयाङ्कुशेनकामेननतदभिभूयनायकभोगोपहितात्वेतिमितेनिवस्तृधनिः ७८ विरहिणीसखीमाह
पृथ्वीमुकलानामियमावलिरतिवेलमस्तमितेवेशादर्शनविशादिवपतिताताराकाराजिः पृथ्वीपुष्पप्रभेदेस्यादितिविश्व :
सदयितेवेडेमेयतिरोहितेसतितहिरहदुःखेनमूर्छितादितोपतिताताराणांपंक्तिरिवेत्युत्प्रेक्षा तथाचमारशीनामपीयमवस्था
कथंनस्यादितिभावः यद्वावर्षासुप्रवासोन्मुखंनायकमाह तथाचतददर्शनेनममापीयमवस्थाभविष्यतीतिगमननिषेधो
वेग्यः ७९ कश्चिद्गुणातन्वप्रमादनभितैर्मिलितश्चाह पयंपातेजलमधिविस्मृत्याकर्णितहिदउपेम विदितेनकाभवताम
जनमितरोनिहंत्तमितिपतेतो ऽजयोत्रलोकवंघनादितिपतंजलिः तेनप्रोक्तेपातंजलेयोगशास्त्रेमहाभाष्येवा वर्त्मा·
स्माभिहदीरितेपरमिदंपातंजलालेविभिरित्यादिप्रयोगात्रहिदिःपातंजलत्वाः जलमधिमत्स्यवधार्थंपातेमज्जनेजाते

ॐ ११४
114

त्वितत्पर्यकं वाक्यमाकर्ण्य पातेजलशास्त्रत्वात् इति भ्रमादागतास्म इति भावः ८० कश्चिद्गुणविशेषान्तरसादकपरिचयेन कार्य
मित्याह येषामभ्यासेन ह्रस्वत्वमवाप्यते सततं तेषां द्विर्वचनेनाप्यर्थविशेषो न संभवति अभ्यासः परिचयः ह्रस्वत्वमपकर्षः
द्विर्वचने प्रणयसूचकावाक्याहतिः अर्थविशेषः सत्कार्य पदे वैयाकरणानां पूर्वोभ्यास इति परिभाषितेन द्वित्वप्रतियो
गिकपूर्ववर्णेन ह्रस्व इति सूत्रेणाभ्यासस्य ह्रस्वत्वविधायकेन ह्रस्वत्वं भवति तत्र द्वित्वेनापि अर्थविशेषो न भवति तन्निमित्तस्य
तत्प्रत्ययार्थोतिरिक्तस्य द्वित्वेनानवगमादित्यर्थः ८७ कश्चिदिदमाह यौवनविहितविमर्दनमपि बालत्वे कुरंगनयनाया :
बालेष्वेवावर्तत विरायसाधारणे त्वल्लडयसे बालत्वे शैशवे केशरूतिजातिस्य यौवनप्रागभावाधिकरणे तयात तत्साधारणे
तस्याः शरीरोस्थितमपि यौवनागमे तत्रस्यातमसमर्थे साधारणाश्रयेषु बालेष्वेव बालत्वं स्थितेयतः स्वपरसाधार
णविषये आसितेः कवेभवतीत्यर्थः ८२ रात्रिकृतमभिसारे गोपपेतीसाक्षीकायामाह रजनीजागररागेन येनेप
लपङ्कयाहितयानिद्रातेन दयाद्वमथनादयितासि किं नामयकदेशावच्छिन्नत्ववारणाय रजनीतिमुपाश्रलीके
आहितयात्तस्यनयनस्य अपाटवे पूर्णितेनिद्राविच्छेदजन्ये अपलपिते किं नाभिनेष्यसि अस्मनिष्कोपस्यास्य प्रत्य
हानवगम्यतयानेत्ररक्तमानिरुवार्थे कोपाभिनयेपितदपाटवहेतोरस्य अस्तत्वस्य लवायनकल्पयितुमशक्य
त्वादिति भावः अपाटवेति श्रोतव्यहिस्नुवनेनश्रमप्रम्लापितगुराहतामोंतोवितलोचना सत्रापतितेनतायवश्रोतारहित

दीरिति निर्भरं ते सखी नायिकामाह रजसा हृद्गतेन प्रोल्लसता किमपि सत्वेन पुरुषार्थसामग्री विभाव्यते भावहृतीनोऽत्र

भिसारे॰ नाहृतमेमावेवसंभोगात्स्पृहस्परजोंकितते स्पर्शादिना ख्यानेदोशे आत्मावरणभेगादानेद प्रत्यहं सप्त्वमतय

पदार्थः यत्तेषार्थः कामरूपः हतयाभवते फलोपहितनात् इयमभवदहितशर्वेशामवल्लभसंगातदसाधारणविरूववता

— पर्थः यते रजोगुणहान्यामतोदेकेणमोनरूपपुरुषार्थप्राप्तिः सन्निहितोतिगम्यते कश्चिदिदमाहरमणीनां कुवम

कुलोपरिनिदयानेकेरद— तेनेमकुलीभवतो नयने॰ येतत्स्पर्शस्पृहावशेनेवक्रुवस्यमकलाकारतातस्पदयितकर

स्पर्शमहोत्सवानभवोजातश्चावयोरपिमकललेतेत्यास्वादितिमनासिकृत्यकरस्यशोर्थमिवनेत्रयोर्मेकलितत्वमिति

फलोत्प्रेदाप्यतेनमकलाहृहिरुकासाधाग्रकाप्यतेनोत्कर्षप्रयोजकयमंमात्मनि संपादयितुं सर्वसेव्याभवतीतिव्य

ज्यते सखी नायिकामाह मदनवसनतमस्यस्फुटयिमित्वमिवदयितदर्शनेनविद्रुमधरेकृतेतवविशदयति

विशेषतोपगेयहृत्सुयदीयंभवतितत्रनदीयमद्यापिभवतिइदनवसनतेस्वसंवेपितंतनयाप्रसिद्धेनवाधरेकोतदे

तेनकृतेरतेविषयकरागोविहिषयकस्तेहरेरकनेवोज्ञावयति अनेन गूढकाम्येदंतदन्तेविवादितेनतथावर्तितिरेह

स्परागेकचिद्रुमधरेकिलगूढकंस्याङ्कनकेदशनवासस्सिवामगोठेस्पष्टमः श्यमानस्परक्तवर्णस्पदेनदन्तसे

येसंस्रेतिततद्दिवरणकाराकश्चिदितोतदशामाहरतविरमेमतिहतेश्चंतमेदाख्येमद्यावेवहृदयेवसेहतविशहवीहत्स

उ०
११५
115

मजनिवासः प्रयासमस्पष्टं तेमंदे स्खलसायमाने श्रांतेः द्विणीयेनपदेसेमदादेङ्गीत्रयालजेत्यमरः सेष्टतावेष्टितादेहवीरुयेनपदेसे
ष्टनाव्यामाश्चत्रकामपणास्वेयातत्वयेसमनुङ्गते श्रांतेवरतिसंगरेविरामोजातलजयोरुभयोरपिकश्चित्सुरुषायितेनस्वयत्राहराकेंड
मंडलादिवनियतेतीविभ्रमः स्वथावरसजाः मुक्तामलवान्मृगादाश्चात्ततीवीदत्तेयस्मः विभ्रमः स्त्रियइत्यमरः वेदवदनयोर्विंवप्र
तिविंबभावः सीमंतकादिगुंफितमुक्ताफलानांरतिविमर्दनकेशाकर्षणावशात्पातकः उत्प्रेक्षतयाताम्रामाल्हादकतबंजनम् ८८
काचिदभिसारिकोदमाह रामोभिनाभूदयभः संस्कृतसामस्त्ववस्कायाविश्टतकुशध्वजसहजासुवयतिमांतीरतक्रिरियं
तीरेनयादिसंवंधिनिमक्तिरंयितसंभोगः रामाणां स्त्रीणामीप्सितस्यमनोरथस्याभ्युदयहेतुः स्वामीष्टनायकजन्मत्वात्संस्कृते
रामनायकवाक्येयाभ्यांतेसंस्कृतसामनीतारदेशे श्रवसीश्रोत्रे यस्याः स्फलांतरेभिसारेजनोतरश्रोत्रभियापरस्परमनालापात् वि
श्टताकुशाहृपाध्वजायेनतथासहजः स्वभावोस्यादर्भादिकठिनद्रव्यसंयुक्तापीतिभायावत् पक्षेतीरभुक्तिमिथिलाश्रीरामसीः
भितापियासीतातस्याजननस्थानेसंस्कृतः सामश्रवायाज्ञवल्क्यशिष्योयत्र श्चयहयाज्ञवल्क्यः स्वमेवब्रह्मचारिणामवाचेताः
सौम्योदजसामसुरवाइतिशातपथात् मिथिलास्थः सयोगीद्र इतिवचनात् तत्रयाज्ञवल्क्यावासेतद्भिस्यस्यापितथात्वात् कु
शध्वजस्यसहजः सोदरः सीरध्वजोराजायया सीताजनकस्यैतत्संख्यतात् ८९ विरहिणीसखीमाह रावणइवांयकारितदशा
दिशवदनः प्रमोदभृतलंकः सेजनितमेघनादः समयोयमस्यैपतिविरहिणीहृतयेसूक्ष्यैपरावणायदेतत्कालेपरोदततयाश्रीराम

विरहितायाः सीताया ग्रंथकारितानि संजाततिमिरीकृतानि दशसंख्याकानां दिग्गणां वदनं येन नमेचयदासंयद्दनात् पद्ये ग्रंथ
कारसदृशानि दशत्वेन दिकतत्स्यानि वदनानि यस्य प्रमोदेन भृताः पूरिता लंकाकुलटा येन पद्येत द्राजधानी लंकारदः पुरीशा
खाशाकिनी कुलटास्वचेति विश्वः उत्पादितामेघानां नादायेन पद्ये मेघनादः इंद्रजित् एतेन भीषणत्वं सूचने ९० काचित्तु नाय
त्वरागादिदमाह रुद्दः प्रियेण साकं संयोगो नयनयोः सुचिरं कदिनाशये न महता सविकुरुनेनेव गुरुजनेन कदिनत्वमावार
परिपालकत्वेन रसविरोधित्वात् दोषस्पष्टेमहत्वेतदनादराशङ्केः पद्ये परिमाणातिशयात् कुत्रस्य ग्राह्यग्राहकमध्यवर्तित्वे च
द्दर्गमनप्रतिबंधात्र विषयवत्त्वः संयोगः गुरुजनस्य तत्तद्दर्शनानुकूलदेशागमनादिविरोधित्वात्तथेति भावः ९१ काश्चि
न्मुग्धा ...... वमाहरूपेक ग्राहकमपि पश्यैस्ये वादिष्टश्पतेनेव बालेयं तादृश्पतत्व देहं पश्यतेतत्तैव रूपस्यैवाथकं ग्राहकं तत
जन्यज्ञानकारणं यस्य चादृशेरूपस्यैव नियामकत्वात् पश्यत्येव दर्शितहेतुत्वेन तद्दर्शन विषयोथ ती प्रियत्वात् दयं बालापि रू
पयकं स्वस्य ग्राहकरशीकरणहेतुर्यस्यास्मादृशीति लिंगपरिणामादन्वयः मत्समवेतविशापदर्शीनेथ वनत्तमद्विषयकदर्श
नाश्रयो लज्जाप्राधान्यादिति व्यतिरेकः ९२ नायिकासखीं प्रतिमाह रे रे वियं वारिमुचः प्रत्यग्रपुष्करस्फुरति तमसा प्रसायेमा
णारसनेव महस्विनां निगरणाया प्रत्यग्रो भिनवोनभव्यग्रस्मरः रेखेति जिह्वा तादात्म्यसंभावनायोग्यत्वं सूर्यादितेजसपदार्थो
नां ग्रंथकारविरोधतया तड्लणायतत्स्ववारमार्गभूतेयोमनि ग्रंथकारेण विस्तार्यमाणा जिह्वेव तमः संबंधेन जिह्वायाः श्या

ग्रं॰ ११९ 116

मतस्सूचने ९३ विरहिणीं सहचरीमाह रेवाप्रवाहयातः परितो विंध्यस्य नातिदीर्घैर्गतिः मैत्रावरुणनिर्देशानतिक्रमायेव गु
णवेयः वेष्टितप्रायस्तेन भगवदगस्त्याज्ञापरिपालनाययाशेन वद्धश्च कदाचित्प्रतिज्ञां परित्यज्य सूर्यमार्गमावरोत्स्यतीदित्यभिप्राये
णेत्यर्थः नायकेन त्वमस्मत्संख्यावधिदिने न सप्रतिज्ञापरिपालितेत्यनुचितमिति भावः यद्वा विप्रलब्धोक्तिः ९४ कश्चिदिद
माह रोमालिखलडहितवीरणस्त्वदानवारिलेखेव शीतांशुशकलशेखरनयनभ्रमराश्रिता जयति उत्संगलालप्यमान
लेखोदरेगंडमंडलनिर्गतमदजललेखेव यं तडदरलथेति स्वरूपमत्रेद्धाते उपमानेन दानलेखामात्रेण नास्ति ह्याउदरसंबंधोप
पादकमहजानसंबंधितविशेषणमनर्थकं स्यात् नयनभ्रमरेत्यत्र च रूपकमेव तादात्म्यसंबंधानुकूलत्वात् इत्युत्प्रेक्षाया
रूपकनिर्वाहकत्वं ९५ कश्चिन्मनस्विनोस्वभावमाह रोलंबस्वादपातिनसलिलमनामादयत्रपिमरंदंश्रभिमतविशायाः
मिलनेमनस्विनः प्रतिनिधावनादरिणः रोलंबो भ्रमरमकरंदालाभे जलस्यपानेन प्रशक्तेन तद्भ्रमरेण न क्रीयत् एवकार्य
माप्रार्थिनस्तत्सुखालाभे तदनुकूल्यमथादायकार्यं साधयंति न त मनस्विनरत्यर्थः श्रद्धार्थकस्यैले प्रति निर्मितकर्म॰
नायिकमंसमाभेरावश्यल्कतमन्याथाप्रणवायायते इत्यत उक्तं अभिमतेति ९६ कश्चित्प्रियमाह पेवनपाकृतविचित्रकमानन
मामाति भवदीयंतामसटकप्रतिहतये कृतरक्षामिवानुरूपयेऽवपुः तमालपत्रतिलकविचित्रकाणिविशेषकमित्यमरः
तामसी राडुसंबंधिनीडष्टसंबंधिनीचयाद्दष्टीतन्निवारणाय यत्नेनस्तूयपावत्रिभार्यया त्रिनतं स्यस्यवेडमसोपेवना

८९

तिलकेन रत्नाकृतेत्यर्थः उत्प्रेक्षेयं उक्तविधवेदस्य लोकाप्रसिद्धेः ९७ विरहिणीं दमाह रोहिण्याः स्तनन्धयकमजनयदिति ता
वदाभवद्यः तदपितादेवसुतस्य जनिरव्यक्तासंसिद्धा रोहिणीतनयस्य बलदेवस्य तत्त्वकसंज्ञ पुत्र इति पुराणप्रसिद्धं रोहिणीद
यिताचंद्रातस्तोल्मुकस्योत्पत्तिस्तत्प्रत्यक्षेणैवानुभूयते तत्करणेंऽगारवद्दुःस्पर्शत्वानुभवादिति भावः अंगारोऽलातमुल्मु
कमित्यमरः ९८ कश्चित्सुजनमधिकृत्याह रोषोपि परुषवचने संभावितमानयतात्र सुजनानां विशदयति मदितहृदयं
वेदनमपि विदधन्मानमामोदं यत्परुषेपरपाडोपपादकेप्यकतेनवहूनांसंभावनेचानवकाशेतिसूचितेदधमानयमपीत्य
न्वयः हृदयमित्यामोदविशेषणं वैधर्म्येण दृष्टांतः आमोदविषादीकानादिभेनास्तरभिगंधप्रकाशनाभावेन पूर्वार्द्धसजा
तीयार्थलाभात् ९९ कश्चित्विषमाह लक्ष्मनेगस्य मृतेकलेवरेनवसधोसमाविर्भूतेपुनस्तत्र भूतानतः परार्द्धसहृदयाः
नोलक्षणरत्येसाख्यायामितिविस्मयवच्छेदकतासंबंधेन शारीरे ज्ञानहेतुरतस्तद्व्यतिरे आत्मन्यपि समवायेन ज्ञानोदयानुप
पत्तितादृशेन नेरोनापि लक्षमितिमतेवारंवारंवेधात् अथवलक्षसंख्याभेदतदपेक्षयाकिंविडत्कृष्टैस्तन्नभूङ्गितेन सा
मान्यसंवेवादत्वमितिज्ञातेकमलवत्सुकुमारत्वात् अक्षेअर्द्धेशतकोटिसंख्यासर्वपदार्थतारतम्याभिज्ञतयातदुत्कृष्टानांसह
दयानांतअज्ञादपिपरार्द्धेश्रेष्ठमभिमतेतद्धिलक्षणंमूढताअवयतात् पद्मेपरार्द्धेसंख्यांतरानपकृष्टसंख्याविशेषः ७०० क
श्चित्प्रियमाह लक्ष्मीसमाविसमस्तामेवांतुरहे वहत्यसंदेहेतवमखवहचित्तमात्रेतदितिनतस्तविशेषसंसिद्धिः विसं

शृं॰ ११८

117

शयमितिपुराणादिप्रसिद्धत्वात् मदेत्यशोषणादीस्याहत्रिहृवीतिगुरुताभावसूचनेसर्वतद्दहनेलघ्नोद्व्यतिरेकस्यनायि
कायांसिद्धावपिकमलापेक्षयामव्यापिव्यतिरेकः प्रसंगात्स्तिष्व्यतिसाशयेनलंघेतिसर्वदहनेपितत्सत्त्वात् मात्रेतिततस्थप
दवयवपर्याभैकदेशामेवयदाधारोदधातिनस्याः कथंतत्साम्यमित्यर्थः १ कश्चिदिदमाह लवणतयापिप्रथितस्तनरोमधुनो
पकंठकसतिरपिधर्मविरोधीनसतां स्वावायरत्नोविशेषइवः धर्मेतिस्वपरोभयसाधारणतद्विरोधितेरम्यतमोपिस्त्रसंतः
मधुरविसंधनिवासोपिनादरेणनसज्जनस्वावायरात्नसभेदोपिलवणसंज्ञोलवणत्वेनक्षारीरहतिजातिविशेषसद्दीनमधु
रानर्मयासमीपदेशेपऽमनापोवसन्नपियागादिधर्मविघ्नहेतुत्वात्नथेत्यर्थः २ दूतीनायिकामाह लिखितात्रभवामन्म
थविज्ञंभणेनेषवेदमावि विरहहुताशकटाहेनिदिधोवतसधन्वेवतत्र्यहितस्वानुरागसूचकलेखदर्शनोनंतरमसंतम
धमानेनमन्मथेनविप्रलभाग्निकटाहेनिदिधोध्रत्पेततायानुभवात्लिखितसंदेशमनेनरग्रजेनशंखेनापिमहिष्याकृतनुरो
धेनयुद्धाद्दिलंघितः सधन्वातैलकटाहेनिदिध्मइतिजैमिनिभारतं ३ कावित्संकेताभिप्रायेणाह लूणांतेतुमिषेणप्र
द्वपस्वविशीर्णसर्वगात्रस्यजरद्दालयस्यधमनीजालाः प्राडुर्भवंतिसावि ४ मिषेणप्राडुर्भवंतीत्यन्वयः तत्रहेतुर्विशीर्णेत्यादि
जीर्णोजीर्णोजरत्रपीत्यमरः सर्वकालैकसर्वजरत्पुराणेत्यादिनासमासः अन्यस्यापिक्षीणगात्रस्यसमंततोनाडीसमूहाः स्फु
टीभवंतीतिभावः काश्चित्प्रियमाह ५ लेखोपिस्वबहुचेस्तवनप्राप्तः किलकुशेशयकुलेनपीयुषकिरणमंडलपुरतोयन्मकु

लीभवंतिकुशेजलेनिहतीतिकुशेशयंशतपत्रंकुशेशयमित्यमरः मुकुलितंसंकुचितंशोभाहीनंवक्त्रवंदनाग्रेयज्ञानांसंकोच
समुल्लेकोतिलेशमात्रशास्त्रियतिरेकप्रयुक्तत्ताभिधानेनमुखशोभालेशेनापिवेदनायकर्षीभवतीतितस्याप्यर्थादपकर्षःस्यादि
त्यतेनथावपङ्कजकुलेसमुल्लेकोतिमामामाभावत्वंइजम्यसंकोचववनात्यन्नैवंतंत्रंवेयथामुखमितिकल्पितयास्तिमूलकमनुमा
नेकश्चिदनाहतस्लेनोपपन्नाहलोकायतेनयनयोपदयोः सुगतेद्वयेनिरुपमानेकुवयोवीद्यादिगंवरमयभवितयंकथंतुजी
वनलोकेश्रायतेदीर्घं सुगतेशोभितगमनेनिरुपमाने।अनन्यसदृशेदिगंवरेनग्नेजीवेनकथंभवितव्यंतदशोभाडः खानिशा
योत्यतेअथवालोकायतेवार्वाकश्रमाहसर्वज्ञः सुगतोबुद्ध इत्यमरः उपमानप्रमाणस्यानेरनंगीकारात् दिगंवरस्तद्विशेषएतेः
षामग्रेजीवस्यकावस्थावार्वाकैःशरीरस्यसौगतैःक्षणिकविज्ञानस्यदिगंवरैश्चदेहपरिमाणस्यजीवस्योपगमात् विभोर्देहा
यतिरिक्तजीवात्मनयतस्मध्येकेनाप्यनभ्युपगमादितिध्वनि ८ कस्यचिदभिप्रायेणसखीनायिकामाह लाभेनतद्धिं
वाधरस्येरपीयुषपानस्यसेविहितचरणयांततस्सरागीयावकश्रयति यावोसक्तोद्गुमादय इत्यमरः विशयोरुर्कर्षात्स्त्यायाउत्क
टत्वलाभायपीयुषेतिसम्पर्केनचरणशोभोद्दीपकसंयोगविशेषसूचनेयानःसंयोगः शाण ~ श्वरागीरक्तवर्णश्चश्रेहृदवाश्च
यातिमिश्रीभवितमर्हतीतिषावकः इतिअप्रस्तुतप्रशंसायावजनेपतेनकामकलावैदग्ध्यंदर्शितं ७ कश्चित्समानशीलव्य
सनेषुसख्यमित्यभिप्रायवानाहलोवनमलीकरोप्रतिफलदोशस्याभिकाविमणि ऽ गौर्यातहातिमध्यमास्यितिसाथर्म्याद

ॐ ११८ 118 हसखमिवजयतिगौरीकोविरक्तप्रतिबिंबितेनगवङ्गाललोचनेउत्येदेपेलोचग्रस्यालीकवर्तिनाइत्तस्यापिमध्यगतत्वात्मध्य
स्यवमद्भात्मतयाशशश्रृंगादिवदलीकत्वोपचारात् अलीकहूतिनहूपसायमध्येणनेत्ररक्तयोसंबंधइतिभावः भालवाचकः मलीक
पदंदीर्घमध्यमपिनीचाः सदैवमविलासमलीकलग्नाइत्यादिदर्शनात् तत्यतीतिमध्यमस्थितौसाचसाधर्म्येऽभेदेनविशेषणम् ८
किंचिन्मानिनीमाह लोहितमधरकरोषिश्यामेतवयौवनेनसंविहितेहृदयेतवैवमन्येतथाकृतेकठिनतोत्कर्षात् अंग्रीतिशाणेप
गतादेकवज्ज्ञावः लोहितंरक्तंतथालोहवदाचरितलोहितेकृतेलोहवत्कठिनीकृतमित्यर्थः तत्करोतिणेपतनेनकृतमित्यन
न्विनेस्यात् ९ काश्चित्प्रियाशहृपातिशयंसूचयन्नाह वरतेतनापदेनश्चिनासुतीक्ष्णेणवनेत्रभंगनलिखितेनमकरकेणवभा
सिशंखिनकंठेनतन्व्रेष्ठत्वादेवपश्चोत्कर्षात् वरेत्यादिवद्बहुव्रीहिः सुतरांतीक्ष्णेनस्वसंयोगान्तरमपिहृदयदारणकरत्वात्स्तना
दौपत्रलेखालिखितेनकस्तूर्यादिनास्फुटीकृतेतत्सजातीयसंस्थानेनशोविनत्रिरेखावत्वात् पदेवरतेतसुतीक्ष्णालिखितशो
खोत्कर्षविशिष्टातथाचतैरपितदाश्रयणेऽस्मात्दर्शनाकाक्षेतिभावः १० काश्चित्प्रियमाह लोलादिः दशनैकरजैरधरकपोला
स्तनेपदिव्रणितेमाकुप्यतेनसत्येममदेहातेवहिर्भूताः दशननैकरजैरितिमध्यमपदलोपसमासमितिवहिर्भूताइत्यत्राविनेम
दीयशरीरेणभूतेतन्नदकरणेनममापराधइत्यर्थः देतनखादीनांसहावायनवच्छेदकतयाशरीरसमवायितेनास्तिकिंतुतत्संयु
क्तद्वयोतरत्वमेवेतिवैशेषिकाः ११ कोपिकस्याश्चिद्भूतमाह वरतनुपयतोहितेममदधातितेहृदयमितसभिदधानेपरिणयपूर्वमपा

द्रष्टा सिद्धे सास्मयतनं प्रेक्ष्य परित्राणायात्मतममेव यस्मिन्नहृदन्तरस्थाः देवा तस्मै पित्राप्रतिपादिता काचित्संस्कारावसरे मदीयहृद
याविरहहृदयाभवेत्सर्थके ममहृतेने हृदयंऽदधामीति मंत्रेनुच्चार्य शृह्यप्रामाण्येन हृदयं चोरस्पृशतीति ततः पूर्वमेव तदनकू
लहृदयतयातद्विधानमनर्थकमित्यभिप्रायेणास्मित मातता नेत्यर्थः ॥ १२ ॥ सखीदमाह वदोऽहहे वरतनोः प्रियकरजपदे
समग्रसति वेदीकृते कुशेशयमकुलेन सथाकराईमिवपद्मकोरकस्य वेईणसहविरोधाद्वेदी कृततोत्येत्यामकुलपदे
नविरोधप्रयोजकयऽमेदशायामेवतवदावैरातिशयातदितिसूह्यविस्मरः लब्धमयथानवनत्वेपदलेखावलोक्षितेवाङ्मनः
लमिति स्वामी काश्चिन्मानिन्याश्रवस्याविशेषेपश्यन्नाह वधनमर्षिविधुविधुंतदमृषमाधुर्यदक्षातिवाष्पांबुकजलमलि
नितमदृणोरंबुजरोलेवसेवलनेमृषमास्कंदनेसत्वमितिपुद्धनामसंभ्रमरः माधुर्यसौंदर्यरोलेवोभ्रमरश्यामसलाभायक
जलेतिउन्नरार्द्धेपिवाष्पांभसस्यवकर्तृहेतेनान्वयात् पूर्ववाक्यशेषैकपदस्य तत्रोमादानमितिदोषाभावश्चतथ्यवाष्पांबुपदस्य
पूर्वार्द्धोपादानमपिनदोषः श्रमधर्मस्यान्येनधारणसंभवात् साम्यपर्यवसानमितिनिदर्शना ॥ १३ ॥ काश्चित्प्रियामाह वा
लेप्रतनुवलाहकलेखापिहितेसुधाकरंपपश्यवीनासितनसंयानोचलाहतेस्वावमिवसीयेऽवीनोबलेनसुखावरणेपपत
सेवालेइतिसंबुद्धिस्थूलमेघेनवंइवदलसंयोगनिरोधात्मतनुपदंप्रकर्षध्यात्रवदः संयोगाविरोधितमेववलाहकपदेनउ
त्सर्गतः श्यामवलाभातद्विवभूतवमनेपितथ्यामवलाभायश्रमितेतितथ्यावदर्पणादिकेविनैवउक्ताविधस्वसुखशोभामत्रैवप

उं॰
११५
119

ध्येयमर्थः ९४ कोविन्माधुनमपदर्शयन्तीडविनीतहृदयांकाप्याह विगतास्मि गुरुजनेनैव यथा सरोजादिवद्धकरारुणाभम् सवि
हितभुजंगभोगं तथाप्रमोतास्मि नूनमात्मभवो विशेषेण नतानम्राबद्धकरसंवेष्टिनीग्रहणं भूयस्यादिति सविशेषणेनेहीतिमा
पेन वद्धत्वमारुणं विशेषणेन तथा पर्यवस्यति स तरां कृतो भुजंगानां कामुकानामुपभोगो येन तादृशमात्मभवं केंदर्प्यं जनयि
ष्यासि विनतापि कश्यपपत्नी विहगः करकिरणाय स्यात्तथा तेजस्विनो हरणसंज्ञस्य नुत्पत्तिर्येतस्मात् दृशी सर्पाशनेगरुड इत्यपेत्यु
त्रमजनयदित्यर्थः ९५ कश्चित्प्रियामाह विंध्येनैवं निवारितविवस्वतास्तन्नु मदिरेण हृते यं जलधारावभवदत्तोनेर्मदा॰
स्फुरत्तनिवारणेदर्शनाविशयत्वगतिप्रतिरोधो भयस्माधारणेनर्मेपदमिह शीतिपरं मदिरपदेन मोदजनकत्वलाभात्तदृप्त
त्रयपयसोपि दत्तद्रवितत्वमूवनेविंध्यभवापि जलधारा नर्मदासंज्ञेति भावः तथा चैतादृशोद्दीपकविभावदर्शनेन मानानुबं
धो न कार्य इति सूचितेयद्वाभिसारिकां प्रति सख्या नक्तिः सूर्यसमाच्छादनेन प्रकाशाभावादिनेप्यभिसारः सुलभ इति भावः १९
कश्चिद्भ्रमरस्य संशयो नरस्याभिमतनिर्णयेऽवधारयन्नाह वेधूकमधरभासामश्वकमुकुलं वधूकपोलेन पश्यन्समममपिम
धुपो लावण्याभाववत्तयाचेतिकिंचित्समयावक्षेन साहृप्यमलकसंशयाद्मेतरत्रमिलितमसमर्थोपि ग्रथनतादिवाप्यापो
लावण्यविशेषस्तदभाववत्तयावेधूकादिनिर्णयात्तत्र संयुज्यत इत्यर्थः एवं चतद्भेदस्यातिरश्चामपिज्ञानविषयत्वे सहृदयानां
तत्कथं स्यादिति ध्वन्यं ९६ वञ्चितनायिकामाह किंकैतववचनैरन्यथयितुमीहसे सदपि वस्तु वाचावक्रैरधीनानैवार्थः कस्य

विद्यागवीवैवमप्युरोयस्तकर्मणानोपपादयेत् योषितांकविदग्धैर्मयाढः परिकीर्तितः इति भरतः तथापि विद्यमानमपि
नायिकांतरविशयकानुरागमन्मथाकर्त्तेकथमिद्धासिपतोवाकामेवपुरुषाधीनेन तत्वर्थः घटवर्त्तिभूतलेविप्रलंभकेनघटे
नालीत्युक्तेपित त्रघटाभावस्यवस्तुतो उसत्त्वात् यथापितेनाप्यनुरागस्यप्रकृतेनायिकानिष्ठज्ञानविषयताभावएवकर्त्तमि·
ष्टोनतत्वनुरागाभावस्तथापितद्वाकार्यनिर्णयेनाश्रमाण्येनात्पर्यं १८ प्रयत्नादानीतेनायिकेसंभाषणादिकर्त्तमशक्त
योसत्वीशाहविपुलेनगृहीतेपयतविशेषेणहविरसंस्पर्शनेकुलिशकरेष्युपनमतितथापिनस्पंदतनोत्स्ववयवानोहवि
रितिसंबुद्ध्याऽननुरागवारणेसत्त्वविशेषस्तंभः तत्संबंधेसम्यक्करागजन्यत्वंकलिषकरमन्नमतात् स्पंदश्चेष्टातथासत्व
येवस्वयमाक्षिप्यतामित्यर्थः ग्रथ्यवदेवशर्मणोमहर्षेर्भार्याहविसंज्ञाशक्रेणनुरक्तापिविपुलनाम्नातच्छिष्येणयोग
प्रभाववशात्तामस्पर्शनैवतदंतः प्रवेशेननिरुद्धदेहाहंइत्संभाषणादावसमर्थावभूवेतिभारतार्थस्मृतिः कश्चिदेवमाह
शशिलांछनस्यलेटखोमौरीसीमंतमौक्तिककलतायाःपतिताइंवलूरिरिवप्रतिभातिपरद्विषःशिरसिर्ईश्वरशेखरपदाहद्ध
वेदुकलापुरुषापितावसरनिपतितवर्णवतीसीमंतामरणमुक्ताफलमंजरीशकलतायाःपतिताइंवल्लरिरिवप्रतिभाति
पुरद्विषःदात्म्येनसंभाव्यतेतत्स्यानिपततस्येश्वरशिरोयोगस्यवचनदैवसंभवात्प्रतेनगौरीसीमंतपतितायाईश्वरशिर
संयोगकथनाहोर्यापरमप्रेमविषयत्नरूपासूजनं २· खंडितानायकमाह शल्यंद्रवेतरहृदयोमुखमात्रोपहितमेल·

उ॰
१२०
120

कस्त्वं मां कुरुराजवाहिनीमिव वियोगकथनाहो दधाति विपक्षजनहास्यो शल्योमद्रराजः इतरेत्यादि युधिष्ठिरप्रभृतिश्रुहि
तपरत्वात् प्रतिनायिकानुरक्तकनाव मख्येत्यादिनुभयत्र तल्पं कुरुराजोऽपि पौधनः विपक्षाश्रयत्वः पांडवाश्च शल्येन कर्णे तेजो
भिवे भवात् तत्पराजय इति भारते २८ कांचित्सरोषनायकमाह शालैव मस्मभगलधात्वयाद्वितीयावहत्वमृतानत्यकृतिमा
वभागामस्माकें मतश्च पदभेदः वहत्वमृनानद्विष्णकं मरये त्योत्कर्षे वत्वतानवनाद्वितीयामाङ्गुनाशस्त्वानुत्कृष्टतेन प्रशस्ता
श्रुतोस्म दर्पे नोत्कृष्टनायिकायां नवानुरागात् त्वन्मात्रानुरक्ता भ्राम स्वस्माकं पदभेदः तन्निष्ठानुरागाविष्कायत्वाभावः अथव
द्वितीयावङ्ग वचनशश्रुतेयेन प्राशो प्राप्ता साप्ता ख्याते तत्प्रकृतितज्ञघास्य शांति यदिकस्य पदे संज्ञा विरहो भसंज्ञा विरहत्वा
दितिभाव २९ कञ्चित्तरलनायिकेनुरक्तां तद्विरहापीडिता २८ सखीदमाह शरजन्मा मदनारे समागमाऽस्मस्त्वात्तस्य
कृततारके इवैरोलधश्च डित्वपात्स्कंदः वेंडीतिनाह प्राग्नुरागनिषेधार्थेनोक्तेर्यन स्कवने प्रास्कंदो विरहव्यथापरिभावः
मदनरूपस्य वैरिणः शरसंभूतः तस्य नायिकस्य रसमस्त्वस्त्वसंयोगकाले मस्त्वोदयात् विहितवेंद्र विरोधोतस्य नायकत्वादे
वकोविद्धयति शालीनां पारिपाकावस्थासंजावैज्यात्ताल लब्धयन पांडुभावोप्रार्दं नैर्षांवनापष्पकलमपरिपाकरश्याया
सप्ताप्तरूपस्यैवेजात्यं विशादरूपत्वं यमात जनकत्वसंबंधेनेदं प्राप्तो यनविहः पांडुभावो यये त्यापि पूर्ववत् पद्द्वेशालीनामि
तिद्वितीयां नेस्पादधृष्टस्त्व शालीनरस्त्वमरः शालीकौपिनेश्रधृष्टकार्ययोरितिनिपातः परिपाकनुत्कर्षेन दवस्यापन्नेश्चनवा

गवैलक्षण्यं प्रयस्योः प्रियविरहेण लब्धोसंतेऽस्तं ते पांडुभावो ययेत्यर्थः २५ काश्चित्प्रियामाह शारीरकस्य रूपं विभाव्य वरगात्रि भव
दीयं रूपविमंतोपि पदार्थास्तथापश्चामिलक्षंते तदंमलावण्यं निरूपणेन तदवयवमत्वादिसाध्यरूपनिरूपकत्वेनाभिमतोपिवेदाद
यः पदार्थास्तथा संभावयिलहं वैते प्रवभासंते अथवशारीरयदान्ववार्थैकमत्यत्वयेतत्सर्वं ध्यात्मनिरूपकत्वेन शारीरकं वेदांतशा
स्त्रं इति वाचस्पतिमिश्राः तत्स्वरूपज्ञानेन रम्या अपि पदार्थाः परमार्थसत्तां न्यायेन प्रतीयंते त्वभाव २५ काश्चित्प्रियामाह
शृंगाटकं सेवितमेतत्कलेवरं तव विलोकमानेन शृंगाररसे प्रतिनिर्णीतस्तस्य हेतुना विरहउत्तमस्य भावनया प्रकाशनविरहात्
शृंगाटकेन वसनेनानेन वेष्टितं यद्वा शृंगाटकं वाटिका समानलक्षणः प्राकृतसर्वभाग्यो नाटकविशेषस्तच्छ्री रसस्य शृंगारविभावत
यातं त्रैवजनकत्वं शृंगाटकस्यापि शृंगारमात्रवर्णनेनियमेन तदन्यरसे प्रति नकारणत्वमित्याशयः काश्चित्प्रियामाह शीतोदरिशी
तकरप्रतिफलमधिके लिवापि सेषपूर्णतव वदनप्रतिबिंबान्वितस्य षमात्रवमिवादित्स्ते वापीप्रतिबिंबितमिडुमंडलं केलिसम
यप्रतिफलितनायिकामुखसंवेधान्नरोधाजलस्यग्रसमुखं हतिलावण्यलेषग्रहणेच्छाहेतुकत्वेन संभाव्यते एतेन वेदस्य मुखसा
दृश्यनाश्रयत्व सूच्यते प्रतिफलस्य ग्रहणेच्छाभिधानेपि तद्धितिस्तु विजातीयशोभाविरहेण तद्विवहति स्फुटभावस्यापि सिद्धेः २६
काश्चिद्दोहदाविहिताशोकचरणताडनां कोविदिदमाह सिंजानेन समंजसमिह मंजीरेण त्वं जनाह्लिकृतेलक्षणमालिंगितविर
हीडः स्वस्य सादशोककुसुमौघः सिंजि प्रथयकृशा हे ए इति तालयादिः योषवसिंके वितता विषवन्नित्यादिदर्शनात् आकस्मि

ऊँ. कबरणातललतायुनोमन्वानोऽपुष्पाणांतदानीभ्रमरसंयोगाभावेनतद्गुंजितहीनतयाशोभाविशेषहानिःस्यात्तत्पुरस्कृजितसं
१२१ पत्यांतत्तत्पतिकालावच्छेदेनैवभ्रमरध्वनिजातीयध्वनिसंवेधानात्तत्सयुक्तवैजात्यहानिर्नसंभवतीतिभावः एतेनयद्व्यतिरेकोवि
१२। जातियशोभाव्यतिरेकप्रयोजकस्तद्रहितस्यजन्माप्यनुचितमेवेतिध्वन्यते २८ अभिसारस्थानेविलंबादागतेनायकेकाप्युपा
लभतेशिप्रातिरनिकुंजेसंभगविलंबेनभवयसास्याः नमहाकालाभ्यर्णेतत्क्षणादयेस्मादरीत्तमहंहेतिउज्जयिन्यांनदीविशेष
शिप्रामत्रैवमहाकाललिंगविशेषपक्षेमहाकालःखंडकालव्यापकसमयतथावात्रमहाकालसंनिधानेतत्क्षणादीनामाद
रानर्हत्वात् महतैवकालेनात्रसमागतोसीतियुक्तमेवेतिभावः २९ काचित्सखीमाह शिशिरोपरमेहृतोष्मपूर्वैववेदनेतत
त्वतेसमनोदिष्टारंभोऽप्याधानासवितथैवरुजेशिशिरात्ययक्षणेपिअपूर्वामेववेदनामादधातिअथवानविद्यतेपूर्वोत्तरंयत्रत
हत्अत्रापिशिशुत्यागेसिरसोपरमःच्छेदःततत्क्षणेवसीडांकरोतिवसंतेपुष्पसमयइत्यमरः तस्यारंभप्रथमक्षणेपिअपू
र्वामेवकुंजेजनयिष्यतिअथवाउक्तपदस्यप्रकारपूर्वतेअसमनोदिष्टोत्पादिपर्यवसानेप्राणमनोविभागलक्षणवसीडांचयिष्य
तीतिभाववसंतस्योद्दीपकत्वादित्यर्थः अथातदापक्षणेशिशिरात्ययक्षणादधिकपीडायुक्तेतिरहस्यं ३० कश्चिद्विदुक्तमाह शीत
किरणःप्रियायाः हस्तवमनापिमुखरुचानियततेतद्विरहादयुनामाममतथ्वाभीक्ष्णमन्नयति हस्तवमयकर्षअथवशीतेत्या
दिवर्णस्यहस्तेकृतेशीतकिरणइतिसिद्धस्यसत्तमप्रमपूर्ववत्लाभेतद्विरहितस्यममोवायजननेवेदस्यप्तक्तमेवउक्तार्थेवाधवारः

णायतद्विरहादिति ४१ उत्सवदिने प्रसाधिता सपत्नी स्नानादिसंस्काररहिता काचित्तस्याः प्रियानुरागविषयताभि
ज्ञा सखी प्राह शुद्धमपि भासि मिथ्या भवदीपविपद्वियो वर्त्तते बाले भासि शुद्धनरात्मभूता मलीमसापि तमवदाता शुद्धेस्नाः
नादिसंस्कृतमपि मिथ्या ते प्रियप्रणयविषयत्वाभावः मलीमसे तेव स्नादि निवेर्यते स्वात्मभूतास्वाभेदत्वेन प्रतीयमानत्वात्
अवदातानुज्वल्यतहहेतोरनुपरागस्यतथ्येवसंभवादितिभावः अथवशुद्धमज्ञानसहितेवस्त्रमिथ्याभूतंभवतिविङ्गिव
स्यजडत्वेनआवरणकृत्याभावादज्ञानाविषयत्वानभ्युपगम्यात् मिथ्या तोपगमाश्चेतिभावः स्वात्मानुस्वरूतेन विशताञ्च
त्वावानपिअवदातः शुद्धएवभवतितत्कार्यानन्वयादित्यौपनिषात्पन्नधतिः ४२ विरहिण्याकृशालेप्रच्छेते नायकं कोप्याह
षण्संहतिनिरोधाकरणेनातो वियोगेन जानीहि सुभग किं चापल्लवयामो मृषायावेतद्वियोगे रनघलोषट्संख्यानेका
रणानां मनोघ्राणसंरेनवहस्तत्कश्रोत्राणांहतिनिरोधात्स्वयोग्यविशयग्रहणसामर्थ्यात् एतेन मूर्च्छावस्थायोतनेअ
थवेन्द्रियाणांहतिनिरोधाउक्तस्वरूपात्विशाहस्यप्रथमयोगेनन्नुपलब्धितोषरतभेविषण्णमिति यावत् वत्तादर्शीजा
निहि किमधिकेन वचनप्रपंचेनएतावतैव विरहवेदनाविशेषनिवेदनाविशेषानिवेदने संभवाद्धितिभावः षरमामिति
शाहस्वरूपानुकरणेपश्चाद्धिशाहयोगेविषण्णोति शाहलाभेतनोर्थवोधः ४३ काश्चिद्धसंतस्यमदनसमृद्धीकत्वमाह स
हाकारितासुरभिणाधृतेतिसर्वानुभूतिसंसिद्धमदनेनभुवनविजयेकतेवंसेतिरसिकजनगम्यसहकाराम्रास्तेत्यसमह

कारीण्यपदातेषांसत्वेपिकुसुमाद्यभावात् अथ च सहकारीकारणविशेषस्तुभयोरभेदारोपः तथा च किंचित्कार्यंनिरूपित
ॐ कारणतायामस्यसर्वविजयसामर्थ्यादितिभावः २४ कश्चित्तदंशेसेकस्याप्यादरोनस्यादित्याह सत्वेनैसर्गिकमपिकल
१२२ यत्नश्रेयानुपरस्यनपदातेः अपदांतस्यहिपाणिनिरूवावमूर्द्धन्यतांनस्यसत्वंप्रभावविशेषः तद्धानपिदूहषः पदावसानेअवनिहः
122 षाशस्यप्रकारकज्ञानविशेषोनभवत्येवयत्नेसत्वेसकाररूपत्वेयतः पाणिनिरपदांतस्यतस्यसकारस्यमूर्द्धन्यत्वोषकारादेशः
माह अपदांतस्यमूर्द्धन्यइत्यधिकृत्यआदेशप्रत्यययोरितिसूत्रात्हरिस्तवेत्यत्रअपदांतस्यषत्वविधानात्तेनसत्ववतोपिप
दांताभावयमूर्द्धन्यताश्रेष्टत्वेनतन्मयेश्वकार्यलाभइतिभाव २५ उत्सवान्यदिनेस्वदर्शनयथानवतारात्दिनमात्रदर्शन
स्यचस्यधारणयाङ्गनाविदमाशंकमानेनायकेहृतीत्याह सतिपूर्वमपिनिमित्तेगृहीतस्यमयापवादेनपर्वणिएकवमरंल
भतेजातेहिरिववालानदर्शननिमित्तानुरागसत्वेपिजनापवादभयेनगृहीतस्यदर्शनाभाववान्कृतः समयोपस्यास्त्वा
दृशीपर्वणिप्रस्तावेलभतेतत्कालावदर्शनेऽपवादानुदयात् अथवैष्णानवेङ्गादशकपालेचक्रनिर्वपेत्पुत्रेजातेइतिविहि
तेष्विरपिपुत्रजननरूपिनिमित्तेसत्यपिजातकर्मपूर्वकालेस्तनपाननिषेधादिदृष्टेविलंबमाख्यत्वात्तत्पर्यंतेस्तनपानविरहे
सेत्कार्यसूत्रदजीवनातनपयत्याप्रधानवाधापत्तेविहिसामान्यकालेपर्वणिएवदर्शपूर्णिमासान्तररूपेऽवकाशेलभतेइतिस्ववेमी
मांसायानिर्णीते २६ वाह्यानुरागव्यापारपरेनायकेकश्चिदाह सद्भावोस्मद्विषयः सभमागव्यवहारमात्रउपयुक्तश्चानेदमपेतुन

नेसत्वात्विकोजन्यसामान्यः सद्भावः त्वण्णपः षंवहारोऽस्यामप्ययंसपत्न्यंतरतस्यहन्तिरितिप्रवादकारणेकार्योपवारादानेदम
यइतियद्वानदनुरागादावेदप्रभुरेजनेसपत्नीरूपेतात्विकस्वरूपेणतदात्मनिवर्तमानः स्वस्मिन्विषयेतनुरागानुमापकत्वाद्य
व्यवहारमात्रेननत्वनुरागः पृथ्यात्मभिन्नेसत्ताव्यावहारिकीप्रानेदमपेप्रात्मनित्वपारमार्थिकीब्रह्मज्ञानेनतरावाध्यत्वंव्याव-
हारिकत्वंशुद्धविद्रूपत्वेवसत्तायाःपारमार्थिकत्वमितिवेदान्तिनइतिसमासोक्तिः २७ विपन्ननायिकापोनायकस्याश्लेषादि
कर्मणोपजातसेतापोतनत्वज्ञानापरास्तवीग्राहसविविपरीतसम्बहालेवनवोर्थोप्रयस्यपद्वहरणेपफल तद्विरहमसेतोरपिशुके
विपरीतधीरासीत्तविपरीतेषरस्यरस्मिन्परस्परभ्रमवलंवनेनुभयविशायकज्ञानेयथाऽगजावद्धोर्देहिऽगुंजेतिनायिकाहृय
स्यैकत्रावस्थित्याऽक्तभ्रमवशादन्यस्यामेवाश्लेषादिकृतेनत्वप्रियतमाणेइतिप्रियस्यविपरीतज्ञानेप्राश्लेषादिसंपत्तावपि
अन्यवमग्राहकतयातस्याश्लेषाद्यभावज्ञानेस्वविषयकरागानवबोधात्प्रियतमायाम्श्लेषाद्यभावेपिस्वस्मिन्ननुरागवि
शेषसंभावनात्स्यैवाश्लेषादिज्ञानमितितयोरपिविपरीतज्ञानेइतित्रयाणामपितद्देशसाम्येइतिभावः २८ कश्चिद्विरही
प्राहसामानाधिकरण्येसंयोगस्यध्रुवंस्वविरहेणतस्यापितेननतय दिजिनेनतदास्याद्विरहवह्निः संयोगस्यावाधहन्तित्वा
तस्यस्यात्येताऽभावसमानाधिकरण्यनियमःयथयदिसंयोगात्येताभावस्यापिसंयोगसमानाधिकरण्येनियतेस्यात्स्वप्रिय
संयोगात्येताभावस्तेपिरतत्संयोगस्यापिसत्वेवियोगसमानकालीनतदत्यंताभावंववदव्याघहतेस्तत्स्यडःखानुत्पादकत्वा

उं॰ १२३

123

नात् एवं विरहवह्निरिति वस्तुगत्यभिप्रायेण तथा सति विरहयवनस्यादिति भावः ॥ ४९ ॥ कश्चिदभिनवनायिकायामनुरागवाना
हमस्या भ्रूरियसेव वक्षियो भ्रमतस्मसंगतनाविषयिकज्ञानं यस्मादिदमवगाहे भवत्याः किं विकल्पमेतस्मात् नायिकांतरविषय॰
कज्ञाननिष्टमप्रामाण्यं द्वयं च नायिकेति द्वयमभिन्नमेव यतस्तद्विषयिकज्ञानोत्पत्तौ नायिकांतरविषयिकज्ञानं नामकि
विकल्पेनैव भवति स्वविषयपविषयके ज्ञापनमादकत्वात् अप्रामाण्यज्ञानास्कंदितमपि ज्ञानेवाधादावसमर्थं भवतीति भावः ५०॰
काश्चित्प्रियापार्श्वनिशायं वर्णयति स्वकुसुमरत्नैः सौरभमासेवनमहिम्ना सममेव सर्वांतस्यातिपरं मातौ लांभिषणेवालातदासे
वनकेतत्प्रेमेनी संतोयस्य दर्शनादित्यमरसममेवेति मालावालयोरित्यर्थः समवैषा सहृदयानामंतःकरणाहृतिस्वविषयका
नुरागवत्संबंधेनेत्यर्थः मालाया ल्लभ्भषणत्वाद्दहिरेव संयोग इति वैशम्पं स्थघवसंवेवर्णाः श्रांतस्य संतापस्याव कारल
कारयोरुत्तसंलत्वात् मालायां तल्लकारएवांतस्थो न तु मकार इति न सर्वांतस्थत्वमिति भावः श्लिष्टहेतुरूपमेतस्यार्थ इति ना॰
रोपाडकार्यो सिद्धे ५१ कस्याश्चिद्दर्शे हतौ नायिकामाह संदरिभावनया सौ भवती माल्लि ख्यादिद्व सकलासु देशेष विशेति व
षप्रयासमसद्यो निराकुरुते ५२ विकरणएव नियमः एवं यदि संयोगात्यंताभावनामानसज्ञानधाराप्रमात्मकत्वद्विषयिकः
वात्वंषदेशविशेषयवद्वसंयोगसापेक्षमेव भावनयातपत्रैव वचद्वहृपरिनिपातस्तत्रैव तत्स्वादाकारइति सौकर्यासिद्धिदो
षवशाद्विशेष्यभेदे पि तत्प्रकारकत्वाद्वषोत्पतेरिति भावनायिकांतरे माह यदर्शनादपि तद्भ्रमः स्यात् वद्वः संगत विष

यमावेत भावहावबषणदेवनस्वाद्ग्रषमितर्थः॥ ४२ काश्चित्प्रियामाह सुराभिः स्वसितेहसितेस्वविरलिके ऽ ग्रेशनद्वयेसि
रम्याहिममंगेत वभामितिनत्वयिकस्मिन्नेहसिरभदमेहस्वगनर्वेसेतः स्वविग्रीष्मः स्वग्रेमे ४ चः प्रारन्दस्ताहेमेतशिशिर
योरेकाविवरत्वाम्रयाजान्नमेत्रणेषुयेवञ्चत्वोहेमेतशिशिरयोसमासेनेति स्वतेग्रनेहसन्तीतिविशषयवेतयीतिहतिते
ग्रथवस्वरभिस्वविपदेगुणयरेग्रग्रेग्रभकसेहोधातनतिलकस्यस्रीभिधारणनशारद्वर्षबोडषादिहिमकश्रेत्रयीति।
विषयतेसमस्पर्षसर्वदापितद्विषयकस्नेहोस्तिसहृदयानामितिभावः ४२ काश्चित्प्रियायादिव्यस्त्रीभ्योपिविशेषमाह
सौंदर्यस्यमृगीदृशितसंपासीमानस्पदधानेनकुंडलितमस्मरकुलमभितोलेखान्वयाद्विधिनासीमाग्रतिशयकला।
लेखादेवाः सर्वासामणरसोलेखानन्वप्रविधानात्तन्नभयतोलेखाकरणस्यवमप्यलिखितवस्तुवैयर्थ्यासूचकत्वात् ले
खान्वयपाञ्जेननाकुंडलीकृताइतिभावः कुंडलपदमत्रतद्वत्परं यद्वाकुंडलवत्सदैवतत्करोतीतिणित् एणविहृववत्या
दियदिकस्येतिवार्तिकेनमतुप्लोपइतिबोध्यं ४५ कश्चिदिदमाह संवरणैकासक्तासहसहविलम्बतनुजन्मादियाकार
मनोज्ञासाकिलयतीतिकिंचित्रंसंवरणंनागसत्वेपितन्यकाशनाभावः वहीभिरिधाभिप्रासस्तनुजन्माकामोमद्विषय
कोयथायत्तेनानुरागसञ्चावसूचनेदिव्येत्यादिनातदलाभस्यनायजनकत्वोपपादनंयतारुशीसामोतयति समासिवति
रेकेणदुःखाकरोतिग्रथवसंवरणनाम्निनृपेनुरक्तासूर्यकन्यकादिव्यरूपानयतीसेहेतिभूवेतिभावः ४६ काश्चित्शार

ॐ· दैवगणेयति सेनिदधतेहिमऋतेविलोकाप्रादप्रदंभेन संगृह्यते दिग्भिस्तलानोशशपः परितः प्रारदधवहितोनरागामिति हे
१२४ मंते शैत्यप्रतीकारार्थं शारन्मेषयाजेनतत्लप्तुंजानो सेयहक्रीयते इत्यपि हि तिसमऋषीणामित्यादि दशोनाहत्यकइति प्रकृति
124 भावस्य समासेपि प्रहतियतेन संनिहितोनरंसमयत्तावितः स्वप्रतिकारहेतोः प्रथममेवाभितापवर्तनइति सूचने विलोक्येतित्रा
नपरं काश्चिदिदमीह हालिकइतिश्रवणाइतितद्योगुणवानुदात्तस्त्वइत्याकर्ण्य सरोषो हालिकवधू स्तुष्कपणाक्षिको हसति
हालिको गुणवानुदात्त इति कापि हालिकेनुरक्तायोहालिकेभार्यायोग्यमिदधानायां हालिकइत्येशे सुता हालि हल्यत्याहा यम
येककार इत्यर्थोभिप्रायमाकलय्य परितहोविशेषणपदहृष्टं पंचुक्तागुणान् दातयोवीकरणेउक्तो गुणहडीग्राचश्चेति सत्राभ्यो
ग्राज्मात्रधर्मतातत्ककारस्यकथंतहतमिति उक्तेन संगतिमालोचयतस्तामर्षेतामिप्रायेणवचनदेशीरस्वादनाकलनातकेवलवे
याकरणतयालदभिप्रायानवबोधइति शुष्केति शुष्कपदेतदतिरिक्तवासनरहितार्थके ४८ कश्चित्रामसामीप्यनरागेस्यादित्याह
हरिणशेषशरीरो मध्येपि भद्रधौ हरिणाते नगुणेनरयोगः समभवदित्यन्येवैतत हरिणः पांडरः पांडुरित्यमरः पांडुः रसवांग
तयाह हरिणयदसाम्येन यमध्येपि हरिणाह्वयामेवकृतवान् तद्दारणेनगुणेनतरस्य नीलत्वरूपस्य संवेधः संहतइति तत्र देवहरि
णतत्र द्वेवतद्दारणान्नीतत्वोत्पत्तेश्च तदनरकालीनता तद्वेतगेनतेन नग्नस्यादिसूक्तयेवेवाभिमतनाशिकसाम्यदुस्याप्यत्रावरगा
तस्याश्चिज्जनापवादरूपकतैकोत्पत्तिरितिसूच्यते काश्चित्प्रियामाह हस्मातिशयनिरूपकमरविंदं सरसिचश्यामः भवदश्रिाग्रा

वगमकेतस्तुनरीक्षामहेपाणीय त्यतियोगिकोत्कर्षोहस्तेनिहुति तादृशोयद्भंसरसितिहुति साधुलक्षणतयातदतिशयव्यंजके
पद्मेतत्तकरपवाल्लिपवेवावयवोत्कर्षनिरूपकममत्रावयवयुत्कर्षनिरूपकेतवयवपवानिवसतीतिभावः श्रीवत्सयद्भ्रूशोभावाजग
जवाजिनिवेशनेरितिप्रक्रम्पहस्तिन्पसेतेनृपास्त्रियश्तिभविष्यकाश्चिद्देरितिमित्रेपिवैरंभवतीतितिनिदर्शयन्नाह हरिदश्वसहय
वत्समदिरोहरितोपिसंहरणेते योयत्रवद्भवैरसतदीयेपीतिकिंवाथेहरिदश्वोत्सरस्मयद्भुत्समरः हरिहरणीश्चप्लायसतथास्त्
येश्चत्रहरितोदिशायवाप्सुश्चस्नतिश्चर्थोतरमादाषदिरहतिसंवे – प्रतियोगितप्रतीतेहरिदश्ववैरिणमेवेनतत्संवेयिनीनोदि
शामयपावरणेसभिहितेसउत्तिवैरिसमवायग्रहणेतदीयेवैरविशयाभूतसंवेयिनिश्चयिवेश्वत्रातीतिकिंवाथेप्रसिद्धत्वादित्यर्थे
काश्चिद्भुजस्वासिकतिरोहितवक्षोरुहोभामिनीमाह हाटककटकेदोर्म्योस्तनसंवरणेनतडपरिनयवैशाद्येनयासितयोर्वेरव
र्णीनिरत्नसानुतेवाङ्म्योस्तनाचरणसमयेवाक्षामरणस्तुवर्णीकटकस्यस्तनयोहपरिसेदेधात् तयोस्तुमेहत्तस्पष्टीभावः ते
त्रैवस्तुवर्णाशीत्वरतसंभवादितिभावः अवयवनिर्णयद्वाराण्यवयविनिर्णयोयपनेकशादिनिर्णयनेवपुरुषनिर्णयेसतिहृदये
विरहिणीसखीमाह हालाहलेविलक्षणे मयमिंडरितिप्रतीतमालिसयाशितिकंयरेणयस्मात् सखैसेवानायिशेषवतोवि
लक्षणे कालकूटापेक्षोत्कर्षवत्त्वाशितिकंधरपदेनकालकूटाश्रमलत्वम् चनेश्चन्यवि··हिणीसखीमा······लीवैलक्षण
मयसिंडरितिप्रतीतमालिमयाशितिकंयरेणयस्मा······पिशेवरतोविलक्षणेविपीतरोपेक्षयोत्कृष्टेनापकत्वातिशयात्

ॐ. अयमिति तज्जन्यतापस्य सानुभवविषयत्वलाभात् स्वरूपातिविनिरस्तालीति प्रतारणीयत्वाभावलाभार्थं विषान्तरानुभवलाभार्थं शितिकंधरे
णेति कालकूटभक्षणेन तस्य नीलकंठत्वमेव तत्र उपपुराणादिसिद्धत्वात् तदपेक्षया धोदेशावस्थाने तदुत्कर्षासिद्धेः शेखरतामिति अत्र मूर्धाव
१२५ स्थाने तदपेक्षयोत्कर्षावगमात् स्वसेति तथा च वे कंठः कालकूटप्रतियोगिकोत्कर्षवान् तत्र स्थानोत्कृष्टस्थानाश्रितत्वादिति सामान्योपाधि
125 मूलकानुमानेन विषत्वसाधारणधर्मजातीयधर्मविशेषवत्त्वरूपतदुत्कर्षसिद्धिरिति भावः कश्चित्प्रियामाह हारस्तु उरोरुहयोराभ
रणेन तस्य मेरुरेकोंशः जिह्रियति नाभिदयतः केन तयोस्तन्निरूपितसाम्ये स्तनालंकरणेन तया हारस्य ततोऽल्पपरिमाणत्वमविवादे
नतोपि मालाग्रथनसूत्रभागद्वयाग्रगुंफितरत्नस्य मेरुसंज्ञस्य सहर्णीद्धितादात्म्याध्यवसितस्य तथात्वे अवयवस्यावयव्यपेक्षयाल्पत्व
नियमात् तथा च स्तनापेक्षयाल्पत्वाश्रयहारापेक्षयाल्पस्यैव मेरोः कथं स्तननिरूपितसादृश्यमिति भावः कोचित्परकीयासक्तं नायक
माह हा निर्दयतिस्त्रीयादिशाणोभ्युदयमीशान्तरियस्मिन् तस्य कलंकयाप्यः परिणामः शशधरस्यैव यस्य स्वामिन उपचये तन्निरूप्यसा
मित निरूपकत्वात् ततः पदार्थस्यापचयो भवतीति तस्यां ततो गताः स्वच्छ एक कलंको भवति यथा शुक्लपक्षे यथोत्तरमुपचीयमानेनाराप
तौवेद्म असितत्रु पचयोत्कर्षेण तदीयानां ताराणामपचयोत्कर्षः पूर्णिमायां तस्य कलंकोत्कर्ष इति भावः उदाहरणालंकारः सामान्य
विशेषयोर्भेदाभावेन भेदगर्भोपमानुपपत्तेः इवशब्दस्यावयवावयविभावार्थकत्वादिति केचित् उपमेयेति शेषः कश्चित्केश
पाशसौंदर्ये हृदयमाह त्वामोदरियउइवमत्स्वभोनः सोममप्याशिते ततवयम्मिलतत्तः प्रायश्चित्तेप्रशृद्धाति कृशोदरीति यौव

नसह्यवनेतमस्तराङः सभीतरित्समरः सोमश्चंद्रो विशेषलता १ रसश्च तत्केशपाशरूपोम्लृताप्रायेणविनंहृदयेवशीक
रोति इत्थावपि सोमवमननिमित्तकप्राणयाश्चिन्नसकरणात् सोमेंदुश्चरंहंनिर्वेयेषः सोमसहृदयेदितिप्रकृतेरित्यर्थः ग्रंथसमा
प्तिं सूचयन्नवाराविच्छेदमाशास्ते त्वालितमधुवैरिपदाकलावदाभरणमर्हन्त्या आर्यासप्तशतीयंप्रचरतुगगेवजगतिचिरं स
प्तानांशतानांसमाहारः सप्तशतीप्रकारांतोत्तरपदोद्विगुस्त्रियामिष्टइतिस्त्रीत्वेद्विगोरितिङीप् त्वालितानिक्षपतोर्थेन स्वविशु
द्धानिव्रतयय मधुवैरिभूतानिमधयेत्वयायुक्तरूपमायुर्यशालीनिपदानिसंमिंड तद्रूपाणियस्या पदेक्षजलसं ... कृतेन
शुद्धेत्यशश्चैर्भगवतः पदंययाकलावेतत्सादृश्येदोविदध्यातेषामाभरणेनममन्ताकुंफलादीनांतदनलेकारकत्वात् पदेकला
वोग्ग्रंथः सप्ताभरणंयस्य साशिवः तस्यसरूपोदवस्थापिता ३ सत्काव्यादपिसहृदयानामेवचमत्कारोनान्येषामित्यनभिनिवेशेनाः
दरेणापिनदातिरित्याशयवान्नाह दीनाकृपाररवप्रमथ्यमानेनापिकाव्यवेधसःमत् सुधियायिनोनिविबुधान्सेवआतिश्र
मेणाविपरीतान् सत्कवित्वगांभीर्यादिधर्मवत्तयाउग्र समुद्ररवसत्काव्यवेधः प्रमथ्यमानस्तत्विषयमर्यादयाविचाय
माणोपियदेवसुधं पदेविबुधान् सहृदयान् सुधाखादनातेश्चसजातीयानंदशालिनोविदधाति अहृदयांस्तुश्रममात्रे
णयोजयति तेषांकथमपिचमत्कारानुदयात् पदेदेवान्सुधयायोजयति तद्भिन्नान्असुरांस्तुश्रममात्रेण तेषांसुधा
प्राप्त्यभावेनमथनफलानन्वयात् तथाचभावनावेत्रहेतुःस्यान्नस्यान्मीमांसकादिष्वितिन्यायेनभावनाहीनानांनर

नं. ३२८ - [illegible]

श्रावणी सत्र पूती विश्वेश्वर [illegible]

पंचहजार ५ — पाट लिख्यानेवासुदेवलिखोरि पत्रेसंख्या गल

के पर्मरस

